

CSÓKA LAJOS

A KATOLIKUS
MEGÚJHODÁS KORA

A KERESZTÉNY EGYHÁZ TÖRTÉNETE

SZERKESZTIK:

BANGHA BÉLA ÉS IJJAS ANTAL

VI. KÖTET

A KATOLIKUS MEGÚJHODÁS KORA

IRTA:

CSÓKA LAJOS

CSÓKA LAJOS:
A KATOLIKUS MEGÚJHODÁS KORA

BUDAPEST
1940
PÁZMÁNY PÉTER IRODALMI TÁRSASÁG

*Nihil obstat. P. Franciscus Zsiros S. J. cens. dioec. Nr. 7553|1939, Imprimatur.
Strigonii, die 19. Octobris 1939, Dr. Joannes Drahos vicarius generalis.*

A köztudat Ranke (1834) óta általában „ellenreformáció” szóval jelöli meg azt a történelmi kort, amelyben a katolikus Egyház a vallásszakadás sebeit után első kábultságából felocsudva a protestantizmussal felvette a küzdelmet, hogy a hitszakadással elvesztett erkölcsi súlyát visszaszerezze s elpártolt híveit visszavezesse az Egyház kebelébe. Bármily kiváló történetírótól származik is ez az elnevezés, lényegében mégsem fedí a kor fogalmának teljességét. A katolicizmusnak ez a nagylendületű kora — nem szólva arról, hogy egy merőben új vallás alapítása egyáltalában nem jelentheti a réginek „reformációját” — nem merült ki csupán a protestantizmus elleni küzdelemben, hanem ennél sokkal többet, nagyobb pozitívumot hozott létre: a meggyengített, elszunnyadt katolikus öntudat új életre-keltését s megerősítését és ami ezzel együtt járt, a lelki élet olyan újjászületését, amely a maga dinamikus jellegével a lelki keretek bensőségéből kilépve, mint valláspolitikai restauráció is rányomta bélyegét a közéletre.

Helyesebben tehát a katolikus megújulás korának nevezhetnők a vallásszakadás utáni kort. Ez a megújulás az ember kettős természetéből kifolyólag két irányban mozgott. Egyrészt kiterjedt a lelkiség átalakítására, másrészt a vallásügyi kérdésekben történő állásfoglalás szabályozásával átnyúlt a gyakorlati politika területére is. Ez végső eredményben Európa nagy részében a katolicizmus győzelméhez vezetett. A lelkekben elfojtott katolikum újból meg mert szólalni és az Egyház, régi szellemiségében felragyogva, az emberiség vezetésében ismét elfoglalhatta azt a helyet, melyre rendeltetése hívta és amely a kultúremberiség alakítá-

sában szerzett érdemei alapján történelmileg és jogilag megillette. Az eltévedt vagy félrevezetett nyáj végeláthatatlan csapatokban tért vissza az elhagyott akolba, és az Európán kívüleső világrészekben elért hódításokkal annyira megsaporodott, hogy az Egyház csakhamar hívőinek lélekszáma szerint is visszanyerte, sőt megnövelte a hitújítás előtti lélekállományát. Mivel pedig a lelkeknek ez a nagy átformálása s ezen keresztül az Egyház politikai restaurálása is azokon a belső reformokon fordult meg, amelyeket az Egyház önmagán hajtott végre, azért a kort helyesen nevezhetjük a katolikus reformáció korának is.

E kor kezdetét, megindulásának időpontoszerű megjelölését nehéz volna teljes határozottsággal kimondani. A történeti fejlődést, illetve alakulást sem évtizedek, sem századok fordulóival nem lehet megállítani, tehát a történeti korok határát is nehéz évszámokkal úgy megjelölni, mint ahogyan kijelölhetők a maguk mértékével a térbeli határok. Fokozottabban áll ez a megállapítás olyan korra, mint a most tárgyalt időszak, amelynél lassan érvényesülő belső, szellemi tényezők játszották a főszerepet. Azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a régi hit a protestantizmus térhódítása ellenére sem enyészett el teljesen. A felszín alatt már a protestantizmus virágzása, sőt rügyfakadása idején is működtek olyan olthatatlan életenergiák, amelyek a katolicizmus megújulásának készségét hordozták magukban.

Igaz azonban, hogy ezek az erők a kezdet kezdetén még alig mutattak érezhető hatást. Az igazi eredmény a maga tovaágazásaival együtt akkor kezdett bontakozni, amikor a jezsuiták fényes küzdő serege is megjelent a porondon. A jövő távlatában ekkor kezdtek olyan körvonalak kibontakozni, amelyek már változást sejtettek. Ha ezeket a döntő szempontokat figye-

lembe vesszük, a katolikus megújódás korának kezdetét arra az időre kell tennünk, amikor a hitújítás szülőhazájában, a német földön megjelenő első jezsuita, a rendalapító egyik első fegyvertársa, Faber Péter meg ejtette terepszemléjét és tapasztalatai alapján megjelölte az utat és módot is, amelyen Németország vallás erkölcsi képe megváltoztatható.

„A lutheránusok — írja Laineznek Faber — többi tévedésük között egyetértének abban a fő tévedésben, hogy a jócselekedeteknek nincsen érdemszerző értékük, az igazulás reménységét tehát egyedül a hitre alapítják. Nekünk az ellenkező utat kell választanunk, a hitre a jócselekedetek jelentőségének tudatosításával kell áttérnünk és először s állandóan azt kell hangoztatnunk, ami a szeretetet felkelti és a jócselekedetekre való törekvésre indít. A tudomány — írja tovább — egy magában keveset segít most a tévtanokkal szemben, orvoslást egyedül a jócselekedetektől és az élet elvesztésével sem törődő önfeláldozástól várhatunk.”¹

Faber ebben az 1541-ben írt jelentésében olyan elvnek és felfogásnak szerzett érvényt, amelynek életbe léptetésével valóban új korszak indult az európai emberiség történetében. Az emberi cselekedetek értékének lutheri csökkentése, sőt tagadása révén beállt erkölcsi pesszimizmust a buzgó, istenfélő élet újbólvaló nagyra becsülésével lelkes erkölcsi optimizmus váltotta fel. Az emberi lélek előtt új távlat nyílt, akaratát az előbbivel ellentétes irányra fordította s új korszak hajnalát hozta fel: a komoly és tettekben nyilvánuló katolikus újjászületést.

Vajjon milyen volt ennek az új korszaknak arculata?

A LIBERÁLIS VILÁGSZEMLELET szereti állandóan pellengérré állítani ezt a kort. Történetírása nem a kor szelleméből kiáradó, tehát az egész kor lényegét helyesen fel-táró belső sugarak kivetítésével világított rá annak arc-

vonásaira, hanem történetietlenül, a korba való beleélés teljes mellőzésével, külső s idegen fényforrás sugárainak visszavert fényével állította azt a maga sivár világnézetének megfelelő világításba. Torzított képet alkotott a katolikus megújódás győzelmes koráról. Fanatizmus, türelmetlenség, vakbuzgóság, erőszak, szellemi sötétség, a lelkiismereti szabadság béklyóbaverése a színező transzparensek és korfestő képletek, ezekkel élénkitik a liberális történetírásnak e korra vonatkozó lapjait. De vajjon ennek a nagy történelmi kornak ilyen egyoldalú bírálata és beállítása megfelel-e a történeti igazságnak? Hogy erre a történetírói tárgyilagosság alapján feleletet adhassunk, mindjárt tanulmányunk elején rá kell mutatnunk a liberális történetírás kritikai forrásaira.

A liberalizmus lényegében folytatása és következménye a reneszánsz termelte világfelfogásnak, amely a középkor mindent felölelő univerzalizmusának megbontásával az egyénieskedő szubjektívizmus uralomra juttatásában jelentkezett. Az egyén formális jogának szabad érvényesítése ugyanis nemcsak azokat a politikai és társadalmi kötelekeket bomlasztotta szét, amelyek a középkori közösségek abroncsai voltak, hanem az egyént vallási és erkölcsi tekintetben is kiemelték minden addigi megkötöttségéből. A szabadosság elve éppúgy vonatkozott a vallás-erkölcsi életre, mint a társadalmi vagy gazdasági életre, mint a vallott felfogásra. Az individualizmussal a középkori megkötöttség elve nem fért meg, csak egyetlen ideál érvényesülhetett: a szabadság, amely vallás-erkölcsi téren is száműzött, elvetett minden köteleket, az egyén tetszésére bízta a hitet s annak megállapítását, hogy mi a jó és mi a rossz. Az államra is csak egy feladatot rőtt, a magántulajdon védelmét. Ez a felfogás merőben ellentétes a katolikum alapelvével és az Egyháznak az erkölcsről hirdetett tanításával. Az Egyház az emberiség kezét fogva, vezetésre való hivatottságának tudatában, az erkölcsi fegyelem elvét képviselte. Szárnyára engedte a szellemet, de útba is igazította és a szabadságot erkölcsi mederbe terelte.

A katolikus megújódás kora, a szubjektívizmus korlátatlanságával szemben, első tekintetre úgy látszott, mint ha a megkötöttség állapotába vezetne vissza, tehát a liberális világszemlélet szerint megbocsáthatatlanul maradt volna, bár az egyetemes történetiszemlélet tanúsága szerint

nagy felfordulások éppen akkor rázták meg legszilajabban az ember alatt a földet, amikor az erkölcsi megkötöttség szálai széjjelmállottak. A két világfelfogás alapszerkezetének elemzésében tehát olyan ellentétes hatású elemek kerültek szembe egymással, hogy egy liberális telítettségű kor, a maga szellemiségének megfelelően, a katolikus megújhdás korával szemben csak marasztaló ítéletre gondolhat.

Egészen más képet kapunk azonban a katolikus reformáció koráról, ha a liberális történet szemlélet téves módszerei helyett ama sugarak fénye mellett vizsgáljuk, amelyek épp e kor lényegéből áradnak ki és a kornak vonásait a maguk eredetiségében és valóságában világítják meg.

A humanista világfelfogás a hitújítás szálláscsinálója volt s az ember tekintetét az Istentől elfordítva, magára az emberre irányította. Ezzel a teocentrikus egyetemesség nagy egységéből kiragadott embert voltaképpen léte ősforrásától szakította el, a nélkül, hogy ugyanakkor megfelelt volna a lét misztériumának nagy kérdésére. A probléma továbbra is fennmaradt és nem lehetett száműzni a lélekből. Csak míg azelőtt az ember arra megnyugtató, pozitív feleletet kapott, az most, az Egyház tanítói tekintélyének meggyöngülése óta mint kétségbeejtő kérdőjel meredt eléje. Kézbe kapta ugyan az újkori ember a bibliát, maga magyarázhatta azokat a kérdéseket, amelyeknek méretei túlhaladták értelme határait, de pozitív feleletet éppen azért nem is adhatt magának. Kétségek között lebegett a mélységek felett és a pozitívumok keretéből kilépő ember a bizonytalanságok hálójába került. A vélemény teljes szabadsága szektákat termelt, amelyeknek a közélet területén veszedelmes társadalmi és gazdasági megnyilatkozásokban láttak napvilágot. Maga a hitújító is kényszerült a szabad véleménynyilvánítás korlátozására és ennek kapcsán tantételeinek rendszerbefoglalására.

EZT A CÉLT SZOLGÁLTA a könyvcenzúra is, amely hamarosan életbelépett, mihelyt a szabadság kiűtött. Eleinte csak a katolikus könyvekre vonatkozott, de hatásköre csakhamar kiszélesedett. A tilalom szigorúságára jellemző, hogy a frankfurti városi tanácsnál magának I. Ferdinánd császárnak kellett közbelépnie, hogy leánya számára egy 5—6 lapnyi katolikus vallásos füzetecske kinyomása engedélyeztessék. A rostocki városi tanács a város nyomdászát már azért is börtönnel büntette, mert Albert mecklenburgi herceggel megegyezett egy katolikus újszövetségi szentírásfordítás kinyomtatására. Már Melancthon sürgette a tilalmat minden olyan könyvvel szemben, amely ellenkezik a lutheri tanítással. Ennek volt a következménye János szász választónak egy 1528-ból származó rendelete, amely a lutheri tanítással ellenkező könyveknek már nemcsak a kinyomtatását tiltotta meg, hanem pénzbírsággal vagy börtönbüntetéssel sújtotta az ilyen művek eladását és vásárlását, sőt olvasását is. „Bárki, akinek tudomása van arról, — mondja a rendelet — hogy valamely ismerősének ilyen könyv van a birtokában és ezt nem jelentené a hatóságnak, oly mértékben bűnhődik javainak elvesztésével vagy pénzbírsággal, amilyen mértékben résztvett a más bűnében.” A cenzúra teljes kifejlődését mutatja a lipcsei tanács rendelete, amely minden könyv kinyomtatását előzetes engedélyhez kötötte. Hogy ne lehessen ezt kijátszani, Ágost szász választó 1571-ben magát a könyvnyomtatást is megnehezítette és csak Drezdában, Wittenbergben, Lipcsében és Annabergben engedélyezte. Az előzetes cenzúra, mint ennek a tilalmi intézménynek legfejlettebb foka, ezután egész Németországban általánossá vált. A fejedelmek rendszeren valamelyik udvari papjukra vagy tanácsosukra bízta, de Württembergben a fejedelem teológusainak könyvei is a fejedelem személyes cenzúrájának voltak alávetve. A naumburgi tilalom pedig már annyira ment, hogy a cenzúra nemcsak a tartalomra, hanem a kifejezőmódra és a stílusra is kiterjedt; még ennek is az ágostai hitvallású cikkelyek kifejezésformájához kellett alkalmazkodnia.²

Mindez azonban a dolog lényegén semmit sem változtatott. Az első hitújító után mások is jöttek. Ezek mást hirdettek, a nagy misztériumra más feleletet adtak,

maguknak követelték az igazságot s átkot kiáltottak az ellenkező véleményűekre.

A HIT ÉS VÉLEMÉNYEK sokféleségének ebben a torlódo küzdelmében, amikor egy-egy hitrendszert már csak a tömegindulat ébrentartásával és a gyűlöletnek propaganda-eszközzé avatásával lehetett fenntartani, ült össze a zsinat Trientben. Célja az volt, hogy az Egyház tanítói hivatásának újbóli hangsúlyozásával a hitújításban megtámadott hitelveket újabb, szabatos és végleges fogalmazásban kihirdesse, az egyháziak életébe csúszott visszaélések kiirtásával az egyházkormányzatot újjászervezze és ennek segítségével a közerkölcsiséget is fölemelje. A kétségek között hányódó kor felfigyelt a régi tanítás új köntösben való megjelenésére. A katekizmus kiadása, az Egyház vallási csatlakozhatatlanságának kihirdetése, a hippói (393) és karthágói (393) zsinat által megállapított kánonok újból való elfogadása és a Vulgata hitelességének kihirdetése a hittételek terén véget vetett minden további önkénynek és megvonta azt a határvonalat, amelyen túl már nem-katolikus terület következik. A bizonytalanságok és kétségek hullámaiban vergődő, figyelő ember örömmel kapott a pozitívum után és tekintetét ismét bizakodva fordította a régi Mester felé.

Természetes, hogy a későbbi századoknak a lelki-ség gyakorlati jelentőségét tagadó racionalista-liberális világszemlélete előtt érthetetlennek tűnt fel ez a nagy fordulat. Csak a kor szellemi világába való elmélyedés teszi érthetővé, hogy az Egyház belső életét felfrissítő reformok hatása a régi hit varázsát is visszaállította.

A zsinat egyrészt újból megnyitotta a katolikus életfelfogás forrását s ugyanakkor azáltal, hogy ha már a kereszténység teljes egységét nem állíthatta is vissza, de az Egyház tanításából semmit fel nem adott, megmentette a katolicizmus belső egységét. Ez tette lehetővé a világ minden táján egységesen kialakuló, alapelveiben és megjelenésében azonos katolikus szellem kifejlődését és a katolicizmusnak önmagából táplálkozó és kiáradó megújulását. Azzal pedig, hogy a pápa fő-

hatalmának végérvényes kihirdetésével biztosította az Egyház hierarchikus és monarchikus felépítését, a katolikumnak olyan szilárd szerkezetet juttatott, amelyből kifolyólag az Egyház nemcsak megtisztultan kerülhetett ki a megpróbáltatásokból, hanem súlyát s rangját is megtarthatta a történeti tényezők között.

JEGYZETEK

1.

¹ Brandí: *Gegenreformation und Religionskriege*, Leipzig, 1930. 14—15. ² J. Janssen: *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters*. 15. kiadás. 1924. VII. kt.

1.

A katolikus visszahatás nem „ellenreformáció”. A katolikusok helyzeti gyengülései a letűnt korszakban. Protestáns hódítások személyi, anyagi és politikai téren. Az öntudatraébredés első jelei.

A történetírók általában a katolikus visszahatás korának is nevezik a katolikus megújulás korát. Találó elnevezés, mert alig van a történelemnek olyan korszaka, amelyben a hatás és visszahatás fizikai törvénye szellemben, személyekben és végrehajtásban oly törvényszerűen érvényesült volna, mint a „reformáció és ellenreformáció” korában.

A katolicizmus a hitújítás idején azért gyengült meg, mert az új eszmékkel szemben nem védekezett elég szerencsésen. Főleg persze Németországban. A katolikus rendek már a speyeri birodalmi gyűlésen (1529) szinte tétován szemlélték az új mozgalom erősödését. Éppenséggel vereségnek számított, amit ugyan-ezen a birodalmi gyűlésen szenvedtek, amidőn a Lutherhez pártoló rendek protestációjával szemben azt sem tudták elérni, hogy a lutheránus fejedelmek területén továbbra is engedélyeztessék a szentmise.¹

A katolikusok közömbössége és erőtlensége egyébként talán legbeszédesebben a hivatali pályákról való leszorulásukban kapott kifejezést. A helyzetre jellemzően mutat rá Commendone bíboros követjelentése, amely szerint még az egyházfejedelmek tanácsaiban és irodáiban is alig akadt egy katolikus tanácsos vagy tisztviselő, míg a többség protestáns, sőt gyakran harcos protestáns volt.² A Reichskammergerichten, a legfőbb

birodalmi törvényszéken is protestánsok voltak túlnyomó többségben. I. Ferdinánd és Miksa tanácsában és haditanácsában is protestánsok foglalták el a vezető helyeket; a zsoldos hadak vezérei és a hadbiztosok között protestánsok vitték a fő szerepet.

A katolikusok helyzeti gyengülése még jobban kitűnt az 1555. évi augsburgi birodalmi gyűlés rendelkezéseiből és az erre következő valláspolitikai fejleményekből. A vallásbéke ugyanis, amikor a világi fejedelmeknek megadta a „reformálás jogát”, vagyis a „cuius regio, eius religio”-t jogelvvé avatta, ugyanakkor ezt a jogot a katolikusok felé kereken megtagadta: a Ferdinánd-féle deklaráció a protestáns vallás gyakorlatát az egyházi fejedelmek területén is megengedte. Igaz, hogy némi fenntartással élt (*reservatum ecclesiasticum*) s ennek a vallásbékébe való befoglalása katolikus szempontból győzelmi jelnek volt tekinthető, azonban a vallásbéke egészben mégis csak a protestantizmus győzelmét jelentette, mert a protestánsoknak a katolikus egyházfejedelmek területén szabad vallásgyakorlatot engedélyezett, míg ugyanezt a protestáns területeken megtagadta a katolikusoktól.

Hátrányos volt a katolicizmusra az is, hogy a birodalmi városok tanácsai a városok többségében szintén a protestantizmust tették egyeduralkodóvá, míg a katolikus vallásgyakorlattól megvonták a nyilvánosság jogát, holott az 1555. évi vallásbéke úgy rendelkezett, hogy vegyesvallású városokban a katolikus és evangélikus vallás szabadsága továbbra is fenntartandó.³ Ahol viszont a vallásbékében elrendelt szabad együttélés megmaradt, ott egy 1564. évi jelentés szerint a katolikusok körében olyan vallási közömbösség kapott lábra, hogy — legalább a jezsuiták megjelenéséig — egyáltalán nem törődtek azzal, hogy valaki katolikus-e vagy protestáns. Nemcsak a helységek voltak vegyes-

vallásúak, hanem a családok is. Voltak házak, ahol a szülők az egyik, a gyermekek a másik vallást követték s a testvérek is különböző valláson voltak. A katolikusok és protestánsok összeházasodtak a nélkül, hogy a vallási kérdésre legkisebb mértékben is tekintettel lettek volna.⁴ Ennek a kárát is a katolicizmus látta, mert a vallási közömbösség a dolog természete szerint annak a vallásnak erőt porlasztja, amely megkötöttség szempontjából nagyobb igényekkel lép fel.

Mindezeken felül a protestáns fejedelmek egészen természetesnek találták, hogy a megüresedő hatalmas egyházi javadalmakat, püspökségeket, érsekségeket, apátságokat másod- vagy harmadszülötteik javára foglalják le, nem törődve a reservatum ecclesiasticummal. A Német Birodalomnak alig volt protestáns fejedelmi háza, amely valamelyik egyházi fejedelemségben érdekelve ne lett volna. Osnabrückben pl. a püspöki székben katolikus és protestáns javadalmak váltogatták egymást. E mellett a püspökségek vagy apátságok protestáns élvezői — adminisztrátori címen — éppen úgy követelték a fejedelmi jogok gyakorlását, a fejedelmi gyűlésen való részvétel és tanácskozás jogát, mint ahogy az a törvényes egyházfejedelmeket megillette.

A protestantizmusnak e nagyfokú előretörése mellett a katolikus világi fejedelmek akár belső, lelki gyengeségből, akár túlzott politikai óvatosságból, nem mertek élni a jus reformandival, míg protestáns fejedelm-társaik eredményesen használták azt fel a saját vallásuk javára. Ez a magyarázata annak, hogy a hitújítás korában pl. Németországnak nem volt sem egyházi, sem világi katolikus fejedelemsége, amelyben az új hit a régi vallás rovására meg ne vetette volna lábát.

Mintegy félszázadig tartott ez az állapot. Az ellenhatás azonban gyorsan érezte befolyását, mihelyt a jezsuiták megkezdték működésüket, a püspökök pedig

a trienti zsinat reformrendelkezéseinek végrehajtását. A püspöki látogatások, egyházmegyei és tartományi zsinatok, papnevelők állítása, a nemkatolikus életű papság elmozdítása, a kolostorok fegyelmének helyreállítása, a hitoktatás megreformálása, az istentisztelet régi rendjének visszaállítása a rekatolizálódás mozgalmának hatalmas eszközei voltak. A jezsuiták iskoláiból és a vezetésük alatt álló Collegium Germanicumból kirajzottak az első tanítványok, akik egyházi vagy világi területen, hivatásuk szerint, megkezdték az új szellem érvényesítését.

Hamarosan, már a 16. század 70-es éveiben felvetődött a kérdés, hogy bár az egyházi fejedelmek egyenrangú rendek a világi fejedelmekkel, miért nem illeti meg vallási téren is ugyanaz a jog, mint a világi fejedelmeket. Miért kell a katolikus püspökségek vagy apátságok területén a protestáns vallást megátérniök, holott a legkisebb protestáns birodalmi lovagocska sem tűri meg a magáén a katolikus? Midőn erre a protestánsok a Ferdinánd-féle deklarációval feleltek, a katolikus részről a reservatum ecclesiasticum megsértését hangsúlyozták. Kiemelték, hogy a deklaráció jogi ereje közelről sem olyan kötelező, mint a reservatumé, amelyet a protestáns fejedelmek annyiszor megsértének, bár a reservatum az augsburgi vallásbékében kifejezetten benne van. Utaltak arra is, hogy a deklarációt Ferdinánd csak kényszerűségből adta ki, nehogy a híres birodalmi gyűlés eredménytelenül oszoljon szét. Kijelentették, hogy ragaszkodnak az egyházi fejedelemségeknek a világi fejedelemségekkel való egyenjogúságához, ami a birodalmi alkotmányban is le van fektetve és ennek alapján a deklarációt mint kikényszerített jogfeladást magukra nézve nem ismerik el kötelezőnek.

Mindez világosan mutatja, hogy az elmúlt fél-század szellemével szemben új világ, új gondolkodás

vette kezdetét, mint amannak természetes visszahatása. Maguk a protestáns rendek is érezték, hogy a vitában alul maradtak. Régi előnyeiket azzal kísérelték megtartani, hogy az 1575. évi birodalmi gyűlésen, amelyen Rudolfot római királlyá választották, a deklarációnak a választási kapitulációkba való felvételét követelték. Ez a törekvésük azonban a katolikus rendek ellenállásán megghiúsult. A katolikus fejedelmek most már az ellen is tiltakoztak, hogy az egyházi javak protestáns adminisztrátorai egyházfejedelmi jogokat gyakoroljanak és e címen résztvegyenek a birodalmi fejedelmek tanácskozásain. Tiltakozásukban a birodalmi alkotmányra hivatkoztak.

Az öntudatra ébredt katolicizmus tehát már követelte a jogait és visszautasított minden további sérelmet. Az idők kereke fordult. A történelemben gyakran előforduló jelenség ez ott, ahol elvek állanak szemben egymással.

Az öntudatra ébredő katolicizmus dinamikus hatásai azonban nemcsak politikai téren érvényesültek. Ekkor kezdték emlegetni a protestánsok a vallásszabadság új gondolatát, de ezen nem általános, mindenkire egyformán kiterjedő vallásszabadság kíváncalmát értették, hanem kizárólag azt, hogy a protestánsoknak az egyházfejedelemségek területén továbbra is engedélyeztessék szabad vallásgyakorlat. A viszonyoságon alapuló vallásszabadság u. i. ebben a korban még egyáltalán fel sem merülhetett: ellenkezett volna a kornak és maguknak a reformátoroknak a felfogásával. Kizárta azt a Luther által felállított tartományi egyházszervezet is, amely az egyházi joghatóságot a fejedelmek kezébe tette. Ezek az egyszer megszerzett hatalmat nem akarták kiengedni a kezükből. Hamarosan érvényesült náluk Kristóf württembergi herceg felfogása, amely szerint a

fejedelmi hatalom joga nemcsak a világi kormányzásra vonatkozik, hanem az egyházi ügyekre is; gondoskodnia kell a fejedelemnek, hogy az alattvalóknak a tiszta evangélium hirdettessék s a tévtanítás megakadályoztassék. Ez a szellem kizárta az általános vallásszabadság gondolatát és annál gyorsabban és általánosabban érvényesülhetett, mert a fejedelmeket protestáns teológiai vezetőik is Isten helyetteseinek ismerték el és feladatukká tették, hogy a „bálványimádást” és az engedetlenséget testi fenytéssel is büntessék.⁵ A vallási türelemnek ez a nyílt tagadása egyébként nemcsak a cezaropapizmussá emelkedő protestáns fejedelmi hatalom türelmetlenségében jutott kifejezésre, hanem a protestáns papság tanításában is. Beza Tivadar, Kálvin utóda, „mohamedán dogmának” nyilvánította azt a felfogást, hogy az ember különböző utakon is üdvözülhet,⁶ míg a gráci evangélikusok a Ferdinánd főherceghez benyújtott emlékiratban az evangélikus vallást vallják „az üdvösséghez vezető egyedüli útnak”.⁷

Az öntudatra ébredő katolicizmus életjele volt, hogy a 16. század utolsó negyedében toborzott császári zsoldos hadak már nagyobb részben katolikus vallású katonákból rekrutálódtak, jobbára katolikus vallású vezérekkel. A rekatolizáció levegője tehát már a nép széles rétegeiben is éppen úgy hódított, mint a magasabb társadalmi körökben. A katolikus fejedelmi udvarokból a protestáns tanácsosok és tisztviselők kiszorultak, hogy katolikusoknak adjanak helyet. Megszűnt a protestáns befolyás kizárólagossága a császári udvarban is és megkezdődött a Reichskammergerichtben és a titkos tanácsban a katolikusok lassú térfoglalása. A szellem változására jellemző, hogy a föllendülés megindítója a világi fejedelmek között ugyanaz az V. Albert bajor herceg lett, aki 1561-ben még egész

udvarával résztvett a neuburgi evangélikus lelkész beszédein.⁸

„Inkább koldusbotot vennék a kezembe s úgy vándorolnék feleségemmel és gyermekeimmel, mint hogy eltűnjem, ami Istennek és Szentegyházának szégyenére vagy kárára válna. Minden hittételért kész vagyok bármily kint, még a halált is elszenvedni,”⁹ mondta Ferdinánd stájer főherceg, a későbbi II. Ferdinánd császár, a katolikus újjáéledés egyik legjellegzetesebb egyénisége. A stájer főherceg azonban nem volt elszigetelt jelenség. Ez a kor számtalan olyan egyéniséget mutat fel, magasabb és alacsonyabb rendűeket, egyházakat és világiakat, akik vallási meggyőződésüket nemcsak magánéletükben, hanem a közéletben is mindenképpen érvényre juttatták s a politikai hatalom gyakorlásában éppen úgy a vallásos lelkiismeretnek juttatták a vezető szerepet, mint a magánéletben. Ezek a meggyőződés erejétől áthatott fejedelmek lettek elődeikkel ellentétben a katolikus újjáéledés legerősebb bástyái. Jogaik birtokában és felhasználásában tántoríthatatlanul haladtak az új úton. Ahol ellenállásra találtak, protestáns társaik példájára igénybe vették a politikai hatalom eszközeit is, amire a birodalmi alkotmány feljogosította, lelkiismeretük pedig kényszerítette őket.

Az új korszak ilykép valóban új szellemiséget hozott, természetes visszahatásaként az előző ájult és bágyadt kornak.

A hatás és visszahatás itt vázolt formája természetesen csak ott következhett be, ahol az egymással szemben álló erők viszonyában kisebb-nagyobb egyensúly mutatkozott: a Német Birodalomban, Lengyel-, Magyar- és Franciaországban. Ott, ahol a politikai hatalom súlya teljes erővel nehezedett a lelkiismeretekre, mint pl. Angliában és más északi államokban,

a katolicizmusnak még évszázadokra volt szüksége, hogy belső erőit kifejleszthesse. De viszont ugyanezen az alapon ott, ahol az államélet teljesen összeforrt a katolicizmussal, mint Spanyolországban vagy Itáliában, a protestantizmus nem tudott gyökeret verni.

JEGYZETEK.

1.

¹ E birodalmi gyűlés helyes értelmezéséről írt Ranke: *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*, München—Leipzig 1914. III. kt. 152—162. lap. — Bezold: *Geschichte der deutschen Reformation*, Berlin 1890. 159. ² Ranke: *Zur deutschen Geschichte*, Leipzig 1869. 28. ³ F. X. Funk: *Lehrbuch der Kirchengeschichte*, Paderborn 1921. II. kt. 722. ⁴ Ranke: i. m. 27. ⁵ Moritz Ritter: *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation und des dreissigjährigen Krieges*, Stuttgart, 1889. I. kt. 71—72. ⁶ W. Platzhoff: *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 1928. 8. ⁷ Hurter: *Geschichte Kaiser Ferdinands II.* Schaffhausen. 1850. IV. kt. 49. ⁸ Ranke i. m. 26. ⁹ F. Hurter: i. m. IV. kt. 41.

MÁSODIK FEJEZET: GÁTLÁSOK A KATOLIKUS MEGÚJHODÁS ÚTJÁBAN.

1.

A közerkölcsiség süllyedése. A reneszánsz és a hitújítás nyomában fakadt szabadosság a fejedelmek és a városi polgárság köreiben. Az egyházi tekintélyek lejáratása.

A katolikus újjáébredés a maga szunnyadó erőinek felkeltésével már a 16. század 70-es éveinek elején a felekezeti megoszlás tekintetében olyan változásokat hozott létre, melyekben a katolicizmus győzelmének körvonalai bontakoztak ki. Mégis tévedés lenne azt gondolnunk, hogy a megindulás nagy lendülete egyetlen ellenállhatatlan lökéssel tört elő s minden akadályt el tudott volna hárítani a rekatolizálódás útjából. Az újból ébredő erőknek minden pozíciót jól szervezett és vezetett, szívós küzdelmekben kellett elhódítaniok, mert a győzelem útjába torlódó gátlásokat a leküzdésükre indult jelentős erők is csak részben tudták eltávolítani. Ezek a gátlások a küzdelem kettős természetének megfelelően részben belső, lelki, részben pedig külső, hatalmi tényezőkben jelentkeztek.

A belső, gátló tényezők között első helyen a kor erkölcsi életének lazultságára kell rámutatnunk.

Azok a remények, amiket a hitújítás hívei a reneszánsz-kor erkölcsi viszonyainak megjavulásáért a nagy vallási forradalomhoz fűztek, nem valósultak meg. Az új vallási rendszer az erkölcsi süllyedés megszüntetésére nemcsak nem bizonyult elég erősnek, hanem az Egyház régi tekintélyének szenvedélyes támadásával meggyengítette még azokat a meglevő erkölcsi erőket is, amelyek a süllyedés továbbterjedését megakadályozhatták volna. Luther művei is telve vannak panaszok-

kal az erkölcsi hanyatlás nagy térhódítása miatt, amely a családi életet is kikezdte. A szülők elhanyagolják a gyermekek nevelését, panaszkodik, mindent megengednek nekik, amit akarnak s így a büntudat kivész belőlük. Az anyák nem vigyáznak leányaikra, nem tanítják őket szerény és tisztességes életre. Az ifjúság a lelki örömeiket nem ismeri, csak az ételnek-italnak, a gyomrának él. „Ha ez így folytatódik tovább, — írja Luther — a család meg fog szűnni, és a világ nem lesz más egy hatalmas disznóútnál.”¹

Ugyanígy lemondással ír a kapzsiság, irigység, nagyravágás, gyűlölködés, részegség és paráznaság általánosan metelyező terjedéséről. A hercegek úgy élnek vagy akarnak élni, mintha császárok lennének, a gróf úgy, mint a herceg, a polgár, mint a gróf, a szolga, mint az úr. De az ilyen emberi bűnök mellett, panaszkodik Luther, általános az ördögi bűn is, vagyis az Evangélium megvetése. Az evangéliumi tanítás kigúnyolása még azoknál is gyakori, akik azt elfogadták s büszkének rá, sőt dicsekednek is azért, hogy elfogadták. Azt érezve, hogy felszabadultak a pápaság ígája és kötelékei alól, felszabadítva érzik magukat az Evangélium és az Isten parancsai alól is. Ennek tulajdonítható, hogy a bűn és erény között nem tudnak különbséget tenni s a bűnöket férfias erényeknek tartják. „Ha előreláthatam volna, hogy mi történik, — vallja Luther — sohasem kezdtem volna el az Evangélium hirdetését.”²

Luther mindig nyugtalan, tépelődő, néha a kétségbeesés peremén hányódó lelkiületének elemzése könnyen vezethetne ahhoz a megállapításhoz, hogy a hitújító keserű szavaiban talán túlteng a kezdeményezőnek csalódása, az a belátás, hogy az ő lelkének mélységeiből feltört vihar nem tisztultabb légkört hozott magával, hanem csak forgószelet támasztott. A protestantizmusnak más, Luther-korabeli vezéralakjainál azonban

hasonló ítélettel találkozunk az erkölcsiség bírálatában. Melanchthon 1545-ben azt írja, hogy a protestánsoknak négy kategóriáját lehetne megkülönböztetni. Az elsőbe azoknak a tömege tartozik, akik a régi Egyház igájától irtózva csatlakoztak az Evangéliumhoz, abban a hitben, hogy az új evangélium jelenti a legrövidebb és legegyszerűsebb utat a minden tehertől való szabadulásra. Ezek vak szenvedéllyel fordulnak az új hit felé, a nélkül, hogy megértenék jelentőségét. A második csoportba azok tartoznak, akik érdekből fogadták el az újítást és vallási felfogásukat a felettük állók tetszése szerint változtatják. Ezekből kerül ki a fejedelmek udvara. A harmadik csoport: a képmutatóké, akik a jámborság köpenyegében titkos vágyaik kielégítésére törnek. Ide tartoznak a könnyűvérű és frivol szellemek. Csak a negyedik rész csatlakozott komoly mérlegelés és őszinte meggyőződés alapján az új evangéliumhoz. Ezeknek a száma valamennyi között a legkisebb.³

De nemcsak Luther és Melanchthon, hanem Württemberg, Pfalz, Szászország, Hessen, Mansfeld, Mecklenburg, Weimar, Pomeránia, Morvaország stb. hitújítói is tele vannak panasszal a részegség, káromkodás, szemérmertlenség, lopás veszedelmes terjedése miatt. Ez a tárgya a protestáns vallásügyi zsinatoknak is. A templomok kiürülnek, ezzel szemben városon-falun tömve vannak a korcsmák. A vásár- és ünnepnapokra virradó éjszakák részeg tivornyákban telnek, amiknek mámorát az emberek az ünnep délelőttjén alusszák ki. A prédikációt nem hallgatják, az istentiszteleteket zavarják, a kevés résztvevőt is kigúnyolják. Annál hangosabbak a korcsmák részeg emberek vallási vitáitól, akik közül egyik így, a másik úgy magyarázza a Szentírást. A lelkesezeket, ha a népet vagy a polgárságot ezek miatt felelősségre vonják, durván visszautasítják. „Mi meg-

értjük a Szentírást magunk is, prédikáljanak azoknak, akik nem értik.⁴

Nem csoda, ha az áldozat bemutatásától megfosztott templomok ilyen viszonyok között elvesztették szent jellegüket. Ágost szász választófejedelem 1557-ben azon panaszkodik, hogy a parasztság néhol a templomban hűti sörös kancsóit. Ez a szokás aztán oda vezetett, hogy egyes helyeken az emberek a templomba jártak inni, ott gyakran lerészegedtek és a szószeőről papgúnyoló beszédeket rögtönöztek. Az istenfélelem is alászállott, mert a nép a megváltást úgy értelmezte, mintha Krisztus az ő kereszthalálával jogot adott volna a bűnös életre, tehát nem kell félni a túlvilági büntetéstől. Felébredő lelkiismeretük megnyugtatóására azokat a szentírási helyeket keresték ki, amelyek az Isten végtelen irgalmasságáról szólnak, gondosan kerülve azokat, amelyek az élet tisztaságát írják elő, — mondja Ríviusz freiburgi rektor 1547-ben.⁵ Általános a jobbak panasza a táncőrület elharapózásáról, amely a városokat és a falvakat egyformán megmetyelyezte; a táncokon a párok már alig öltözködtek, sőt nem voltak ritkák a meztelen táncmulatságok sem.

A FEJEDELMI ÉS HERCEGI udvarok fennmaradt számadásai és az udvartartások írott emlékei elképzelhetetlen fényűzést, pazarló lakomák és ünnepélyek leírásait örökölték meg. János György szász herceg, a régi merseburgi püspökség adminisztrátora, nem számítva udvari embereit és kiszolgáló alkalmazottait, naponként 144 vendéget látott asztalánál, ami hetenkint egymagában 1000 forintot emésztett fel. János Frigyes szászweimari herceg udvaránál — pedig ez a fejedelemség a kisebbek közé tartozott — csupán a ruhák díszítésére és átalakítására öt férfi és öt női szabó talált állandó alkalmazást. A szász választó drezdai istállóiban egy 1617-es számadás szerint 176 háta-, 84 kocsi- és 30 öszvér állott. I. Keresztély⁶ szász választófejedelem minden kivonuláskor 60 lovas nemes ifjú, 100 hatalmas termetű testőr kísérte. A würt-

tembergi herceg udvarában csupán az alantas tisztek létszáma 450 főre rúgott, míg V. Vilmos bajor herceg udvarában naponként 771 személyre terítettek. Amikor II. Joákim brandenburgi választó a tartományi rendeket összehívta és ezek tekintettel a súlyos adókra és az egyre növekvő elszegényedésre az udvartartás megszorítását kérték, a fejedelem azt válaszolta, hogy ezt méltóságának sérelme nélkül nem teheti, mert „a német birodalomban a választófejedelmet királyi rang illeti meg”.⁷

A nagyokat majmolták a kicsinyek s ennek keserves következményei sem gazdasági, sem társadalmi, sem politikai, sem erkölcsi vonatkozásban nem maradtak el. Frigyes Vilmos szászweimari herceg évi jövedelme pl. 1590-ben adóval együtt alig rúgott 30,000 forintra, de csupán udvartartása 83,000 forintot tett ki, az egész tartományban termelt búza pedig alig volt elég szolgáltnak és udvari embereinek az ellátására.

„Mindezekben a fejedelmi udvarokban — írja egy protestáns kortárs 1579-ben — jóllehet dicsőségüknek tartják, hogy evangélikusok, mindenütt olyan részeskedés járja, hogy a jövő nemzedék alig hiheti el, amit erre nézve majd tanulnia kell erről a korról.” A szász fejedelmi udvarokban a nagyívás állandó, mindennapos volt. I. Keresztély választófejedelmet a borívás vitte a sírba, úgyszintén az 1611-ben elhunyt „jámbor” II. Keresztélyt.⁸ A fejedelmi és hercegi asztaloknál 7—8 óra hosszáig ültek italozás mellett. Sokakat holt-részen kellett az asztaltól elszállítani, de ezt inkább virtusnak tartották, mint szégyennek. Ittak a fejedelmi hölgyek is. Az egyik Brunswick hercegnőről a kortársak azt örökítették meg, „hogyan végtelenül mulatságos, ha részeg”. E tekintetben a német fejedelmi nőknek általában nem jó híruk volt külföldön. IV. Henrik francia király egy hercegnővel való házassági tervet azzal utasított el, hogy ha ilyet venne feleségül, mindig azt kellene gondolnia, hogy boroshordó fekszik mellette.

„A RÉSZEGSÉG — írja Hesseni Fülöp 1562-ben Kristóf württembergi hercegnek — olyan közönséges, a nagyoknál éppen úgy, mint a népnél, hogy már nem is tartják bűnnek.” Mint kivételes udvarokat említik az egykorúak János Albert mecklenburgi és Gyula brunswicki herceg udvarát. Nem tűrte a részegséget anhalti Keresztély és Vilmos clevei herceg sem. Teljes józanság volt a szabály V. Vilmos és I. Miksa bajor hercegek udvaránál. I. Ferdinánd is híres volt józanságáról, éppen úgy mint bátyja, V. Károly. De valamennyi udvar két kézzel szórta a pénzt drágakövekért, gyöngyökért, aranyláncokért. Egy-egy hercegnő ruháján 20 fontot is nyomott a drágakő, és egyéb ékszer. A nagy fényűzés vezetett az alchimia hihetetlen fokú űzésére is. Az udvar és tehetős polgári házak pazar fényűzése mögött azonban sötét árnyként húzódott meg a nép nagy tömegének szegénysége. A parasztság védtelen zsákmánya volt a földesuraknak és sorsa a szerint súlyosbodott, amint az urak az erkölcsi kötelekeket eldobták maguktól.

Janssen hatalmas munkája, amely úgyszólván minden e korra vonatkozó és a Birodalomban megőrzött forrásmunkát összegyűjtött, részletesen tárgyalja a kor erkölcsi, szociális, gazdasági és politikai életét. A fenti adatok csak parányi mutatóványok az ő adat-tengeréből, de magukban is elég élesen rávilágítanak arra a nehézségre, amellyel a rekatolizáló munkának meg kellett küzdenie. A nagy fényűzés, a reneszánsznak ez a hagyatéka, egyébként nemcsak a protestantizmus melegágyát, a Német Birodalmat mételyezte meg, hanem egész Európát. Az anyagi szükségletek emelkedésével együttjáró birtokszerzési vágy nemcsak a protestantizmus terjedésének vált hathatós eszközévé, hanem Európa-szerte meglazította az erkölcsi felfogást s megnehezítette a lelki megújulást.

A katolikus újjáéledésnek erős akadálya volt a protestáns részről keltett és szított gyűlölet is a pápasággal szemben. Bár komoly protestáns részről is kemé-

nyen ostromozták az erkölcsi süllyedést, „a pápaság démonjától” való felszabadulás gondolata mégis annyira előtérben állt a hitújítás vezetőinél, hogy a meggyűlöltetés módszerei erkölcsi téren is jórészt lerontották azt, amit a jobbak építettek. A kor romlott ízlésének megfelelően a szószékek, az irodalom, színpad és festészet bőségesen ontotta a durvábbnál-durvább támadásokat a pápa, az „antikrisztus”, a „pokol tölteléke” ellen. Az olyan gúnyképek, amelyeken a pápa olyan anyadisznónak van ábrázolva, amely jezsuitákat ellik, nem tartozott a legdurvábbak közé. Általánosan ismerték Cranach Lukács pápagyalázó képeit, amelyek a gyűlölet legocsmányabb vonalait és színeit egyesítik ízléstelen ábrázolásaikban s amelyeknek eszméjét és szövegét maga Luther adta. Ez a stílus alkalmas volt a pápaságnak mint a katolicizmus sarkkövének porlasztására, de annál kevésbbé használt a közerkölcsnek és közízlésnek.

A gyalázkodó röpiratokon kívül bőven jelentek meg az Egyház lejáratását célzó tudományos színezetű munkák is. Korukra legnagyobb hatóerejű ezek közt a „Magdeburgi Századok” c. munka volt. Ez az irodalmi vállalkozás nagyarányú egyháztörténelem akart lenni, az Egyház első tizenhárom századának története, századok szerinti beosztásban. Ettől nyerte a „centuriák” nevet is. A nagyterjedelmű művet, amely a protestantizmusnak a katolikus Egyház elleni támadásokban évszázadokon át történelmi fegyvertárul szolgált, az isztriai származású Vlacsics Mátyás (írói néven Flacius Illyricus) szerkesztette többek, az ú. n. „centuriátorok” közreműködésével 1557-től 1574-ig. A munka ügyesen burkolta egyházellenes irányelveit a tudományosság látszatába. A pápa ennek a műnek ellensúlyozására bízta meg a hírneves Baroniust „Annales”-ei megírásával. A centuriátorok művének irányítottságát

az is mutatja, hogy a középkori uralkodóknak minden egyházellenes törekvését mint megannyi eszmei irányú reformatori tevékenységet tünteti fel, míg a római Szent-
széknek komoly reformtevékenységében csak papi kapzsiságot és pápai uralomvágyat tud látni. Irodalmi értékéről azt állapítja meg egy neves újabb kritikus, Fueter, hogy a „Magdeburgi Századok” az első olyan történelmi munka, amelyet a szó szoros értelmében pártszempontok szerint írtak meg. A történetírói tárgyilagosság teljes hiánya, a lutheri szellem eleve pápaellenes szemlélete s az a célzat tűnik itt szembe, hogy jól szervezett fegyvertáru szolgáljon a protestáns vitázóknak.⁹

A vallási élet csökkenésével, mint rendesen, e korban is egyenes arányban terjedt a babona és az okkultizmus. Felburjánzott az ígézetekben és varázslatokban való hit, a boszorkányperek és megégetések száma aggasztóan megnövekedett.

AZ ÁLTALÁNOS süllyedés, sajnos, nem került el a katolikus tartományokat sem. Bár a protestáns prédikátorok számos megállapítása szerint a szabadakarat s egyéni felelősség tudata a katolikus fejedelemségekben akadályozta az erkölcsi eltévelyedések térfoglalását, az erkölcsi hanyatlás azért ide is behatolt. Az Albert bajor herceg által 1523 dec. 17-ére összehívott mühlendorfi tanácskozások anyaga beszédesen nyilatkozik pl. Bajorország vallás-erkölcsi hanyatlásáról. Az emberek, így szól a jelentés, gúnyolódnak a szentmisén, a szentbeszéd után elhagyják a templomot, összetörik a szentek és Krisztus képeit s a feszületeket; tiltott napokon húst esznek, ünnepnapokon dolgoznak, követelik a papi nőtlenség eltörlését. A részegség és káromkodás egészen általános lett nemcsak a férfiak között, hanem ami mindaddig hallatlan volt Bajorországban, a nők között is. Mindez ellen pedig, mint egy későbbi rendeletében panaszkodik a herceg, alig lehet tenni valamit.

Mégis akadtak, akik ebben a nagy erkölcsi elesett-

ségben is vállalkoztak a lelkek újabb felemelésére. Ezeket az a meglátás vezette, hogy a nagy tömegek lelkében az erkölcsi hullámzajlás ellenére még mindig sok olyan érték szunnyad, amely megállíthatja a további romlást és a katolicizmus újabb győzelméhez vezethet.

2.

A papság erkölcsi helyzete. A főpapság és alsópapság egyházas szellemének megfoghatóközése. Ijesztő paphiány. A reform első lépései.

A legnehezebben leküzdhető gátlás a katolikus megújulás útjában a papság erkölcsi színvonalának nagy lehanyatlása és a paphiány volt.

A magasabb egyházi méltóságokat úgyszólván kizárólag a főnemesség tartotta fenn magának. Alig lehetett valaki püspök vagy kanonok, ha nem tudta igazolni nemesi származását; azt viszont nem nagyon kutatták, hogy a megválasztott tanultsága és papi erkölcsisége megfelel-e a magas méltóságnak. Így azután nem csoda, hogy kevés volt a kifogástalan életű főpap. A többség inkább nyírta, mint gondozta a nyáját. A nagytekintélyű és tiszta életű Eck János szomorú képet fest az akkori német püspökökről. „Az egyházmegye ügyeit, úgymond, a szuffragáneusokra és vikáriusokra bízák. Az egyházi igazságszolgáltatást világi tisztviselők végzik. Ha prédikálni kell, szerzetest hívnak, a gyóntatószékbe csak a külön penitenciáriusok ülnek. De ha pénzügyi kérdésről, adóról vagy tizedről van szó, akkor magához a püspök kegyes személyéhez kell fordulni.”¹ György szász herceg úgy nyilatkozott, hogy a teljesen anyagelvi gondolkozású fejedelmek csak arra törek-szenek, hogy barátaikat, testvéreiket és fiaikat valame-lyik püspöki székbe juttassák, de már arra nincs gond-

juk, hogy érdemessé is neveljék őket a magas egyházi méltóságra.² Ugyanez az ítélet csendül ki az 1552. salzburgi zsinat tartományi „Formula reformationis”-ából,³ amely a reformot csak abban az esetben látta célravezetőnek és eredményesnek, ha azt a főpapság életének megrendszabályozásán kezdik.

A főpapság erkölcsi és fegyelmi süllyedése maga után vonta az alsópapságét is. A felügyelet nélkül maradt alsópapság megfelelő papi műveltség és hivatástudat hiányában tengett-lengett s a korszellem csábításainak csak nehezen állt ellen. Legnagyobb része ágyasságban élt. Növelte a bajt, hogy a szerzetesség nagy része éppen úgy elvesztette lába alól az erkölcsi talajt, mint a világi papság, vagy a világi hívek. Alsó-Ausztriában, ebben a legalább névleg katolikus tartományban, egy 1563-ban megejtett számítás szerint 132 kolostorban és plébánián 436 szerzetes élt, de ezek között 55 volt „házas”, 199 pedig ágyast tartott. St. Florianban 10 szerzetesnek 12 ágyasa és 18 gyermeke volt. Ferdinánd, még mint római király, keserűen panaszkodott, hogy egész birodalmában alig talál olyan tiszta életű és mindenkép megfelelő fiatal papot, akit udvari káplánjává tehetne.

Borzalmas volt a paphiány is. Európa országai, különösen Németország ezen a téren is szomorú képet mutatott. Azok a püspökök, akik méltóságukból csak jól élni akartak, nem sokat tettek a helyzet javítására. Amint az egyházkormányzatot általában, úgy a papnevelést is elhanyagolták. A vallásosság rendes gyakorlata ilykép megfogytakozott, sokszor még azoknál is, akiknek lelkében nem aludt ki a régi hit lángja. Az Egyház ellen elhangzó folytonos támadások következtében a hívőkön megfélemledés vett erőt, a fiatalok ezért szégyeltek, vagy nem mertek papi pályára lépni. Másrészt a kegyurak is szívesen hagyták üresedésben

a javadalmakat, hogy ezek időközi jövedelmét minél tovább maguk élvezték. A plébániák és kolostorok elnéptelenedtek s a nép egyes helyeken éveken, sőt évtizedeken át maradt szentségek és Isten igéje nélkül.

A papjelöltek számának folytonos csökkenése már a 16. század közepén olyan aggasztó volt, hogy magában is kétségessé tehetette a katolikus megújódás érvényesülését. Olyan püspökségben, ahol azelőtt évenként 50—60 újmisést szenteltek fel, most alig 2 vagy 3 volt az újonnan felszenteltek száma. A brixeni egyházmegyében egy 1529-i jelentés szerint négy év alatt csak két papot szenteltek, 1533-ban egész Csehországban csak hatot. A passauai püspök 4 év alatt 4 papot szentelt, a laibachi 8 év alatt 17-et. A papság számának süllyedését szembeszökően tünteti fel a würzburgi püspökség kimutatása az 1520-tól 1540-ig terjedő évekről. Míg 1520-ban a püspökség területén összesen 101 szerzetes és világi pap működött, addig ez a szám 1545-ben már 22-re csökkent. Voltak közbeeső évek, amikor a papság létszáma az egész püspökség területén 6-nál nem volt nagyobb.⁴ A jezsuiták fellépése előtt több mint 1500 plébánia volt lekipásztor nélkül. Ilyen körülmények között a püspökök gyakran örülhettek, ha legalább „házas” papjaik voltak. Klesl bécsi bíboros-püspök, a házas papság egyik legnagyobb ellensége, még 1591-ben is kénytelen volt Ybbs községnek olyan papot ajánlani, aki majd feleségével és gyermekeivel együtt foglalja el a plébániát.⁵

A papságnak ez az elszomorító állapota Európa más országaiban is elég általános volt, ott is, ahol a hitújítás nem kapott erőre. Olaszországban voltak egyháziak, akik sem misézni, sem gyóntatni nem tudtak. Az első jezsuiták e tekintetben elszomorító példákat fedeztek fel. Kénytelenek voltak felszentelt papokat latin nyelvre tanítani s még 1553-ban is találtak olyano-

kat, akik a szentmise leglényegesebb részének, az átlényegülésnek szavait sem tudták. Calabriában akadtak papok, akik éppen csak olvasni tudtak s inkább a javadalom kedvéért, mint hivatásból léptek a papi pályára.⁶ E szomorú keretből fényesen és vigasztalón ragyogott ki azoknak az egyházi férfiaknak a példája, akik e lesüllyedt korban is fenn tudták tartani a papi hivatás eszményét.

Megfelelő számú és kifogástalan jellemű papság nevelése volt a katolikus megújulásnak legégetőbb, egyúttal azonban legnehezebb feladata. Magát IV. Pius pápát a trienti zsinat szerencsés előhaladásában főleg a papi élet megújulásának jelei töltötték el örömmel és reménységgel. „Ezen a napon — mondta a zsinat befejezésekor — új életre ébredünk, ez a nap új erkölcsöket teremtett, mert a zsinat tekintélye visszaállította az oly nagy mértékben aláhanyatlott fegyelmet. Elsősorban a papoknál van szükség új életírányra. Be kell látniok, hogy ha már az egyházi rendbe beléptek, kötelességük is úgy élni, mint azt a zsinat Istentől nyert világossággal üdvös határozataiban megállapította. De vajjon lehetséges-e hivatásérzettel telített papság nevelése akkor, amikor egyfelől a támadás éppen a papság tekintélyét kezdi ki s a lelkeket a papi hivatástól el akarja fordítani, másfelől pedig a papság megvetettségének főoka éppen a papság erkölcsi fogynakossága, amely a fegyelem célzatos meglazításából ered?” A problémát a pápa tökéletesen látta s helyesen foglalta össze.

3.

A politikai élet zűrzavara. Az államhatalom keresztény felelősségtudatának megcsökkenése. A vallási kérdés tengelykérdéssé alakul az egyes államok különleges külső és belső politikájában.

A középkornak egyik jellegzetes vonása volt, hogy teljesen a keresztény életszemlélet talaján állva, legalább elvben az államéletet is legfőbb vonatkozásban arra rendeltnek tartotta, hogy az emberi társadalom lelki értékeit védje s a kereszténység szabad erő kifejtését előmozdítsa. Hogy a politikai hatalom gyakorlati felhasználásában az egyes esetekben a spirituális vagy az anyagi tényezők kerültek-e túlsúlyra, azt egyfelől a politikai hatalom birtokosainak lelki alkata döntötte el, másfelől a korszellem határozta meg. Azoknak a koroknak törvényhozásában, amelyek közelebb estek az államalakulások idejéhez, tekintélyes helyet foglaltak el a kereszténység alapelveinek és az Egyház törvényének áthágását megtorló rendelkezések. E korok államférfiai még közelről szemléltek a kereszténység hatását az emberiség lelki átalakításában s azért az Egyház valláserkölcsei tanításának megsértésében az állam erkölcsi alapjainak megtámadását is látták s azt gyakran kemény szigorral büntették.

Ez a helyzet a későbbi századokban már módosult, de még soká nem alakult át teljesen. A tévtanok megállapítása már az egyházi inkvizíció hatáskörébe ment át, de a büntetés mérlegelése és kiszabása még mindig az állami vagy közhatósági törvényszék jogkörébe tartozott, vagyis: az eretnekek felett (mint Husz János esetében) a világi törvényszék ítélkezett.

Gyökeres változás állott be ezen a téren az antik kultúrvilág tanulmányozásával és utánzásával. Az állampolitikai gondolkodásban a „Civitas Dei” elvei helyébe a római jog pogány politikai felfogása lépett és az állam-

politikai életben Machiavelli nyomán ez az elve lett általánossá. Az Egyház nemcsak az állami védelmet veszítette el ilyképen, hanem ugyanakkor a hitújítás egész országokat szakított el tőle. Természetes tehát, hogy ez a kor politikai téren kedvezőtlen volt az egyházas szellem alakulására.

A nyomába lépő visszahatás, az egyházas szellemet felújító katolikus újjáéledés lelkisége azonban ismét jobbulást hozott. A katolikus fejedelemségek területén maga az államhatalom hódította vissza a tömegeket a protestantizmus táborából, ahogy másutt éppen az államhatalom állott minden visszatérítés útjába.

A politikai hatalom számos birtoklójának a protestantizmussal kötött szövetsége tehát szintén akadályozta a katolikus megújodást, ez pedig annál hátrányosabb volt a katolicizmusra, mert a német protestáns fejedelmek átlag sokkal élesebben gyakorolták hatalmukat a protestantizmus érdekében, mint a hitújítás idején a határozatlan katolikus fejedelmek tették a katolikus hit védelmében. A protestantizmust erősítette a fejedelmek hatalmi törekvése is a központi hatalommal szemben. Wallenstein elbocsátásának kierőszakolásával pl. (1630) a rekatolizáló II. Ferdinánd kezéből éppen akkor ütötték ki a fegyvert, amikor teljes győzelmet aratott protestáns ellenfelein. Olyan politikai tény ez, amely a Német Birodalom vallási megoszlása tekintetében a katolikusság rovására kiszámíthatatlan kárt jelentett.

Angliában a parlament erőszakos rendelkezései nemcsak megakadályozták a katolikus restaurációt, hanem a katolikusoktól még a politikai egyenjogúságot is elkobozták, úgyhogy az angol katolikusok csak 1892-ben lettek ismét egyenlő rangú polgárok a protestánsokkal.

Hollandiában, Dániában és Skandináviában a kor-

mányok vallási türelmetlensége éppen olyan erőszakosan nyomta el a katolikus vallásszabadságot, mint Angliában. A katolikusok ellen alkalmazott politikai rendszabályok itt is mindenképen el akarták fojtani a katolikus megújhodást.

Más országokban, mint Spanyolországban is, ahol a katolicizmus a politikai hatalom védelmét élvezte, a megújhodást maga a politikai abszolútizmus veszélyeztette, amely az Egyház mozgási szabadságát a külső látszat ellenére is gúzsba kötötte.

Franciaországban a vallási egység gondolata a nemzeti egység gondolatának alapfeltételeként élt a köztudatban, úgyhogy már a különböző vallások egyidejű gyakorlásában is a nemzeti egység veszedelmét látták.¹ Itt tehát a közfelfogás általában kedvezett a katolikus megújhodásnak. Maga a konvertita IV. Henrik is ösztönösen az ország katolizálását kívánta. Richelieu bíboros, Franciaország politikai útjának kijelölője, öntudatos meggyőződéssel tártá a hugenotta veszedelmet XIII. Lajos elé: amíg a hugenották politikai tényező maradnak, a király sem arra nem számíthat, hogy igazi ura legyen Franciaországnak, sem arra, hogy olyan külpolitikát folytathasson, amely a külföld előtt emelheti Franciaország tekintélyét.² Ebből a politikai meggyőződésből táplálkozott XIII. Lajos belpolitikája, amely a hugenották közéleti befolyásának véget vetett Franciaországban. De nem hiányzott a katolikus érdekek védelme Richelieu külpolitikai elgondolásaiból sem. Franciaország külpolitikai terveiben a katolikus német fejedelmek szövetségét szívesebben látta volna, mint Gusztáv Adolfét, Svédország protestáns királyáét, mert ennek győzelme a németországi katolicizmusra végzetessé válhatott volna. Mivel azonban a katolikus német fejedelmek vezére, Miksa bajor herceg, bár szintén szerepet játszott Wal-

lenstein elbocsátásának kieroszakolásában, de mégis sokkal jobb német hazafi volt, semhogy egy idegen hatalom szövetségeseként fegyvert fogjon a Birodalom feje ellen. Richelieu-t a Habsburg-ház hatalmától való félelem éppen úgy a protestáns hatalmak szövetségébe sodorta, mint előbb a katolikus restaurációval együttérző IV. Henriket:³ így a katolikus Franciaország külpolitikája Közép- és Észak-Európában ugyancsak a protestáns érdekeket mozdította elő.

Hasonló eltávolodás mutatkozott a katolicizmus szellemi és erkölcsi alapjaitól a francia belpolitikában. A vallásháborúk okozta romhalmaz, a Franciaországot elborító szabadoság és a nagyok önkénye csak a középponti hatalom megerősítésével volt eltakarítható, illetve megfékezhető. Richelieu tehát kénytelen volt a királyi hatalmat szilárdítani. Ez a politikai eszmény azonban a nagy államférfi koncepciójában már valósággal istentiszteletté magasztosult. „Amit az ember az államért cselekszik, — mondja — azt az Istenért is teszi, aki alapja és talpköve az államnak.” Csakhogy éppen az államnak ez a túlzott felmagasztalása vezetett az állami mindenhatóság elvéhez, amely az állam fő képviselőjének, az uralkodónak szinte korlátlan hatalmat biztosított s még a vallást s az Egyházat is pusztán állampolitikai eszközzé süllyesztette volna le. Így történhetett, hogy a katolikus reformáció korában a francia kormányzat idegenkedéssel nézett mindenféle különböző hatalmi tényezőre, pl. a trienti zsinatban is csak mintegy konkurrenset látott, amely az állam korlátlanságának útjába akadályokat gördíthet, ezért a zsinat rendelkezéseinek kihirdetését és hivatalos elfogadását a politikai mesterkedés minden körmönfonságával megakadályozni törekedett.

BIZALMATLANSÁG TÖLTÖTTE EL a harmadik rendet s a francia parlamenteket is a zsinattal szemben.⁴ Ez nyílt

kifejezésre jutott a rendek híres, 1614-ben összehívott gyűlésén, amikor a harmadik rend vezérszónoka, Miron Ferenc kijelentette, hogy rendje elvileg ellenzi a zsinati rendelkezések kihirdetését, de nem emel ellene kifogást, ha a papság a zsinat rendelkezéseinek végrehajtására vállalkozik és erkölcsi életének szabályozójául a zsinat határozatait fogadja el. Ez a következtetlen magatartás nemcsak nem volt alkalmas a katolikus megújódás népszerűsítésére, hanem vallásilag félszeg és ártalmas helyzetet teremtett. Miron Károly angersi érseknek, Miron Ferenc bátyjának esete is rávilágít erre. Midőn az érsek papjai életének megreformálására elrendelte a zsinati szabályok bevezetését, a bordeauxi parlament által támogatott polgárság olyan hevesen nekitámadt, hogy az érsekségről le kellett mondania, kanonokjai ellen indított perében pedig a párizsi parlament az érsek ellen foglalt állást.⁵

A zsinattal szemben maga Richelieu is ingadozó volt. Sok intézkedése és hátramaradt írásai azt mutatják, hogy lelke mélyén vallásos volt. A protestáns vezetőket hivatalok adományozásával, pénz és egyéb kedvezményekkel iparkodott a katolikus vallásnak megnyerni. XIII. Lajos alatt állandóan szerepeltek a költségvetésben konvertita protestáns vezérek évjáradékaira fordított összegek.⁶ Ám a zsinati reformok bevezetésének tárgyalása épp az ő idejében került le a főurak gyűlésének napirendjéről. Richelieu a zsinati rendelkezések hivatalos kihirdetésétől, az államhatalomról vallott felfogása következtében, éppen úgy idegenkedett, mint a harmadik rend vagy a parlamentek. Ez a helyzet a katolikus megújódásra annál kedvezőtlenebb volt, mert az államhatalomról alkotott hasonló fogalmak gyorsan terjedtek és a gallikán elvek felé egyengették az utat.

Voltak viszont országok, ahol a kormányhatalom kedvezett a katolikus megújódásnak, mint pl. a királyi Magyarországon és Lengyelországban. Ez megkönnyítette a rekatolizálódás folyamatát, de nem jelentette azt, hogy a kormányzat az új szellem előhaladásának útjából minden akadályt el tudott volna hárítani. A nemesi kiváltságok a rendeknek mindkét országban olyan politikai befolyást biztosítottak, hogy ez a kormányok

cselekvőképességét erősen korlátozta. Így a jobbgység visszatérése az ősi hitre még a katolikus megújulás korában is a földesúr visszatérésétől vagy engedékenységétől függött.

A Német Birodalom politikájában is felmerült számtalan gátló mozzanat. Ilyen volt pl. a protestáns fejedelmek egyházi joghatóságán túl egyes császárok valláspolitikai állásfoglalása. A katolicizmusra pl. rendkívül káros volt, hogy II. Miksa császár a regáliákat pápai megerősítés nélkül is átruházta egyes protestáns fejedelmekre, akik ezzel hatalmas egyházi javadalmak birtokába jutva, a javadalom területén útját állták a katolicizmus visszahódításának. Ugyancsak hátrányos volt a katolicizmusra Miksa 1571-ben kiadott rendelete, amely az osztrák báróknak megengedte, hogy házaikban és váraikban lutheránus istentiszteletet tartsanak. Ennek következtében Ausztriát azonnal ellepték a protestáns prédikátorok.⁷

Miksa utódját, Rudolfot, uralkodása elején nagy buzgalom töltötte el a katolikus megújulás iránt, de tragikus betegségéből eredő idegösszeroppanása ezen a téren is nagy változást idézett elő benne. Féltekenysége és gyanakvása éppen a katolikus hatalmakkal, Spanyolországgal, Bajorországgal, a pápasággal és saját családjával vitte ellentétbe és a protestáns fejedelmek felé sodorta. Inasának, Lang Fülöpnek befolyása alatt az országos tisztségek betöltésénél ismét a protestánsok nyomultak előtérbe. Ingadozó politikája nemcsak a cseh protestánsok javára kiadott felséglevelet eredményezte, hanem Mátyást arra is kényszerítette, hogy a protestánsokat Ausztriában és Morvaországban vallási kedvezményekben részesítse. Általában ennek a politikának vallási tekintetben az lett a következménye, hogy Rudolf uralkodásának vége felé a katolicizmus

helyzete erősen hanyatlott az osztrák örökös tartományokban.

EGYÉBKÉNT MAGA a birodalmi alkotmány is megkötötte a császárok kezét és a császárt úgyszólván a birodalmi rendeknek szolgáltatta ki. Elméletben a választófejedelmeknek a császárválasztáskor letett esküjében a császár a kereszténység világi fejeként szerepelt, ám gyakorlatban a császári hatalom lényegében alig jelentett többet egy választófejedelem hatalmánál. Voltaképen csak a Habsburgok tekintélyére, külpolitikai kapcsolataira, az örökös tartományokban bírt pozíciójára és a császárok politikai ügyességére vagy a fejedelmekkel való esetleges érdekközösségre támaszkodott. De még ezt a hatalmat is mindinkább megnyírbálták a választási kapitulációk, minden választói rendszer velejárói, amelyeket a választófejedelmek szabtak a megválasztandó császárról.

A császárnak említésreméltó meghatározott jövedelme sem volt magából a Birodalomból. Közjogi téren sok tekintetben még annyi jogot sem élvezett, mint egy római néptribún, aki a népet bármikor gyűlésbe hívhatta, mert a császár a birodalmi gyűlést is csak a választófejedelmek előzetes hozzájárulásával hívhatta egybe. Új vámhatárok felállításához, meg külpolitikai szövetségek létesítéséhez a választófejedelmek beleegyezése kellett; a birodalom háborújához pedig a birodalmi gyűlés hozzájárulása volt szükséges. Általában véve a törvényhozás, adókövetés és a katonamegajánlás tekintetében teljesen kötve volt a választófejedelmek és a birodalmi gyűlés hozzájárulásához s ezzel a rendek állandóan sakkbán tarthatták a császárt.

A császári hatalom annyira szűk körre szorítkozott, hogy a birodalom belső békéjének fenntartására hivatott legfőbb birodalmi törvényszék, a Reichskammergericht bírának kinevezése is csak kis részben tartozott a császár jogkörébe, nagyobb részben a birodalmi rendektől függött. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a választófejedelmeknek viszont jogukban állt tetszésszerűen időben összejönniök, gyűléseikön birodalmi ügyekről tárgyalniök és előzetes császári hozzájárulás nélkül megállapodásokat kötniök, akkor tisztán látható, hogy a császár a tulajdonképeni hatalmas Birodalomban — melynek területe még

V. Károly lemondásakor is legalább félszer nagyobb volt, mint a mai Németország⁸ — szinte csak első volt az egyenlők között. E fejedelmi hatalmi túltengés folytán jöttek létre a kisebb jogú birodalmi rendeknek, a birodalmi városoknak, grófoknak, prelátusoknak meg birodalmi lovagoknak alkotmányos politikai csoportosulásai, a Birodalomnak még a 17. században is fennálló sajátos belpolitikai képződményei. Politikai működésük akkor is ugyanaz volt, hogy t. i. az egyenlő rangúak egyesült erővel védelmezzék meg érdekeiket a Birodalom uralkodó fejedelmeinek hatalmi túlsúlya ellen; számuk a 16. és 17. században mintegy 80-ra rúgott és birtokaik a választófejedelmek tartományaival együtt a Birodalom területének nagyobbik felét foglalták el.

A politikai jogoknak és a politikai hatalom megszólásának ismerete nélkül a német valláspolitikai küzdelmek hullámlása és a katolikus újjáéledés tárgyilagos megértése alig volna érthető. Nem lehetne megérteni, hogy a császári méltóság olyan jellemes képviselői is, mint II. és III. Ferdinánd, miért csak mint az örökös tartományok urai érhettek el maradandóbb sikereket és miért csak az örökös tartományokban, jelesen a tulajdonképeni Ausztriában meg Cseh- és Morvaországban nyújthattak hathatós támogatást a katolikus megújulásnak, de ugyanakkor a Birodalom protestáns fejedelmeivel szemben miért kellett tehetetlenül állaniok s miért voltak legfeljebb alkudozásokra utalva.

JEGYZETEK.

1.

- ¹ Sämtl. Werke, Frankfurt, VI. kt. 441. ² Janssen i. m. 373. ³ Janssen i. m. 380. ⁴ Janssen i. m. 383. ⁵ Janssen i. m. 385. ⁶ Janssen u. o. 154. ⁷ Janssen u. o. 153. ⁸ Janssen u. o. 159. ⁹ Eduard Fueter: Geschichte der neueren Historiographie. München und Berlin, 1936. 174—176. és 251—253.

2.

- ¹ Janssen i. m. 400. lap. ² A. Knöpfler: Die Kelcherbewegung in Bayern. München, 1891. 6. ³ Közli: Knöpfler i. m.

Aktenstücke 18—77. ⁴ Janssen i. m. 406—410. ⁵ Janssen VII. kt. 420. ⁶ Jablonkay Gábor S. J.: Loyolai Szent Ignác élete és működése. Budapest, 1921. II. kt. 540.

3.

¹ Lavissee-Rambaud: Histoire Général, Paris, 1922. V. kt. 281. köv. M. L. Pingaud: Henri IV. Pacification de la France. ² Schmidt-W. Mommsen: Richelieus politisches Testament. Berlin 1926. 268. ³ Richelieu államkormányából. Csatolva Politikai Végrendeletéhez, i. m. 276—278. ⁴ Ezek a parlamentek nem törvényhozó testületek, hanem törvényszékek voltak. A párizsi parlamentnek megvolt az a kiváltsága, hogy csak azok a királyi rendeletek emelkedtek törvényerőre, amelyeket a párizsi parlament a törvénytárba beiktatott. A párizsi parlament ezt a becikkelyezést meg is tagadhatta. Így nagy volt a befolyása a francia törvényhozásra is. Ráadásul a parlamenti tagság éppen úgy vásárolható és örökölheto volt, mint más állami méltóság, ez tehát a parlament tagjainak elég függetlenséget biztosított. ⁵ A. Rébelliau: Une épisode de l'histoire religieuse. Revue de deux Mondes 1903. augusztus 1. 545. köv. ⁶ M. G. d'Avenel: Louis XIII et Richelieu. Lavissee-Rambaud i. m. V. kt. 343. ⁷ Ferreri prágai nuncius jelentése Valentin bíboroshoz 1605. jan. 27. Oskar Mayer: Nuntiaturreichte aus Deutschland, XVII. Jahrhundert. Berlin 1911. II. kt. 401—403. ⁸ M. Ritter i. m. I. kt. 5.

HARMADIK FEJEZET: A KATOLIKUS ÚJJÁÉLEDÉS FŐ TÉNYEZŐI.

1.

Az átmeneti kor pápai és a reformpápák a 16. század második felében. A pápaság s a klérus felelősségének kérdése. A korszellem fordulása az egyházi élet vezető szellemeiben.

III. Pál pápa: a fordulópont. A római inkvizíció.

Midőn VI. Adorján, az utolsó német származású és egyúttal az utolsó nem-olasz pápa (1522—23), Chieregati nunciust a Szentszék képviselőjében az 1552. évi nürnbergi birodalmi gyűlésre küldte, hogy Németországot elvezesse a vallási forradalom útjáról, arra utasította képviselőjét, hogy a birodalmi rendek előtt a pápa véleményét teljes nyíltsággal tárja fel a vallási szakadás okairól, közölje azonban a rendekkel azt is, hogy milyen eszközökkel látja lehetségesnek a Birodalomnak az Egyházba való visszatérését. „Isten megengedte az Egyház üldözését — mondja a nunciushoz a pápai utasítás, — az emberek, de különösen a papság és a főpapság bűnei miatt. Már hosszú idő óta sok megrovásraméltó dolog történt a kúriában is és így terjedt el a betegség a főtől a tagokra, a pápákról a főpapokra. Épp ezért meg kell ígérened a mi nevünkben, hogy erőnket elsősorban arra fogjuk fordítani, hogy legelőször a római udvart javítsuk meg, amelyből mindezek a bajok kiindultak és akkor a gyógyulás is onnan fog kezdődni, ahonnan a betegség kiindult.”¹

VI. ADORJÁNNAK, ennek az egyszerű iparos családból a legmagasabb méltóságba emelkedő nagy értelmiségnek tiszta ítéletében világosan jut kifejezésre, hogy ha az Egyház lehanyatlásából egyáltalán lehetséges a felemelkedés, akkor ebben a pápaságnak kell vinnie a kezdeményező és vezérlő szerepet és a katolikus megújulás vezetését a

pápaságnak kell kézbe fognia, amint ezt az Egyház hierarchikus szervezete is természetesen követeli. Ezt a felfogást VI. Adorján megállapításán kívül igazolja az Egyház történelme is, amelynek emelkedő vagy süllyedő fejezetei elválaszthatatlan összefüggésben állanak a római kúria egyidejű erkölcsi állapotával.

Szembe kell itt néznünk azzal a kérdéssel, vajjon a hitújítást megelőző nagy erkölcsi s közéleti hanyatlásért egyedül és kizárólag a pápaság állítandó-e vádlottként a történelem ítélőszéke elé? A pápaság-e az egyedüli, amelynek hibájából az Egyház süllyedése bekövetkezett? A felelet önként adódik, ha az európai hatalmak és a pápaság viszonyát vizsgáljuk s még inkább azt a törekvést, amellyel a hatalmak ezt a viszonyt irányítani akarták.

A történelmi tények nyíltan mutatják, hogy a hatalmak már a középkor első századaitól kezdve főként arra törekedtek, hogy a pápaságnak, mint a legnagyobb szellemi tekintélynek erkölcsi súlyát saját szolgálatukba kényszerítsék. Hogy ezzel éppen a pápaság egyetemes tekintélye és erkölcsi alapja csorbulna meg, azzal ezek a hatalmak édeskeveset törődtek, akkoriban éppúgy, mint a katolikus újjáéledés idején pl. II. Fülöp spanyol király is. Politikai lelkiismeretfurdalást is alig okozott mindez, hiszen bensőleg az Egyház hí gyermekeinek tartották magukat és készek voltak az Egyháznak fegyverrel való támogatására is. Politikai ambícióiktól elvakítva, fejedelmi öntudatuk nem látott odáig, hogy észrevették volna, hogy ha egyszer a pápaság egyetemes tekintélyében inog meg, nyilván az egyéb célok szolgálatában sem fog jelentkezni erejének eredeti nagysága. Ha azonban a pápaságnak e törekvések legyőzésével politikai s történelmi rövidlátás ellenére is sikerült függetlenségét évszázadokon át biztosítania, Szép Fülöp politikája már nem maradt következmények

nélkül. Hogy a pápaság 70 éven keresztül kizárólag a francia érdekeket volt kénytelen kiszolgálni, alaposan megtépázta a Szentszék tekintélyét. Igaz, hogy Szép Fülöp sikere szinte páratlanul áll Európa történetében, s ha más hatalmak nem is tudták a pápaságot egyéni szolgálatukba kényszeríteni, mégis állandó maradt a hatalmaknak az a törekvése, hogy egyéni érdekeik védelmét a pápai kúriában legalább a bíborosi testület egyoldalú összeállításával biztosítsák. Ez a törekvés azután, épp a hitújítást megelőző időkben, annyira politikai divattá fejlődött, hogy már nemcsak a császárok, a francia és angol királyok, hanem még a kisebb római családok is arra törekedtek, hogy a pápai udvarban érdekképviselőt szerezzenek.

Rendkívül nehezítette az ebből való kibontakozást, hogy a francia fogságból felszabaduló pápák az Egyházi Államot és magát Rómát is a teljes felbomlás állapotában találták. Az Egyházi Állam szabad prédául hevert s vad tülekedés tárgyává lett a harácsoló itáliai főnemeseinek, akik a gazdagabb részeket már amúgy is lefoglalták. Az Államban és Rómában kíméletlen pártharcok ütöttek tanyát. A hazatérő pápáknak egész évszázadra való dolgot adott, hogy uralkodói voltak az Egyházi Államban elismertessék és megfékezzék a hatalmaskodó nemesség erőszakosságát. Bár mindez a pápaság függetlenségének biztosítására történt, mindamellettt káros volt az Egyházra, mert a pápák figyelmét egész évszázadon át világi s politikai kérdésekre terelte és az egyházkormányzati ügyek elvesztették fontosságukat. Mindez nem menti fel teljesen a hitújítás előtti pápákat, de leplezetlenül tárja fel azokat a romboló erőket, amelyek a római kúria süllyedését előmozdították és kialakították azt a szellemet, amely előkészítette a legfőbb pápai tekintély végzetes elhomályosulását.

Az eldurvulás és erőszak eme korában nagy nehézséget okozott a pápaságnak munkatársai kiválasztása is. Nehéz volt ráakadni olyan férfiakra, akik a pápaság akaratát kizárólag a kitűzött célra való tekintettel hajtották volna végre. Természetesen adódott tehát, hogy a pápák munkatársaikat abból a körből választották, melyet legjobban ismertek, vagyis rokonaikéból. Így született meg a kor kényszerítő hatása folytán a nepotizmus, mely a római kúria egyik legkínzóbb betegsége lett. Betetőzte a bajt, hogy éppen e nagy politikai felfordulás idején volt a reneszánsz delelője is, amely a keresztény erkölcsi felfogás és világszemlélet elhomályosítása után nagy erkölcsi süllyedést indított meg. Velejárója volt ennek, hogy az erkölcsi fertőben egyéni célokat kezdtek hajhászni és az egyéni hatalom fitogtatása lett az életcél. Ez a fonák törtétes nem kímélte a pápai udvart sem. Még a nagynehezen kiválogatott főemberek is gyakran önző célokat kergettek, hatalmukat és befolyásukat egyéni érdekeik szerint használták fel. IV. Pál még arra is kényszerült, hogy egyházpolitikai méltóságokba emelt rokonait visszaéléseik miatt könyörtelenül száműzze, utóda IV. Pius pedig rokonai közül kettőt, Caraffa Károly bíborost és bátyját, Palliano herceget ugyanezért halálra is íteltette.² Mindenesetre a római kúria erkölcsi süllyedésének mélypontját jelezte az a gyilkos merénylet, amelyet Petrucci Alfonz bíboros tervezett X. Leó pápa ellen. Hogy mily elvadult állapotok voltak akkor, abból is látszik, hogy míg Petruccit a pápai törvényszék halálraítélte és kivégeztette, addig három más bíborostársának, akik az összeesküvésben szintén résztvettek, nagy pénzüsszeggel sikerült megvásárolniuk a pápa bocsánatát.³ Olyan jelenségek ezek, amelyek egymagukban is kellőképpen rávilágítanak azokra a hatalmas nehézségekre, amelyek VI. Adorján pápa szándékait keresz-

tezték, de viszont ezek ismerete nélkül megközelítőleg sem tudnánk felmérni a reformpápák gigantikus küzdelmeit.

Valóban csodálatos, hogy oly nagyfokú süllyedés után a megújulás szelleme elsősorban mégis a pápai udvart lengi át s innen sugároz szerte Európába. Ahol előbb a külső tényezők és a reneszánsz belső bomlasztása folytán ádáz harc dúlt a pápai trón birtokáért, az újkor hajnalán már a pápajelöltek és a pápaválasztók egyaránt félredobtak minden önző célt és igen komoly lelki mérlegelés döntötte el, hogy életszentségével ki a legalkalmasabb a pápai trónra. A korszellem fordulására Bellarmino bíboros ragyogó mondása a legjellemzőbb: „Ha azért, hogy pápa legyek, csak egy szalmaszálat is kellene fölvennem a földről, le sem hajolnék érte!”⁴ Ugyanez a szellem tükröződik vissza az 1605-ben pápává választott V. Pál szavaiból is, aki kijelentette, hogy inkább hajlandó életét is feláldozni, mintsem arra legyen kényszerítve, hogy ha majd Isten ítélőszéke elé kerül, kötelességmulasztásról kelljen számot adnia.⁵ Az V. Pál szavai egyúttal annak a bíborosi testületnek nagy lelki átalakulására is rávilágítanak, amely épp V. Pál egyhangú megválasztásával fejezte ki legfeltűnőbbben egy új kor szellemét.

A kúria köreiben való átalakulás természetesen nem történt egyetlen intőjelre. A reneszánsz-pápák udvara nem is változhatott át egyetlen fordulattal a buzgalom templomává. Még látunk pápákat, így III. Pált és III. Gyulát, amint fényes ünnepségeket rendeznek a Vatikánban, amelyeken előkelő szerep jut bohócoknak és táncosnőknek is. Még látjuk, amint a pápák lármás vadászatok örömeit élvezik, vagy magas egyházpolitikai méltóságokra emelt rokonaik fényűző mulatásaiban gyönyörködnek, de a pápa már nemcsak a

műélvezetet, a művészetet és családjának felemelését, vagy a hatalom világias kihasználását tartja élete feladatának, mint tették egykor reneszánsz-kori elődei. A zajos ünnepségek mellett már mind nagyobb és nagyobb jelentőséget nyernek a dolgozós hétköznapiak, amelyeken már komoly gondolatokkal és kemény munkával azon fáradoznak, hogyan lehetne magát a pápai udvart magasabb erkölcsi színvonalra emelni, hogyan lehetne a vallási életet föllendíteni, az egyházi életet megreformálni, a hitújítás veszedelmes terjedését megállítani, Krisztus tanításának új híveket szerezni az eddig elhanyagolt Távolkeleten és az új világrészekben.

Új gondolatok ezek és új világ távlatát mutatják. III. Pál (1534—1549) még nem hatotta át teljesen az új szellem. Nála még a reneszánsz-gondolkodásnak sok csökevénye maradt meg, de már bontogatni kezdi egy hivatásáról megfélemedezett kor épületének köveit és pápasága már elvezeti a lelkeket az új világ tornáczába. Így lesz ő és az utána következő két utód, III. Gyula és IV. Pál, annak az átmeneti kornak a képviselője, amely az Egyház hajóját a reneszánsz romlottságától a megújulás viharos, de tiszta vizei felé vezette.

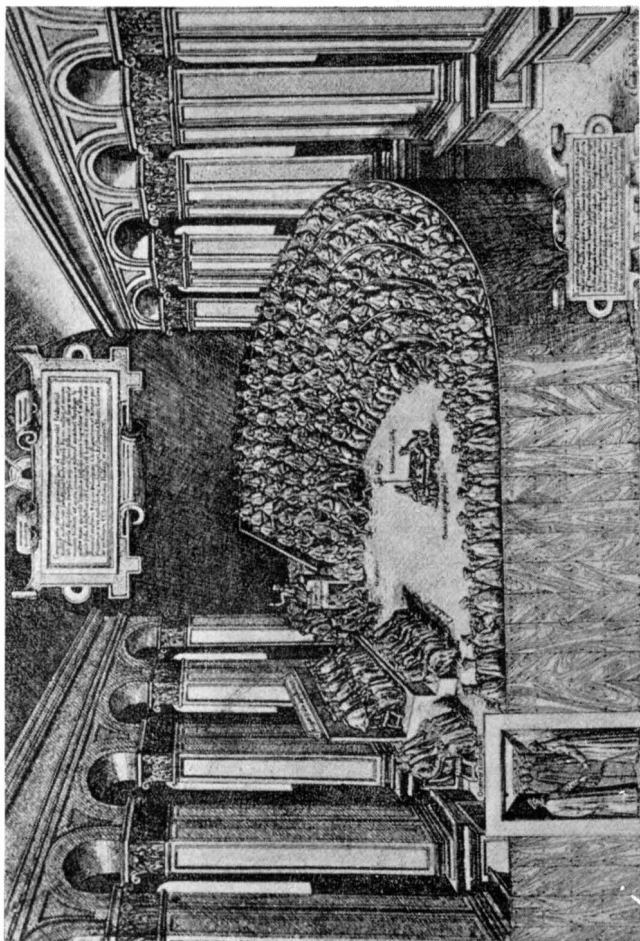
III. PÁL pápa, családi néven Alessandro Farnese és utóda, III. Gyula, a római származású Giovanni del Monte ennek az átmeneti kornak vérbeli pápai. Lelkükben az élet könnyed kiélvezése mellett még erősen tart a reneszánsz kor egy másik fattyúhajtása is, hogy túlzottan buzgólkodjanak családjuk felmagasztalásában. III. Pál két unokáját még egészen fiatalon tette bíborossá, a harmadikat, Ottaviót Pármai Margittal, V. Károlynak természetes, nem törvénytelen leányával házassította össze, míg saját törvénytelen fiát, Pier-Luigi Farnesét Párma és Piacenza hercegévé emelte. A családi politikának e túlhajtása nagyon lekötötte a pápa erejét és súlyos összeütközésbe sodorta magát a császárral is, ami épp e korban semmikép sem vált hasznára az Egyháznak.

Más oldalról azonban, mintha csak világias gondol-

kozásából eredő hibáit igyekezett volna jóvátenni, III. Pál az első pápa a reneszánsz óta, aki teljes odaadással csüngött az egyházi reformokon, jóllehet ő alatta még javában virágzott a reneszánsz szellem. Az elvilágiasodott bíborosi testületet olyan bíborosok kinevezésével törekedett megváltoztatni, akik a pápa reformtörekvéseiben már felismerték a pápaság fő feladatát. Fisher János rochesteri püspök, az angol katolicizmus vértanúja, Gasparo Contarini, az egyházas irányú új bíborosnemzedék nagy nevelője, Gian Pietro Caraffa, a későbbi IV. Pál pápa, a theatinus rend társalapítója, Marcello Cervini, a trienti zsinat első elnöke, a később csak 22 napig uralkodó II. Marcell pápa, a híres Reginald Pole canterburyi érsek, Giovanni Morone, a nagyhírű pápai legátus és még számos más bíboros az egyházas reformok erős hívei voltak és III. Pál legfőbb támogatói a reformok megindításában. Mindegyiket III. Pál tette bíborossá, akiknek kinevezésével új vonásokat nyert az Egyház központjának, a római kúriának arculata is.

Ezzel az új kúriával hajtotta végre III. Pál a régi szerzetesrendeknek megreformálását és erősítette az új rendeknek, az Egyház új zászlóvivőinek: a theatinusoknak, a barnabítáknak, kapucinusoknak, de főként a jezsuitáknak, a „regimen militantis Ecclesiae” szabályzatát és így előkészítette a megújuló Egyházra várakozó nagy küzdelem annyi fényes győzelmét.

III. Pál nevéhez fűződik a később „Sanctum Officium”-nak nevezett római inkvizíció (egyházi vizsgálóbírói intézmény) újjászervezése 1542-ben. Ennek a hat bíborosból álló központi intézménynek feladatává tette az Egyház tanításának sértetlen fennmaradásáról való gondoskodást, hogy a vallásújítás Franciaországba, de különösen Itáliába be ne hatolhasson és el ne terjedjen. Ez az intézmény ítélőszéke elé idézhette mindazokat, akik az Egyházzal ellenkező tanokat hirdettek, vagy akiknek működése ebben a tekintetben gyanút kelthetett. E mellett nagy figyelmet szentelt III. Pál az új világrészek felé tóduló missziós-mozgalomnak is, hogy az ottani hitterjesztéssel pótolja az Egyháznak Európá-

A trienti zsinat (egykorú metszet).

ban szenvedett veszteségét. Uralkodása legfőbb eredménye azonban a trienti zsinatnak, a katolikus megújulás e legkiemelkedőbb eseményének összehívása. Nem fogadhatjuk el teljesen Ranke ítéletét, aki szerint III. Pál személyes befolyásával nem vett részt a meginduló katolikus megújulás mozgalmaiban, legfeljebb csak vitette magát ezekkel a mozgalmakkal. A Ranke után napvilágot látott okmányok egész tömege bizonyítja, hogy a zsinat összehívását elődjének, VII. Kelemennek zsinatellenes állásfoglalásával szemben III. Pál éppen uralkodása egyik fő feladatának tekintette. A bíborosi testület új szellemű összeállítása is az ő legszemélyesebb műve, márpedig új idők csak új lelkülettel születhetnek, amelyet új emberek hordoznak.

2.

A katolikus megújulás folytatói: III. Gyula és IV. Pál. Az Index. IV. Pál túlzásai: rokonaiban való tragikus bizakodása. Az itáliai zsidókérdés. IV. Pius.

III. Pálhoz hasonlóan utódjának, III. Gyulának (1550—1555) is vannak elévülhetetlen érdemei a katolikus megújulás terén. A III. Pál alatt feloszlott trienti zsinatot újból összehívta, a Collegium Germanicum-ot 1552-ben megalapította és az intézményt épp a jezsuiták vezetésére bízta, hogy a német katolicizmus részére olyan papokat neveljenek, akik mély vallásossággal párosult buzgóság és tudományos képzettség tekintetében is a kor színvonala fölé emelkednek. Mindez hervadhatatlan érdeme III. Gyula pápa működésének, bármennyire hibáztatnunk kell rokonpártoló s világias hajlandóságait.

Utódja Gian Pietro Caraffa lett, aki mint IV. Pál uralkodott (1555—1559). Ezzel a 79 éves aggastyánnal

szokatlan, sőt túlzott erély és buzgalom vonult be a római kúriába. Pápasága szellemére előre lehetett következtetni eddigi működéséből. Már bíboros korában olthatatlan reformvágy fűtötte. III. Pál alatt is ő mozgatta a leghatározottabban a római inkvizíció korszerű átszervezését. Mint pápa akaraterejének egész hevével a reformoknak szentelte életét. Szüntelenül azon dolgozott, hogy az egyházi életbe becsúszott visszaéléseket megszüntesse és az egyházi életet s kormányzatot megjavítsa. „Megígérjük és esküszünk, — hirdette trónralépésekor kiadott bullájában — hogy igazságosan gondoskodni fogunk, hogy az egyetemes Egyház és a római udvar megreformálása végrehajtsék.”¹ Egész uralkodása ennek az eskünek szellemében folyt le. Üldözte a simóniát, reformokat léptetett életbe és ezek végrehajtásában kíméletlen szigorúsággal járt el. Elrendelte, hogy a püspökök és érsekek székhelyeiken tartózkodjanak, a szerzetesek pedig kolostoruk falai között éljenek. Súlyos büntetéssel tiltotta, hogy az uralkodó pápa életében az utód személyéről tárgyalásokat és megbeszéléseket tartsanak és érvénytelennek nyilvánított minden választást, amely olyan embert emelne a pápai trónra, aki csak egyszer is, még ha átmenetileg is, eltávolodott az Egyháztól.

Legfőbb gondja azonban arra irányult, hogy a hitújítás terjedésének gátat vessen és különösen Itáliát teljesen megtisztítsa a protestantizmustól. Ezzel a pápa eljutott ahhoz a kérdéshez, amit már bíboros korában is a legfontosabbnak tartott, az inkvizícióhoz. Mivel a kereszténységnek lényege és alapja a hit, mondotta 1555-ben az inkvizíció bíborosainak ünnepélyes gyűlésén, ezért kötelességének tartja ennek minden erővel való megvédelmezését. Az inkvizíciót rangban a kúria minden más kongregációja elé helyezte és elrendelte, hogy minden hivatal támogassa. Oly nagyra

értékelték ennek az intézménynek működését, hogy minden más munkát félretett, csakhogy résztvehessen ez intézmény heti ülésein. Jogkörébe utalta mindazokat a politikai ügyeket is, amelyek bármily távolról is érintették a hittani kérdést. Hatáskörébe került minden erkölcsi kihágás, káromkodás, a bűnt megszegése stb. Ezzel az inkvizíció legfőbb erkölcsi bírósággá emelkedett és túllépte eredeti rendeltetését, a katolikus hit tisztaságának gondos megóvását. Azzal pedig, hogy utóbb a reformügyek is e testület hatáskörébe jutottak, mert ezek is érintik a hittani kérdéseket, az inkvizíció olyan túlsúlyra emelkedett, hogy már magának az egyházszervezetnek egyensúlyát is veszélyeztette. A hatáskör ilyen kiszélesítése szükségessé tette az inkvizitorok létszámának emelését is. Főként domonkosok közül választotta őket, akik mozgó vizsgálóbírákként járták be Itáliát. Hatáskörük kiterjedt még a püspökökre és érsekekre is; ezeket, ha jónak látták, szigorúbb életre és fokozottabb egyházkormányzati buzgóságra intették. A túlhajtott buzgalom azonban gyakran szült visszaéléseket, a vizsgálat gyakran üldözésbe ment át és a hatalommal élni nem tudó bírák gyakran besúgóknak is hitelt adtak, akik alaptalanul vádoltak olyanokat is, akiknek erkölcsi tisztaságában, hitbeli meggyőződésük sértetlenségében kételkedni sem lehetett, mint azt Morone és Reginald Pole esete is bizonyítja. Itáliát félelem töltötte el az inkvizíció uralma alatt, de mind ez IV. Pált nem indította kíméletre. Előtte az elv, a cél lebegett, amely mellett az ember eltörpült minden tekintélyével, méltóságával együtt. Mikor meghalt, a nép megrohanta és feldúlta az inkvizíció épületét. A kíméletlen eréllyel fékentartott erőszakos római főnemesek is felszabadultak, a pápa tiarás szobrát lerombolták. Ez a rombolás azonban a történelem távlatában ma már

nem fogadható el tárgyilagosságot ítéletnek a vaskezű pápa uralkodásának megítélésében.

A katolikus vallás tanításának eredeti tisztaságában való fenntartására irányult IV. Pál törekvése a tiltott könyvek jegyzéke, vagyis az Index kiadásával is. (1557.) Az Indexbe felvett könyveket, köztük Machiavelli és Erasmus írásait elégettette és olvasásukat a legszigorúbban eltiltotta. Igaz, hogy az Index összeállításában, éppen úgy, mint egyéb intézkedéseiben később olyan szigorúság nyilvánult meg, hogy az indexrendelet egyes helyeken, különösen Németországban, nem is volt végrehajtható és a Szentszéknek nemsokára vissza is kellett vonnia.

A világi életet megvető IV. Pál pápára azonban árnyékot vetett a nepotizmus nagyfokú ápolása, amely semmiképpen sem volt összeegyeztethető az egyébként szigorúan egyházas felfogású pápa gondolkodásával. De nepotizmusa nem is annyira világi gondolkodásból, mint inkább a pápa autokratikus, ellentmondást nem tűrő természetéből eredt. Egyszer kimondott elhatározásából tapodtat sem engedett s ez intézkedéseire sokszor szélsőséges jelleget nyomott. Ebből származott, hogy rendelkezéseit nem egyszer a bíborosi kollégiumnak éppen legeggyháziasabb szellemű tagjai helytelenítették. Ez viszont azt eredményezte, hogy a pápában — aki minden ténykedéséből lelkiismereti kérdést csinált — általános bizalmatlanság ébredt a bíborosok iránt. Úgy érezte, hogy teljes bizalmával csak mindenben tőle függő rokonait ajándékozhatja meg, azért mind az egyházi, mind az állami kormányzatban nagy szerepet juttatott nekik. Annál érzékenyebben érintette azonban, amidőn uralkodásának utolsó évében arról kellett meggyőződnie, hogy ezt a bizalmát is érdemtelenekre pazarolta, akik önkényeskedéseikkel és szégyenletes üzelmeikkel bemocskolták

az ő tiszta szándékait. Kíméletet azonban nem gyakorolt megtévedt rokonaival szemben sem; méltóságuktól könyörtelenül megfosztotta s Rómából is száműzte őket. Rokonai bukása egyébként bukását jelentette a szerteágazó nepotizmusnak is, amely IV. Sixtus óta sötét árnyékkal vonta be sok pápa érdemét.

Az itáliai zsidókérdést is kemény kézzel oldotta meg a pápa.

A ZSIDÓSÁG, amely a középkorban Európa keresztény államaiban gazdasági és társadalmi tekintetben csak másodrendű szerepet játszott, a reneszánsz-pápák alatt a spanyol és portugál inkvizíció elől menekülve nagy számban telepedett török védnökség alá a Balkánon, de megszállotta Itáliát, különösen az Egyházi Államot is. VI. Sándor, X. Leó, VII. Kelemen, de még III. Pál is szívesen fogadta őket. A régi pápák szigorú zsidótörvényeit eltörölték, a zsidókra kivetett külön adókat felfüggesztették és megkülönböztető sárga zsidójel nélkül vegyülhettek el a keresztény lakosság között. X. Leó kedvezése a zsidóság iránt annyira ment, hogy engedélyt adott, hogy Rómában héber nyomdát állítsanak fel, sőt ahhoz is hozzájárult, hogy a Talmudnak Velencében való kinyomatásával megjelenhessenek az akkori Itáliának gazdag könyvpiacán is. E kedvezések folytán a Portugáliából menekülő álkeresztény zsidó társaikkal, a maránókkal számuk annyira megnövekedett Rómában, hogy VII. Kelemen alatt már önálló községgé alakultak, amelyben a portugáliai bevándorlók paritásos képviselőket nyertek a régi zsidó lakossággal. A gazdasági életben nyert befolyásukkal mind nagyobb jelentőségre emelkedtek. Ez külsőleg a zsinagógák számának emelkedésében jutott kifejezésre. III. Pál még a Jézus kínszenvedéséről szóló népies passió-játékok ama részeit is törölte a kedvükért, amelyek alkalmasak lettek volna zsidóellenes hangulat keltésére.

III. Pálnál azonban a reneszánsz-pápák világias gondolkodását a zsidókérdésről már erősen gyengítette a katolikus megújulás hevülete. Bár a Nápolyból 1540-ben elűzött zsidóknak menedéket adott, de egy

1539-ben kiadott rendelete már szigorú intézkedéseket tartalmazott a zsidó bankárok haszonleső uzsora-üzelveinek megfékezésére. Ezenkívül kiterjedt figyelme a zsidókérdés lelki vonatkozásaira is. Felvetődött lelkében a római zsidók megtérítésének gondolata. E célra külön missziókat indított meg Rómában és 1543-ban egy hitujonc-házat alapított, hogy a kereszténységre áttérő és ezért zsidó hitsorsosaiktól kitaszított hitujoncok otthonot találjanak. E tervéhez fűzött nagy vára-kozása azonban füstbe ment. Csalódnia kellett remé-nyeiben. A zsidóság, melyet a reneszánsz-pápák pénz-ügyi érdeklődése emelt fel a megaláztatásból, főleg a zsidóság mai történetírói magasztalással emlegetik ezeket a pápákat. III. Pál szelleme s elgondolásai azon-
ban teljesen idegenek maradtak előttük.²

CSALÓDÁSNAK kellett azonban érnie a zsidóságot is, mihelyt a katolikus megújulás szelleme erősebb lett a pápai udvarban. Minél inkább a lelkiség felé fordult a Szentszék figyelme s minél inkább ez a szempont kez-
dett uralomra jutni a politikai, pénzügyi és a családi kérdések fölött, annál inkább közeledett a pápaság a régi-
hez viszonyítva szigorúbb álláspont felé a zsidósággal szemben.

Meggondolásra készítette a pápákat, vajjon a keresz-
ténységnek érdeke-e, hogy a zsidó könyvek nyomtatására szabadságot adjanak és a keresztény erkölcsiséggel nem áll-e ellentétben, hogy gazdasági és pénzügyi téren éppen annak a fajnak túlzott fensőbbbsége védelmeztesse, melynek erkölcsi felfogása nem vágott egybe a keresztény erkölcs tételeivel. Ezekre a kérdésekre először III. Gyula adott feleletet, amidőn elrendelte a Talmud és egyéb héber könyvek elégetését. Ez nagy csapást mért a zsidó könyv-
nyomtatásra nemcsak Rómában, hanem Velencében, Milá-
nóban, Bolognában is.

E rendeletet csak felületesen magyarázza az a ma is szertehangoztatott vélekedés, hogy ez a könyvégetés három megkeresztelkedett zsidónak „aljas besúgására” történt csupán, akik egykori hitsorsosaik megrágalmazásával akar-

ták szerencsájukat megalapítani. Az inkvizíció könyvégetési rendeletének az illetékes bíborosok szakértelmén kívül más alapjának is kellett lennie és mivel a héber könyveknek egy része katolikusellenes szempontokat is tartalmazott, megvoltak a könyvégetést kiváltó fő okok. Különben semmi értelme sem lett volna a zsidók 1554. évi ferrarai gyűlésének, amely preventív intézkedésként felállította a zsidó cenzúrát és kimondta, hogy ezentúl minden zsidó nyomdából kikerülő könyvet előzőleg három, e célra kijelölt rabbinak kell megcenzúráznia és a nyomdának a cenzorok aláírásával hitelesített jóváhagyást a könyv elején fel is kellett tüntetnie. Egyébként a Talmud elégetésének első következménye a talmudiskolák elnéptelenedése és bezárása volt. A zsidóság irodalmi élete így Rómában és az Egyházi Államban megszűnt. A zsidók irodalmi központja most Génua lett, míg Ghislieri főinkvizitor kérésére a milánói spanyol helytartó Génuaiban is el nem rendelte a talmudista könyvek elégetését.

Előrelátható volt, hogy IV. Pál még tovább fogja fejleszteni elődje intézkedéseit. 1555-ben csakugyan megengedhetetlennek jelentette ki, hogy a zsidók Rómában és az Egyházi Államhoz tartozó területeken tovább élvezzék az eddigi szabadságot és a helyett, hogy mint bevándorló nép alázatosan meghúzódniának, mindenáron hatalmat akarnak kezükbe kaparintani. Épp ezért felújította a reneszánsz-pápák előtt érvényben lévő zsidó korlátozásokat. Elrendelte, hogy a keresztény lakosságtól elválasztott külön utcákban lakjanak és lakóhelyüket Rómában a Tiberis-szigeten állapította meg. Eltiltotta, hogy ingatlanokat vásároljanak és elrendelte, hogy meglévő ingatlanaikat záros határidőn belül vissza kell adniok eredeti keresztény tulajdonosaiknak. A zsidó férfiakkal ezentúl sárga sapkát, a nőknek pedig sárga fejkendőt kellett hordaniok. Szigorúan megtiltotta, hogy keresztény szolgát vagy cselédlányt tartsanak és hogy a keresztényekkel közös fürdőt használjanak. Minden városban csak egy zsinagógát építhettek, Rómában kettőt és a keresztény ünnepeket éppúgy munkaszünettel kellett

megülniök, mint a keresztény lakosságnak. Eltiltotta, hogy élelmiszerekkel kereskedjenek, a bankároknak pedig elrendelte, hogy az ellenőrzés megkönnyítése végett olasz nyelven vezessék üzleti könyveiket.

A ZSIDÓSÁGOT megrémítették a pápa szigorú rendelkezései. Már többször tapasztalták, hogy az ilyen rendeleteket nagyobb összegek felajánlásával hatálytalanítani lehetett több hatóságnál. Megkísérelték ezt IV. Pállal szemben is és 40,000 scudót ajánlottak fel a pápának, — óriási összeg volt ez abban az időben — ha rendeleteinek életbeléptetését elhalasztja. IV. Pál elhatározását azonban nem lehetett pénzzel befolyásolni, a rendeleteket könyörtelenül végrehajtatta nemcsak Rómában, hanem az Egyházi Állam többi városaiban is. Különösen a maránókat, a megkeresztelt, de titokban zsidó vallásban élő zsidókat vetette meg, akik főképen az Egyházi Állam nagyforgalmú kikötőjét, Anconát lepték el.

Természetével sehogy sem tudta összeegyeztetni, hogy ő, a római inkvizíció nagy pártfogója, az Egyházi Államban megtűrje azokat, akiket a portugál inkvizíció száműzött Portugáliából. Elrendelte az Anconában lakó többszáz maránó letartóztatását, akik közül az inkvizíció többeket mint visszaeső bűnösöket halálra is ítelt. Legtöbben azonban az urbinói herceg birtokába tartozó szomszédos Pesaro kikötőjébe menekültek és szaloniki-i, meg más törökországi hitsorsosaikhoz fordultak, hogy segítségükkel a levantei kereskedelmet Ancona helyett Pesaróba irányítsák. Így akartak bosszút állani a pápán és megsemmisítő csapást mérni az Egyházi Állam külkereskedelmére. IV. Pált azonban, amint pénzügyi megkönyékezésével sem lehetett eltántorítani, kereskedelmi bojkottal sem lehetett rendelkezéseinek megmásvítására bírni. E helyett inkább a Pesaróba menekült maránók és az anconai zsidók között tört ki az ellentét, amelyben az utóbbiak győztek és levantei hitsorsosaikat ismét rábírták, hogy a kereskedelmet visszatereljék Anconába. Az urbinói herceg látva, hogy a maránók pesarói megjelenése korántsem jár azzal a haszonnal, amit ígértek, kétévi ott-tartózkodás után maga is kiűzte őket Pesaróból. A zsidóság helyzete ettől fogva a 18. század első feléig nagyjában ugyanez maradt Rómában és az Egyházi Államban. Egyes pápák enyhítettek

IV. Pál rendszabályain, mások azonban ismét visszatértek azokhoz, úgyhogy a zsidóság általában szigorú ellenőrzés alatt állott társadalmi és szellemi téren egyaránt.³

Ami a reneszánsz-pápák jelleméből IV. Pálon leghatározottabban megjelölhető, az abban foglalható össze, hogy túlzott jelentőséget tulajdonított a politikának. Az V. Károly kezében összpontosuló nagy hatalom, amely Németországon, Spanyolországon és Németalföldön kívül a pápa szülőhazáját, Nápolyt is felölelte, IV. Pálban azt az aggodalmat keltette, hogy ez a nagy hatalom a pápai szék függetlenségét is veszélyeztetni fogja. Ebből kifolyólag nagy bizalmatlanság töltötte el a Habsburgok iránt. V. Károlynak még a katolikus valláshoz való őszinte ragaszkodását is kétségbevonta, amidőn ez a vallás egységét, tagadhatatlan jószándékból, interimmel gondolta helyreállíthatónak. Ezért természetének egész hevességével a császár, majd ennek spanyol utóda, II. Fülöp ellen fordult s ennek túlhatalmával szemben II. Henrik francia királyban kereste a Habsburg-politika ellensúlyát. Ez az állásfoglalás viszont akaratlanul is olyan hatalommal hozta védő és támadó szövetségbe, amely a Habsburgok iránti féltékenységből mindig készen állt a német protestáns fejedelmek támogatására és ráadásul még a kereszténység fő ellenségével, a törökkel is baráti viszonyt tartott fenn. II. Fülöp személyében ellenben olyan ellenfél állott szemben a pápával, aki mielőtt a pápa ellen megindította hadait, a löweni egyetem egyházjogi szakértőitől kért véleményt, hogy e háborújával nem kerül-e ellentétbe egy katolikus uralkodó egyházas kötelezettségeivel. A spanyol hadsereget is a híthű katolikus Alba herceg vezérletére bízta, aki előnyomulása alatt is féltékenyen őrködött a pápai tekintély fenntartására, míg a pápát támogató francia hadsereg zömét német zsoldos csapatok tették ki, amelyeket kihágásaik és a katolikus érzületet lépten-

nyomon sértő magatartásuk éppen nem mutattak méltónak arra, hogy az Egyház fejét védelmezzék Alba herceggel szemben. Bár a pápát csak a spanyolok újabb franciaországi győzelme visszakoztatta a túlhajtott politikai szerepléstől, a kudarc azonban mégsem vált az Egyház kárára, mert figyelmeztetésül szolgált IV. Pál utódainak, hogy figyelmüket az új idők szellemének megfelelően elsősorban a reformokra fordítsák.

Pál pápának utóda, IV. Pius (1559—1565), bár könnyed, világias szellemével még magán viseli a reneszánsz halványodó bélyegét, de lényében közelebb esett az újkor szelleméhez. Nála a politika már jelentéktelenebb tényező, a nepotizmust pedig teljesen száműzte a pápai udvarból. Egyetlen unokatestvérét, Carlo Borromeót, a későbbi Borromei Szent Károlyt emelte fel és tette Milánó érsekévé. Ez a rokon azonban nemcsak a pápának, hanem az egész egyetemes Egyháznak is a díszeré vált, akiben már egész tisztaságában jelentkezik a reformkor szelleme. Ez a szellem azonban erősen érintette már IV. Piust is. Élénk természetének egész buzgalmával dolgozott a zsinat felújításán. A zsinat előkészítését 1562 januárjában sikerült is újból megkezdenie és kétévi gyümölcsöző munka után 1564 január 26-án befejeznie. Egyháztörténeti vonatkozásban ez a legfőbb érdeme IV. Pius pápának.

Ezenfelül felállított olyan intézményeket és végrehajtott olyan intézkedéseket, amelyekre a zsinat csak zsinórmértéket szabott, de részletes kidolgozásukkal már nem foglalkozhatott. Első ténykedése ezen a területen a zsinati határozatok végrehajtására felügyelő bíborosi kongregáció felállítása volt. A zsinati megállapítások alapján ő állította össze a trienti hitvallást, amelyet ezentúl minden egyházi személynek le kellett tennie hivatalának és méltóságának átvétele

alkalmából. A zsinati határozatok szellemének megfelelően új Indexet szerkesztett s ez a tiltott könyvek felsorolásán kívül a könyvtíalomra is tíz olyan általános szabályt állapított meg, amely egészen XIII. Leó uralkodásáig érvényben volt. Sokkal többet nem is alkothatt, mert a halál korán elragadta a zsinat bezárása után. A nagy reformkérdések megoldása utódaira, a reformpápákra maradt.

Az egyháztörténelem a zsinat után következő három pápát reformpápáknak nevezi. Velük emelkedik fel a pápaság ismét arra a magaslatra, amelyen a pápák helyét VI. Adorján szándékai kijelölték. Az átmeneti pápákkal szemben az ő pápaságuk lényegesen eltérő jegyet visel. Amazok észrevették a reneszánszszal ellentétes új korszellemet, ezzel nemcsak hogy nem helyezkedtek szembe, hanem az Egyháznak az új szellem hullámaira kapott hajóját ügyesen is kormányozták az új áramlat pályáira. Ezzel szemben a reformpápák már nemcsak kormányozták a hajót, hanem egyúttal irányítói és szabályozói lettek azoknak az eleven vizeknek, amelyek magukkal hordozták az Egyház gályáját. Velük lett a pápaság vezére és középpontja a katolikus megújulásnak. A bíborosi testület újjászervezésével, új bíborosi kongregációk alakításával, az egyházkormányzat mesteri központosításával és a püspökök ellenőrzésével vigyáztak a zsinati reformok végrehajtására. A nunciatúráknak, a pápaság diplomáciai testületének kiépítésével lehetővé tették, hogy rendelkezéseik életbeléptetése megtalálja azt a formát, ami megfelelt az egyes országok sajátos viszonyainak. Papnevelőintézetek és tudományos intézmények létesítésével gondoskodtak arról, hogy a papság szellemi felkészültsége megfeleljen annak a magas követelménynek, amit a rájuk váró nagy feladatok megoldása végett előírt az idők szelleme. Az új szerzetesrendeknek, így

az oratoriánusoknak, kapucinusoknak, de főképen a jezsuitáknak, a katolikus megújulás élcsapatának erősítésével nemcsak biztosították az új szellem további előnyomulását, hanem azt is elérték, hogy az Egyház megmaradt lélekállományát megmentették, az elpártoltakat nagyrészen visszahódították és a tengereken túl új népeket vezettek Krisztus keresztjéhez. Az Egyházban így újjáéledt az egység tudata, aminek hiánya eddig mérhetetlen veszteségeket okozott. Visszatért az önbizalom, amely a lelkeket újból megerősítette, hogy bízzanak a főpásztor vezetésében, aki ismét szilárd és biztos kézzel intézte a lelkek irányítását.

A pápaság így eredeti feladatához tért vissza és a katolikus megújulás nagyszerű lendületével új, dicsőséges fejezetet iktatott az Egyház történetébe.

A változás elsősorban ismét a római kúrián volt észrevehető. A pápai udvarból, de a bíborosokéiból is eltűntek az udvari bolondok, száműzték a dús lakomázást, a fényes ünnepélyeket és a táncosnőket. A pompás vadászatok és a világias szórakozások helyét a komoly munka váltotta fel. Az eddigi fény és pompa a templomokra, istentiszteletekre és körmenetekre terelődött, amelyeken a pápák fedetlen fővel vettek részt és alázatból gyakran mezítláb, maguk vitték a legméltóságosabb Oltáriszentséget. A nép előtt eddig a pápák inkább mint hatalmas fejedelmek jelentek meg, most ámulva látták, hogy a pápa mint alakult át elsősorban pappá, a legfőbb pappá, akinek szeme előtt egyetlen cél lebeg, a krisztusi tanítás megmentése, eredeti tisztaságában való fenntartása, a megújulás Krisztusban, s minden más, amire tekintete ezenkívül még kiterjed, csak eszköz ennek a szent célnak érdekében.

MINDEZ TERMÉSZETESEN nem zárta ki azt sem, hogy a reformpápák gondot fordítsanak a tudományok és

művészetek ápolására, de itt is elsősorban egyházas szellem hatotta át lelküket. Nagy erőfeszítéseket tettek a kereszténység fő ellenségének, a török hatalomnak megtörésére, ha azonban ezirányú ténykedésüket nem is koronázta állandó siker és törekvésük gyakran meg is feneklett a keresztény hatalmak egymással marakodó széthúzásán, a török kérdést sohasem zárták ki legfontosabb feladataik köréből.

Nem hiányzik e pápák tevékenységéből a politika sem, de ennek lényege is teljesen elütött a reneszánszpápák ezirányú működésétől. A reformpápák politikáját már nem a sivár és sokszor céltalan hatalomkeresés jellemezte, hanem kizárólag függetlenségük biztosítása a katolikusság európai érdekeinek védelmére. Ennek elérésére is inkább a diplomáciát választották. Spanyolország túlsúlyával és II. Fülöpnek egyházgátló törekvéseivel szemben Franciaországot fogadták védelmükbe, hogy ezzel egyrészt a francia katolicizmus érdekében erkölcsi nyomást gyakoroljanak a francia kormányra, másrészt pedig a katolikus Spanyolország nyomasztó hatalmával szemben egy másik katolikus hatalomban: a katolicizmus uralmát helyreállító Franciaországban nyerjenek ellensúlyt. Így korlátok közé akarták szorítani II. Fülöpöt, az Egyházat pedig megmenteni egy keleti színezetű cezaropapizmustól, amely az Egyház tekintélyét politikai eszközzé süllyesztette volna. Mindez egyrészt történelmileg igazolt törekvés volt, másrészt a reformpápák szellemével is ellenkezett volna, hogy egy katolikus fejedelemmel vívott egyházpolitikai küzdelmükben esetleg protestáns hatalmak támogatását legyenek kénytelenek igénybe venni.

3.

Az első nagy reformpápa: V. sz. Pius. Szerzetes és aszkéta a pápai trónon. Reformintézkedéseinek hosszú sorozata.

Az igazi nagy reformpápák sorát V. Pius (1566—1572) nyitotta meg.

AZ ÚJ PÁPA, Ghislieri Mihály, 1504-ben a savoyai Boscóban született Alessandria mellett, egy teljesen szegény családból. Gyermekkorában juhokat kellett legeltetnie.

Szülei szegénysége mellett szó sem lehetett iskoláztatásáról. Egyik jobb módú földijük azonban, mint fia kísérőjét a kis Ghislierit is felvétette a boscoi dominikánusok iskolájába. A szerzetesek korán felismerték a szegény diák nagy képességeit s mély vallásosságát és Antóniót kívánsága szerint már 14 éves korában felvették a rendbe. Szerzetesi neve Mihály lett és midőn tanulmányait a bolognai és génuai egyetemen befejezte, 1528-ban pappá szentelték. Mint papot szerzetesi alázatosság, egyszerűség és éles kötelességérzet hatotta át. Makulátlanul tiszta élete s fáradhatatlan tevékenysége külső megjelenésén is elömlött. Kötelességének teljesítésétől még az életveszelem sem riasztotta vissza, minden aprólékos ügyet gondos lelkiismerettel hajtott végre. Rendi teljesítményei magára vonták a Szentszék figyelmét is, III. Gyula 1550-ben a comói püspökség inkvizitorává nevezte ki. Ezzel a legnehezebb inkvizitori megbízatást vállalta. Azon a területen ugyanis a Svájchoz való közelséggel és a protestantizmusnak Graubünden vidékére való behatolásával a katolicizmus nagyobb veszélyben forgott, mint Itália többi részein. Midőn vizitátori körútján figyelmeztették, hogy öltösn álruhát, ha a protestáns Graubündenben keresztülutazik, máskülönben élete is veszélyben forog, azt válaszolta, hogy örülni fog, ha sz. Domonkos ruhájában szenvedhet vértanúi halált.¹ Feladatát teljesen megoldotta és működése valóban azt mutatta, hogy ez a töretlen erényű, vallási ügyekben megalkuvást nem ismerő, egyszerű és alázatos szerzetes magában hordozta a megújuló kor ígéretét. III. Gyula pápa Caraffa bíborosnak, a későbbi IV. Pálnak indítványára őt nevezte ki az inkvizíció főmegbízottjává, majd IV. Pál Sutri és Nebi püspökévé, 1557-ben pedig bíborossá és nagyinkvizitorrá tette. E tisztségét is szigorú lelkiismeretességgel töltötte be, ugyanazt követelte az alája rendelt inkvizitoroktól is, de óva intette őket a túlbuzgóságtól és főleg az elhamarkodottságtól. Mivel azonban IV. Piusnak világias felfogása nagyon különbözött az új bíboros szigorúan egyházas gondolkozásától, ezért az új bíboros befolyása csökkent is IV. Piusnál, aki egyébként Ghislieri bíborost főinkvizitori joghatóságában is korlátozta.

Midőn IV. Pius halála után az idők követelménye

és Carlo Borromeo befolyása a pápai trónra emelte, az aszkézis és a szerzetesi egyszerűség szelleme, a munka és ima vonult be ismét a római kúriába. Asztala mindvégig olyan szegényes maradt, mint szerzetes korában. Szakácsának kiközösítés terhe mellett megtiltotta, hogy ételébe bőjt idején még betegsége alatt se keverjen húsféléket.

Nemcsak a szorosan vett háztartási költségeket szállította le, hanem a pápai testőrséget is a legszűkebbre csökkentette. Amikor ezt az intézkedését egyes bíborosok kifogásolták, azt mondta, hogy az Egyháznak nem ágyúkra és katonákra van szüksége, hanem imádság, bőjt és a Szentírás a fegyvere. Inkább azoknak a pápáknak példáját követi, akik az Egyházat szellemi fegyverekkel védelmezték. Mindez azt mutatja, hogy a reformgondolat a maga teljességével eltöltötte az új pápát és a pápai hivatást új értelmezésben fogta fel. Pápaságának egész iránya kifejezésre jutott ama szavaiban, amelyeket megválasztása után az első általános konzisztóriumon intézett a bíborosokhoz. Mivel a hitújítás keletkezését és terjedését — mondta — nem csekély mértékben a papság erkölcsi süllyedése mozdította elő, azért arra intette a bíborosokat, hogy törekedjenek a maguk és háznépük életének megreformálására. Felhívta figyelmüket arra, hogy szigorúan ragaszkodik a zsinat rendelkezéseinek tökéletes megtartásához. Szívesen áll, úgymond, a fejedelmek rendelkezésére és támogatására, de azt kívánja tőlük, hogy viszonzulnak ők is támogatással a zsinati rendelkezések végrehajtását.

II. MIKSA KÖVETE, Arco előtt is nyíltan kijelentette, hogy a törökkel szemben szívesen támogatja a császárt, de kímélje meg őt minden olyan kérelemtől, amely a protestantizmusnak teendő engedményeket tartalmazna. Midőn pedig a követ azzal fordult hozzá, hogy a császár

egyik pártfogoltját tegye bíborossá, kijelentette, hogy elődjei az Egyház szenátusát már annyira kibővítették, hogy neki egyáltalán nincs szándékában új bíborosok kinevezése. Kitént, hogy e pápát mindenekfelett az egyházi reform érdekli, egyúttal azonban elszántan fog törekedni, hogy függetlenségét minden világi befolyás és politika ellen megvédelmezze.

Ilyen felfogás mellett a nepotizmus érvényesülése nála nem is volt várható. Rokonságának támogatásában csak arra volt hajlandó, hogy néhány unokaöccsének a Germanicumban való nevelését fedezze, kijelentette azonban, hogy ha a tudományokban való előmenetel és magaviselet tekintetében teljesen megfelelnek, fog ugyan róluk gondoskodni, de valami nagy dolgot ne várjanak tőle, mert Isten őt nem arra hívta, hogy az Egyház öneki szolgáljon, hanem hogy ő szolgáljon az Egyháznak. Egyik öccsét 1566-ban mégis bíborossá tette, de csak a bíborosok általános kívánságára, hogy a császárnak és a fejedelmeknek a pápai rokon személyén keresztül alkalmá nyílhassék a pápasággal olyan bizalmas érintkezésre és tárgyalásra, aminőre idegen bíborosok közvetítésével, a kor szokása szerint, nem volnának hajlandók. Ha azonban ebből a szempontból engedett is a bíborosok kívánságának, már unokaöccsének, Bonelli bíborosnak hatáskörét éppen olyan erősen korlátozta, mint jövedelmét. Még háztartását is maga vizsgálta felül és az alkalmazottak számát is ő állapította meg. Hogy magát teljesen az egyházkormányzatnak és a reformfeladatoknak szentelhesse, a bíborosokból különleges kongregációt szervezett az Egyházi Állam ügyeinek vitelére. Ennek a kongregációnak a bíborosi kollégium legkiválóbb diplomatái voltak a tagjai, mint Morone, Farnese, Granvella, Commendone.

Az állami vonatkozású ügyektől megszabadulva, minden erejét a trienti zsinat rendelkezéseinek végrehajtására fordította. Kézbevette a Római Katekizmus megszerkesztését, hogy a katolikus vallás tanítása az egész világon tökéletes egységgel történjék. Bár ezt a munkát már IV. Pius megkezdte, határtalan volt a pápa öröme, amikor a Római Katekizmus első példánya 1556-

ban megjelenhetett. Gondoskodott arról is, hogy fordítása megtörténjek a világ különféle nyelveire is. Az ő nevéhez fűződik a papi zsolozsmás könyvnek, a Breviarium Romanumnak a zsinat kívánságai szerint való megjavítása, majd 1570-ben a misekönyvet adta ki újonnan. Azoknak az egyházmegyéknél és szerzetesrendeknek, melyeknek sajátos szertartásai nem voltak 200 esztendősek, ezt az új misekönyvet kellett bevezetniök. Az új liturgia azonban gyorsan terjedt ott is, ahol 200 év óta ugyanazokat a liturgikus könyveket használták. Pápai engedéllyel sokat átvettek az új liturgiából, úgyhogy a hitvallás belső dogmatikus egysége az új liturgiával elnyerte az egység külső kereteit is.

Mivel a protestantizmus terjedése azt bizonyította, hogy a régi vallás főképen azokon a helyeken tartotta meg uralmát, ahol a püspökök székhelyükön tartózkodtak és gondot fordítottak egyházmegyéikre, ezért a pápa elrendelte, hogy a püspökök és érsekek állandóan székhelyeiken tartózkodjanak és egyházmegyei vagy tartományi zsinatok összehívásával és főpásztori látogatással iparkodjanak megszüntetni a bajok forrásait, amint ezt egyébként a zsinat is elrendelte. Buzdította a püspököket, hogy gondoskodjanak papnevelő-intézetek felállításáról, mert csak hivatásában megerősödött, erkölcsi és tudományos tekintetben egyaránt megfelelő papság képes feladatát helyesen megoldani. Ugyanilyen gonddal fordult a szerzetesházak felé, ahol elrendelte a klauzurát és vizitátorokat küldött ki a kolostori fegyelem visszaállítására.

Kiterjedt V. Pius gondoskodása arra is, hogy megjavítsa Róma meglazult erkölcsait. Minden erkölcsi megtévelyedést szigorú büntetéssel sújtott. Figyelme még az albérleti lakásokra is kiterjedt. A bíraktól annyira megkövetelte a szigorúságot, hogy gyakran kellett

őt figyelmeztetni, hogy nem angyalokkal, hanem emberekkel van dolga. A pápát azonban az ilyen figyelmeztetések el nem térítették átgondolt módszerétől; viszont hetenként tartott kihallgatásokat, amelyekben a bírák ítélete ellen mindenki előadhatta panaszát s ahol az igazságtalanság megállapítható volt, ott ugyanolyan szigorú megtorlást alkalmazott, mint a vétségekkel szemben.

Legfőbb gondja azonban mégis a katolikus hitrendszer hamisítatlan megővésére irányult. Ebből a célból újjászervezte a római inkvizíciót, amelynek működésében visszatért IV. Pál szigorúságához. A Rómában tartott eretnek-visszafogadás (autodafé) szertartása és szigorúan megállapított rendje legfőbb bizonyítéka annak, hogy a pápa milyen nagy fontosságot tulajdonított a hitvallás változatlan fenntartásának. Mivel az inkvizíció, mint már IV. Pál idejében is, elsősorban azt a célt szolgálta, hogy a hitújítást lehetetlenné tegye Itáliában, ezért működése az Egyházi Államon kívül kiterjedt Itália más államaira is. Szükség volt erre, mert a hitújítás számai már benyúltak a félszigetre is. Hívei jobbra mint kereskedők járták Itália városait és titokban terjesztették Luther vagy Kálvin tanítását. Titkos terjesztői között még egyházi személyek is akadtak, tehát megindokolt volt a pápa ama nagy figyelme, amellyel az inkvizíció működése felé fordult. Jellemző egyúttal V. Pius egyéniségének súlyára, hogy az inkvizícióra vonatkozó rendeleteit — s ebben a pápa nem ismert semmi mellétekintetet — végrehajtották Itália minden államában és a megidézetteket kiadták a római inkvizíciónak, Milánó éppúgy, mint Velence, Génua, Nápoly, Firenze vagy Itália többi államai. A nagy tekintély elsősorban abban a szigorúságban gyökerezett, amelyet a pápa önmagával szemben is gyakorolt. „A nép — mondja Ranke — magánkívül volt, ha látta

őt körmeneteken mezítláb, arcáról az életszentség tiszta kifejezése sugárzott s így hordozta körül az Oltáriszentséget. Úgy érezték, hogy ilyen szent pápa még nem uralkodott és pusztá meglátása megtérítette a protestánsokat.”² Valóban ilyennek is kellett lennie. Ő eddig az utolsó pápa, akit az Egyház szentjei közé emeltek.

A hitrendszer megőrzésére irányuló fáradhatatlan buzgalmára jellemző, hogy e tekintetben állami szempontok sem kötötték meg elhatározását. Az „In coena Domini”-bullát, amely a Szentszékek fenntartott bűnök jegyzékét tartalmazta és 1364 óta évenként háromszor, többek közt nagycsütörtökön ünnepélyesen hirdettek ki Rómában, V. Pius nemcsak hogy kihirdette, hanem Erzsébet angol királynéval szemben szigorúan alkalmazta is. Erzsébetet, mivel a katolikus Egyházzal szemben tanúsított magatartásával koronázási esküjét megszegte, trónvesztettnek nyilvánította és alattvalóit feloldozta a hűségeskü alól. Ez volt az utolsó eset, hogy a pápa egy uralkodót kiközösített az Egyházból.

Nagy volt a szent pápa öröme, amikor a lengyel, német és francia katolikus újjáéledés első sikereiről értesült, vagy amikor az óceánon túlról érkeztek a hírek a missziók eredményeiről, amelyek az Angliában ért veszteségekért legalább némi kárpótlást nyújtottak. Bár olthatatlan szomjúságát az eredmények nem elégítették ki, de a századok távlatában is jeles alakja mégis a világtörténelem egyik legkimagaslóbb egyénisége lett, aki a pápaságot ismét az Egyház fényforrásává tette, melynek sugarai az utódok egész sorának kijelölték az egyedül járható utat.

4.

A reform szervező szelleme: XIII. Gergely. A Német és Magyar kollégium; az Angol kollégium. A nunciatúrák s a bíborosi kongregációk megszervezése. A naptárreform. A Bertalan-éj.

Pius utódává a konkláve az előkelő kereskedő családból származó Ugo Boncompagni bíborost választotta, aki XIII. Gergely néven uralkodott a pápai trónon (1572—1585).

AZ ÚJ PÁPA már nem nevelkedett abban a szigorúan aszkétikus életben, mint szentéletű elődje. Ez meg is látszott világias szellemű életmódján, mielőtt egyházi pályára lépett. Ebből az időből származott házasságon kívül született fia, Giacomo is. Egyetemi tanulmányai alatt főképp a jogi kérdések kötötték le figyelmét. Ezek tanulmányozása fejlesztette ki látókörének nagyvonalúságát és emelte szemléletét az egyetemes nézőpont magasságára. E mellett ragyogó tehetségével nagyszerű szervezőképességet és munkaszerepet egyesített magában. Nyereség volt az Egyházra, amikor életfelfogásában beállott változása lehetővé tette, hogy vele olyan kiváló egyéniség foglalja el sz. Péter örökségét, aki a katolikus reformkor sok kérdésének megoldásával szerencsésen vitte előre az Egyház diadalát. É tekintetben már a bolognai egyetemen kifejtett működésével is halhatatlan érdemeket szerzett. Jogi előadásain olyan tanítványok sereglettek köréje, mint Truchses Ottó, Reginald Pole, Madruzzo, Farnese Sándor stb., akik diplomáciai vagy reformmunkásságukkal a katolikus visszahatás korának legkiválóbb szereplői közé emelkedtek.

Tehetségét és feltűnő jogi tudását először III. Pál gyümölcsoztette az Egyház javára. Rómába rendelte, majd Del Monte bíboros, a későbbi III. Gyula pápa mellett ennek tanácsadójaként vett részt a trienti zsinat munkálataiban, ahol a legfontosabb jogi problémák megoldását bízta rá a bíboros. Érdemei elismerésül IV. Pál a délitáiai Biesti püspökévé nevezte ki, de tekintettel jogi tanácsainak nélkülözhetetlenségére, továbbra is Rómában kellett maradnia, holott más püspököknek a pápa rendelkezései szerint székhelyükön kellett tartózkodniok. Azután

ismét Trientben dolgozott, míg IV. Pius 1565-ben bíborossá nevezte ki. Magatartása a kúriában éppen a legvallásosabb életű bíborosok tetszését és barátságát szerezte meg számára, mint pl. Borromei Károlyét. Ha mellőzés érte, méltatlankodás, sértődöttség nélkül vonult vissza. Ilyenkor kedvenc jogi tanulmányaiba merült, de ha ismét szólították, minden duzzogás és bosszú nélkül bocsátotta gazdag tudását a Szentszék rendelkezésére.

Akik világiás felfogásuknál fogva V. Pius szigorú kormányzatát szerencsétlenségnek érezték, nyíltan örvendeztek Boncompagni megválasztásán. Azt várták tőle, hogy szabadabb, könnyedebb légkört fog magával hozni. Csalódtak. XIII. Gergely már a bíborosok első konzisztóriumán kijelentette, hogy tovább folytatja elődje munkáját s ezt kifejezésre is juttatta azzal, hogy a kúriában éppen a legszigorúbb felfogású bíborosokat bízta meg a legfontosabb hatáskörrel.

Első ténykedése volt, hogy V. Pius nyomán megtiltotta az állami birtokok eladományozását; kijelentette, hogy nem fogja tűrni, hogy családja kárt okozzon az Egyháznak. Ez a nepotizmus megtagadását foglalta magában. A bíborosok előterjesztésére bátyjának egyik fiát Filippót ő is kinevezte bíborossá, de hatáskörét annyira megszükitette, hogy jóformán csak reprezentatív feladatok tartoztak jogkörébe és még kinevezése után két évvel is a legszegényebb tagja volt a bíborosi testületnek. Később még egy unokaöccsét emelte a bíborosok közé, de ennek sem juttatott jelentékeny szerepet, mert óvakodott attól, hogy az Egyházat szabad vadászterületként engedje át rokonainak. E tekintetben oly szigorú volt, hogy amidőn testvéröccse 1577-ben azt kérte, hogy a loretoi zarándoklat kapcsán meglátogatására Rómába mehessen és biztosan számítva bátyja engedélyére, már Róma közelébe érkezett, a pápa küldöttje visszatérésre kényszerítette.¹ Fiának, Giacomónak előkelő feleséget szerzett ugyan, de azt a kívánságát, hogy

nagy jövedelemmel járó méltóságra is emelje, nemcsak kereken visszautasította, hanem amikor elbizakodottságában erőszakhoz folyamodott, Rómából is száműzte. A reneszánsz-időknek vége volt.

ÉLETMÓDJA is példaadó volt a pápának. Asztala egyszerű, mint V. Piusé. Korán kelt, napjai munkában és imában teltek el. Gyónás nélkül sohasem misézett, egyébként hetenkint háromszor, négyszer misézett, böjtben pedig naponkint, ami az akkori szokás szerint nagy buzgóság jele volt. Mindennap hallgatott azonban szentmisét. Amilyen takarékos volt önmagával szemben, olyan bőkezű volt a szegények és a betegek iránt. Kórház, jámbor alapítvány, fogságban sínylődő keresztények, férjhezmenendő vagy házasulandó szegénysorsú fiatalok sűrűn érezték a pápa jótékonyágát. Tiepolo velencei követ azt írja róla, hogy szűkszavú, száraz ember volt, aki ridegen és röviden utasított vissza minden olyan javaslatot vagy kérelmet, amit nem tartott helyesnek és ugyanolyan száraz rövidséggel fogadott el jónak ítélt terveket és teljesített kérelmeket. Ez a komorság azonban nem kisebbíti sem azt a sok jót, amit rideg gesztussal, de érző szívvel tett, sem magát a pápát, aki teljességgel méltó volt hivatásához.

Mint előbb a jogtudomány tanára, később mint pápa is fenntartotta a tudomány jelentőségéről vallott felfogását. Úgy látta, hogy a katolikus megújulás eredményei csak akkor növelhetők és a rekatolizálás szellemi művelete csak úgy vezethet újabb eredményekhez, ha sikerül olyan papság nevelését biztosítani, amely erkölcsi érintetlenségével és tudományos tartalmának az átlagon felülemelkedő súlyával a lelki vezetése alá kerülő nemzedékben meg tudja szilárdítani az egyházas gondolkodást. Ezért minden elődjénél fontosabbnak vallotta a papság nevelését. Ha nevelőintézetek felállításáról vagy a már meglevők átszervezéséről kellett gondoskodnia, elment az áldozatkészség legszélső határáig. Azt mondhatnók, hogy XIII. Gergely pápának ez volt a legkedvesebb munkatere. „Mi az uralkodók

kérésére — mondta Possevinónak — már nagy összegeket küldtünk különféle országokba és tartományokba, de mit értünk el vele? Nagyon keveset. Ám amit nevelőintézetekre fordítottunk, azt senki el nem veheti tőlünk. Az a nyereség, amit a halhatatlan lelkek megmentésével szereztünk, teljesen biztosítva van számunkra.”²

A papnevelés terén figyelmét elsősorban a Collegium Germanicumra fordította. Ezt az intézményt még Loyolai sz. Ignác alapította, céljának megfelelő papság nevelésére. Utóda, Lainez generális alatt már laikusokat is befogadott a falai közé, hogy a katolikus restaurációnak erős meggyőződésű világi támaszokat is biztosítson. Ezzel a Collegium a német katolikus nemesség legelőkelőbb intézetévé vált. Nem egyszer fejedelmi sarjak is nevelkedtek benne, akik közül többen erős oszlopaivá váltak az Egyháznak, de az intézmény így elvesztette eredeti jellegét. XIII. Gergely végre is visszaadta eredeti hivatásának. Új épületbe helyezte, kibővítette és száz növendék ellátását biztosító évi jövedelmet rendelt számára, felruhásván egyúttal a római egyetemek kiváltságaival is. Az újjászervezés második évében munkája gyümölcseként már százharminc növendéke volt a Collegiumnak, amelynek vezetését újból kedvelt rendjére, a Jézustársaságra bízta. A kapuin kilépő rajokból váltak Németországban a katolikus megújulás győzelmes harcosai.

Hazánkról sem síklott le e kiváló pápa messzejáró tekintete. Egy római magyar papnevelő felállításának tervét már Loyolai sz. Ignác is felvetette, majd V. Pius meg is akarta valósítani és a magyar Collegium helyéül a Caelius-dombon épült Santo Stefano Rotondo pálos kolostort jelölte meg, a terv keresztülvitelére azonban már nem jutott ideje. XIII. Gergely

újból felkarolta a tervet. Keresztülvitelében lelkes támogatót talált a Szent Péter-bazilika magyar gyóntatójában, Szántó István jezsuitában. Bár a pálosok mindent elkövettek, hogy zárdájukat, jóllehet erre már úgyszólván semmi komolyabb jogcímük sem volt, megmentse, mégis győzött Szántó István buzgalma és a pápa rokonszenve. XIII. Gergely 1579 tavaszán tette közzé alapító bulláját. „Korunk különféle viszontagságai között — szól a pápai bulla — a legnemesebb és egykor leggazdagabb Magyarország siralmas állapotát meggondolva, a keresztény világ e kitűnő és jelentékeny országa iránti szeretetüinktől indítatva, hő óhajítás vezérel minket, hogy bajain erőnkhez képest segítsünk. Ezért elhatároztuk, hogy a magyar nemzet részére külön intézetet alapítunk abban a reményben, hogy ilymódon Magyarországon a legbiztosabban támogatjuk és állíthatjuk vissza a katolikus hitet.” Tizenkét papjelölt számára történt az alapítás s ennek fenntartásáról is a pápa gondoskodott. Sajnos, a magyar papjelölteket inkább a bécsi vagy olmtüzi nevelőintézetekbe küldték, mint a távoli Rómába, ahol a 12 jelölt helyett évenként alig tanult 3—5, úgyhogy a pápa, akinél ismételen jelentkeztek a pálosok pártfogói, tekintettel a Collegium gyér látogatottságára és a fenntartásával járó sok huzavonára, végül is kénytelen volt a Collegiumot mint önálló intézményt megszüntetni. A magyar tanulókat a Germanicumba osztotta, amelynek egyúttal a „Collegium Germanicum et Hungaricum” új nevet adta. Hasztalan érvelt most már Szántó, hogy a némettel olyan „ellentétes szellemű nemzetnek” fiait, mint a magyar, nem lehet közös kollégiumban tartani amazokkal, „akiktől leginkább iszonyodnak”, — a pápa rendelkezését most már nem sikerült megváltoztatnia és a kevésszámú magyar papnövendéknek ezentúl a közös Collegiumba kellett vonulnia.³ Így szűnt meg

pár évi haldoklás után a pápa külön óhajára felállított Collegium Hungaricum, amely a hitújítás ellenére is Európa legnagyobb erkölcsi hatalmának székhelyén már pusztán fennállásával is arra lett volna hivatva, hogy hazánk és nemzetünk önálló politikai egyéniségének elismerését hirdesse még a területi megosztás idején is.

Szerencsésebb eredménnyel járt az Angol Kollégium megalapítása. Ennek taglétszáma hamarosan 70-re emelkedett. Az ugyancsak jezsuita vezetés alá helyezett intézetben nevelődtek azok az angol ifjak, akiket Erzsébet véres üldözései sem rettentettek vissza, hogy vállalkozni merjenek az angol katolicizmus restaurálására. Hazájukba visszatérve oly sokan estek áldozatul az üldözésnek, hogy a kortársak nem is túloztak, amikor az angol kollégiumot a „vértanúk szemináriumának” nevezték el.

XIII. Gergely törekvése azonban nem arra irányult, hogy Rómát az egész világra szóló egyetlen papképző középponttá tegye. Jól tudta, hogy az Egyház szempontjából milyen előnyt jelent, ha a katolikus megújódás őrtüzei Rómán kívül is kigyulladnak és a világosság lángját a sajátos kíváncsalmak teljes ismeretében hordozzák körül az egyes államok őrhelyeiről. Ezért támogatását nem vonta meg a külföldi papnevelő intézetektől sem. Ezen a téren is elsősorban kedvenc rendjét, a jezsuitákat tüntette ki bizalmával. Számos jezsuita kollégium teljes egészben, vagy legalább nagyrészen az ő áldozatkészségének köszönte keletkezését. Így jöttek létre jezsuita kollégiumok Bécsben, Prágában, Olmützben, Grácban, Dillingenben, Fuldában és Németország egyéb helyein.

Különös gondot fordított a jogász-pápa a nunciaturák átszervezésére. A Szentszéknél XIII. Gergelyig

mindössze 9 állandó nunciatúrája működött, ezek közül 4 Itáliában: Nápolyban, Velencében, Firenzében és Turinban, ezenkívül önálló nunciatúra volt a császár mellett, továbbá Francia-, Spanyolországban, Portugáliában és Lengyelországban. E nunciatúrák azonban, a változott viszonyokra való tekintettel, már nem voltak elegendők a rájuk rótt sokoldalú feladat ellátására. Eddig ugyanis főképp a Szentszék diplomáciai és politikai képviselőtét látták el. Közvetítették az érintkezést a pápák és az uralkodók között, örködték az Egyházi Állam nemzetközi súlyának fenntartását és gondoskodtak a pápai jövedelmek megvédelmezéséről, tehát inkább politikai szerepet tölthettek be. A reformkor teljes feltárulásával mindez gyökeresen megváltozott. A nunciatúrák hatáskörében az eddigi politikai feladatokkal szemben a lelki vonatkozású kötelezettségek nyomultak előtérbe. A trienti zsinat rendelkezéseinek végrehajtása, a papság megreformálása, az Egyház gyakran nagy bölcseséget, körültekintő óvatosságot és sokszor végsőig feszített türelmet igénylő védelme, a püspökségek és érsekségek vizitációja, papszentelések, az egyházi joghatóság újbóli felvétele és gyakorlati alkalmazása, mindezek a lelki élet síkján mozgó feladatok a maguk sokirányú és együttes jelentkezéseikkel olyan megsokszorozódott feladatot jelentettek, aminek kiszolgálására az eddigi nunciatúrák nem voltak elegendők, tehát szükségessé vált a nunciatúrák számának felemelése.

Egyébként ezt kívánta a hitbeli megújódás folyamatának fenntartása és eddigi eredményeinek biztosítása és fokozása is. Az erkölcsében és nézőpontjaiban megújódó Róma az Egyháznak ez időben folyton változó helyzetéről és szükségleteiről csak úgy nyerhetett tiszta és megbízható képet, ha a nunciosok hatáskörét területiális szempontból megszükiti, de számukat

ennek megfelelően emeli. E nélkül a Szentszék nem válhatott volna azzá, amivé a reformpápákkal válni akart és vált is, a katolikus fellendülés vezérkarává, amelyet a pontos helyzetjelentések képesítenek arra, hogy tudja, hogy a harcba mikor és hol milyen új erőket kell bevetnie.

Ez a meggondolás vezette XIII. Gergelyt az új nunciatúrák felállításában. A régiek meghagyása mellett az ő idejétől külön nunciatúra működött Észak- és Dél-Németországban, Stájerban, Tirolban, Németalföldön és a szükséghez képest pápai megbízottakat küldött azokra a helyekre, amelyeken különleges feladatokat kellett az Egyház érdekében megoldani. Hogy pedig az Egyháznak minden időben képzett diplomaták álljanak rendelkezésére, külön gondoskodott ilyenek neveléséről és sajátos kiképzéséről. Idevágó tevékenységét a pápai diplomácia belső megszervezésével tetőzte be. Ez a szervezet hozta létre a pápai diplomáciai testületet. E testületben a legfelső fokot a legátus foglalja el. Tagja a bíborosi testületnek s mint a pápa rendkívüli megbízottja, csak rendkívüli, nagy jelentőségű kérdések elintézésére, vagy kitűnő reprezentációra kapja megbízatását. A többi, állandó képviselők nem bíborosok és a nuncius címet viselik. A tulajdonképeni diplomáciai kart ők alkotják. Rendes javadalmazásban részesülnek, állomáshelyükön a Szentszék házat vásárol számukra és tekintélyük emelésére püspöki vagy érseki méltóságot nyernek. Alattuk áll az abbreviator, vagy kúriai vagy másszóval nunciusi titkár, azután a referendarius vagy auditor, az ügyhallgató előadó és az apostoli protonotárius. Ezek már kisebb nunciatúrát vezethettek, amelynek ügyes ellátása biztos lépcsőül szolgált a fontosabb nunciatúrák elnyeréséhez, ez pedig jogcímet szolgáltatott magasabb kúriai tisztségre, sőt a bíborra is.

A nunciatúrákkal kapcsolatban sorra került a bíborosi kongregációk átszervezése is. A lelki megújulás nagyszerű előhaladása és a zsinat szellemében való felújulás terjedése, mint elsősorban a jezsuiták munkájának értékes gyümölcse, egyre nagyobb munkatелjesítményt követelt meg a kúriától. A püspökök mind több és több kérdéssel fordultak a Szentszékhez, amelynek amúgyis mindig nagyobb figyelmet kellett fordítania a XIII. Gergely alatt már erőteljes akciókkal meginduló restauráció felé. Voltak kérdések, amelyek gyors döntést kívántak és ezek elhalasztása esetleg káros következménnyel járt volna az Egyházra. Az így megsaporodott és jellegükben is különböző ügyek elintézésére a régi módszer, a Rómában lévő bíborosoknak esetről-esetre összeülő tanácskozása már nem volt alkalmas. Szükségessé vált a bíborosi kongregációk speciális feladatok alapján történő megszervezése, — mint ahogy ez már előbb is történt, pl. az inkvizíció, az Index-kongregáció felállításával — hogy a központi döntés az egyes kérdésekben már tapasztalatot szerzett bíborosi testület határozata alapján történjék. XIII. Gergely egyéniségének nagysága nemcsak abban nyilatkozott meg, hogy a bíborosi kongregációk megfelelő átszervezésével pontosan működő gépezetet állított az egyház-kormányzat szolgálatába, hanem abban is, hogy az egyének kiválasztásával az új szervezetek helyes működését is biztosította.

Gergely pápa nevéhez fűződik a naptárreform is. Ennek előkészítése kiváló tudósok hozzászólásán kívül különösen Clavius (Klau) német jezsuita érdeme. A reform azért volt szükséges, mert a Julius Caesar-féle naptár hiányossága következtében a csillagászati és a polgári év között már 11 napi különbség állott elő s ez az egyházi s a polgári év beosztásában zavart idézett

elő. XIII. Gergely a keresztény fejedelmek és egyetemek megkérdezése után 1582 február 24-én adta ki híres bulláját, amely elrendelte, hogy ez év október 4-e után azonnal 15-e írássék és az időszámításba bevezessék a szökőnapokat. A katolikus országok: Franciaország, Spanyolország, Portugália, Olasz-, Lengyelország, Magyarország, Ausztria és Németország katolikus része ellenvetés nélkül elfogadta a tisztán gyakorlati jelentőségű reformot. Jellemző azonban a vallási türelmetlenségre, hogy a protestáns német fejedelmek és országok a pápa ellen támasztott gyűlöletből, hallatlanul durva vádakat emelve a pápa ellen, visszautasították. Németország protestáns része és Dánia csak 1693-ban, Anglia 1752-ben és Svédország 1753-ban fogadta el.

VANNAK TÖRTÉNETIRÓK, mint A. O. Meyer⁴ és utána mások is, mint F. X. Seppelt,⁵ akik ettől a nagyvonalú pápától megtagadják az erkölcsi nagyságot. Meyer azt írja róla, hogy minden gondolkodás nélkül átvette és használta korának minden világi politikai eszközét és ő az egyetlen az ellenreformáció pápai között, akinél még az orgyilkosság is Istennek tetsző gondolat, ha az Egyház érdekében történik. Ezt a kemény ítéletet arra a válaszra alapítja, amivel Galli pápai államtitkár a pápával tartott megbeszélés alapján azoknak a katolikus angol nemeseknek lelkiismereti aggályait oszlatta el, akik Erzsébet véres üldözései következtében beálló kétségbeesésükben 1580-ban fegyveres lázadásra szánták el magukat a királynő ellen. Ezek az angol nemesek Segá madridi nuncius közvetítésével arra kértek Rómától lelkiismeretbeli felvilágosítást, bűnt követnek-e el, ha az Erzsébet ellen tervezett lázadással kapcsolatban esetleg magát Erzsébetet is megölik. Könnyen megeshetik ugyanis, hogy a vállalkozásban maguk is életüket veszítik s így bűnbánat és feloldozás nélkül kell meghalniuk. A kérdés tehát nem a fegyveres felkelés megengedettségre vonatkozott, — ennek jogosultsága az akkori felfogás szerint nem volt kétséges, mert az V. Pius-tól Erzsébetre kimondott kiközösítés az alattvalókat úgyis feloldotta a hűségeskü alól, — hanem arra kértek feleletet, hogy a királynő személye szent és sérthetetlen-e, vagyis

a fegyveres akcióra jogosult nemeseknek feltétlenül kímélniök kell-e a királynő személyét, vagy rá is kezet emelhetnek, ha az el nem kerülhető. Erre vonatkozott az államtitkár válasza, amely az önkéntes akciót nemcsak el nem ítélte, hanem dicséretre érdemesnek nyilvánította. Annyit jelent ez, hogy a jogász-pápa az akkor érvényben lévő jogfelfogás alapján szankcionált fegyveres felkelés jogosultságát a velejáró személyi eshetőségekkel együtt elismerte. Kétségtelen, hogy a mai erkölcsi szempont gyakran fejcsóválva nézi a régi korok jogi gondolkodását, de meggyőződésünk, hogy a jövő kor nemzedéke éppen olyan fejcsóválással fogja megállapítani rólunk, hogy jogszolgáltatásunk nem nyilvánította gyilkosságnak, ha valakit manapság párbajban ölnek meg. Egyébként Galli államtitkár levele az orgyilkosság szankcióját csak akkor foglalta volna magában, ha Erzsébet esetleges erőszakos halála nem egy jogosult felkelés keretében történik, hanem ha mint törvényes jogainak birtokában lévő uralkodó esett volna áldozatul valamely személyi vagy politikai bosszúnak. Ilyenhez XIII. Gergely már nem járulhatott volna hozzá, mint ahogy el is ítélte a III. Henrik francia király elleni merénylettervet, jóllehet ez a feslett életű uralkodó rendkívül sokat ártott az Egyháznak. Ám minden feslettsége mellett is törvényes uralkodó volt, tehát a pápának minden ellene irányuló akciót orgyilkosságnak kellett minősítenie.

Hosszú ideig vádolta a liberális történetírás XIII. Gergelyt azért is, mert a Bertalan-éj (1572 aug. 24.) véres eseményéről értesülve, hálaadó istentiszteletet rendelt, az esemény emlékére érmet veretett, sőt korának világhírű festőjét, Vasarit megbízta, hogy a Bertalan-éj jeleneteit a Sala Regia falain, a dicsőséges lepantói csata freskói mellett örökítse meg. Hosszú ideig élt a köztudatban, hogy a pápa előre tudott erről az erkölcsiileg semmiképp sem igazolható történeti büntényről. A vád annál könnyebben talált hitelre, mert az e korbeli Franciaországban még a reneszánsz maradványaképpen a politikai gyilkosság nem esett szigorú megítélés alá. Coligny admirális, a hugenották vezére, még

mielőtt a Bertalan-éj első áldozatául esett volna, amikor a katolikus párt vezérének, Guise Ferenc hercegnek a meggyilkolásáról értesült, ezt egész nyíltan Franciaország és a kálvinizmus legnagyobb szerencséjének nyilvánította és semmit sem tett a megakadályozására, jóllehet tudomása volt a merénylet tervéről. Éppoly kevésbé marasztalta el e gyilkosságot Kálvin jobbkeze, Beza, a genfi hitújítás vezető teológusa, aki még védelmébe is fogadta és dicsérettel illette a merénylet.⁶

A KOR felfogásának ez a felidézése azonban még nem mentené XIII. Gergely megnyilatkozását, ha az valóban a Bertalan-éji gyilkosság elismerésére vonatkozott volna. A tárgyilagos történetírás azonban felmenti XIII. Gergelyt e célzatos vád alól. Az ügyre vonatkozó hiteles okmányokból nemcsak az tűnik ki, hogy a pápának Medici Katalin eme hirtelen elhatározásból eredő politikai bosszújáról nem volt tudomása, hanem az is, hogy a Franciaországból jövő hivatalos jelentések, IX. Károly király és Montpensier herceg szeptember 5-én érkező levelei a pápát teljesen félrevezették a Bertalan-éj mibenlétéről és keletkezéséről. A király levele úgy tüntette fel a vérfürdőt, mint a Guisek és a hugenották összeecsapásából véletlenül keletkező eseményt, Montpensier pedig mint jogos védekezést Coligny és a hugenották veszedelmes összeesküvése ellen, amely a király, Medici Katalin és a katolikus vezérek meggyilkolására és a katolikus vallás teljes kiirtására irányult. A történelem pártatlan ítélőszéke tehát nem írhatja a pápa rovására, hogy ilyen hivatalos értesülések után elrendelte a Te Deumot, mert az isteni Gondviselés megíúsította a lázadást és ezzel megakadályozta a hugenották uralomra jutását, ami az Egyházat Franciaországban megsemmisülésel fenyegette.

Ha hosszú uralmának egyetemes vonatkozású megnyilatkozásait és eredményeit végső megállapítással akarnók összefoglalni, mindenekeelőtt arra a féltő szerezetre és odaadásra kellene újból rámutatnunk, amely minden erkölcsi és anyagi áldozatot meghozott, hogy

a reform és a reform szellemében történő nagy lelki átalakulás továbbhaladását biztosítsa.

E téren oly öröndetes jelenségekre is tekinthett, mint az Egyház további reményekre jogosító fel-frissülése és újbóli térnyerése Németországban, Lengyelországban és Ausztriában. Ha Franciaország vajúdó állapota aggodalommal töltötte is el, de vigasztalására szolgálhatott, hogy a spanyol-francia feszültség minden élessége ellenére sem fajult fegyveres konfliktussá, aminek megakadályozására maga is igénybe vette minden erejét és nunciussainak diplomáciai ügyességét. Angliában ugyan nem sikerült eredményeket felmutatnia, ugyanígy megghiúsultak a svédországi katolikus restaurációba vetett remények is, de a lengyelországi görögkeletieket sikerült egyesítenie a katolikus Egyházzal. A missziók eredményei is azt bizonyították, hogy az Egyház erői megifjodtak s ebből kivette részét XIII. Gergely is.

A munka további folytatása utódjára, a harmadik nagy reformpápra várt.

5.

Az erély és kezdeményezés pápája: V. Sixtus. Tisztogató és újjászervező tevékenysége. Szociális érzéke és pénzügyi politikája. A Vulgata revíziója. A bíborosi testület újabb átszervezése. Külpolitikai törekvések.

Gergely pápa halála után ismét szerzetes, a ferencrendi V. Sixtus (1585—1590) került sz. Péter trónjára. Ami a világi életben is elő szokott fordulni, az alacsony származású új pápában — gyermekkorában kénytelen volt atyja szegényes falusi kertjében kapálni és disznókat őrizni — olyan uralkodói egyéniség emelkedett a pápai székre, akiben csodás fokig emelkedtek a fejedelmi jellemvonások. Rendkívüli egyéniségében az akarat erő, a széles látókör, az éles tekintet, a gyakorlati

érzék, művészi ízlés, a politikai és diplomáciai készség oly tökéletes egységben olvadt össze, hogy nem is lehet csodálni, ha a történelmi távlatban oly alkotások is az ő nevével kerültek kapcsolatba, amelyek közül többet már elődje hívott életre. E fényes jellemvonások zavartalan egységét a lelke alapelemét képező papi jellem tiszta kisugárzásai hatották át és tartották össze. Működésének minden megnyilatkozásában, akár fejedelmi gesztusaiban, akár politikai vagy diplomáciai tevékenységében, akár az Egyház és az Egyházi Állam kormányzásában éppen úgy megmaradt papnak, mint az egyházi reform nagyarányú támogatásában, vagy műalkotásokra fordított gondosságában.

MINT FIATAL SZERZETES, prédikációival vonta magára a figyelmet. V. Pius, nagyszerű értékeinek elismeréseképen, bíborossá nevezte ki és jelentős hatáskört bízott rá. A jogász-pápa, XIII. Gergely azonban nemcsak hogy nem tüntette ki bizalmával, hanem teljesen háttérbe szorította Montalto bíborost. Megvonta tőle még azt az évjáradékot is, amit V. Pius állapított meg számára. Nem szerette benne egyéni értékeinek ismeretén alapuló túlságos öntudatosságát, modorának nyersségét és temperamentumának hevesességét, ami egyébként is sokakban ellenszenvet keltett V. Pius kedvencével szemben. A bíboros azonban, ha érezte is megaláztatását, önuralommal viselte mellőzését. Ügykörétől megfosztva, visszavonultan élt megtakarított jövedelméből épített házában, visszatért könyveihez, melyeket nagyon szeretett. Tehetségeit azonban e félreállítás sem volt képes elfeledtetni, ezt bizonyítja pápává való választása is. Egyszerű életmódját, mély vallásosságát és fáradhatatlan munkakedvét megőrizte pápa korában is.

V. Sixtus mint pápa, figyelmét elsősorban az Egyházi Államban uralkodó közveszélyes banditizmusra fordította. Az olasz kis államok között fennálló ellentétek és az előkelő birtokos családok között dúló versengés hozta Itáliára ezt a közéleti csapást. Nemcsak az államok, hanem az egyes családok is tartottak zsoldo-

sokat. Gyakoriak voltak a kisebb-nagyobb fegyveres csetepaték, amik már önmagukban is erősen hozzájárultak az erőszak elharapódzásához. A baj megnövekedett, amikor az érdekellentétek kiegyenlítődése után az erőszakhoz szokott fegyveres népséget elbocsátották a szolgálatból s ez kereset s foglalkozás nélkül csatangolt az utakon, oltalmat találva Itália erdősegeiben és hegyei között. A fegyveres bandák garázdálkodása különösen veszedelmes arányokat öltött az Egyházi Államban, amikor XIII. Gergely a reformmozgalom intézményeinek új anyagi erőforrásokat nyitott és elrendelte az Egyházi Állam birtokjogi viszonyainak felülvizsgálását. Az e célból alakított bizottságoknak meg kellett vizsgálniok, hogy a bárók milyen címen jutottak birtokaikhoz. Azokra a családokra, amelyek hűbéri címen birtokolták javadalmaikat, de a hűbéri kötelességeket elmulasztották, bírságot vetett ki és újból kötelezte őket a már feledésbe ment hűbéri kötelezettségek teljesítésére. Akik viszont jogtalan foglalás útján szerezték birtokaikat, megfosztotta szerzeményeiktől, hogy az ily módon visszaszerzett birtokok jövedelmei a pápai kincstárt gazdagítsák. Kétségtelen, hogy ez az elhatározás megingathatatlan jogi és erkölcsi alapon nyugodott, azonban mégis majdnem elkerülhetetlen veszedelembe sodorta az államot. Sok előkelő úr élére állt a fegyveres bandáknak és a közbiztonság teljes felforgatásával akart bosszút állani bitorolt birtokainak elkobzása miatt. Ez azután annál fenyegetőbb helyzetet teremtett, mert a bárók kastélyai széleskörű menedékjoggal voltak felruházva, bennük a fegyveres martalócok a vezéreik rokonsága, vagy barátsága révén elkerülhették az igazságszolgáltatás kezét. Az aggastyán jogász, XIII. Gergely tehetetlenül állott velük szemben.

V. SIXTUS azonban friss erőket vitt az államkormányzatba. Ha azt akarta, hogy a Világegyház széles térségein szaba-

don élhessen egyetemes feladatainak, elsősorban saját leg-szűkebb otthonában kellett a jogrendet biztosítania. Már 1585 április 30-án megjelent rendelete halálbüntetést szabott a tiltott fegyverek viselőire. Hogy pedig az általános elvekhez jogászilag ragaszkodó, de az egyes bűnesetek elbírálásánál engedékeny XIII. Gergely módszerével ellentétben a kiadott rendeletek végre is hajtassanak és a kitűzött cél elérhető legyen, arról gondoskodott V. Sixtus hajlíthatatlan akarata. „Amíg én élek, — mondotta — pusztulniok kell a banditáknak.”¹ Az sem tántorította meg, hogy a közbiztonsági bíróság első halálos ítéletének véletlenül már a rendelet kiadása napján kellett elhang-zania, az ítéletet pedig a rendelet szerint május 1-én, a pápa ünnepélyes koronázása napján kellett végrehajtani. Eleddig hallatlan dolog lett volna az ilyen eset, éppen ezért a bíborosok is közbeléptek, hogy az ítéletet a koronázásra való tekintettel gályarabságra változtassák. A pápa azonban megtagadta hozzájárulását és a négy bűnösön a koronázás hajnalán végre kellett hajtani az ítéletet. Ettől kezdve úgyszólván napról-napra új banditafejek jelentek meg az Angyalvár hídjának korlátjain, mint a törvény kérlelhetetlen végrehajtásának bizonyítékai, hogy mindenkit figyelmeztessenek az ellenük intézett hadjárat kérlelhetetlenségére. A bárók kastélyainak menedékjogát eltörölte, hogy senki védelmébe ne fogadhassa a közbiztonság, a vagyon és az élet eme kíméletlen útonállóit. Származás, tekintély, előkelő összeköttetés nem számított a pápa előtt. A bűnösnek bűnhődnie kellett, akár alacsony sorból származott, akár fényes lovagi kastélyban látta meg a napvilágot. Már egy 1585 szeptember 18-ról kelt értesítés azt jelenti, hogy az új pápaság első négy hónapjában több bandita fejét tüzték az Angyalvár hídjára, mint amennyi dinnyét összehordtak Róma piacán. Kétségtelen, hogy kemény, kíméletlen kéz lebegett az anarchia felett, de Sixtus pápának erkölcsi elégtételül szolgálhatott, hogy az idegen követek már két évvel trónralépése után azt jelenthették, hogy az Egyházi Állam területén rend uralkodik, az utak biztonságosak és az utasnak sem vagyonát, sem életét nem kell féltenie.

V. Sixtus egyéniségében azonban a fejedelmi jellemvonások teljessége szemlélhető, névleg szociális

téren is. A munkanélküliség enyhítésére olyan vállalkozásokba fogott, amelyek nemcsak ennek a veszedelmes szociális bajnak levezetésére voltak alkalmasak, hanem később az állami bevételek mérlegében is éreztették előnyös hatásukat. Ilyenek voltak: új utak, hidak, vízvezetékek építése, nagykiterjedésű mocsarak lecsapolása, ami egymagában nemcsak hogy 2000 munkanélkülinek biztosította a kenyerét, hanem csökkentette a maláriát is, az Egyházi Állam területét pedig új, földművelésre használható területekkel gyarapította. Ezzel olyan részletfeladatokat oldott meg, melyek Julius Caesar, Augustus és Trajánus terveiben is helyet foglaltak, de megvalósításuk csak e nagyerejű, gyakorlatias pápának sikerült.

Eddig az Egyházi Állam sokat szenvedett gabonahiányban. Egyrészt a rossz termések, másrészt a tengeri utak bizonytalansága volt az oka ennek az állapotnak, mely sok visszaélésre adott alkalmat és a szegényebb népréteg életlehetőségét megnehezítette. A pápa szociális érzéke megtalálta ennek a nyugtalanító bajnak is az orvosságát. Az Egyházi Állam új flottájának megteremtésével nemcsak a tengeri kalózok támadásaitól szabadította meg a tengerparti városokat, hanem biztosította Rómának külföldi gabonával való ellátását is. Kiterjedt a gondossága arra is, hogy a tőke ne használhassa ki uzsorára a szűkölködés idejét. Rómában hatalmas gabonaraktárakban halmozta fel a búzát, hogy az inség a maga teljes zordonságában ne veszélyeztesse az államot. A piaci árakat, különösen a kenyérét, szigorúan ellenőriztette, az árdrágítást pedig annál kíméletlenebbül üldözte, mert a kereskedelem érdekeinek védelmére sem tartózkodott az áldozattól. Az ipar fel lendítése céljából nagy gondot és nagy összegeket fordított a gyapjúszövés és selyemgyártás előmozdítására, hogy minél több munkáskezet foglalkoztathasson. Magá-

nosoknak, közületeknek köteleességévé tette, hogy eper-fákkal telepítsék be a földművelésre alkalmatlan helyeket. Szeme előtt egy gazdasági téren is tökéletes szerveztű állam lebegett, olyan, aminővé száz évvel utóbb Colbert fejlesztette Franciaországot.

A SZERZETESRENDEK történetében még ma sem ritkaság egy-egy feltűnően kiváló gazdasági tehetség kiemelkedése. A személyes igénytelenség, az önmagára semmit sem hederítés sokszor van összekapcsolva nagyvonalú gazdasági érzéssel. Különösen kifejlődik ez ott, ahol a vagyoni igénytelenségnek oly intézményről kell lelkiismeretesen gondoskodnia, amellyel személyileg elválaszthatatlan kapcsolatok fűzik össze. V. Sixtusban, mint rendjének vizitátorában is kifejlődhetett ez a gazdasági érzék, amely őt oly nagyszerű, szinte évezredek túlélő alkotásokra képesítette. Igaz, hogy nem minden sikerült neki, de mégis nagyszerű gazdasági érzékről tanúskodik, hogy míg trónralépésekor az Angyalvár tartalékalapjában csak 326,500 arany és 33,500 ezüst scudót talált, halálakor ugyane tartalékalapban, nagyszerű vállalatai ellenére is, őt és félmillió ezüst scudót hagyott hátra, ami aranyban négy milliót jelentett.² Ennek az összegnek külön őrzött nagyobbik felét, három millió arany scudót, csak a Szentföld visszavételére irányuló komoly vállalat vagy a török elleni háború céljaira, vagy éhínség és járvány esetére volt szabad felhasználni, vagy ha az Egyházi Államot megtámadják, vagy pedig ha felhasználásával megakadályozható, hogy egy keresztény ország a hitetlenek vagy az Egyház ellenségeinek hatalmába kerüljön.

Ilyen hatalmas kincsnek a hátrahagyása már önmagában is bölcs és előrelátó gazda képét tárná elénk. Ám, ha tekintetbe vesszük azt is, hogy V. Sixtus monumentális építkezéseinek milyen hatalmas pénzüsszegeket kellett megemészteniök, vagy hogy uralkodása alatt a kat. reformintézmények támogatása sem szenvedett hiányt, akkor önkénytelenül felvetődik a kérdés, hogy ez a nagyvonalú pápa hol és miben találta meg nagystílus alkotásainak anyagi erőforrásait. A kérdésre annál

szükségesebb feleletet adnunk, mert hiszen a Szentszék amaz erőforrásai, amelyek előbb a katolikus országokból eredő járulékokkal gazdagították a pápai kincstárt, a hitújítás idején elapadtak, a pápák kiadásai viszont megsokszorozódtak, amennyiben a katolikus megújulás mozgalmait is a pápáknak kellett támogatniok, mi alatt nagy összegeket áldoztak a török elleni háborúk céljaira is. Nem csodálható, ha kincstáruk ilyen körülmények között egyes pápák alatt, mint XIII. Gergely idején is, kiürült.

V. Sixtus az ő pénzügyi politikájában, eltekintve a már fentebb említett tevékenységétől a földművelés, az ipar és a kereskedelem fejlesztésében, voltaképen már megkezdett úton haladt. Az Egyházi Állam jövedelemforrásait tulajdonképen azoknak az eszközöknek fokozottabb igénybevételével fejlesztette, amiket már elődei is felhasználtak. Személyi igénytelen-sége, a világi ünnepélyek számának leszállítása önma-gukban is tekintélyes megtakarítást jelentettek. Az egy-kori feljegyzések a pápai háztartáson történő megtaka-rításokat V. Sixtus alatt mintegy évi 150,000 scudóra teszik. Ha a scudo értékét a mai pénzérték összeha-sonlításával csak 6—8 aranypengőnek vesszük is, ez már akkor is tekintélyes összeget tesz ki. De maga az Egyházi Állam is Itália gazdag tartományai közé tar-tozott. Bőtermésű vidékei, viruló kertjei, magas szőlő-kultúrája, kikötőinek forgalma, timsóbányája, szorgal-mas népe gazdag erőforrásokat rejtett magában. Csak-hogy mindezek a jövedelmek annál kevésbbé fedezték az Egyházi Állam és mégkevésbbé a pápaság szükség-létét, mert a pápák, ősi tradíció folytán, oly mérsékel-ten éltek az adókivetés jogával, hogy ezért sokszor a környező itáliai államok neheztelését vonták magukra, mert ezek lakosságát összehasonlíthatatlanul súlyosabb adóterhek nyomták, mint az Egyházi Állam alattvalóit.

A pápáknak ezért más pénzforrásokhoz kellett nyúlniok, amik nem terhelték közvetlenül a lakosságot.

ILYEN JÖVEDELMI FORRÁST alkotott elsősorban az állami hivatalok árubabocsátása. A hivatalok eladásából tekintélyes tőkék származtak, mert bár a hivatalos dotációjával járó kiadásokat a tőke jövedelméből le is kellett vonni, kincstári haszon mégis maradt, a hivatalvásárlókat pedig a különbségért kárpótolta a hivatallal járó tekintély és befolyás. Előnyös volt a kincstárra, hogy halál esetén a legtöbb hivatal újra el volt adható és hogy a pápákat nem korlátozták tilalmak az eladó hivatalok számának és árának emelésében. A hivatalok eladása egyébként nemcsak az Egyházi Államban volt állami jövedelemforrás, szokásos volt Európa más államaiban is: Franciaországban még IV. Henrik után is virágzott, valójában pedig a hivatalvásárló részéről olyan tőkének az átengedését jelentette, amely élete tartamára évjáradékot biztosított neki. V. Sixtus gyakrabban élt ezzel a jogával, mint elődei, hogy szaporítsa az állami bevételeket, amelyekre az Egyház és állam céljait szolgáló kiadásoknak fedezésére elengedhetetlen szüksége volt. Talán az gáncsolható benne, hogy elődeivel szemben olyan hivatalokat is eladott, amelyek hatásköre az államkormányzaton túl már az egyház-kormányzat területét is érintette, bár az erkölcsi elvet kormányzása alatt ezen a téren sem érte sérelem, mert ezek a hivatalok is kívül estek a lelki hatalom és az egyházi joghatóság körén.

Másik jövedelmi forrását alkották az Egyházi Államnak a belföldi államkölcsonők, az ú. n. „monti”-k, amelyek a modern államháztartásnak is egyik fő pénzügyi műveletei. Ezeket a tőkéket a pápák bankházaktól, pénzemberektől vették fel, V. Sixtus kizárólag génuiaiaktól. Oly esetekben történt ez, amikor nagyobb összegre volt sürgősen szükség. Fedezetül és törlesztésül az állami bevételek valamely ága szolgált, mint pl. a római vám, vagy az anconai kikötő vámjövödelmei stb. Később a pápák pénzügyi politikájában rendszerré váltak a „monti”-k, hogy a meglepetésektől mentesítve, mindig rendelkezzenek az Egyház szükségleteit kielégítő tőkével. Különösen szükség volt erre a katolikus reformkorban, amikor az események úgyszólván drámai folyása állandó készenlétet

követelt a pápáktól pénzügyi tekintetben is. Így a montik az Egyházi Állam gazdasági rendszerében kiemelkedő helyzetet foglaltak el. Mihelyt új jövedelmi forrás adódott, a pápák azonnal új montit létesítettek. V. Sixtus e tekintetben is felülmúlta elődeit, öt évig tartó uralkodása alatt nem kevesebb mint 11 montit alapított, amikhez természetesen elsősorban a szükséges alapokat kellett létrehoznia.

Itt tért el elődeitől, amennyiben hozzá mert nyúlni az Egyházi Állam lakosságának adóügyi érzékenységehez is. Hogy új tőkét hozhasson össze, új adójövedelmekről gondoskodott, nem törődve sem bíborosainak ellenvetéseivel, sem a nép zúgolódásaival. Tűrhetetlen gazdasági igát azonban ezzel sem rakott az Egyházi Állam lakosságára, mert abból a 10 millió arany scudóból, amit öt éves pápasága idején összehozott, mindössze egy millió folyt be adók alapján, a többit hivataleladások és egyéb pénzügyi műveletek útján gyűjtötte össze.

V. Sixtus e nagyarányú tökegyűjtésében a legkevésbé sem szabad pénzimádatot keresni. Az ő józan, tisztánlátó tekintete észrevette a pénz nagy politikai hatalmát is. Jól látta, milyen szánalmas szerepet játszanak azok az uralkodók, akik nélkülözik a hatalom anyagi erőforrásait. Szegény fejedelmekből, de különösen szegény pápából — mondta — még a gyerekek is gúnyt űznek, különösen olyan időkben, amikor pénzzel mindenre lehet vállalkozni. Az okos fejedelemnek a hangyák példáját kell követnie, a jó időkben rakjon félre az inséges időkre.⁸ Halálakor az előbb elkényeztetett, de tőle nagyobb adókkal megterhelt tömeg szét akarta ugyan szobrát rombolni, a történeti perspektívába tekintő ítélet azonban az állam javát szolgáló alkotásait szemlélve, másként ítél felette.

Mint államkormányzati téren, egyéniségének teljes kifejtésével ragadta meg V. Sixtus az egyházkormányzat gyepplőjét is. Pillanatra sem tévesztette el szem elől a reá váró feladatokat. Ő, aki az Egyházi Állam alattvalóinak erkölcsi életében kíméletlen szigorral büntetett minden kilengést, az egyházi élet területén sem tűrhetett semmi visszaélést vagy lagymatagságot. Ezért elrendelte a szerzetes és a világi papság működésének

és életének újabb, szigorú felülvizsgálását. 1585 december 20-án kiadott bullájában felelevenítette és megszigorította azt az ősi szokást, hogy a püspököknek bizonyos időben a pápa előtt jelentést kell tenni egyházmegyéjük helyzetéről (*visitatio ad limina Apostolorum*). Ennek értelmében Itália püspökeinek minden harmadik, Európa főpapjainak minden negyedik, Afrikát kivéve a távolabbi idegen világrészben székelő püspököknek minden tizedik évben meg kellett jelenniök Rómában, hogy sz. Péter és Pál apostolok sírjánál hódoljanak, egyúttal azonban számot is adjanak működésükről, egyházmegyéik állapotáról, a hívők és papságuk erkölcsi viszonyairól és hogy végrehajtották-e és milyen eredménnyel a katolikus reform keresztülvitelére kiadott rendeleteket.

A fejedelmi lánghelmének nagyszerű gyakorlatiasága különösen egyházkormányzati intézkedéseiből is kiscillan. A nunciosoktól azt kívánja, hogy jól ismerjék meg a hatáskörük alá tartozó országok történetét. Működésük megkezdése előtt alaposan tanulmányozzák feladatukat, elődeik jelentéseit és feljegyzéseit. Rangjukhoz megfelelő legyen a háztartásuk, de nem illenének sem a kor szelleméhez, sem feladatuk komolyságához a parádés dőzsölések. Alkalmazottaikat legalább felerészben az illető országból válasszák, tájékozódjanak a társadalmi, politikai élet kérdéseiről, hogy a közélet minden fordulatában meg tudják állni helyüket és hasznára válhassanak az Egyháznak.

Az Egyház tanításának eredeti tisztaságára már a trienti zsinat nagy gondot fordított a *Vulgata* szövegének helyes, pontos megállapításával, hogy ezzel a keresztény világ olyan szentírásszöveget nyerjen, amely minden más, esetleg tévesen vagy célzatosan fogalmazott szöveggel szemben kizárólagos hitelességű legyen. V. Sixtust a munka jelentősége éppúgy áthatotta, mint a zsinati

atyákat. Az erre kirendelt bizottság nehéz munkáját ezer irányú elfoglaltsága mellett is nemcsak figyelemmel kísérte s minden erejével támogatta, hanem maga is résztvett benne. Törhetetlen erélyével el is érte, hogy 1590-ben a „Vulgata Sixtina“, vagyis a Sixtus pápa rendeletére elkészített latin szentírásfordítás (Vulgata) elhagyta a sajtót, bár nyilvánosságra nem került. A munka siettetése ugyanis nyomokat hagyott a nagy művön, bár az Egyház legnagyobb tudósai dolgoztak rajta. Ezért a kiváló munkatársak maguk is szívesen fogadták Bellarmin indítványát, hogy a szöveget újból vizsgálják át. VIII. Kelemen pápa új bizottságot küldött ki s csak ennek kétévi ernyedetlen és minden apró részletre kiterjedő munkája után jelenhetett meg a most már kizárólagosan hitelesnek elfogadott szöveg, a „Vulgata Clementina“.

V. Sixtus nevéhez fűződik a bíborosi testület teljes újjászervezése is, hogy a bíborosok valóban „sarkpontjai“ legyenek az Egyház kapujának és „alappillérei és tartóoszlopai Isten templomának“. 1586 december 3-án aláírta a „Postquam verus“ kezdetű bulláját, melyben megállapította azokat a jellemvonásokat, amelyeket ezentúl figyelembe kell venni utódainak is az új bíborosok kinevezésénél. Ezentúl csak azt lehetett bíborosi méltóságra emelni, aki képességei és erkölcsi élete alapján a püspöki méltóság követelményeinek is megfelelt. A tiszta élet és mélyen vallásos lelkület mellett a pápai bulla megfelelő tudományos képzettséget is megkövetelt a jövőző bíborosoktól s ennek fokát a jogi doktorság vagy a hittudományi magiszterség elnyeréséhez kötötte.

JELLEMZŐ A PÁPA gyakorlati érzékére az a kívánsága, hogy a Szent Kollégiumnak legalább négy tagját a kolduló szerzetesek közül kell választani. Ezzel V. Sixtus egyrészt megerősítette azt az Egyházban uralkodó helyes demo-

kráciát, amely kizárólag szellemi és erkölcsi kiválasztás alapján megnyitotta az utat az alacsony társadalmi osztályok tehetségesei előtt is, másrészt a nép kedvenc papjait, a kolduló „barátokat”, mintegy belekényszerítette az Egyház legfőbb szenátusába és így a bíborosi kollégium nézőterébe olyan szociális szempontokat is illesztett bele rendszere-
sen, aminők e korban az állami életben csak alig elvétve érvényesülhettek.

Származás tekintetében csak egyetlen akadályt állított fel a pápai bulla: a törvénytelen születést. Ez kizárta, hogy valaki a legragyogóbb tehetség és példás élet mellett is bíboros lehessen. Ugyanúgy elzárta az utat azok előtt is, akiknek gyermekei, vagy ezektől származó unokái élnek, még ha ezek kétségtelenül törvényes származásúak is. Ezentúl tehát nem lehetett bíboros, aki előbb már törvényes házasságban élt. Tette ezt a pápa azért, hogy olyan gyanú ne merülhessen fel, mintha a pápaság a reformkornak a papsággal szemben felállított szigorú követelményei alól éppen a kúriát akarná mentesíteni. Eltiltotta a bulla, hogy a bíborosi kalapot világi egyének adományozzák, valamint kizárta a bíborosságból azokat is, akiknek egyeneságú vagy másodfokú oldalági rokona már tagja a bíborosi kollégiumnak. Ezzel a pápa az Egyház legfelsőbb testületének, a bíborosi kollégiumnak magas erkölcsi tekintélyét akarta helyreállítani és biztosítani, melyet az előbbi korok megtépáztak. Ez teljesen sikerült is neki. Megállapítja végül a bulla a bíborosoknak ma is érvényben lévő létszámát. Ezt a számot V. Sixtus 70-ben állapította meg, emlékezetül arra a 70 öregre, akik állandóan Mózes mellett állottak segítőtársul. Elrendelte végül, hogy a kollégiumban minden keresztény nemzetnek legyen bíboros képviselője.

Nem kevésbé fontos V. Sixtusnak a bíborosi kongregációk végleges szervezésére fordított munkája. 1588 január 22-én kelt bullájával a már elődeitől alapított kongregációk beszámításával összesen 15 kongregációt szervezett, amelyek közül 6 az Egyházi Állam kormányzásával, 9 pedig különböző egyházi ügyekkel foglalkozott. E kongregációk között, amelyek szervezete, eltekintve némi változtatástól, egészen X. Pius pápáig

érvényben maradt, V. Sixtus is a Római Inkvizíció működésének tulajdonította a legnagyobb fontosságot. Szervezetét meghagyta, amint azt V. Pius megalapította, maga elnökölt ülésein és a katolikus hatalmakat az egész világon felszólította határozatainak támogatására. A kongregációk szervezése általában a kor követelte munkamegosztást jelentette. Jelentőségük abban állt, hogy mint a pápa közvetlen rendelkezésére álló szervek, lehetővé tették a katolikus megújulás tervszerű keresztülvitelét. Mellettük azonban V. Sixtus nem mellőzte a bíborosi konzisztórium működését sem. Ha a kongregációk sürgős ügyei nem akadályozták a bíborosokat, szabály szerint hétfőn összehívta a bíborosok plenáris ülését is, hogy a szakkérdések mellett a bíborosi testület tagjai egyetemes képet is nyerjenek az egyházi kérdések általános állásáról. A későbbi állami bürokráciák az egyházkormányzatnak ezt a tökéletes szervezetét másolták le minisztertanácsok formájában több-kevesebb sikerrel.

Külpolitikájában az a cél vezette ezt a nagy pápát, hogy a pápaság függetlenségét minden hatalommal szemben megóvja. A függetlenségben látta ugyanis a Szentszék pártatlanságának és működési szabadságának, mint az erkölcsi tekintély alapfeltételének biztosítékát, aminek hiányában a katolikus reformgondolat egyetemes érdekeit sem képviselhette volna kellő tekintéllyel. Éppen ezért egyrészt óvakodott, hogy a Szentszék hajóját spanyol vontatókötelekhez erősítse, másrészt szeretettel fordult IV. Henrik francia király felé, amidőn értesült, hogy az Egyházba való visszatérés gondolatával foglalkozik. Éppen azért kereken visszautasította a spanyol követnek IV. Henrik híveinek kiközösítésére vonatkozó követelését. Az a diplomáciai mestermű is, aminek megoldására V. Sixtus vállalkozott, lényegében abban állott, hogy Franciaország független-

ségét Spanyolországgal szemben megmentette és ezzel Franciaországot is megőrizte a katolicizmusnak. Maga már nem érthette meg a nagy diplomáciai küzdelem kimenetelét, de utódai sikerrel fejezték be az Egyházra döntő jelentőségű külpolitikai akciót.

6.

A reformpápák és a török elleni védekezés. A lepantói győzelem s az iszlám tengeri túlsúlyának letörése. Báthory István nagyszabású tervei.

Mialatt így a katolikus megújulás megerősítésére és az Egyház elvesztett szellemi pozícióinak visszaszerzésére irányuló munka hihetetlen arányokban foglalta le a római kúriát, a Szentszék arról a veszedelemről sem vette le tekintetét, amely a török előnyomulásával fenyegette az egész kereszténységet. Világtörténelmi viszonylatban is páratlan az az energia és szívósság, amellyel a pápaság a török ellen feszítette erőit. Mintha a pogány Rómának Karthágó ellen forró kérlelhetlensége elevenedett volna fel a keresztény Rómában, de lényegesen magasabb erkölcsi színvonalon. A szellemiségében felbomlott Európa egyéni érdekeket hajszoló hatalmai között Róma képviselte azt az összefogó hatalmi tényezőt, amely képes volt az egyetemes érdekeket diadalra vinni.

Trónralépte elején, 1566 március 9-én kiadott bullájában már V. Pius felvetette a török világhatalom egységes megtámadásának egyetemes eszméjét. Az európai hatalmakat azonban a pápai szózat még nem volt képes megmozdítani, jöllehet a török Kiosznak és Szigetvárnak 1566-ban történt elfoglalásával tengeren és szárazföldön is olyan új támpontokat szerzett, hogy ez már a pápát is, meg a nyugati hatalmakat is nagy aggodalommal töltötte el. Változás csak akkor állott

be, amikor II. Szelim, Nagy Szulejmán utóda, pénzügyi tanácsadójának, a Portugáliából Nápolyba költöző zsidó José Migueznek (vagy mint a törökök nevezték, Nassi Józsefnek) tanácsára elhatározta, hogy a Velence birtokában levő Ciprus-szigetét, a kereszténység e legkeletibb Földközi-tengeri bástyáját elfoglalja. Sajátságos azonban, hogy az a Velence, amely 1540 óta békében élt a törökkel, még akkor sem készült az ellenállásra, amikor hírül vette, hogy a szultán lefoglalta minden Konstantinápolyban horgonyzó kereskedelmi hajóját. A velencei köztársaság főtanácsa, az ú. n. Signoria még ekkor is inkább azt latolgatta féltékenyen, hogy — ismerve a pápa törökellenes gondolkodását — egy török elleni háború nem növelné-e meg keresztény tengeri vetélytársának, Spanyolországnak a befolyását a Földközi-tengeren. Velence az esetleges pápai segélypénzekkel nem a török elleni háborúra gondolt, hanem csak tüntető hadikészülődésre, s politikai kapzsiságában ezt elegendőnek hitte arra, hogy a törököt visszatartsa Ciprus ostromától.

A pápa azonban más szempontból nézte a török terjeszkedését és törökellenes terveiben magasabb célokért küzdött. Kiosz elfoglalása, amelyet hamarosan Naxosz, Androsz és Keosz nevű szigetek elfoglalása követett, a török Földközi-tengeri fő uralmának kezdetét jelezte. Éppen ezért olyan fegyveres sakkhúzások, amelyek csak egy állam üzleteit biztosították volna, nem elégtették ki V. Piust. Ha azok a törekvések, hogy a császárt, a francia s lengyel királyt és IV. Iván orosz cárt közös szárazföldi támadásban egyesítse a török ellen, meg is hiúsultak, legalább azt kívánta elérni, hogy a török tengeri hatalmát megingassa. Három évi landadatlan diplomáciai munkáját végre siker koronázta, létrejött a támadó liga a tengeri hatalmak: Spanyolország, Velence, Génua és a pápa között (1571). 207

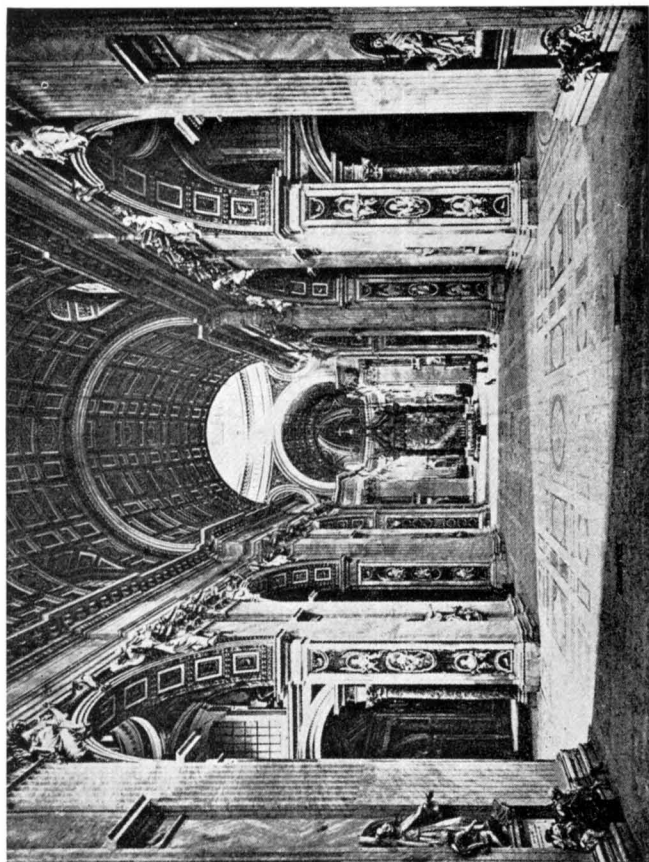
naszádból, 30 cirkálóból és 6 óriás gályából állott az egyesült katolikus tengeri haderő. A 750 nehéz ágyúval felszerelt hajók a híres Don Juan d'Austria vezérlete alatt még ugyanezen év augusztusában elindultak a török vizekre. Az ókori naupaktoszi öbölben, Lepantónál találkozott a vele majdnem teljesen azonos erősségű török tengeri flottával s megsemmisítő győzelmet aratott felette.

A török pozíciója bizonytalanná vált a tengeren és vele együtt megbénult szárazföldi teljesítő képessége is. De a győzelem után már nem lehetett együtt tartani a ligát. A pápa akciója most már csak arra irányulhatott, hogy a török elleni védelmet támogassa, aminek a magyar végvárak érezték hatását. Ezek megerősítésére 30,000 tallért küldött, Miksa császárnak pedig Szigetvár visszavételére 20,000 gyalogost és 2000 lovast ajánlott. Sajnos, Miksa nem volt rábírható a török elleni akcióra. Halálos ágyán pénzesládáját ezekkel a szavakkal adta át kincstárnokának a szent pápa: „Ennek jó hasznát veszi majd egy török elleni háborúban.”¹

Utóda, XIII. Gergely a perzsa sahot és Abesszíniát is felölelte törökellenes terveibe. Rudolf magyar királynak és császárnak 100,000 forintot küldött hadikészületekre. A nagy erőfeszítések azonban ismét megtörttek a keresztény nemzetek önző politikáján, amely inkább egymással állította szembe a keresztény országokat, mintsem hogy egyesítette volna a török ellen. „Sajnos, — mondta V. Sixtus a velencei követnek — a fejedelmek csak becsvágyuk kielégítésén vagy még rosszabb dolgokon törik a fejüket. Szívesen feláldozzák az egyik szemüket, ha ellenfelüket megfoszthatják mindkettőtől. Kölcsönösen akadályozzák egymást, hogy jót tegyenek és egymás közötti ellenségeskedésüknek csak a közös ellenség látja hasznát.” „A török — mondta

később Gritti velencei követnek — minden vállalkozásnál csak az Ozmán Birodalom érdekeit tartja szem előtt, a keresztényeket ezzel szemben sok és annyiféle érdek vezeti, hogy a közös cselekvésben ez akadályozza őket. Franciaország Spanyolország nagybodásától fél, Spanyolország nem kívánja, hogy Velence erősödjék, Velencét pedig ugyanez az érzelem tölti el a többi hatalmakkal szemben. Így történik, hogy a közjóval szemben az egyéni szenvedélyek és ellenségeskedések kerülnek túlsúlyba, aminek gyümölcset az ellenség élvezi.”²

V. Sixtust azonban e komoly nehézségek sem tántorították el elődeinek törökellenes politikájától. Trónraléptekor hajót küldött ajándécul a perzsa sáhnak, érintkezésbe lépett a krími tatárokkal is és tárgyalásaival egy minden eddiginél nagybbszabású keresztahdjáratot igyekezett előkészíteni, hogy a törököt kiszorítsa hazánkból és a Balkánról. Felkarolta a hozzá mindenben hasonlóan nagyjellemű magyar Báthory Istvánnak, az akkori lengyel királynak gíászi tervét, amely Lengyel- és Oroszország egyesített erejével mért volna halálos csapást a törökre, hogy azután Báthoryt emelje Bizánc trónjára. A nagy terv végrehajtására évi egymillió forintot ajánlott s az előkészületek megindítására már meg is nyitotta pénztárát, amikor Báthory, a nagy tervező, a végrehajtás kezdetein váratlanul elhunyt. Vele sírba szállt a nagy terv és az az egyéniség is, amely nagy dolgokra volt hivatva és képesítve. Ezután V. Sixtus diplomáciai tevékenysége arra irányult, hogy a Báthory halálát követő királyválasztás alatt ellenséges viszonyba kerülő új lengyel király, III. Zsigmond és Rudolf császár-király között létrehozza a békét, mint a törökellenes pápai tervek alapfeltételét. E törekvését siker is koronázta, de már egy új vállalkozás megindítására nem maradt ideje. Ötvi

A római Szent Péter-bazilika belseje.

pápaság után nagyszabású tervei mellől őt is elragadta a halál.

7.

*A reform-pápák tevékenysége a tudomány és a művészetek területén. Tudósok, költők, építészek a pápák szolgálatában.
A Szent Péter-tér obeliszkje s a templom kupolája.*

Annyira kifejezett szellemi hatalom megnyilatkozásából, mint a pápaság, egyetlen korban sem hiányozhatott a szellem szépségeit külsőleg is kifejezésre juttató tudomány és művészet pártolása. Hogy a modern világ művészeti középpontjában Róma áll még ma is, az nemcsak annak a történeti folyamatnak a természetes következménye, hogy az ókori művészetek klasszikus emlékei elsősorban Itália, főképp Róma területén halmozódtak össze, hanem inkább annak az eredménye, hogy az olasz néplélek gazdag televényéből buján fakadó művészi érzék a pogány római császárság bukása után is megtalálta a maga pártfogóit, akik a művészi tehetségek felkarolásával alkalmat nyújtottak a művészi képességek kifejlesztésére. Róma tehát a császárság bukása után is megtartotta világtörténelmi jelentőségét. A császári Rómából pápai Rómává alakuló egyetemes keresztény központban uralkodó pápák lettek azok az új vezéregyéniségek, akiknek pártfogó szelleme a császári birodalom romjai felett is biztosította a művészetek feltámadását.

Mindez nem jelent annyit, mintha Itália területén a pápaságon kívül nem létezett volna más művészet- és tudománypártoló tényező. Bizonyos azonban, hogy a pápaság és a bíborosi testület pártoló működése jóval fölülmúlja Itália más fejedelmeinek a művészetért hozott nagyszerű áldozatait. A katolikus megújhodás

korában az Egyház felemelkedése a műalkotások arányaiban is éppúgy kifejezést keresett, mint a pápák egyházfegyelmi intézkedéseiben. Palestrina elhívása caeliusi szőlőjének kunyhójából szintén ezt az arányt juttatja kifejezésre, mint a San Pietro-bazilika kupolája, vagy a sixtusi vízvezeték megépíttetése.

Természetes, hogy e kor művészetének éppen úgy el kellett hajlania a reneszánsz túltengő antik-imádatától, mint ahogy a kor szelleme is eltért a reneszánsz kor szellemétől. A szellemváltozás kifejezésekképen Minerva kezéből kiveszik a lándzsát és keresztet tesznek helyébe, hogy ez az antik szobor is Krisztus győzelmét hirdesse a pogányság felett. Bár e pápák valóban megfeleltek az V. Pius által eléjük szabott kíváncsúnak, hogy inkább erényeikkel gyönyörködtessék a világot, mint építkezésekkel, az intelem mégsem zárta el őket a művészet pártolásától s ez alól még maga V. Pius sem vonhatta ki magát. Bár a Vatikánt a Belvedere antik szobrainak elajándékozásaival megfosztotta pogánykori emlékeitől, ezzel szemben azonban kápolnáinak Vasari freskóival való díszítésével, a IV. Pál emlékére a S. Maria sopra Minerva templomában emeltetett síremléssel mégis megörökítette nevét a művészetek történetében. Az ő kezdeményezéséből pattant ki az assisii, kolosszális méretű S. Maria degli Angeli-dóm, amely sz. Ferenc kápolnája fölé borulva, hatalmasan kiemelkedő kupolájával, lenyűgöző látványként uralkodik az umbriai síkság felett. Az ő nevéhez fűződik a lepantói csata jeleneteinek megörökítése Vasari által, valamint Róma legszebb barokk templomának, a jezsuiták híres Il Gesù-temploma építésének bőkezű támogatása.

A bolognai egyetem egykori tudós tanárát, XIII. Gergelyt, elsősorban a tudományok érdekelték. Az egyháztudomány, jog, történelem, teológia mestereinek

egész sora az ő áldozatkészségének köszönhetette ki-
képzését. E mellett figyelemmel kísérte a természet-
tudományok fejlődését is. Clavius, a híres német jezsuita,
Aldrovandi Ulisses és Mercati András olasz természet-
tudósok munkáit éppen olyan áldozatkészséggel támo-
gatta, mint a szorosan vett egyházi tanulmányokat.
Mercati Andrásnak egy a Vatikánban létesítendő termé-
szettudományi múzeum megalkotására adott megbízást,
míg Baroniuss Caesar megbízta „Annales”-einek meg-
írásával. Új lendületet vett alatta a katakombák feltá-
rása. Ezzel a kereszténység hőskorának archeológiai
értékű dokumentumait hozta napfényre sok évszázados
feledés után épp akkor, midőn a hitújítás számos alap-
vető hittételt kerekén tagadott ősegyházi okokra való
hivatkozással. Gyarapították a katakombai leletek a
katolikus hitvédelem bizonyítékait is sok olyan tantétel-
nél, amelyet a protestánsok addig a pápák találmányai-
ként tüntettek fel. Tudományos tevékenységét a róla
„Gregorianum”-nak nevezett római jezsuita egyetem
újjaszervezésével tetőzte be.

Tudományokra és tudósok nevelésére fordított
gondjai mellett nem feledkezett meg a művészetek
ápolásáról sem. Giorgio Vasari, Girolamo Muziano,
Federigo Zuccaro és Lorenzo Sabbatini voltak kedvenc
festői. Muziano és Zuccaro körül alakult ki a maniris-
ták dekoratív festőiskolái, amelyeknek művészete Muzia-
nónak sz. Ferenc stigmatizációját ábrázoló oltárképével
emelkedett a legmagasabbra. Szobrászai között Giacomo
Vignola, majd ennek halála után Giacomo della Porta
művészete a cinquecentóból az 1600-as évek művésze-
tébe vezette át az építészet eddigi stílusát. Della Porta
építette a pápa rendeletére a Szent Péter-bazilika északi
hajójában a Georgina-kápolnát, amelyhez hasonló
Michelangelo óta nem alkotott művész az egykorú fel-
jegyzések szerint. Gazdagon támogatta a jezsuiták fő-

templomának, az Il Gesùnak építését is, amelynek munkálatait Vignola halála után ugyancsak Della Porta, a barokk homlokzatok nagy mestere fejezte be. E mellett sokat áldozott Róma egyéb templomainak restaurálására és a Vatikán szépítésére is. Ő építtette a quirináli pápai nyaralót, az Egyházi Állam kikötőit: Anconát és Civitavecchiát pedig új erődítményekkel biztosította.

A Vatikáni Könyvtár történelmi szempontból érdekes freskói közül többek között két kép hívja fel a látogatók figyelmét. Az egyik nagyméretű rombolást ábrázol, melynek nyomán ház- és utcasorok, antik szobrok és emlékek, kis templomok és kápolnák tűnnek el a föld színéről. A másik, madártávlatból új várost tüntet fel a romok fölött. A sikátorok, az össze-vissza épült viskók helyén széles, nagy távlatú utcák torkolnak műértő szemmel kitervezett terekbe. Ezek mellett az utak mellett kell majd épülniök a gyönyörű palotasoroknak, hogy az Örök Város az idők hordalékától megszabaduljon és méltó legyen a kereszténység középpontjához és a világegyházat kormányzó pápaság méltóságához. A széles utakkal összekapcsolt nagy tereken monumentális templomok állnak, hogy a zarándokok tömegei zavartalanul vonulhassanak fel Róma hét kardinális templomához, amint ezt az áhítat és a szabályzatok megkívánják. A templomok előtt hatalmas obeliszkek meredeznek, melyeket Augustus, Caligula, Konstantin cirkuszainak törmelékeiből emeltek ki, hogy keresztrel feldíszítve a kereszténység diadalát hirdessék. A Palestrina-felföld forrásgyűjtő területéről, 3—4 mérföldnyire a várostól, a Campagnán át a föld alatt és föld felett — ahogy a terepviszonyok engedték — hatalmas vízmű, az Aqua Felice vezet az Esquilinus-, a Viminalis-, a Quirinalis-dombokra és a város más részeibe, hogy annak a vízvezetéknek helyén, melyet még Alexander Severus építtetett Kr. u. 230 táján, de Vitiges gótjai 537-ben elpusztítottak, ezer év múlva ismét felszökkenjen a víz, mely Rómában kétszeres életszükséglet. Állandóan 2—4000 embert foglalkoztatott ez a nagyszabású vállalkozás, amelyet pápai megbízásból egy lángeszű építész, Domenico Fontana épített. Naponta 21 ezer köbméter

vizet szolgáltatott és 27 kutat táplált a vízmű, melynek áldását ma is élvezi Róma. Mindez V. Sixtust dicséri.

A világhírű költő, Torquato Tasso rítmusai magasztalón szárnyaltak, amikor nagy kortársa alkotásait szemlélte, amelyekben harmónikusan egyesült az V. Sixtus egyéniségét kifejező nagyvonalúság és gigantikus erő, de mindig kiütközött belőlük az ujjongás a lelki megújhódás felett és a krisztusi nagyságra való törekvés. Éppen azért egyoldalú Ranke ítélete, amikor végigtekintve e nagy pápa alkotásait és elismerve vállalkozásainak nagyszerűségét, végső megállapításképen azt írja róla, hogy „teljesen egyéni módszer szerint hajtotta végre ezeket: az erőszak, a nagyság, a pompa és az egyoldalúság különös keverékével”.¹

Bizonyos, hogy V. Sixtusnak más volt a szemlélete az antik maradványokról, mint a reneszánsz-pápáknak, akik Ranke szerint valósággal „vallási áhítattal szemlélték bennük az antik szellem isteni szikráját”. V. Sixtus is elvitetett antik emlékeket a helyükről, másokat fel is áldozott építő vállalkozásainak, a szobákat azonban, mint ő maga is mondta, megőrizte. Sőt azzal, hogy egyes darabokat, mint pl. az obeliszeket, az évszázados törmelék alól kiásatott, még művészi érdemeket is szerzett az antik emlékek megbecsülésében s megőrzésében. Nem tudhatjuk, milyen sors várt volna Trajanus és Marcus Aurelius oszlopaira, ha e pápában fel nem támad az a gondolat, hogy ezeket az időjárás minden viszontagságától megvédje. Hogy pedig ezeket az óriási oszlopokat a császárok szobraiktól megfosztotta és monumentális talapzatul használta fel az apostolfejedelmek szobrainak, amint ez ma is látható Rómában, az ilyesfajta intézkedések mégsem minősíthetők olyan műemlékrombolásnak, amilyennel ezért a pápát lekicsinylően vádolták. A művészettörténelem egyébként sem tartja Róma minden antik emlé-

két világhírű műalkotásnak, sőt Reinach a vatikáni Laokoon-szoborcsoportot sem tekinti úgy, mint amilyen áhítattal tekintették az emberek még Lessing idejében is. Maguk a reneszánsz-pápák is sok antik emléket romboltak, mégsem részesültek olyan kemény bírálásban, mint V. Sixtus, a katolikus újjáéledés legerőteljesebb egyénisége.

Ha minden tervének végrehajtására nem is volt ideje a nagy pápának, bizonyos azonban, hogy sok más alkotásával évszázadokra, sőt talán évezredekre is megörökítette nevét. A Trinità dei Monti felszíni szabályozásával ő vetette meg az alapját a Piazza di Spagna mai szép lépcsőzetének. Sok egyéb itt fel nem sorolható alkotásain kívül ő nyitotta meg a Santa Maria Maggioréhoz vezető és ma is használt utakat. Útépitésre általában nagy gondot fordított, csak 1587 első felében 121 utcát látott el kövezettel.

RÓMA LÁTOGATÓINAK felejtethetlen emléke az a látvány, amit a hatalmas Szent Péter-templom nyújt, mely előtt a Bernini készítette oszlopsoros körtér közepén égbe-törő obeliszk áll. Az obeliszket még Néró császár emeltette cirkuszának tengelyvonalaiban, közvetlenül a mai Szent Péter-bazilika mellett, azon a helyen, ahol annyi keresztény vértanú ontotta véré. Már V. Miklós, az első reneszánsz-pápa tervbe vette, hogy a hatalmas, 25 és fél méter magas monolitot, melyet az egyiptomi Heliopoliszból szállítottak Rómába, felállíttatja mai helyén. Azóta minden utóda foglalkozott e tervvel, de kivihetetlennek látszó megoldása miatt mégis visszarettentek tőle, mert Pliniusnál olvashatták az obeliszk szállításával járó nehézségeket. A terv így pápáról-pápara szállt, míg eljutott V. Sixtusig. Lelkének mélyéig megrázta a gondolat, hogy a kereszttel feldíszített kőóriás a Szent Péter-téren hirdesse a kereszténység győzelmét. Tisztában volt a nehézségekkel, amikkel meg kellett küzdenie, ezek azonban nem rettentették vissza, sőt minél súlyosabb volt a probléma, annál inkább foglalkozott vele. Pályázatot hirdetett a terv keresztülvitelére. A beérkezett pályatervek között Domenico Fon-

tanáé nyerte meg tetszését, őt bizta meg tehát a végrehajtásával is.

Égész Róma lélekzetfojtva figyelt, amikor az építész belefogott a munkába. Arányaira már az előkészületek rámutattak. Olyan óriási tölgygerendákra volt szüksége, amelyeknek szállításához egyenként 14-es bivalyfogot kellett. A vasalkatrészek előállításához Róma kovácsai nem is voltak elegendők, Subiaco és Renciglione mestereit is munkába kellett állítani. Rendkívüli volt a feladat s ehhez kellett mérnie a felhasználandó eszközök arányait is. A szörnyű kőoszlopot talapzatáról fel kellett emelni, azután újból ledönteni s egy e célra szerkesztett szállító gépezeten új helyére vinni, itt ismét felállítani. Csupán az obeliszk felemeléséhez 140 ló kellett. Maga Fontana érezte, hogy emberfeletti munkára vállalkozott. Segítségére volt, hogy alaposan áttanulmányozta Ammianus Marcellinus jegyzeteit, amelyek fenntartották az egyik császárságbeli obeliszk felállításának technikai részleteit. Áhítatos csendben indult meg a munka. Ötvenkétszer kellett a kerekeknek fordulniok, míg az emelőszerkezet talapzatára állította az obeliszket. Kitérő öröm, leírhatatlan lelkesedés fogadta a nagy mű befejezését. A pápát mérhetetlen öröm fogta el, hogy bevégezhesse a munkát, s maga is a legnagyobb büszkeséggel tekintett rá. Az obeliszk alatt felállított oltárnál Ferratini püspök fényes egyházi szertartással áldotta meg az aranyozott bronzkeresztet, hogy az obeliszk csúcsáról örök időkre hirdesse Krisztus győzelmét. „Krisztus győz! Krisztus kormányoz! Krisztus uralkodik! Krisztus megvédelmezi népét minden gonosztól!” — ezeket a szavakat vésette V. Sixtus az obeliszk talapzatára s ezzel kifejezte a katolikus megújulás szellemét és lényegét.

Az obeliszk felállításának arányaival vetekedett a Szent Péter-templom kupolájának beboltozása. Ehhez a munkához is V. Sixtus akaratára volt szükség. A feladat megoldását Giacomo della Porta mesteri képességére bízta.

A VÁLLALKOZÁS nehézségét eléggé feltűnteti, hogy a kupola keresztmérete 42 méterre rúgott. A szakértők általában 10 évre becsülték az időt, amely alatt befejezhető. V. Sixtus azonban maga is meg akarta érni a nagy alko-

tás befejezését, ezért szembeszállt az idővel is. 800 munkást bocsátott Della Porta rendelkezésére, a munka éjjelnappal folyt szakadatlanul. A művész mellett segédkezett a nagy technikusként ismert Fontana is. 1588 december 22-én kezdődött a hatalmas munka s a világ ámulatára 1590 május 12-én elkészült. Úgy érezte a pápa is, hogy e mű befejezése szimboluma volt a katolikus megújulás nagyarányú előrehaladásának Német-, Francia-, Lengyelországban, Németalföldön és Magyarországon.

8.

A Jézustársaság küzdőcsapatai az első arcvonalban. A francia parlament s az egyetem akadékoskodása. IV. Henrik francia király és a jezsuiták. A jezsuita kollégiumok jelentősége. Báthory István és a jezsuiták. A Jézustársaság munkamódszere.

A reneszánsz és a rákövetkező nagy vallási forradalom kétségtelenül a szerzetesi fegyelem meglazításával, illetve a szerzetesrendek felbomlasztásával mérte az egyik legfájdalmasabb csapást az Egyházra. A szerzetesek nagyarányú aposztáziájával Európa-szerte lakatlanná váltak a kolostorok. Az északi államokban, Skóciában, Angliában és Skandináviában teljesen megsemmisült a szerzetesség, de Németország északi vidékein és Európa más tájain is csak tengődni tudott. Az Egyház felbecsülhetetlen kárára ezzel éppen azok az erkölcsi források apadtak el, amelyek azelőtt a hitélet frissességét táplálták s e vihar éppen azokat a pilléreket sodorta el az Egyház mellől, amelyek koronként megrendült falait megmentették az összeomlástól.

Érdekes történeti jelenség azonban, hogy a 16. század erkölcsi zűrzavaraiban is a leghathatósabb támogatást az Egyháznak a szerzetesség vagy azzal többé-kevésbé rokon új intézmények nyújtottak. Bár e munkában a régi szerzetesrendek is kivették részüket, főleg midőn a trienti zsinat szelleme új lendületet adott nekik,

mégis szabályaiknak más idők követelményeire szabott formája miatt néha nélkülözték azt a mozgékony-ságot és lendületet, amit az Egyház ellen irányuló fordulatok támadások megköveteltek. Ezért a nagy küzdelemben nem is jelenthették azt az átütő erőt, amely képes lett volna az ellenséges erők felgöngyölítésére, mint ezt az új rendek tették.

A küzdő Egyház ez új és éber csapattestei közt is a Jézustársaság tagjai voltak a legcélszerűbben felszerelve és legalaposabban kiképezve. Azok a kíméletlen és szakadatlan támadások, amelyeket az Egyház ellenfelei évszázadokon át intéztek ellenük, önmagukban is világosan mutatják, hogy a Jézustársaság mit jelentett az Egyháznak és a katolicizmusnak.

Sikerei megdöbbenették protestáns kortársaikat is. A nemkatolikus Ranke is bámulattal tekint nagy-szerű teljesítményeikre. Kétségtelen, vallja, hogy telítve vannak buzgalommal és okossággal. Ha egy ponton megvetették a lábukat, onnan újabb s nagyobbvonalú hódításra indulnak. Magukhoz tudják láncolni a tömegeket. Az ő templomaik a leglátogatottabbak, mindig a legsúlyosabb probléma megoldására vállalkoznak. Éppen a szilárd és tekintélyes protestánsok visszahódítására törekednek s ez nagyon sokszor sikerül is nekik. Önfeláldozók, gyógyítják a betegeket és kibékítik az ellenségeket. Búcsújáróhelyeken a hívők az ő zászlóik alatt gyülekeznek a legtömegesebben és az előbb még buzgó protestánsok is öröme-st csatlakoznak körmeneteikhez.¹

A Jézustársasággal valóban olyan csapat jelent meg a katolikus újjáéledés szellemi arcvonalán, amely-nél ragyogóbb szellemi fegyverzetben még alig mutatkozott sereg a történelem világnézeti küzdelmeiben. Csodálatosan egyesült bennük az értelem mélysége az

engedelmesség alázatosságával, a tudás ereje a szellem kifinomultságával, a meggyőződés szilárdsága az önfeláldozás készségével, a bölcsesség és emberismeret a magánélet feddhetetlenségével. Új erők frissességével léptek a szószékre és az örökéletű lélek megmentésére irányuló vágyódással vonultak vissza a gyóntatószékek csendjébe. Lelkigyakorlataikon szerzett biztossággal ragadták meg a lélek gondozását és a szellemi képzettség jogán kezükbe vették az iskolákat. Ezzel a művelt társadalom előtt szereztek tekintélyt, míg a járványkórházak látogatásával s a ragályos betegeknek gondozásával a tömegek lelkiületét igézték meg krisztusi módon. Mindebből érthető, hogy az értelem és szív érdeklődését hogyan sikerült nekik magasabbrendű célok felé irányítani és mint érték el az Egyháznak mint kultúrtényezőnek új és a reneszánsz korában nem is sejtett megbecsülést, ami a katolikus megújulás egyik alapfeltétele.

BÁRHOL JELENTEK MEG a földkerekségen, az emberi lélekhez vezető útra egyformán rátaláltak Ázsia keletén éppúgy, mint Amerika indiánjai között. Nem a konkvisztádorok fegyvereivel közeledtek feléjük, hanem a lélek azonosságának és sorsközösségének megértésével, hogy új tartalommal tölthessék meg a lelkeket, amelyek a szeretet megérzésére kitértek előttük. Az e téren elért nagyszerű eredmények úgy világítanak rá a jezsuitákra, mint a legkiválóbb gyarmatosítókra. „Amit hosszú idők során hadseregekkel és súlyos pénzáldozatokkal sem lehetett elérni, — írja a spanyol királynak a La Plata-vidék érseke 1690-ben a spanyol indián ellentételekre célózva — azt a jezsuiták rövid idő alatt végrehajtják minden segítség nélkül. Az ellenségből barátot csinálnak, s a legvadabb és legféltelenebb népek engedelmes alattvalói lesznek Felségednek.”²

Hogy azok a nagyszerű eredmények, amiket szeretettel és lelkiismerettel különösen Japánban és Kínában elértek, utóbb nagyrészt rombadőltek, annak oka elsősor-

ban az európai keresztény hatalmak politikai és üzleti kapzsisága és versengése volt.

Bármily lelki buzgóság és odaadás hatotta is át a Jézustársaságot, útja mégsem volt akadálytalan még Európa katolikus országaiban sem. Spanyolországban pl. a rend kiváltságai keltették fel ellenük az egyházmegyei papság féltékenységet, bár az innen kapott támadások csak átmenetileg ártottak. Működésük ugyanis fényesen rácafolta az ellenük szórt vádakra, aminek legfényesebb bizonyítékát éppen az szolgáltatja, hogy Spanyolországban 1554-ben már három rendi tartományban 20 rendháza volt a Társaságnak.

Veszedelemesebb ellenségük támadt azonban Franciaországban. Itt Szép Fülöp francia király óta hol lapangva, hol nyíltan, utóbb a kálvinizmus szellemétől is gerjesztve a gallikán gondolat elsőnek a párizsi parlament gyűlését keltette fel a Társaság ellen. Franciaországnak ezt a főtörvényszékét, melynek a törvényhozásra is nagy befolyása volt, ekkor már erősen átíttatta a gallikánizmus, amely mindenáron francia nemzeti egyházat akart megszervezni. Ezzel a felemás mozgalommal kétségtelenül nem fért össze a jezsuiták térfoglalása, akik a szokásos szerzetesi fogadalmat a Szent-székhez való törhetetlen hűség fogadalmával is kiegészítették. Ez a fogadalom ugyan egyetlen állam belső rendjét sem veszélyeztette, de a Róma-ellenes párizsi parlament elsősorban mégis ezzel hangolta a közvéleményt a Jézustársaság ellen. Ez a parlament nem nézte jó szemmel azokat az eredményeket sem, melyeket a jezsuiták Auvergneben és a protestantizmustól erősen megbolygatott Dél-Franciaországban értek el. E sikerek különösen a clermonti egyházmegyében voltak érezhetők, ahol du Prat püspök pártfogása alatt a jezsui-

ták szabadon fejthették ki tevékenységüket, bár ellenük a protestánsok érthetően hangos tiltakozásba kezdtek. A párizsi parlament azonban csak akkor kezdte meg támadásait a Jézustársaság ellen, amikor a clermonti püspök 1550-ben a Társaságnak adományozta párizsi palotáját is és ehhez II. Henrik király is hozzájárult, sőt 1551-ben felszólította a parlamentet, hogy iktassa be a tulajdonátruházást. Ily sikeres terjeszkedés láttára indult meg a párizsi parlament harca, mely egy évszázadon át keserű napokat zúdított a Társaságra Franciaországban.

Jellemző a politikai megoszlásra, hogy a parlament 11 évig húzta-halasztotta a királyi rendelet beiktatását s ezzel gátolta, hogy az adományozás törvényerőre emelkedjék. E jezsuitaellenes politikai huzavonában a parlament már új szövetséges társakra is talált a hajdan híres, de ekkor már tépázott hírű párizsi egyetemnek, a Sorbonnenak tanáraiban. A Jézustársaság működése ugyanis a rendi szabály szerint nem merült ki csupán a lelki élet ápolásában, hanem a szorosan vett lelki gondozás mellett kiterjeszkedett az ifjúság nevelésére is. Első francia kollégiumát, a clermonti püspök támogatásával, a püspökséghez tartozó Billomban nyitotta meg 1556-ban félezer növendékkel, de ezek létszáma rövid pár év múlva, 1563-ban már másfélezerre emelkedett.³ Az első francia jezsuita kollégium sikerének híre aggodalmat keltett a párizsi egyetemenél. Ha Párizsban is megtelepszének, itt is megnyitják a kollégiumukat, és ha az egyetemi kiváltságokat is elnyeri kollégiumuk, akaratlanul is veszélyes vetélytársává válik a Sorbonnenak. Ez a féltékenység és irigység, mely a tudós világban annyiszor észlelhető, Párizs katolikus egyetemét szembeállította a Jézustársasággal és így lett fegyvertársává a gallikán szellemű párizsi parlamentnek. Hivatalos iratában is képtelen rágalmakkal gyanúsította a Társaságot.

Azzal vádolta a jezsuitákat, hogy rendjük gögősen bitorolja Jézus nevét, mert megbélyegzett gonosztevőt is felvesz tagjai sorába; nem kötelezi tagjait közös zsolozsmázásra és egyéb szerzetesi életrendet sem követ. Kiváltságai ártalmára vannak a többi szerzetesrendnek, a püspököknek, sőt a világi hatóságoknak is — folytatta tovább a vádirat — „mindenféle hasonlóságokat keltenek s perlekedéseket okoznak. Jobban alkalmasak a rombolásra, mint az építésre.”⁴

A JÓL MEGSZERVEZETT rágalomhadjárat azonban mégsem érte el célját, mert a francia alkotmányosság egyik előkelő szerve, a papság gyűlése a jezsuiták európai és Európán kívüli működésének hatása alatt 1561-ben befogadta a jezsuitákat azzal a kikötéssel, hogy nem „szerzetesrendet” alkotnak, hanem csak „társulatot” s alá vannak rendelve a püspökök joghatóságának. Erre a parlament is kényszerült a recepció beiktatására s 1562 február 13-án a Jézustársaság bevonulhatott ajándéku! kapott új párizsi házába, az egyetemi városnegyed kellős közepén fekvő Cour de Langres-be. Két év múlva már megnyitotta kollégiumát, melyet az egyetem akkori erősen katolikus érzésű rektora felruházott az egyetem kiváltságaival is. Az egyetem félelme viszont alapos volt, mert az új kollégiumnak oly nagy lett a látogatottsága, hogy egyes előadásokat már 1565-ben az épület udvarán kellett megtartani, mert a termek szűknek bizonyultak a hallgatóság befogadására. A kollégium megnyitása után hat év múlva már 3000 hallgató szorongott termeiben.⁵ Ettől kezdve egymás után nyíltak meg a vidéki kollégiumok is. 1580-ban 14-re emelkedett a számuk, a tanulók létszáma pedig mindegyikben elérte vagy felülmúlta az ezret. Sok új iskola alapítására vonatkozó kívánságot vissza is kellett utasítaniok, mert a rendtagok száma nem volt elegendő.

Népszerűségük és társadalmi befolyásuk növekedésével azonban párhuzamosan nőtt ellenfeleik irigysége, melyet a parlament, a Sorbonne és a hugenották gyűlölete fűtött. A Sorbonne a püspökök tekintélyével

is szembeszállt és több helyütt megakadályozta a jezsuiták letelepedését, míg a parlament minden alkalmat megragadott, hogy száműzzék a jezsuitákat. IV. Henrik trónralépésekor vádlólag léptek fel ellenük, hogy mint a liga legfőbb irányítói, elsősorban ők vezették a politikát IV. Henrik ellen, holott az egyetem és a parlament ligabarátsága köztudomású volt. E vádaskodás az Egyházba visszatérő IV. Henrik tisztalátásán megfeneklett ugyan, de Chatel János egyetemi hallgatónak IV. Henrik ellen 1594 december 27-én elkövetett sikertelen merényletéből keletkezett vihar már nem vonult el nyomtalanul a francia jezsuiták feje felett. Az a körülmény, hogy a merénylet, bár csak egyetlen filozófiai tanfolyamon át, hallgatója volt a jezsuita kollégiumnak, már elég jogcímet szolgáltatott a parlamentnek, hogy a jezsuitákat vádolja a merénylet megszervezésével. Jóllehet a kínvallatásnak alávetett merénylet vallomásából sehogyan sem lehetett bebizonyítani, hogy a jezsuitáknak a merényletben bármily kis részük lett volna, a Guignard páter szobájában talált néhány ligakori röpiratot a parlament elegendő bűnjelnek találta, hogy Guignard atyát mint felségárulót halálraítélje és kivégeztesse 1595 január 7-én, rendtársait pedig „mint békebontókat, az ifjúság megrontóit s a király és állam ellenségeit” Párizsból és a párizsi parlament joghatósága alá eső területről kitiltsa. Hasonló ítéletre szólította Franciaország többi parlamentjét is. A Jézustársaságnak tehát távoznia kellett Franciaország nagy részéből, de Közép- és Dél-Franciaországban tovább folytathatták működésüket, mert a languedoci és a guyennei parlament nem tette magáévá a párizsi határozatot.

Az idő kereke is gyorsan fordult ebben a mozgalmas korban. VIII. Kelemen pápa közbelépett a jezsuiták visszafogadása érdekében és IV. Henrik nem utasította el a pápai közbelépést. Ellenfeleik most már

csak Erzsébet, majd I. Jakab angol király jezsuitaellenes közbenjárására alapították a reményüket, csakhogy ezt is korán elsorvasztotta Henrik megismerkedése Coton Péter jezsuita atyával. Ennek nyílt őszintesége, megnyerő fellépése és szavainak meggyőző ereje a jezsuiták ügyében végleges elhatározásra bírta az impulzív, de magas értelmiségű Bourbon királyt. Erzsébet és Jakab intelmét mint Franciaország belső ügyébe való beavatkozást visszautasítva, a parlament minden ellenkezésével szemben 1603 szeptember 1-én kiadta a jezsuiták visszatérését megengedő roueni rendeletet.

A PÁRIZSI PARLAMENT rágalmait IV. Henrik a roueni rendeletben ezekkel a bátor és cáfolthatatlan szavakkal vetette vissza: „Hogyan vádolhatják Önök nagyravágással azokat a férfiakat, akik a nekik felajánlott tisztségeket visszautasítják? Ha Önök előtt már a Jézustársaság neve is olyan gőgös színben tűnik fel, miért nem gáncsolják azokat is, akik „Szentháromság Testvérei” nevet viselik? Ami pedig az én személyemet illeti, szívesebben nevezném magam Jézusról nevezett jezsuitának, mint jakobinusnak vagy ágostonosnak. Ha eddig a Jézustársaságot Franciaországban csak megtűrték, én abban csak dicsőséget találok, hogy Isten nekem tartotta fenn, hogy a polgárjogot én adjam meg nekik országomban. Az egyetem csak azért néz rájuk ellenséges szemmel, mert ők jobban végzik a dolgukat, mint mások, amit előadásaik tömeges látogatása is bizonyít. Ha önáluk nem tanulnának jobbat és többet, hogyan lehetne az, hogy míg az Önök egyeteme csak üres padokat tud felmutatni, addig őket mindenhová, még az ország határain túlra is követik a tanulók? Önök azzal vádolják őket, hogy a tehetséges gyermekeket magukhoz vonzzák és kiválogatják a legjobbakat. De én éppen ezért is nagyrabecstülöm őket. Vajon a háborúhoz nem a legjobb katonákat válogatjuk-e ki mi is? Választanának-e Önök maguk közé olyat, aki méltatlan Önökhöz és az Önök tanácsadó székére? Én gyakran mondom: ha a spanyol nemzet jól felhasználhatja őket, miért ne tegye ezt a francia is.”

„Önök azt is mondják, hogy úgy surrannak be

mindenhová, ahogy csak tudnak. De ezt éppen úgy teszik mások is és én magam is, mint tudom, úgy csempésztem be magam királyságomba. A pápa főhatóságáról sem tanítanak mást, mint a többi katolikusok. Ha ezért perbe fogják őket, perbe kellene fogni az egész katolikus Egyházat. Én nem hiszem, hogy a papságot elidegenítenék az irántam való hűségtől, vagy a királygyilkosság megengedtségét tanítanák. Százezer tanítványuk közül egy sem hirdetett ilyet. Chatelből a kínpad szenvedéseivel sem tudtak annyit kicsikarni, hogy egyetlen jezsuitát is megvádoljon ezzel. És ha a merényletet mégis jezsuita követte volna el, vajon Júdásért valamennyi apostol szenvedjen-e, vagy azokért a kihágásokért, amiket egykor katonáink követtek el, magam lennék felelős? A Társaság ügyét tehát bízzák csak nyugodtan énreám."⁶

A Jézustársaságnak ez a királyi apológiája első-sorban a katolikus megújhódás új lendületén érezte a jótékony hatását. A La Flècheben IV. Henrik királyi bőkezűségéből felállított új és legnagyobb kollégiumot hamarosan követték a caëni, saintesi, amiensi, moulinsi, poitiersi és reimsi alapítások. Valamennyi új, lángoló tűzhelye lett a vallási megújhódásnak és a tudománynak. Hallgatóik száma már 1608-ban 30 ezerre emelkedett. Mindez elismerésül szolgált a rendnek, de betetőzte az örömet IV. Henriknek az a rendelete is, mely a parlament által Chatel lerombolt háza helyén a Jézustársaság nyilvános meggyalázására emelt szégyenoszlopot lebontatta. Teljes diadalt azonban mégis akkor aratott a rend, amikor a király magát Coton atyát választotta gyóntatójává.

Az erre következő belső nyugalmat azonban hamarosan felkavarta az az őrült gyilkosság, melynél elvetemültebbet alig ismer a történelem. Egy fanatikus angoulêmei zugügyvéd, Ravaillac, töre kioltotta Franciaország egyik legnépszerűbb királyának az életét 1610-ben. Benne a Jézustársaság is leghatalmasabb támaszát veszítette el Franciaországban. Még el sem ült a gyász, a

Társaság ellenfelei máris szerteszórták képtelen rágalmaikat, hogy belekeverjék a Társaságot legnagyobb jótevője meggyilkolásába. Működése azonban már annyira megszilárdította a Társaság tekintélyét, hogy a parlament és a Sorbonne taktikája nem talált hitelre. XIII. Lajos, IV. Henrik fia és utóda, nemcsak a roueni rendeleteket erősítette meg, hanem 1610 augusztusban kiadott nyílt levele elrendelte a párizsi kollégium újból való megnyitását, sőt a Társaságot arra is feljogosította, hogy nyilvános előadásokat hirdessen az egyetem bármely fakultásán. Kollégiumaik népszerűségét egyre emelkedő számuk is igazolta: 1640-ben már 70 kollégiumuk volt, a Franciaországban működő jezsuiták létszáma pedig 2136-ra rúgott.⁷

E KOLLÉGIUMOK általános jelentőségére találóan mutatnak rá I. Ferdinánd császár szavai: „Ha Németországot meg akarjuk reformálni, — mondta — csak a jezsuita kollégiumokat kell megsokszoroznunk.”⁸ A katolikus megújódás e kaptárai ugyanis nemcsak nevelő és oktató intézmények voltak, amelyekben protestánsok is szívesen neveltették gyermekeiket, hanem szemináriumok is, ahonnan a zsinat szellemében nevelt új papság kelt szárnyra s nevelőihez méltó tényezője lett a katolikus megújódásnak. Érthető, hogy a katolikus vidékek szívesen fogadták a Társaságot, a protestantizmus fészkeiben viszont minden eszközzel igyekeztek híveiket távol tartani a jezsuitáktól. Prága protestáns és huszita lakossága Canisius Pétert mise közben követ dobálta meg, egy másik jezsuitára pedig épp úrfelmutatáskor emelte törét egy elvadult huszita. Fáber Péternek sok megaláztatást kellett eltűrnie, míg végre 1556-ban felállíthatta a kölni jezsuita kollégiumot, melyet nagyszerű eredményei miatt „collegium diabolicum”-nak csúfoltak a strassburgi protestánsok⁹.

A nehézségek és fenyegetések azonban a jezsuitákat még csak meg sem félemlítették kollégiumaik alapításában. Németországban az ingolstadt, bécsi és prágai kollégiumok képezték azokat a központokat, ahonnan

működésüket kiterjesztették az egész birodalomra úgy-hogy német kollégiumaik száma a 17. század elején meghaladta a 40-et. Belgiumban 1612-ben már 2 provinciát alkotnak 22 kollégiummal. Svájc katolikus kantonjaiban a luzerni, freiburgi, a porrentrouyi, solenrei, majd a bellinzonai kollégiumok élesztik a katolikus megújódás tüzét. Sikereik betetőzése azonban a brigi kollégium felállítása volt, mert ezzel a katolicizmus maradandóan vethette meg lábát egy protestáns többségű kantonban is.

Lengyelországban a lengyel koronához tartozó, de német lakosságú Braunsberg városában 1565-ben állították fel az első jezsuita kollégiumot; ujoncházát 1570-ben nyitották meg, ahonnan az első lengyel jezsuiták indultak útnak, hogy a lengyel földet visszahódítsák a katolicizmusnak. Az első igazi lengyel kollégium a mazóviai Pultuszkban alakult 1566-ban. Rektora már született lengyel volt, Rozdrazenszky Szaniszló. 1570-ben nyílt meg Litvánia fővárosában, Vlnában a jezsuiták kollégiuma. Ezt 1579-ben a pápa és Báthory István lengyel király ünnepélyes oklevelei egyetemmé emelték. Ugyanekkor nyílt meg Báthory alapításaként a polocki kollégium Fehér-Oroszországban, majd Litvániában a rigai és dorpati, majd más lengyel kollégiumok, úgyhogy a Jézustársaság 1615-ben már 18 kollégiumot tartott fenn Lengyelországban. Skandináviában, Hollandiában és Angliában az államhatalom türelmetlensége tette lehetetlenné a kollégiumok alapítását. E helyeken, különösen a két utóbbi országban a jezsuiták csak egyénenkint és titokban, helyről-helyre vándorolva, menekülve segédkezhetek az önfeláldozó papoknak, így Hollandiában a ferenceseknek, Angliában az egyházmegyéek papjainak és a bencéseknek, akiket a legborzalmasabb terror sem ijesztett vissza, hogy életük kockáztatásával is erősítői ne legyenek a hitükben hőiesen kitartó katolikus töredékeknek. Az első két jézustársasági

atya 1580-ban jelent meg Angliában s bár közülük a híres Campion Ede már 1581-ben vértanúja lett hívátásának, őt mégis új jezsuiták követték, úgyhogy 1651-ben a Jézustársaságnak már 68 tagja működött Angliában.

Ezalatt kollégiumaik száma a kontinensen egyre nőtt és 1640-ben már 518-ra emelkedett, nem számítva szemináriumait és egyéb rendházaikat.

A kollégiumokra, amint az kiterjedt levelezéséből kitűnik, maga az alapító szent is úgy tekintett, mint a lelkek megreformálásának egyik leghatásosabb eszközeire s a mélyebb történelmi vizsgálat is azt bizonyítja, hogy a lelki megújulás minden országban arányosan nőtt a kollégiumok terjedésével. A Jézustársaság nagy sikerének alapja azonban ennél sokkal mélyebben, a jezsuiták sajátos és minél tökéletesebb lelki kiképzésében leledzett. Az alapító is elsősorban nemcsak a példás életet és a rendszeres elmélkedést kívánta meg rendtársaiktól, hanem nagyobb követelményeket is támasztott velük szemben. Megkívánta, hogy legyenek készek és képesek mások lelkének megmentésén kívül arra is, hogy a polgári életben is meg tudják állni helyüket és közületeket, sőt városokat is tudjanak irányítani, ha erre sor kerül. Mindezt magasfokú értelmi kiképzéssel, komoly tanulmányokkal és alapos lelkigyakorlatokkal, főképen az alázatosság tervszerű gyakorlásával iparkodott rendtársaiban kifejleszteni. Így az alapos lelki élet intenzív erejével a lélekmentés terén saját életüket is képesek voltak áldozatul dobni.

A JEZSUITÁK nem is maradhattak csupán a nevelőoktatásnál, prédikálásnál s a szentségek kiszolgáltatásánál, oda kellett állniok a legveszedelmesebb pontokra is. Szerte Franciaországban 1579-ben borzalmas pestis dúlt s ekkor a pestises betegeket ápoló jezsuiták közül Párizsban 6, Avig-

nonban 7, Bordeauxban 8, Pont-à-Moussonban 10 rendtag veszítette életét. Ugyanilyen halálmegvetést tanúsítottak az 1553-ban Kölnben és Németország más városaiban fellépő járványok idején is. Vitelleschi generális idején (1615—45) több mint 700 jezsuita esett áldozatul az önfeláldozó szegénygondozásnak és betegápolásnak, különösen pedig a pestises betegek ápolásának. E jezsuiták legtöbbje felszentelt pap volt, így Németországban 165, Franciaországban 162, Belgiumban és Hollandiában 124 és Lengyelországban 61 felszentelt jézustársasági pap veszítette életét emberbaráti áldozatként. Ugyanekkor Japánban 72-en, Abesszíniában 9-en, Brazíliában 14-en, Peruban és Paraguayban 12-en, a Fülöp-szigeteken tízen szenvedtek vértanúhalált. Ez a vértanúsors azonban Európában sem kerülte el soraikat. Itt 25-en a protestánsok dühének, a görögkeleti kozákok vadságának pedig ötven estek áldozatul, mint hitük vértanúi. Ez az időszak tehát rendkívül sok áldozatot vett a Társaságtól. E harminc év alatt (1615—45) több mint 200 jezsuita lett hite vértanúja.¹⁰

Ha feltűnő is, milyen sikerrel foglalkoztak a felsőbb társadalmi rétegekkel és az értelmiséggel, ez nem jelentette az alsóbb társadalmi osztályok elhanyagolását. Nem hirdettek társadalmi reformokat, hanem a vezető rétegek lelki átalakításával törekedtek orvosolni a tömegek bajait. Ha mint az uralkodók vagy fejedelmek bizalmasai, itt-ott gyakorlati kérdésekkel is voltak kénytelenek foglalkozni, elsősorban itt is a lelki élet területén maradtak és az állampolitikai ügyek közül is csak azok mellett időztek, amelyek a vallás kérdéseivel függtek össze. A merőben világi s gazdasági ügyekkel nem foglalkoztak és a vallási kérdésre ki nem ható állami hivatalt vagy méltóságot éppen azért nem is fogadtak el. Azt a megállapítást tehát, amely szerint „a jezsuita rend, akár a protestáns lelkészség, a világi élet minden terén szerepet kért magának”, — amint az a legújabb magyar Egyetemes Történetben olvasható, tévesnek és minden történeti alapon nem bizonyítható állításnak kell minősíteni. Az ilyen megállapítás a Jézus-

társaságra vonatkozóan legfeljebb csak a missziók területére vonatkoztatva volna elfogadható a dolgok természete szerint. Kínában pl. egyes jezsuiták magas állami méltóságokra emelkedtek, amelyeket azért vállaltak el, hogy a kereszténység terjedésével a fennálló társadalmi intézményeket is új világnézeti tartalommal telítsék. Erre azonban a kereszténységre csak éppen akkor áttérő egyének még nem lettek volna alkalmasak.

A lélekalakítás munkájában az emberek becsületes őszinteségére törekedtek, mely az egyén belső lelki tartalma és cselekvése között szoros kapcsolatot tart. Általában a lélek egyenkénti átreformálásának módszerét alkalmazták. A tömegekhez vezető utat a tanításukkal felkeltett érdeklődés nyitotta meg számukra az egyéneken keresztül. Templomaik mindjobban megteltek, hogy aztán a hallgatók maguk is, mint a hit magvetői, új meggyőződéssel távozzanak embertársaik közé. Az Egyház „legharciasabb” szervezete általánosan így kezdte működését. Nem a megrohanás taktikájával győzött, hanem a hit igazságainak mindenkit lenyűgöző hirdetésével, lelkigyakorlatok vezetésével és példás papi étellel és ez — mint Faber Péter 1541-ben írta sz. Ignácnak — a tudománynál is nagyobb hatást gyakorolt az emberekre.

Feladatuk sohasem volt az, hogy a protestánsok ellen támadjanak, hanem mint az alapítónak Canisius sz. Péterhez 1554-ben írt utasítása és levele is kifejti, fő törekvésük az volt, hogy a hitbelileg „még egészségeseket megóvják és az eretnység ragályától már kórossá váltakat meggyógyítsák”.¹¹ Az utasításnak megfelelően elsősorban a teljesen katolikus vagy a vegyeslakosságú területeket keresték fel, hogy megerősítsék az ingadozókat és megmentsek a hitben hajótörötteket. Az viszont nem csodálható, hogy ebben a vallási kérdések iránt

annyira fogékony korban működésük érthetően szembe-
szállt a protestántizmussal is s az újhítek nagy
számban tértek vissza az Egyházba. A visszatérők
száma Angliában, a rajnai tartományokban és Észak-
Németországban a 16. század utolsó tizedétől kezdve
évenként általában (amennyiben az egyes évekről fennma-
radt számadatokat átlagnak vesszük) felülmúlta az ezret.
Így pl. csak Bécsben 1570—1610 közt évente kétszázan
tértek vissza a katolikus hithez, 1611-ben már három-
százan, 1615-ben pedig ötszáznál is többen.¹²

Mindezekhez hozzá kell még számítani a kato-
likusoknak hitükben való megerősítését, a közömbö-
sökből a katolikus öntudat felkeltését. A prédikálás,
a lelkigyakorlatok s ezek hatásaképpen a gyóntatások
meg az Oltáriszentség kiszolgáltatása, a hitoktatás és
nevelés, a kórházak rendszeres látogatása és a szegény-
gondozás ezer irányú szociális követelményeinek kielé-
gítése annyira lekötötte a katolikus megújulás e nagy
munkáit, hogy összes tevékenységükből csak igen kis
részecskét tudtak a protestánsokra fordítani. Duhr szá-
mítása szerint a jezsuiták összes munkájuknak csak alig
egy-tizedével dolgoztak a protestánsok felvilágosításán
és térítésén.¹³ Később, a nagy lelki magvetés és lélek-
gondozás után, a burjánzó hitélet az eszmék ter-
jedésének törvénye szerint láthatatlanul is eljutott
messze vidékekre és új életre fakasztotta az eddig el-
hanyagolt lelkeket. Ez már a nagy aratás ideje volt,
átlagban a 17. század eleje, amikor e modern aposto-
lok megjelenése egész falvakat és városokat vezetett
vissza a katolikus Egyházba.

E nagyszerű eredmények nyitja, eltekintve egyéni
kiválóságuktól, abban lelhető, hogy már működésük
kezdetén, tehát már a trienti zsinat előtt sem tévesz-
tették szem elől azt az életelvet, amit később a zsinat
is hirdetett, hogy t. i. „a vallásosságot semmi sem képes

az emberekben annyira felkelteni és megszilárdítani, mint az Isten szolgáinak jópéldája. Mert az emberek szeme, mint a tükörre, úgy irányul azokra, akik a világon felülemelkedve, magasabb örhelyet foglalnak el". Valamennyi gondolat között, amely a Jézustársaság működését irányította, ez volt a vezéreszme. Ezerszer és ezerszer merült fel a jezsuita rendfőnökök utasításai-ban, a küzdő jezsuiták jelentéseiben és a rendi szentek intelmeiben. Nagyszerű eredményeiket csak azzal érhet-ték el, hogy életük összhangban állott a hirdetett elvek-kel; maguk is úgy éltek, amint azt másoktól megköve-telték.

9.

A kapucinus rend a katolikus megújódás harcaiban. Fogad-tatása az egyes népeknél. Más rendek: theatinusok, piaristák, orsolyák, oratoriánusok, irgalmasok.

A jezsuiták mellett elsősorban a kapucinusok tűntek fel a katolikus megújódás területén aratott sikereikkel.

Voltaképen Assisi sz. Ferenc rendjének harmadik önálló és új ágát alkották, amelyben az új hajtások természete szerint felfrissült erővel keringett Assisi sz. Ferenc megújódott szelleme. Ez a szellem a gazdasági válságokkal is súlyosbított lelki válság korában ugyanolyan hatást gyakorolt a tömegek lelkére, mint hajdan a nagy Szent első munkatársai. A régi ferences rend munkakörét gátolták a rendi élet évszázados hagyományokat követő keretei, melyek a protestantizmussal szemben még irányításra és módszerüknek megváltoztatására vártak. Az új ferencesek, a kapucinusok azonban a kor vallási követelményeinek és szükségiei-nek megértésével nemcsak észrevették a tennivalókat, hanem az assisi Szent szellemének megfelelő, de korszerű rendi átalakulással megtalálták a tennivalók mód-

ját is: mozgékonyabbak lettek, akárcsak a jezsuiták, Európán kívül eljutottak Észak-Amerikába, Kaliforniába, Mexikóba, majd Brazíliába. Felkeresték Elő- és Kis-Ázsia szakadárjait, behatoltak Afrika belsejébe, Kongóba, Abesszíniába, sőt Tibetbe és Kínába is és mindenütt csodás önfeláldozással hirdették Jézus hitét az ottani ősnépeknek.

Hogy működésük valóban korkövetelményt töltött be, bizonyítja, hogy alapításuk (1525) után alig száz évvel már 1586 kolostorban 26 ezer kapucinus élt.¹ A rend szellemére pedig jellemző, hogy vértanúik száma már a 16. században 500 fölé emelkedett.

TAGJAIK NAGYOBB RÉSZÉ a kurta nemesek közül kerültek ki, de előkelő nemesi és főúri családok tagjai is nagyszámmal öltöttek magukra a „mezítlábas barátok” ruháját, mely külső szabásával és csuklyájával (innen a nevük is) Assisi sz. Ferencéhez akart mindenben hasonlítani. Kiváló szónokaik és hitvédők nagy hatással vették fel a küzdelmet a protestantizmus terjedésével szemben. Megjelentek a fejedelmi, királyi és a császári udvarokban, ahol tekintélyüket és képességeiket a katolikus vallásért maradéktalanul vetik latba. Látunk kapucinusokat diplomáciai küldetésekben, amelyekben teljes odaadással, de bölcs óvatossággal oldanak meg gyakran kényes feladatokat. Mindamellett a kapucinusokban általában és elsősorban a nagy népi tömegek modern apostolait kell szemlélnünk. A néppel ott érintkeztek, ahol éppen találták őket: a mezei munkát, a vásárt, a piacot egyformán alkalmasnak találták a néppel való érintkezésre, hogy a lélek végtelen értékének tudatosításával a tömegekben ismét felgyujtsák a katolikus vallási eszmék iránti érdeklődést. A lelki elhanyagoltságából felrázott nép sokszor tízezres tömegekben tódult 40 órás szentségimádással bevezetett misszióikra még olyan helyeken is, amelyek a kálvinizmus főfészkeként vannak elkönyvelve a történelem lapjain; így a franciaországi Poiton, Dauphiné, Saumur, Lusignanban, ahol a 17. század első tizedében több mint 50,000 hugenotta tért vissza az Egyházba — kizárólag e rend hatása alatt.² A Wallisi Alpok Gaillard völgykatlanában, közvetlenül Genf

kapui előtt, a genfi kálvinista városi hatóság és katonaság erőszaka ellenére 1597-ben 30,000 főnyi tömeg vett részt Maurienne kapucinus atya misszióján és 5000 kálvinista tért meg missziójának hatása alatt.³

A tömeghatás eme jelenségei szolgáltatják az alapbizonyítékát annak a történelmi megállapításnak, hogy a katolicizmus a protestáns hatalmi tényezők gyakran kíméletlen és erőszakos fellépése ellenére sem vesztette el a lelkekre való befolyását. A nagy hitszakadás elsősorban annak volt következménye, — amint arra VI. Adorján, majd Loyolai sz. Ignác s a katolikus megújíhódás annyi kiválósága sokszor rámutatott — hogy az Egyháznak a hitújítás előtt nem állott megfelelő papság a rendelkezésére, vagyis a hitszakadás nem lelki szükséglet forrásaiból fakadt, hanem a lelkipásztorkodás vétkes mulasztásaiból.

A kapucinusok megjelenését általában nem fogadta olyan merev ellenállás, mint a jezsuitákét. Az elvilágiasodott főpapság nem féltette tőlük joghatóságát és a régi szerzetesrendek is inkább látták bennük testvéreiket, mint a megszokottól elütő és új köntösben megjelenő jezsuitákban, akiknek szabályzata is elütött a szerzetesség szokványos reguláitól. Hogy a regulák eltérő szabályai azonos lelkületet takarnak, az legalább is egyelőre elkerülte a figyelmet. Ugyanebbe a tévedésbe estek velük szemben a protestánsok is. A földesurak és a városok gazdag protestáns polgársága megvetéssel és lenézéssel tekintett a külső megjelenésükben is szerény és feltűnően szegény szerzetesekre, a köznép pedig gúnnyal és megvetéssel fordult a „mezítlábas barátok” felé. Így volt ez Prágában, Bécsben és hazánkban is Mórott. Mikor pedig rádöbbenek arra, hogy ezek a lenézett barátok oly hatásosan működnek, ahogyan egyáltalán nem várták tőlük, a gyűlölet kitörései akkor már nem sokat árthattak nekik, mert mögöt-

tük is nagy tömegek sorakoztak. Így pl. Prágában egyik legveszedelmesebb ellenségük a Rudolf előtt nagy tekintélyben álló híres csillagász, a protestáns Tycho de Brahe volt, aki az idegileg tönkrement császárral elhitette, hogy szörnyetegtől fog meghalni. A császárnak arra a kérésére pedig, hogy milyen ez a szörnyeteg, a barátok kiűzésén fondorkodó csillagász azt felelte, hogy a kapucinus a legnagyobb szörny, amit valaha ember látott.⁴ A csillagjóslásban babonás félelemmel hívó császárral azonban a pápai nunciusnak nagynehezen mégis sikerült visszavonatni azt a botrányos rendeletet, amely a kapucinusokat Csehországból száműzte s így azok tovább is közreműködhettek Csehország rekatolizálásán.

Mint hajdan az első ferencesek, úgy a kapucinusok is különös odaadással működtek a lelkileg teljesen elhanyagolt katonaság körében. Először hazánkban is mint tábori lelkészek jelentek meg Aldobrandini Ferenc csapataánál 1595-ben. Közülük Mantuai Maximus atya Esztergom ostrománál el is esett, Rimini Dioisalvi atya pedig Esztergom és Visegrád ostrománál különös egyéni bátorságával tűnt ki.⁵

A katolikus országok általában szívesen fogadták megjelenésüket s ezzel Európa országaiban ők is jelentős tényezőkké váltak a katolikus megújulás munkájában.

Az idők szellemének termékenysége azonban nem zárult le a jezsuiták és kapucinusok munkábaállásával, hanem másünnen is értékes tényezőket iktatott be a reformmunkába. Ezek közt időbelileg is az elsőek voltak a theatinusok. E rendet Caraffa theatei püspök (innen a nevük is), a későbbi IV. Pál pápa és sz. Kajetán alapították (1524). Elsősorban a reneszánsz-lelkű Olaszország vallási ébresztői voltak, de alakultak kolostoraik Német- és Spanyolország meg Portugália több városában

is; általában azonban nem terjedtek el szélesebb területeken. Szociálkaritatív tevékenységre és az ifjúság nevelésére alakult a barnabiták és a somascaiak férfirendje és az orsolyiták apácarendje. A betegápolásban legnagyobb hírre az irgalmasok emelkedtek, akik V. Pius megerősítése (1582) után gyorsan elterjedtek egész Európában. Kizárólag tanításra alapította Calasanzi sz. József (1556—1648) papi társulatát: a piaristákat. Közép- és Déleuropában fontos szerepet töltöttek be a nevelés terén. E rendnek, az ú. n. kegyes tanítórendnek (*Congregatio Scholarum Piarum*, innen a nevük: piaristák) első tanulói a Róma utcáin csatangoló, elhagyott gyerekek lettek, míg XV. Gergely 1621-ben fogadalmas szerzetesrenddé emelte a társulatot s ezzel megnyílt előttük az út Olaszországon kívül hazánkba, Lengyelországba, Ausztriába, Spanyolországba s innen Délamerikába is, ahol jelentős feladatot töltöttek be, nemcsak az elemi, hanem a középfokú oktatás terén is.⁶

A katolikus megújulás munkájában különösen Franciaországban foglaltak el előkelő helyet az oratorianusok. Az első oratóriumot a firenzei Néri sz. Fülöp alapította Rómában 1548-ban. Tagjai olyan világi papokból kerültek ki, akik bár nem tettek szerzetesi fogadalmat, de közös vallási gyakorlatokon, az ú. n. oratóriumokon való részvétel útján lelki elmélyülésre és a papi hivatásnak minél eszményibb betöltésére törekedtek. Ezenkívül a lélekigondozást és új, megfelelő papság nevelését tették feladatukká. XVI. Gergely pápa megerősítése (1575) után nagyobb lendülettel indult meg az oratoriánus mozgalom. Baronius Caesar, a híres történétíró, majd művének folytatója, Raynald Oderich is csatlakozott hozzá.

FRANCIAORSZÁGBAN az első oratóriumot De Bérulle Péter, a Jézustársaság neveltje alapította 1611-ben, midőn a párizsi Faubourg St. Jacques egyik házában hat világi paptársával együtt elhatározták, hogy közös lelkigyakorla-

tokkal erősítik magukat a papi hivatás lehető legteljesebb betöltésére és egyúttal ilyen papság képzését mozdítják elő. Az Egyház érdekében mindennél előbbrevalónak tartották ezt s ezért azokon a helyeken, ahol a püspökök vonakodása miatt papnevelő intézet nem volt, plébániai szemináriumokat alapítottak, vagy a meglévő papnevelő intézetek színvonalának emelésével törekedtek a kor kívánalmainak megfelelő papságot kiképezni. Rövid idő alatt számos pap gyűlt össze De Bérulle lelkigyakorlatainak hallgatására, köztük Bourdoise Adorján, De Condren Károly, Eudes sz. János, Jean-Jacques Olier, Páli sz. Vince, a modern karitászmegalapítója és mások. Közülük az Egyház többeket a boldogok vagy szentek sorába is emelt. Az oratóriumok csakhamar népszerűekké váltak és gyorsan elterjedtek Franciaország különféle városaiban, sőt hamarosan átlépték az ország határait is. A püspökök szívesen látták az oratóriumok megalakulását, mert azok nyomán a vallási élet emelkedett, kollégiumaik pedig a keresztény szellemű tudományosság melegágyai voltak.

Az oratóriumok szelleme hozta létre sz. Vince kezdeményezésére a francia Missziós Papok Társaságát, amely a szegény, elhagyatott falusi nép tanítására és hitoktatására alakult. Egész tartományok voltak Franciaországban, így Bretagne, Normandia, Champagne, Bourgogne, Provence, Picardia, amelyek e népmissziókkal ébredtek újból vallási öntudatra.

Egyes kiváló egyéniségekre is nagy hatással volt az oratóriumok működése. De Gondí Henrik bíboros, Párizs érseke 1620-ban felállította a Saint Magloire szemináriumot, majd Eudes sz. János működése nyomán újabb szemináriumok keletkeztek Caenben, Coutancesban, Lisieuxben, Rouenben, Evreuxben. Sz. Vince működését is egész sora követi a szemináriumoknak. Közöttük a párizsi St. Lazare-papnevelő emelkedett a legnagyobb népszerűsége és híre. Mindezeket felülmúlta a párizsi St. Sulpice-plébánia híres szeminárium, amely már mai értelemben vett központi szeminárium volt, amennyiben csak olyanokat vett fel tagjai közé, akik már bevégezték humanisztikus vagyis középiskolai tanulmá-

nyaikat. Kiváltsága volt e szemináriumnak, hogy nem a párizsi érsek, hanem Saint-Germain-des-Prés apátjának joghatósága alatt állott, aki közvetlenül a pápa alá volt rendelve s így a St. Sulpice-intézet kormányzója — mint ezt a tagok büszkén hirdették — maga a Szentatya lett.⁷

Az oratóriumok működése révén a franciaországi egyházmegyéek papsága a katolikus megújódás munkájából alaposabban kivette részét, mint Európa más országaiban. Ezeknek a szellemükben megújódott papnevelő intézeteknek köszönhető, hogy ezidőben feltűnő nagy a buzgó francia papok száma. Ilyen volt Rochefoucauld bíboros, Laval, az első kanadai püspök, Fourier Péter, Dom Didier, Meurs, Bossuet, a híres szónok. A világiak közül e papság neveltjei tesznek szert világhírré: Corneille, Molière, Balzac, a nyelvész Du Cange-testvérek.

JEGYZETEK.

1.

¹ Seppelt-Löffler: Papstgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. München, 1933. 269. ² Funk i. m. II. kt. 787. ³ Seppelt-Löffler i. m. 267. ⁴ Mourret i. m. 21. ⁵ Ranke: Die römischen Päpste, München, 1915. II. kt. 311.

2.

¹ Ranke: Die römischen Päpste. I. kt. 270—271. ² S. Dubnow: Geschichte des jüdischen Volkes. Berlin, 1927. VI. kt. 87. és köv. ³ Dubnow i. m. 106—166.; Pastor i. m. VI. kt. 519—589.

3.

¹ Pastor i. m. VIII. kt. 36—37. ² Ranke: Die römischen Päpste I. kt.

4.

¹ Pastor i. m. IX. kt. 18—26. ² Pastor i. m. IX. kt. 178. ³ Fraknói: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a

Szentszékkal. Budapest, 1903. III. kt. 206—215. ⁴ England und die katholische Kirche unter Elisabeth und den Stuarts. Röma, 1911. I. kt. 228—231. ⁵ Papstgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. München, 1933. 293—294. ⁶ Funk i. m. II. kt. 764.

5.

¹ Pastor i. m. X. kt. 57. ² Pastor i. m. X. kt. 86. ³ Pastor i. m. X. kt. 91.

6.

¹ Pastor i. m. VIII. kt. 614—15. ² Pastor i. m. X. kt. 383—391.

7.

¹ Die römischen Päpste. München-Leipzig, 1915. I. kt. 459.

8.

¹ Ranke: Die römischen Päpste II. kt. 384. ² R. Fülöp-Miller: Macht und Geheimnis der Jesuiten. Wien, 1932. 343. ³ J. Brucker: Compagnie de Jésus. Párizs, 1919. 128. ⁴ Jablonkay Gábor S. J. i. m. 500. ⁵ Brucker i. m. 179. ⁶ Pastor i. m. XI. kt. 136—137. ⁷ Brucker i. m. 245. ⁸ Brucker i. m. 268. ⁹ Jablonkay i. m. 509—10., 522. ¹⁰ Brucker i. m. 187., 206—7. ¹¹ Jablonkay i. m. 113. és 508. ¹² Brucker i. m. 270—71. részletes felsorolást nyújt. ¹³ B. Duhr S. J.: Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge. Freiburg, 1907. I. kt. 485.

9.

¹ Puskás Béla O. Cap.: A kapucinusok jubileuma. Röma, 1929. Kézirat. ² Cuthbert-Widlöcher: Die Kapuziner. München, 1931. 119. ³ Cuthbert-Widlöcher i. m. 201. ⁴ De Sancto Laurentio a Brundisio documenta inedita (Analecta Ord. Cap.). Röma, 1909. 79. ⁵ Schematismus Fratrum Min. Ord. Cap. comm. Hung. Budapest, 1935. 5. ⁶ Balanyi György: A szerzetesség története. Budapest, 1933. 268—275. ⁷ Mourret i. m. 607—620.

NEGYEDIK FEJEZET: A KATOLIKUS ÚJJÁÉLEDÉS EURÓPA ORSZÁGAIBAN.

1.

A Német Birodalom egyházi helyzete az újitás után. A németországi püspökségek erőszakos elfoglalása. A szekularizációk Észak-, Közép- és Délnémetországban. Küzdelem a szekularizációk ellen. Ernő bajor herceg szerepe. A katolikus Egyház helyzete az osztrák örökös tartományokban.

A reformpápák fáradhatatlan buzgalma a központi egyházkormányzat újjászervezésében és a zsinati rendelkezések végrehajtásában, a Collegium Germanicum és a pápai s püspöki szemináriumok felállítása, a püspöki vizitációk és a zsinat szellemében nevelkedő új papság tevékenysége, egyesülve az új és megreformált régi szerzetesrendek teljesítményeivel új közszellemet keltett Európában. A zsúfolt templomokból kiáradó lelki élet lüktetése rányomta bélyegét a közéletre is. Az aluszékonytságot mozgás, cselekvés váltotta fel. A tömegek éppen úgy vallási öntudatra ébredtek, mint ahogy a fejedelmi házak új nemzedéke is ráeszmélt elődeinek mulasztására.

E lelki megújulás korszakalkotó volt a történelemben, de a lélek egyetemes jellege és a közéletet összefogó különböző állampolitikai rendszerek érintkezése szerint elég különbözőképpen jelentkezett a politika síkján. Ahol az új vallási doktrínák csak a lélek felületét kuszálták össze, mint Olasz- és Spanyolországban, ott az átalakulás folyamata is a lélek belső medrében folyt le, a nélkül, hogy a politikai élet mezőit is előntötte volna. Másutt viszont, ahol a politikai hatalom a lélekhez vezető utat is elállta, mint Angliában és Skandináviában, ott a lelki élet vezetése alig nyilatkoz-

hatott meg az általános üldözés miatt. Német- és Franciaországban pedig, ahol az erők akár a tömegsúly, akár az eszmei lendület folytán bizonytalan egyensúlyban voltak és a vallási ellentéteket nagyon sokszor politikai érdekek is kísérték, gyakran izgató és szenvedélyes összeütközésekben vagy háborúkban kerestek kiegyenlítődést. Általában tagadhatatlan történelmi tény, hogy a katolikus megújódás egyik eredményét, vagyis az Egyháznak elvesztett politikai pozícióiba való visszakerülését mindenütt megelőzte a lelki megújódás. A vallási öntudatosítás kizárólag a lelkiség síkján szétáradó, szellemi fegyverekkel irányított és vezetett mozgalom volt mint alapfeltétel.

Németországban a püspökségek elkobzása mérte az egyik legnagyobb csapást az Egyházra. Mindaddig ugyanis, amíg az egyházi területek a püspöki joghatóság alá tartoztak, nagyobb vereség annál kevésbé érthette az Egyházat, mert a birodalom művelhető és legsűrűbben lakott területének egyharmada éppen az egyházi javadalmakra esett. Ez a helyzet még közjogi szempontból is kedvező volt. Az egyházfejedelmek uralma alatt a katolikus papság szabadon élhetett hivatásának, a katolikus istentisztelet nyíltan fennmaradt, s ha a püspök nemtörődömsége folytán a protestantizmus be is hatolt a püspökségnek területére, az azelőtt teljesen katolikus vidékek vallásilag legfeljebb vegyes területekké alakultak. A nagy szekularizációk azonban teljesen megváltoztatták ezt a helyzetet. Az egyházi javadalmak elfoglalásával a püspöki joghatóság is megszűnt a szekularizált területen és a Luther-féle tartományi egyházszervezet alapján ez a joghatóság azoknak a világi fejedelmeknek jogkörébe ment át, akik az illető területet maguknak foglalták le. Ezek a fejedelmek azután így a lutheri elvek szerint az egy-

házi joghatóság letéteményesei és gyakorlói, nemkülönben a politikai és lelki hatalom birtokosai lettek és első dolguk volt, hogy a katolikus papságot az elfoglalt területről elűzzék, helyükbe prédikátorokat tegyenek, akik készséggel fejet hajtottak a fejedelmi önkénynek. A katolikus istentiszteletet eltiltották és egyéni tetszésük szerint részben vagy egészben protestánsá tették a püspökség vagy érsekség területét. Ezzel az Egyházra nézve nagy területek és tömegek mentek veszendőbe.

A LEGNAGYOBB VESZTESÉG e tekintetben a Birodalom északi részén érte az Egyházat. Az Elbától keletre eső püspökségek már a 16. század első felében protestáns kézre kerültek. A schleswigi, schwerini, ratzeburgi püspökségeket a hollsteini és mecklenburgi hercegek kobozták el, a kamminit a pomerániai hercegek, a brandenburgi, hávelsbergi és lebusi püspökségeket pedig a brandenburgi örgrófok orozták el az Egyháztól. Az Elba és Weser között a merseburgi, naumburgi és a meissenai püspökségeknek majdnem egész területét a szász választófejedelmek és a szász hercegek szállták meg erőszakkal és csatolták többi birtokukhoz. Más püspökségek területét annyira megcsonkították, hogy csak torz csonkjai maradtak eredeti nagyságuknak és képtelenek voltak arra, hogy a minden oldalról rájuk leselkedő kapzsi fejedelmekkel szemben fenn tudják tartani magukat. Ahol egy-egy szomszédos katolikus fejedelem pártfogására támaszkodhattak, ideig-óráig még tarthatták magukat, de ha ez a pártfogójuk is elhúnyt, vagy utóda a hitújítókhoz csatlakozott, — ez pedig igen sokszor előfordult a német fejedelmi családokban — akkor legtöbbször a még megmaradt kis egyházcsonk is zsákmánya lett az erőszaknak és ezzel a hitújításnak. Innen van, hogy a katolikus Egyháznak még az augsburgi vallásbéke után is nehéz küzdelmeket kellett vívnia a még megmenthető püspökségeknek s híveinek megtartásáért.

Ezek a küzdelmek alkotják a katolikus visszahatás németországi történetének leghősiesebb, sokszor drámai fordulatokban gazdag fejezeteit. Súlyosbitotta az Egyház

helyzetét az a körülmény, hogy hiányoztak belőle egyházi pályára lépő fejedelmi sarjadékok, akiknek családi tekintélye lehetővé tette volna a püspökségek megvédelmezését, vagyis akik az ez időben érvényesülő politikai eszközöket éppen úgy felhasználhatták volna az Egyház védelmében, mint a protestáns fejedelmi sarjak az Egyház ellen. Nem mintha a katolikus fejedelmi házak nem tudtak volna felmutatni sziklaszilárd hitvallókat, de a komoly lelkiismeret, nem egyszer a papi nőtlenség, éppen ezeket tartotta vissza az egyházi pályától. Így aztán többször előfordult, — mint Ernő bajor herceg esetében is — hogy a püspökségek megmentésére már az első reformpápák is több püspökségnek egy kézben való egyesítéséhez voltak kénytelenek folyamodni, jóllehet ez ellenkezett a zsinat szellemével és rendelkezéseivel.

Ez volt a helyzet az északnémet hildesheimi püspökségben is, amely a hitújítás előtt az ősi Goslar és Hildesheim városán kívül 330 plébániát számlált, de az fosztások folytán a 16. század 70-es éveiben a püspöki székhelyen kívül már csak 25 falura terjedt ki, mintegy 10—11 plébániával. Ennek ellenére 1573-ban három előkelő egyén versengett az apró püspökségért: Gyula, braunschweig-wolfenbütteli herceg, Holle Eberhardt, a lübecki püspökség protestáns adminisztrátora és Adolf hollsteini herceg. Mivel bármelyik megoldás a katolikus Egyház végleges bukását jelentette volna Hildesheimben, ez már csak úgy volt elhárítható, ha a püspöki székbe olyan fejedelmi ivadék kerül, akinek személye nemcsak arról kezeskedik, hogy nem szekularizálja a püspökséget, hanem családja tekintélyével meg is menti az erőszakos elfoglalástól. Így történt, hogy Ernő bajor herceg freisingi püspöknek hildesheimi püspökké való megválasztását XIII. Gergely kénytelen volt elfogadni. Ernő herceg meg is felelt a várakozásnak. A jezsuiták letelepedésének előkészítésével és a zsinati rendelkezések életbeléptetésével megindította a katolikus megújhodást a hildesheimi püspökségben is.¹ Ugyanekkor azonban elveszett a magdeburgi és halberstadti püspökség. Amazt az adminisztrátor, Joakim Frigyes brandenburgi herceg foglalta el önmagának, miután 1570-ben kilépett az Egyházból és megházasodott. Emelt a protestáns Gyula braunschweig-wolfenbütteli herceg foglalta el kiskorú fiának, Henrik Gyulának.

Miksa császár ugyanis, hogy a bajor uralkodóház észak-németországi terjeszkedését és Ernő herceg megválasztását megakadályozza, a halberstadti regáliákat 1576-ban pápai hozzájárulás nélkül is engedélyezte a fiatal hercegnek, aki 8 év múlva megházasodott és a püspökséget saját családi birtokának jelentette ki. Midőn a szomszédos katolikus II. Erich braunschweig-kalenbergi herceg 1584-ben örökös nélkül meghalt, ennek tartománya is Henrik Gyulára szállt, aki az egyesített két tartományt oly könnyörtelenül protestantizálta, hogy 1588-tól már nem volt katolikus pap Braunschweig területén, az ősi Welff-tartományban.²

Westfáliában Hoya János püspök halála (1576) után három püspökség: Münster, Osnabrück és Paderborn birtokáért szenvedélyes küzdelem indult meg. A paderborni káptalannak a kölni érsek-választófejedelem, Isenburgi Salentin megválasztásával sikerült a szekularizációt elkerülnie, az osnabrücki káptalan azonban, miután a trienti hitvallásra megesküvő Henrik szász-lauenburgi herceget, a brémai adminisztrátort választotta, így elvesztette a püspökséget. E püspökség regáliáit u. i. Miksa császár a pápa tiltakozása ellenére már 1575-ben kiadta a titokban protestáns és nős Henrik hercegnek. Ez a herceg dinasztikus fejedelemséget igyekezett alakítani és a münsteri püspökségre is kinyújtotta a kezét. A káptalan azonban Ernő bajor herceg megválasztásával megmentette a püspökséget. Páratlan küzdelem indult meg most a két fél között, amelyből a lauenburgi herceg tragikus halála után végre Ernő herceg került ki győztesen s a pápai megerősítés után, mint választott püspök, 1585-ben elfoglalta új püspöki székét. E püspökséggel 1581-ben még a lüttichit, 1583-ban pedig a kölni érsekséget s választófejedelemséget egyesítette s ezzel Észak-Németország még megmaradó részein megmentette a katolicizmust.

Észak-Németország más püspökségei hasonlóan vigasztalan képet mutattak egyházi szempontból. A magdeburgi püspökségben protestáns adminisztrátor ült. A káptalan megnövelt kanonokokból állt, akik a székesegyházban nyugodtan egymásmellett ültek „felelőségeikkel”. Minden városában a káptalan hű maradt

katolikus hitéhez, de a polgárság ellenséges indulattal volt iránta és a protestáns vallásgyakorlat kihirdetése után a kanonokokat börtönbe vetették. A katolikus istentiszteletet a székesegyházra korlátozták s kemény büntetések sorával sujtották mindazokat, akiknek gyermekei a székesegyházi iskolában tanultak. Brémában a katolicizmus romjain a lutheránus és kálvinista felekezet vetélkedéséből a kálvinisták kerültek ki győztesen s csak egy templomot hagytak meg a lutheránusoknak. Lübecket és Verdent Holle Eberhard püspök szekularizálta és tette protestánssá. E tekintetben azonban őt messze felülmúlja a lübecki polgárság türelmetlensége, amely az egész lakosságot a protestantizmusra kényszerítette, úgyhogy 1566 után az egész városban csak egyetlen katolikus élt, egy protestáns szabómester felesége.³

Közép-Németország püspökségeinek sorsa kedvezőbb volt az északiakénál. Frankföldön kevesebb fejedelmi ház volt, mint Németország északi részein, itt tehát, a birodalmi lovagság és nemesség fészkeiben, az Egyházat nem fenyegette olyan súlyos erő, mint amott, bár a lutheránus prédikátorok a nemesség és lovagság oltalma alatt a würzburgi és bambergi püspökség területeire is behatoltak. A városi közigazgatás itt is éppen úgy protestáns kézben volt, mint az igazságszolgáltatás, amelynek ítéletei — mint Ranke megállapítja — feltűnően ellenkeztek a katolikusok érdekeivel. A lovagság és a nemesség azonban semmiképen sem versenyezhetett a püspöki tekintéllyel és befolyással s ez magyarázza meg azt is, hogy a német katolikus egyház restaurálása éppen ezekről a helyekről indult el.

Dél-Németország szintén nem kerülte el a vallásszakadást. Itt elsősorban Baden és Württemberg szakadt el az Egyháztól, a német és a máltai lovag-

rend házai és a katolikus vallás mellett buzgón kitartó birodalmi nemesség birtokai azonban ezekben a fejedelemségekben is biztosították a katolikus vallás fennmaradását. E katolikus szigetek szilárdan megálltak hitük mellett és nem inogtak meg a legrettenetesebb üldözés alatt sem. Amidőn Ernő herceg lüttichi beiktatására a bajor herceg követei keresztülvonultak Württembergben, csapatosan jelent meg előttük az ulmi protestáns egyházkerület katolikus népe és rózsafüzéreit mutogatva könnyes szemmel panaszolta, hogy kemény erőszakkal akadályozzák katolikus vallásuk gyakorlását és örömmel emlékeztek vissza arra a boldog időre, amikor Albert herceg náluk időzött Überkingenben és ők katolikus prédikációt és szentmisét hallgathattak.⁴

Württembergben és Badenen kívül a protestantizmus volt az uralkodó Baden-Durlachban, Hanau-Lichtenbergben, a rajnai Pfalzban, Pfalz-Zweibrückenben és 1613-ig Pfalz-Neuburgban is. Ezenfelül a birodalmi városok egy része teljesen, más része félig protestáns volt. Nürnbergben, Nördlingenben, Frankfurtban, Straszburgban és Heilbronnban csak a máltai lovagrend tartotta meg a lakosság egy részét a katolicizmusban.

Az 1553. évi münchendorfi tanácskozás anyaga⁵ azt mutatja, hogy megvolt a baj Bajorországban is. Ennek okát már az 1550-ben elhunyt IV. Vilmos herceg is elsősorban az alsó- és felsőpapság erkölcsi és műveltségi színvonalának hanyatlásában látta. A protestáns prédikátorok az egyházi hatóságok részéről alig találtak akadályra s a tartományi rendek védelme alatt előbb titokban, majd egészen nyíltan kezdték hirdetni Luther tanítását. Kedvezett nekik még az a tény is, hogy a bajor hercegek állandó pénzzavarban voltak. Ez egyrészt a hercegi udvar oktalan fényűzéséből fakadt, másrészt a bajor ház a Birodalom belső zavarái miatt úgyszólván állandóan fegyveres felkészültségben volt, ami

teteses összeget emésztett fel. Az uralkodó hercegek e miatt sűrűn kényszerültek a tartományi rendek összehívására, ezt viszont a rendek protestáns része olyan engedmények kicsikarására használta fel, amelyek előmozdították a hitszakadás terjedését. A vallási kérdések állandó feszegetése tehát a bajor hercegeknek a tartományi gyűléseken éppen annyi gondot okoztak, mint a császároknak a birodalmi gyűléseken. A különbség annyi volt, hogy a fennálló birodalmi alkotmány s a hatalmi viszonyok szerint az uralkodó herceg úgyszólván nagyobb úr volt a tartományában, mint a császár az egész Birodalomban.

Az Alsó-Rajnáánál a jülich-clevei hercegségben szinte állandóan ingadozott a katolicizmus sorsa. Kölnben a németalföldi és francia protestánsok odamene-külése és a Németalföld északi protestáns részeivel való sűrű kereskedelmi érintkezése révén a kálvinisták száma is annyira felfezaporodott, hogy a polgárság 1580-ban már a protestánsoknak is szabad vallásgyakorlatot követelt. 1576-ban már az érsekség protestantizálásáról is mindsűrűbben szó esett a kölni protestánsoknál, különösen a Nassaui-háznál, amely ezen a vidéken a legszeszvedélyesebben fűtötte a protestáns törekvéseket.

Reményüket Isenburgi Salentin grófra alapították, aki mint választott püspök ebben az évben foglalta el az érseki széket. Az új érsek ugyanis hamarosan azon mesterkedett, hogy megnőssüljön. A birodalmi vonatkozásban ugyan elég jelentéktelen, de annál mozgékonyabb János nassauai gróf, aki a köréje csoportosuló urakkal Salentin érseknek e nőülésén felbuzdulva, már az Alsó-Rajna leghatalmasabb fejedelemségének elfoglalásán álmodozott. Számításukat azonban keresztülhúzta a vallási kérdésekben egyébként könnyelmű felfogású, de egyházjogiilag helyesen gondolkodó érsek. Bár világius életmódját érsek korában

sem hagyta abba, de kötelességének tartotta a trienti zsinat rendeleteinek végrehajtását, amikor pedig a világi élet varázsa teljesen megejtette, inkább lemondott az érsekségről, de meg sem kísérelte, hogy az érsekség területét s vagyonát önmaga számára foglalja le, ahogy akkoriban annyi sokan tettek s ami után a Nassaui grófi ház annyira kapzsin sóvárgott.

A kölni kérdés azonban ezzel még nem nyert megoldást, mert Isenburgi Salentin utóda, Truchsess Gebhard — a reformszellemű Ottó augsburgi bíboros-érsek unokaöccse — Mansfeld Ágnes grófnőt feleségül vette és így nyíltan is áttért a protestantizmusra. Ő már azon volt, hogy az érsekséget kizárólag magának s utódainak foglalja el. Ez azonban nem ment símán, mert nagy kérdések jártak vele karöltve; egyrészt a leggazdagabb német érsekség és a vele szomszédos Németalföld vallási sorsa, másrészt a katolikus álláspontot képviselő Habsburg-császárság jövője. A kölni érsekség szekularizációjával t. i. a választófejedelmek gyűlésén a protestánsok kerültek volna többségbe, a kérdés tehát nem lehetett közömbös sem a katolicizmusra, sem a pápára, sem a Birodalomra, sem a császárra. Az érdekelt felek tehát megkezdték készülődésüket a fegyveres döntésre.

E közben történt, hogy a katolikus káptalan a megüresedett lüttichi püspökségre Ernő bajor herceget választotta meg 1581-ben, ezzel pedig a katolikus bajor ház befolyása az Alsó-Rajnánál Maasig, Spanyol-Németalföld közvetlen szomszédságáig terjedt. A helyzet más irányban is a katolikusoknak kedvezett. Mialatt Truchsess a protestáns fejedelmek támogatásáért alkudozott, azalatt Ernő bajor herceg értékes hátvédet talált a Németalföldön működő katolikus Farnese Sándorban, Truchsessnek pedig csalódnia kellett szövetségi politikájában is. A brémai protestáns adminisztrátor,

akire elsősorban számított, maga is szemet vetett a kölni joghatóság alá tartozó Westfáliára, tehát húzódozott Truchsess megsegítésétől. A császár a Truchsesshez szító Köln városát birodalmi átokkal sujtotta, míg a kölni ügyben Erfurtba összehívott protestáns fejedelmi gyűlésen sem a szász, sem a brandenburgi választófejedelem nem képviseltette magát, ami a kisebb protestáns fejedelmek buzgóságát is lelohasztotta.

A Szentszék is beavatkozott a kérdésbe. Truchsesset letette az érsekségről, az utána érsekké megválasztott Ernő herceget pedig megerősítette. Ez mutatja legjobban, hogy milyen tét forgott kockán. Truchsess ismét kopogtatott a protestáns fejedelmek ajtaján, ezek azonban óvatosan visszahúzódtak a végzetessé válható konfliktustól és a támogatást azzal utasították vissza, hogy Ágost szász választó szerint Istenre bízzák, „miként akarja szavát hallatni a pápa és az ördög dühe ellen”.⁶ Truchsess ellenben már nem térhetett ki a fegyveres döntés elől. Csakugyan 1686-ban Farnese Sándor csapata Maasig nyomult elő és vetett véget Truchsess álmainak. Ez a győzelem már kétségtelen jele volt az idők gyökeres változásának.

A Német Birodalomhoz hozzátartozó Osztrák Örökös Tartományok vallási szempontból sajátos képet mutatnak a 70-es években. Bár Ferdinánd és Miksa hivatalosan csak a katolikus Egyházat ismerték el a tartományokban, mégis mindketten megtagadták a zsinat rendeleteinek hivatalos kihirdetését, sőt Miksa még a zsinat befejezése után is a katolikus Egyháznak és a lutheránusoknak kompromisszumos egyesítéséről álmodozott, jóllehet a lutheri hitrendszer épp az örökös tartományokban bomlott mindjobban szektákra s ez már egymagában is kizárta e terv megvalósulását. A lutheránus tartományi rendeknek 1568-ban és 1571-

ben tett engedményeket a protestantizmusához szító tartományi nemesség teljesen kihasználta. Nemcsak tulajdon jószágait és kegyúri jogosítványú birtokait, hanem zálogban bírt uradalmait is megnyitotta az augsburgi hitvallás előtt. A katolikus papságot elűzte, helyébe prédikátorokat hívott és jobbágyainak megtiltotta a katolikus templomok látogatását. Bár ez sok helyen a legdurvább atrocitásokkal történt,⁷ Miksát az efféle eljárások nem ingatták meg vallási közönyösségében. Ezek a büntetlenül történő atrocitások azután a városok és mezővárosok polgárságát is felbátorították a hitújításhoz való csatlakozásra, sőt az új hitvallás a protestáns tartományi nemesség bécsi központi házában tartott protestáns istentiszteletből kiindulva a fővárosban is megkezdte térfoglalását. Ez Miksa halálakor már olyan méretet öltött, hogy a trónralépő Rudolf az alsóausztriai rendek hódolatát a hagyományos szokástól eltérően nem a székesegyházban, hanem a Burgban kényszerült fogadni, mivel a hódolati ünnepséget bevezető ünnepélyes szentmisén, az idegenek megbotránkozására, az új császárral együtt alig jelent meg tíz ember.⁸

Nagyjában ugyanez volt a helyzet Felső-Ausztriában is. Mondhatni, hogy Tirolban is. Stájerországban a városi lakosság fele, Karinthiában és Krajnában pedig többsége a hitújításhoz csatlakozott. Karinthia fővárosában, Grácban, annyira elterjedt a protestantizmus, hogy 1566-ban, amikor e három tartomány kormányzását Ferdinánd főherceg átvette, csak három polgár vallotta magát nyíltan katolikusnak.⁹ A parasztság nagy része szintén a hitújításhoz csatlakozott. A tartományi nemesség Stájerországnak még tekintetbe jöhető kisebbsége kivételével úgyszólván teljesen az új vallást követte s minden megtorlás nélkül kényszeríthette jobbágyait, hogy a keresztségben protestáns módon részesüljenek, a házasságot protestáns módra kössék, protes-

táns istentiszteleten vegyenek részt, vásár- és ünnepnapokon robotmunkát végezzenek s a böjti napokon is egyenek húst.¹⁰

Még szerencséje volt az Egyháznak, hogy az osztrák protestáns lelkészek sem erkölcsileg, sem tudományos szempontból nem álltak magas színvonalon s ez a zsinat szellemében nevelkedett, tiszta erkölcsű és képzett katolikus papság munkáját nagyban megkönnyítette a vallási élet restaurálásában.

Csehországban a két színnel való áldozást követelő ú. n. huszita utraquizmus leplében terjedő lutheránizmusnak nem sikerült kivívnia a szabad vallásgyakorlatot. De azzal, hogy az utraquista lelkészek nagy része Németország protestáns egyetemein tanult, a lutheri hitvallás minden állami elismerés nélkül is tetemesen elárasztotta Csehországot. Hitsorsosai gyakran előkelő tisztséget töltöttek be s ezt iparkodtak vallásuk javára bőven kamatoztatni. Sziléziában a hitújítás annyira megerősödött, hogy Rudolf 1609-ben külön felséglevélben volt kénytelen a lutheránusoknak szabad vallásgyakorlatot engedélyezni.

A 16. század utolsó két évtizede tehát, legalább külsőleg, egyáltalában nem mutatott kedvező képet a katolikus Egyházra. Köln megvédelmezésében már a felkelő katolikus öntudat volt szemlélhető. A strasburgi püspökségnek 1593-ban kompromisszummal történő felosztása azonban azt mutatta, hogy még igen válságos idők lebegtek az Egyház felett. Itt ugyanis a püspökség egyik felében a káptalan katolikus többsége megválasztotta lotharingiai bíborost egyházfejedelemnek, míg a püspökség másik felében a káptalan protestáns tagjai adminisztrátorrá választották a 15 éves protestáns vallású János György brandenburgi örgrófot.

E külső kép mellett azonban már a püspökségek

megtartásáért vívott küzdelmek alatt kedvező belső képek is vehetők észre. A Birodalom térképét egyre sűrűbben tarkítják a jezsuita kollégiumok és rendházak jelei. Az első kölni kollégium után csakhamar feltűnnek Bécs, Ingolstadt, Trier, Koblenz, Mainz, Heiligenstadt, Hildesheim, Speyer, Würzburg, Fulda, Nolsheim, Paderborn, Münster, Emerich, Grác, Glatz, München, Innsbruck, Hall, Dillingen, Augsburg, Regensburg jezsuita háza. Nyomukban mindenfelé zsúfolt templomok, katolikus öntudatra nevelt értelmiség s a lélek szétáradása észlelhető a mindennapi és politikai életben. Majd segítő csapatok jönnek a megreformált régi és az új rendekből, új világi papság lép a porondra az új szemináriumokból és a Germanicumból. Új főpapok, akik végrehajtják a zsinati rendelkezéseket. Nunciusok telep-szenek meg a fejedelmi udvarokban, hogy a vallási kérdések megítélésében irányítólag hassanak a fejedelmi akaratra, hogy ápolják a Szentszékhez való bizalmat, hogy megmutassák a katolicizmus népi és gyakorlati jelentőségét, hogy megszüntessék azokat a vissza-ságokat, amelyek sértik az Egyház érdekeit és méltóságát.

2.

A katolikus restauráció Bajorországban. Albert herceg. Újjá-éledés Ausztriában. Ernő főherceg. Stájerország. Ferdinánd főherceg. A katolikus reformáció a német egyházi fejedelemségekben. Fulda és Würzburg rekatolizálása. Mespelbrunni Echter Gyula.

A németországi katolikus újjáéledés Bajorországban kezdődött, melynek hercegei a legtöretlenebbül őrizték meg az Egyházhoz való ragaszkodásukat. V. Albert herceg, aki IV. Vilmost 1550-ben váltotta fel Bajorország vezetésében, mindenben megfogadta atyjának a katolikus vallás fenntartására vonatkozó intelmét

és elhatározta, hogy Bajorországban visszaállítja a katolicizmus sértetlen uralmát. A papság életének megreformálásáról szigorúan intézkedett, hogy a nép a tiszta élet tükrképét láthassa papjaiban. A kolostori élet fegyelmének helyreállítására rendeleteket adott ki és a vallási kérdéseket a zsinat szellemében egész terjedelmükben felölelte deklarációiban és tartományi gyűléseken tett nyílt hitvallásában.

Bajorország hercege teljes mértékben katolikus meggyőződése mellett foglalt állást és ha a körülmények úgy kívánják, erősebb hatalmi eszközök igénybevétele-től sem akart visszariadni a katolicizmusért. Tervei keresztülvitelét azonban megnehezítette és őt magát is megzavarta a kétszínrel való áldozásért Bajorországban is mindjobban terjedő vallási mozgalom. Ennek ugyan a tartományi gyűléseken a protestantizmushoz szító tartományi nemesség volt legfőbb szószólója, mégis a mélyen vallásos lelkeket is felkavarta.

HITTANI tájékozottságukat főleg az zavarta meg, hogy a pap szintén kétszínrel: Jézus testével s vérével áldozik a szentmisében s nem vették észre, hogy Jézus az emmauszi tanítványokat egyszínrel áldoztatta meg és az Egyház mindig elegendőnek vallotta az egyszínrel való áldozást, mert mindig vallott dogmája, hogy az Oltáriszentség egyik színében éppúgy, mint a másikban s ezeknek minden részecskéjében éppúgy, mint az egészben, hiánytalanul jelen van Krisztus teste és vére, embersége és istensége.

A tartományi nemesség az 1563. évi ingolstadti tartománygyűlésen is sürgette a kétszínrel való áldozás megengedését. Albert azt hitte, hogy ezzel a hit egysége is helyreáll és nem nézte a kérdés mögött húzódó szándékot. Ezért maga is a kehely használata mellett foglalt állást és sok gondot okozott vele a pápának és a zsinatnak. „Légy meggyőződve, — írta neki IV. Pius 1563 május 19-én — hogy ha hallgatsz azokra a tanácsokra, amik Téged arra készítenek, hogy alattvalóid részére a kétszínrel való áldozás engedélyeztessék, nem országod

nyugalmát fogod előmozdítani, hanem a vallási dolgok fognak egészen más fordulatot venni."

Ebben a szellemben írt a hercegnek Hosius bíboros is és figyelmeztette őt arra, hogy ebben a kérdésben a kehely használata csak céger, mely mögött az a nagy veszedelem húzódik meg, hogy így az Egyház egyik hit-tételét lehet tagadni. Azt t. i., hogy Jézus teljesen jelen van az egyszínnel vett Oltáriszentségben is. Annakidején — írja tovább a bíboros — V. Károlyt is rábeszélést az interimre, de ez sem vezetett vissza egyetlen embert sem az Egyházba, hanem ellenkezőleg, igen sokat sodort a kálvinizmus táborába, amely ma már a lutheránusok augsburgi hitvallását is erősen szorongatja Németországban. Ha egyszer a kehely használata folytán tagadni merik Krisztus teljes jelenlétét az egyszínnel vett Oltáriszentségben, akkor nemsokára tagadni fogják Jézus emberségét is, mint Hardenberg Albert tette Braunschweigben. Az ilyen tévedések és a katolikus hitelvektől való eltévelyedések mindíg a kehely követelésével kezdődtek. Nagy felelősséget vállal tehát magára a herceg, ha továbbra is kéri, sőt erőlteti a népnek kétszínnel való áldoztatását.¹ Albert azonban, bár válaszaiban törhetetlen ragaszkodásról biztosította a Szent-széket, éppolyan állhatatosan tartott ki jóhiszemű elgondolása mellett még akkor is, midőn Mór freisingi püspök is annak a véleményének adott kifejezést, hogy a kehelyhasználattal nem az Egyházba való visszatérés, hanem csak a hitszakadás fog növekedni. A pápa nem is kételkedett Albert lelkiismeretes jóhiszeműségében, óvatos, körültekintő és bölcs korlátozással 1564-ben megengedte, hogy egyideig kehellyel áldoztassanak Bajorországban.

A herceg azonban nemsokára világosan belátta tévedését és hogy a tények a pápa felfogását igazolták, mert a kehellyel való áldozás mögött egyéb protestáns szándékok lappanganak és hogy e követelések csak a jószándékú herceg félrevezetésére irányuló taktika volt.

Az ingolstadti tartománygyűlés után még be sem fejeződött a pápa és a herceg közötti levélváltás, amikor Albert megdőbbenve arról értesült, hogy a nemesség több előkelő tagja elhatározta, hogy a herceg akarata ellenére is kötelezővé teszik birtokaikon az augsburgi hitvallást. E mozgalom élén Joachim ortenburgi gróf

állott, aki maga is a hercegnek volt hűbérese, tehát vallási tekintetben is neki volt alárendelve a gróf. Tervének keresztülvitelére a gróf egy hitehagyott ferencst hívott Ortenburgba, aki néhány protestáns szellemű titkos prédikáció után 1563 október 17-én megtartotta az első lutheránus istentiszteletet, a gróf pedig nyolc napra rá kiadta vallási rendeletét, amely a katolikus vallás-gyakorlatot kereken megtiltotta és az egész grófságra az augsburgi hitvallást jelentette ki elfogadottnak. Nemesi barátait is hasonló eljárásra hívta fel. A jogaiban megsértett herceget ez az eljárás annál keményebb megtorlásra készítette, mert a gróf tömegesen kényszerítette a népet a hitújításhoz való csatlakozásra. A herceg tehát elrendelte a protestáns prédikátorok eltávolítását és a katolikus istentisztelet visszaállítását. Mivel pedig a gróf megtagadta a hercegi parancs végrehajtását, összes jövedelmeit és birtokait lefoglalta. Ez alkalommal a gróf levéltára és a protestantizmus meggyökereztetése érdekében folytatott levelezése is a herceg kezébe került. Albert szeméről lehullott a hályog, csak most látta egészen tisztán, hogy a kehelykérdés valóban a katolikus vallás megsemmisítésére irányuló mozgalmat leplezett.

E MOZGALOM LELEPLEZÉSE lett a bajorországi katolikus újjáéledés megindítója. Bizottságok jártak annak felülvizsgálatára, hogy az alattvalók a valóságban milyen mértékben kívánják a kehely használatát. Kítűnt, hogy ez az óhaj korántsem olyan méretű, aminőnek a hitújítással rokonszenvező tartományi nemesség zajos követeléséből látszott. Voltak vidékek, ahol a kehelykérdés teljesen ismeretlen volt a nép előtt. A freisingi püspökség területén pl. 100 ezer áldozóból alig 5 ezer kívánta a kehellyel való áldoztatást, de ezekből is 2000 a haagi birodalmi grófság területére esett, amelynek birtokosa protestáns volt. A legtöbb óhaj általában a protestáns területekkel szomszédos községekből jött.

E megállapítások után a herceg a kehellyel való áldoztatást a pápai engedélynél is jobban megszorította.

A kelyhes vidékekre kiválóan ügyes hitszónokokat küldött, hogy a népet felvilágosítsák a vallási veszedelemről és a katolikus álláspontról. Szigorúságot csak az izgatókkal szemben használt, ezeket szigorú büntetéssel, vagy Bajorországból való kiutasítással sújtotta. Az intézkedések eredménnyel is jártak. Öt év múlva azt az újabb rendelkezést adhatta ki, hogy mindenki egyszínnel köteles áldozni. Az ellenkezőknek 4 hét leforgása alatt el kellett hagyniok Bajorországot. Ezzel a kehellyel való áldoztatás is véget ért és Bajorországban helyreállt a vallási egység, a haagi grófság kivételével, amely ma is protestáns.

Ezzel azonban Albert hercegnek a katolikus megújódásra irányuló munkássága nem ért véget. Figyelmét elsősorban az iskolaügyre fordította. Egyrészt emelte a tanítás színvonalát, másrészt gondoskodott, hogy az oktatás és nevelés katolikus szellemben történjék. A szülőktől megkövetelte, hogy főiskolai tanulmányaikat végző fiaikat elsősorban bajor egyetemre küldjék, de ha mégis külföldre küldik, csakis katolikus egyetemekre írassák. Betetőzte működését a jezsuiták behívásával. Ezek 1566-ban vonultak be Ingolstadtba, ahol az egyetem vezetését is rájuk bízta. Ezt követte 10 év múlva a müncheni jezsuita kollégium alapítása, úgyhogy Bajorország a katolikus fejedelmi sarjadékok nevelőiskolájává lett. Teljes egészében felfogta a papnevelőintézetek jelentőségét és gondoskodott, hogy bajor növendékek ne hiányozzanak a Germanicumból sem. Szabad teret biztosított Porzia és Ninguarda nunciusok működésének is és így mint a katolikus megújódás első végrehajtója több mint félszázadra biztosította Németországban Bajorország politikai vezető szerepét is.

A benső életében megújódó német katolicizmusban az elszigetelt bajor restauráció után Rudolf trónralépése (1576) keltett új reményeket. E remények azonban nem valósultak meg olyan mértékben, mint várták. A

II. Fülöp udvarában nevelkedett Rudolf szilárdan állt a katolikus állásponton. Egyfelől azonban a Német Birodalomnak alkotmányos szervezete a császár jogait a vallási kérdésben úgyszólván csak az örökös tartományokra korlátozta, másfelől pedig a mindinkább elhatalmasodó betegsége teljesen megbénította szellemét, kedélyét és elhatározó képességét. Gyanakvás vett erőt rajta. Gyanakodott mindenkire: a pápára, testvéreire, a spanyol királyra, a bajor hercegre. Ingadozóvá és határozatlanná vált, gyakran alantas befolyások, inasok és kályhafűtő szolgák besúgása érvényesült nála. Így a katolikus megújódás szempontjából csak uralkodása első éveit eredményesek, a későbbiekéről szóló nunciusi jelentések már tele vannak aggodalmakkal, amiket a császár szeszélyes lépései keltettek a Szent-szék képviselőiben az Egyház sorsa iránt.²

ELSŐ INTÉZKEDÉSEI, így a birodalmi főtörvényszéknek és az udvari tanácsnak katolikus többségűvé való átalakítása, a jezsuitáknak adott engedély Csehországban való megtelepülésre kedvezőek voltak az Egyházra. A jezsuiták a főnemesség nagyrésznél meggyőzésével érték, hogy a nagy latifundiumok területéről nagyszámban eltűntek a prédikátorok, sőt jezsuita kollégiumok is létesültek egyes magánbirtokokon, mint a Rosenberg grófok birtokán Krumauban és Lobkowitz Popelén Komotauban. A morvaországi katolikus megújódás kimagasló egyénisége Pawlowsky Szaniszló olmützi püspök (1579—89), a Germanicum neveltje, energikusan látott a vallási viszonyok rendezéséhez, a papság megreformálásához és az új papság neveléséhez.

Bécsben és Alsóausztriában Ernő főherceg befolyására indult meg a katolikus újjáéledés Rudolf azon intézkedésével, amely már a katolikusok testi épségét is fenyegető izgatások miatt a prédikátorokat száműzte Bécsből.³ Ezt a következő évben Ernő főherceg rendelete követte, amely Alsóausztria városaiból és mezővárosaiból is száműzte a prédikátorokat. A városokba ezentúl csak olyanok költözhettek, akiknek katolikus érzületéről a városi elől-

Canisius szent Péter.

II. Ferdinánd császár és magyar király.

járók meggyőződést szereztek. A protestáns lelkészek eltávolításával különösen Felsőausztriában a régebbi egyházi vagyonviszonyok is helyreállottak, ami sok szekularizációs hajlandóság tervét és számítását húzta át. Ez volt az oka, hogy a prédikátorok távoztával beállt új rend miatt sokhelyütt parasztzavargások robbantak ki. A kormánynak hosszú időbe telt, míg a kérdést a parasztságnak tett adó- és robotengedményekkel megoldotta, vallási tekintetben azonban hajthatatlan maradt, úgyhogy a parasztság végül is kénytelen volt engedni, s az állandóan izgató prédikátorok távozásával Alsó- és Felsőausztriában és Salzkammergutban visszaállt a béke, a nép csendben visszatért az előbb elhagyott Egyházba. Tirolban is ezidőtájtban történt a katolicizmus újjáéledése. Itt azonban ez nem okozott nagy gondot, mert a nép, a polgárság és a nemesség legnagyobb része megmaradt a katolikus vallásban, tehát az újjáéledés útjában nem is állt olyan erős nemesi ellenállás, mint a másik három tartományban.

A német katolikus megújhodás legkiemelkedőbb egyénisége mégis Stájerország, Karinthia és Krajna kormányzója, Ferdinánd volt. Anyjától örökölt mély vallásosságát kiüríthatatlanul megerősítették a jezsuiták ingolstadti kollégiumában eltöltött évek, ahol együtt nevelkedett a németországi katolicizmus későbbi vezérével, Miksa bajor herceggel, V. Albert fiával. Vallási meggyőződésének szilárdsága már ezekben az években oly határozottsággal mutatkozott, hogy a stájer protestánsok közvetve és közvetlenül még a pápánál is megmozgattak mindent, hogy a fiatal főherceget eltávolítsák az ingolstadti nevelőintézetből, ezt azonban anyjának és Ernő főhercegnek sikerült megakadályozni.⁴

Midőn atyja halála után nagykorúságát elérte, és a három tartomány vezetését Ernő főhercegtől átvette, azzal az eltökélt szándékkal fogott a kormányzáshoz, hogy a katolikus megújhodást föltétlenül végre fogja hajtani mind a három tartományban. Határozott fel-

fogása ebben a tekintetben kizárt minden fél munkát és megalkuvást. Felismerte ugyanis, hogy a hitszakadás az ő tartományaiban is épp azok miatt az engedmények miatt hatalmasodott el, amiket atyja, az egyébként vallásos és szilárd meggyőződésű Károly főherceg politikai megfontolásokból tett a protestantizmusnak. Ferdinándtól távol állt az ilyen gondolkozás. Az ő szemében a katolikus vallás helyreállítása kapcsolatban állott alattvalói lelki üdvösségének kérdésével is, az erről való gondoskodást éppen úgy fejedelmi kötelességnek tartotta, mint tartományai védelmét. Tanácsosainak a katolikus megújhódással kapcsolatos aggodalmaira azzal felelt, hogy a török ellen is csak akkor várhatja Isten segítségét, ha tartományai visszatérnek a keresztény tanítás fenntartójához, és szilárd alapjához, az Egyházhoz. A fejedelmi jogokra vonatkozólag határozottan kijelentette, hogy ezekhez szilárdan ragaszkodik, mert ez törvényesen is megilleti őt és tartományaiban éppen úgy úr akar lenni, mint a szász vagy a pfalzi választófejedelem, vagy bármelyik birodalmi fejedelem a sajátjában. Éppen ezért azokat az engedményeket sem ismerte el magára kötelezőnek, amiket atyja adott a protestánsoknak.

MINDAMELLETT Ferdinánd nem akart erőszakos eszközöket használni Stájerország rekatolizálásában. Elfogadta a lavanti püspök véleményét is, hogy Istent a szabad elhatározásból eredő imádat illeti, viszont azonban a gyenge, erőtlen kezű politikát sem tartotta célravezetőnek, mert ebből sokkal több kár származik, mint haszon. A protestantizmus terjedési útjait vizsgálva meggyőződött, hogy fejedelmi jogának törvényes gyakorlása és a nép közt forgolódo protestáns lelkészek eltávolítása elegendő eszköz lesz a katolikus megújhódás eredményes végrehajtására. Ezért 1598 szeptember 13-án kibocsátott vallásügyi rendeletében „mint Ausztria katolikus főhercege az egész birodalomra megállapított és kötelező augsburgi vallásbéke alapján” visszavonhatatlanul megparancsolta, hogy az örö-

kös tartományokban tartózkodó összes protestáns lelkészek 14 napon belül távozzanak el mind a fővárosból, mind a fejedelmi és mezővárosokból.

Ez a katolikus fejedelmeknél szokatlan határozottság kezdetben még ellenállásra bírta a prédikátorokat, de tiltakozásuk csak a főherceg újabb rendeletét vonta maga után szeptember 28-án. Most már a rendelet kiadásának napján azonnal kellett távoznia Stájerország fővárosából, mégpedig „fényes nappal”. A protestáns lelkészek és tanítók kiköltözése valóban meg is kezdődött Ferdinánd tartományaiból. A nappali kiutasítás megfélemező volt, mert a kiutasítottakat a tömeg gúnyolódásai szokták kísérni, ami megszokott volt akkoriban. Nem Ferdinánd találta ki, a protestáns fejedelmek és hatóságok már régóta gyakorolták ezt az eljárási módot, mégpedig nemcsak a katolikusokkal, hanem más felekezetű protestánsokkal szemben is, mert egységes vallású területeiken nem tűrtek meg másvallásút. Különben a prédikátorok nagy része nem is volt odavaló, hanem a németországi protestánsok közt dülő felekezeti villongások idején vándorolt a jobb lehetőségekkel kecsegtető osztrák tartományok felé.

Ferdinánd főherceg éppoly kevésbé fogadta el a protestáns nemesség ellenvetéseit, mint a prédikátorok tiltakozását, mert a „cuius regio eius religio” elve csak a birodalmi rendekre vonatkozott, de a tartományi nemességre nem. Elrendelte tehát, hogy vallásügyi reformbizottságok alakuljanak, hogy a templomokat ismét adják vissza a katolikusoknak és hajtsák végre a protestáns lelkészek kiutasítását és szerezzenek meggyőződést, hogy a nép szívvel-lélekkel visszatért-e a katolikus hithez.

Egész Stájerországban, Karinthiában és Krainában ugyanazok az események megismétlődtek, amelyek azelőtt a protestáns fejedelmek tartományaiban mentek végbe: aki 8 hét alatt nem tért a fejedelem vallására, annak javait el kellett adnia és az egész birodalomra érvényes törvényben megállapított kivándorlási illeték

lefizetése után el kellett hagynia a fejedelem területét. Ferdinánd országaiban gyorsan ment végbe ez. A nép örömmel fogadta a megbízottakat és önként hozta elő az oltárokat és templomi díszeket, amelyeket a protestáns istentisztelet bevezetésekor a rombolástól megmentettek és otthon elrejtettek hosszú időn át.

A PRÉDIKÁTOROK sehol sem várták meg a bizottságokat, hanem iparkodtak minél előbb menekülni. A nyáját cserbenhagyó lelkipásztorok gyors menekülése a nép rokonszenvét nemcsak irántuk, de tanításuk iránt is alaposan megtépázta. A nép közül csak feltűnően kevesen vándoroltak ki, úgyhogy a katolikus újjáéledés lényege voltaképpen a papok cserélésében állt. A protestáns lelkészeket a katolikus papok váltották fel, ahogy előbb a katolikus pap helyébe protestáns lelkész költözött.

Kétségtelen, hogy Ferdinánd s a bizottságok működése mai szemmel nézve a lelkiismeret korlátozását jelenti. Ez a kor azonban az egyéni vallásszabadságot nem ismerte. Ha tehát Ferdinánd intézkedéseit az illető kor történeti megértésével vizsgáljuk, úgy, ahogy az illető kor emberei és szereplői látták és felfogták, akkor Ferdinánd emléke föltétlenül mocsoktalanul ragyog. A felekezeti és liberális érzéstől fűtött történetírás ugyanis manapság is siet megbélyegezni Ferdinándot és mohón szereti hánytorgatni Ferdinánd vallási türelmetlenségét, ugyanakkor azonban ugyanezt a bélyeget nem hajlandó rányomni e kor protestáns fejedelmeire. Ferdinándnál tagadhatatlanul új vonás jelenik meg, amely e kor katolikus fejedelmeinél hiányzott és ez az, hogy ő nem ismert tétovázást, hanem éppen úgy élt politikai jogaival, mint protestáns fejedelemtársai.

Az egyházi vezetőségű fejedelemségekben már a világi fejedelmek katolikus öntudatának újjáéledése előtt is észre lehetett venni, hogy az egyházfejedelmek gondolkozásában gyökeres változás állott be. Figyelemre legméltóbb volt, az egyházfejedelmeknek az 1566. évi birodalmi gyűléssel kapcsolatban tartott külön tanácskozása. Itt kimondották a trienti zsinat határozatainak

föltétlen elfogadását. Ettől kezdve a vallási téren új élet pezsdült a püspökségek területén. Püspökök, apátok egymásután kezdték meg a trienti reformok végrehajtását. Megkezdődtek az érsektartományi és egyházmegyei zsinatok, hogy megállapítsák a reformok végrehajtásának módjait, általánossá váltak a vizitációk, hogy a helyi szükség szerint állapítsák meg a tennivalókat. A püspöki székhelyeken a zsinat előírásának megfelelő új papnevelőintézetek létesültek, hogy a reformszellem mindenüvé utat törjön, ahol katolikusok laknak a Birodalomban.

A kezdeményezést waldburgi Truchsess Ottó augsburgi bíboros-püspök és ellwängeni apát (1543—73) indította el. Energikusan lépett fel a reformok érdekében, hogy a hitszakadásnak véget vessen a püspökség területén. Az iskolákból eltávolította a katolikus szempontból meg nem bízható tanítókat s igazgatókat. Dillingenben egyetemet alapított 1563-ban s annak vezetését a jezsuitákra bízta, hogy egyúttal az egész püspökség területén tartsanak lelkigyakorlatokat is. Az ő nyomdokain haladt Schaumbergi Márton, eichstätti püspök (1560—90), aki már a trienti zsinatra is elküldte képviselőjét. Püspöki vizitációkat tartott és szigorú rendszabályokat léptetett életbe a papság erkölcsi életének megreformálására. Németországban ő létesítette az első modern papnevelőintézetet és ezenkívül is több ifjút képeztetett pappá a Germanicumban. Ezzel legyőzte a paphiányt és tiszta erkölcsű, reformszellemű papságot hagyott utódjára.

HASONLÓ SZELLEMBEN működött Brendel Dániel mainzi érsek is. Először a joghatósága alá tartozó, de minden oldalról protestáns fejedelemségekkel körülvett eichsfeldi apátságban állította vissza a katolikus Egyház uralmát (1574). Jezsuita kollégiumot létesített és a protestáns prédikátorok kiutasítása után a plébániák vezetését ismét

katolikus papokra bízta. Mialatt ezek a népet visszavezették a katolikus élethez, addig választófejedelemsége politikai igazgatását is átszervezte. A tisztviselőknek új eskümintát készített, a makacs protestánsokat megfosztotta tisztségeiktől és egész választófejedelemsége igazgatását katolikus kézbe adta. Hasonló módon működött a bambergi püspökségben Meyersdorfi Ernő püspök (1683), azonkívül Paderbornban Fürstenberg Tivadar és Salzburgban pedig Raittenau Wolf Detre.

A zsinat hatása azonban nemcsak a német főpapok lelkiismeretszavát ébresztette fel, hanem felkelte bennük közjogi méltóságuk öntudatát is. Ez arra indította őket, hogy protestáns fejedelemtársaik példájára a „ius reformandi“-t is igénybe vegyék, vagyis a vallási reformok nyomán a kezükben lévő politikai hatalmat is felhasználják az Egyház érdekében.

A katolikus megújulásnak ez a formája a kis fuldai apátságban 1570-ben kezdődött az alig 30 éves Dernbach Boldizsár apáttal. A fiatal apát visszaszállási helyzetet talált az apátságban. A világias életű papság semmit sem állta útját a protestantizmus terjedésének. Magában a kis Fulda városában is Luther kateizát tanították. Az új apát minden előkészítés nélkül e fonák helyzet megváltoztatására határozta el magát. Először jezsuitákat hívott az apátságba és megvetette a fuldai kollégium alapját, melynek hallgatói között maga is szívesen megjelent. Azután elrendelte a mindjobban elhanyagolt katolikus istentisztelet teljes visszaállítását, a protestáns lelkészek eltávolítását és az apátság tiszti karából is elbocsátotta a protestáns tisztviselőket. A protestáns lelkészek eltávolítása természetesen egyet jelentett a katolikus vallás föltartóztatlan uralmával.

A szomszédos protestáns vidékek: Hessen, Szászország, Brandenburg és Ansbach fejedelmei felszisszentek e váratlan és hirtelen változásra s a fiatal apáttól

a jezsuiták azonnali eltávolítását s katolikus valláspolitikai intézkedéseinek visszavonását követelték a tisztán katolikus vidékeken is. Dernbach Boldizsárban azonban már teljesen új és gerinces főpapi egyéniséggel állottak szemben. Benne a főpapi és fejedelmi öntudat már elválaszthatatlan egységben olvadt össze. Intézkedéseit szilárdan fenntartotta és a fejedelmi jogaiba való külső beavatkozást nemcsak visszautasította, hanem alattvalói közül mindazoknak, akik rendeleteinek nem voltak hajlandók engedelmeskedni, csak egy utat hagyott nyitva, a távozást Fulda területéről.⁵

Az új idők új szellemét a protestáns közhangulat mesterségesen is szított felzúdulása már nem tudta megállítani. A fuldai példa hamarosan Frankföldön is megismétlődött a hatalmas würzburgi püspökségben, amikor itt e kor egyik legkiválóbb német püspöke, Mespelbrunni Echter Gyula frank herceg volt az egyházfejedelem (1573—1617). A würzburgi püspökség vallási ziláltsága is hasonló volt a fuldaihoz. A protestantizmus a tartományi nemesség és a nép körébe egyformán bevette magát. Kegyúri jog alapján a nemesség és a lovagság mintegy 300 plébániát töltött be, ami hatalmas néptömegek lelki vezetését és irányítását a kegyúr személyétől tette függővé, s legtöbbször nem is a szeretet eszközeivel hatott. A protestáns egyetemeken nevelkedő würzburgi fiatal értelmiség vallási tekintetben vagy protestáns hajlandóságot, vagy legfeljebb közönyösséget mutatott, ami katolikus szempontból egyképen veszedelmes volt. A protestáns lelkészek az egész katolikus püspökség területén szabadon mozoghattak, míg a katolikus papság egy része nem állt hivatása magaslatán.

Az új püspököt ifjú korában jezsuiták nevelték, átérzte a tennivalók sokaságát, de egyúttal a helyzet súlyát is. Segítőtársakul jezsuitákat vett magához. Legelső-

sorban a papság vallási elmélyítésére vetette magát s lelki-gyakorlatokat rendelt el minden papra kötelezően és hogy elsősorban székhelyén teremtsen rendet, a würzburgi plébániákról azonnal száműzte azokat a nőket, akik a papság erkölcsi hírnevét megtépázták. Szemmeltartotta egyúttal a lutheránus prédikátorok működését is és a katolicizmusra veszélyeseket — egyelőre csak ezeket — kiutasította püspöksége területéről. Azután átszervezte Würzburg egész közoktatásügyét. Megalapította és a Jézustársaság vezetésére bízta a würzburgi egyetemet, amely mellett felállította a 40 kispapnak szolgáló papnevelőintézetet: a Kilianeumot. Ezt 1607-ben egy új, nemes ifjak számára szánt papnevelőintézet alapítása követte. Az ifjúságnak most már eltilthatta a külföldi protestáns egyetemek látogatását.

KÖZBEN SZÜNTELENÜL folytak a népi lelkigyakorlatok az egész fejedelemség területén. Maga is gyakran bejárta püspökségét. Személyes fellépésének varázsa gyakran egész községeket vezetett vissza az Egyházba. Ilyenkor a visszatérőknek maga szolgáltatta ki a szentségeket, személyesen végezte a szentmisét és vezette a körmeneteket. Nagy vallásosságával mindenfelé csodás hatást keltett. A Mária-kongregációk és a jezsuiták lelkigyakorlatai erősen fellendítették a nép vallásosságát. A Kilianeumot hamarosan 100 kispap részére kellett bővíteni, ami egymagában is megdönthetetlen bizonyítéka volt eredményes főpásztori működésének.

Midőn a talajt így lelkileg előkészítette, hozzáfogott az ősi katolikus vallás teljes közjogi helyreállításához. XIII. Gergely halála évében felállította a vizitációs bizottságokat, hogy megállapítsák, a püspökség területén hol és mennyi protestáns él. Két év alatt 120 lázító lutheránus lelkésznek kellett elhagynia a püspökség területét. Ezután elrendelte a katolikus Egyházba való általános visszatérést. E rendelet szerint a vonakodóknak ki kellett vándorolniuk. Az 1586-i jelentés szerint

53,000 visszatérő mellett, csak 34 volt a kivándorló. 1587-ben 14 városka és 200 falu 62,000 lakosa lett ismét katolikussá, úgyhogy 1590-ben a protestantizmus már teljesen eltűnt Würzburgból.⁶

A szomszédos protestáns fejedelmek, a hesseni tartománygróf, a neuburgi palotagróf, a württembergi herceg stb. tiltakozását a würzburgi püspök kereken visszautasította, mint szuverén belügyeibe való jogtalan beavatkozást és erőlyesen bejelentette, hogy tovább fog haladni a maga elé szabott úton s jóval kevesebb erőszakkal s kora törvényes eszközeivel ugyanazt cselekszi a katolikus Egyház érdekében, mint a tiltakozó protestáns fejedelmek cselekedtek azelőtt tartományaikban jogalap nélkül a protestantizmus és saját hasznuk javára.

TISZTÁN VALLÁSI intézkedései mellett különös gondot fordított a kórházügyre is. Nöttingen, Dettelbach, Münnerstadt stb. városokban összesen 14 kórház neki köszönheti visszaállítását. Ő építette a tartomány szegényei számára a még ma is fennálló würzburgi kórházat, valamint az egyetem mellett ugyancsak a szegény tanulók számára felállított kollégiumot. Ugyancsak ő emeltetett mintegy 200 templomot szerte a püspökség egész területén.

E mellett gazdasági és közigazgatási tekintetben is helyrehozta Würzburgot. Az adósságokat törlesztette, az elzálogosított javakat visszaváltotta, a jog- és igazságszolgáltatást megszilárdította. „Adjon Isten nekünk, frankoknak ismét ilyen atyát és kormányzót”, ezeket a szavakat jegyezte be egy würzburgi őspolgár a kalendáriumába a nagy püspök halála napján, 1617 szeptember 12-én.⁷

Kétségtelenül nagyok voltak a sikerek, amiket a katolikus megújulás hozott Németországban. A gondolat pedig nem ismer országhatárokat, a német példa sem maradhatott elszigetelve, a reformmozgalom megindult Európa többi államaiban is.

JEGYZETEK.

1.

¹ L. von Pastor: Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Reformation und Restauration. Freiburg, 1925. IX. kt. 597—601. ² Pastor i. m. 602—608. ³ Pastor i. m. 602—608. ⁴ Pastor i. m. 465. ⁵ Knöpfler i. m. 8. és köv. ⁶ Brandi i. m. 159. ⁷ A. Huber: Geschichte Österreichs. Gotha, 1892. IV. kt. 238. ⁸ Kárpáthy-Kravjánszky Mór: Rudolf uralkodásának első tíz éve. Budapest, 1933. 10. ⁹ Harter i. m. III. kt. 385. ¹⁰ Harter i. m. IV. kt. 207—208.

2.

¹ Knöpfler i. m. Aktenstücke No. V. 78—84. ² A. O. Meyer: Nunziaturberichte aus Deutschland. XVII. Jahrhundert. Berlin. ³ Huber i. m. IV. kt. 289—290. ⁴ Hurter i. m. III. kt. 155., 518—19. ⁵ Brandi i. m. 112. ⁶ Pastor IX. 539—41. ⁷ Brandi i. m. 136.

ÖTÖDIK FEJEZET: A VALLÁSHÁBORÚK FRANCIAORSZÁGBAN.

1.

A francia kálvinizmus politikai helyzete és céljai. A hugenották: állam az államban. Coligny tengernagy és a katolikus Guisek. Medici Katalin cselszövésai és a sz. Bertalan-éj.

Franciaországban a németországi lutheranizmus átplántálásának sikertelen kísérletei után az erőszakosabb természetű és támadóbb módszerű kálvinizmusnak sikerült áttörnie a reneszánsz hatása alatt belső erejében is meggyöngyült francia katolicizmus első vonalait. Az előkelő főnemesség nagy részét vagyoni lehetőségek kecségtetésével könnyen megnyerte, ez azután a francia társadalom politikai szervezetének megfelelően maga után vonta a köznemesség és a parasztság nagy tömegének csatlakozását is a genfi hitújításhoz.

A kálvinista hugenották már 1561-ben 2000-nél több község felett rendelkeztek Franciaországban. A hugenotta főnemések nagyobbik része már II. Henrik alatt (1547—1559) csatlakozott az új valláshoz, részint meggyőződésből, részben és főképen pedig, hogy pazarló életmódjukkal eltékozolt birtokaikért az egyházi vagyon erőszakos elfoglalásával kárpótolják magukat, amint ez általános volt mindenütt a nagy vallásszakadás idején. A kálvinisták közé tartozott az uralkodó Valois-házzal legközelebbi vérrokonságban álló Bourbon-ház is. Ennek feje, Antal, a kis Navarra királya volt. Mivel a Francia- és Spanyolország között 1559-ben kötött béke egyes spanyol területeket nem csatolt Navarrához, ez a nemzeti büszkeség megsértetten önmagától kaput tárt a kálvinizmus előtt, amelynek főerőssége ettől kezdve Condé Lajos herceg, Franciaország marsallja lett.¹

Magában a tulajdonképeni Franciaországban különösen Bretagne, Normandia, Gascogne, Languedoc, Poitou, Tournai, Provence és Dauphiné, tehát a nyugati és déli részek csatlakoztak a kálvinizmushoz. Két évvel II. Henrik halála után már oly erős volt a mozgalom, hogy terjedését már sem törvényekkel, sem fegyverekkel nem lehetett megakadályozni, amint azt Medíci Katalin régensnő és anyakirályné a Szentszéknek jelentette.

MICHIEL VELENCEI KÖVET ugyanebben az évben azt írta a velencei kormányzótanácsnak, az ú. n. Signoriának, hogy a templomokat látogató köznép kivételével a nemesség nagy része, különösen a 40 éven aluliak elszakadtak az Egyháztól. Ha még járnak is szentmisére, csak a látszat kedvéért teszik, mert az udvar és a hivatalos Franciaország katolikus maradt, azonban hacsak lehet, elkerülik a templomot. Nagyobb baj ennél, — jelentette továbbá a követ — hogy még a papok, apácák, sőt a prelátusok és püspökök közül is sokan hajlanak a protestantizmus felé. Ugyanekkor a protestáns prédikátorok már megjelentek Párizs falai előtt is, előkelőik pedig a párizsi parlament üléstermében gyüleseztek, holott éppen e két előkelő politikai tényező, Párizs és parlamentje volt előbb a protestantizmus legélesebb ellenfele.

A kormány alig mert szembeszállni azzal a politikailag is számottevő új hatalommal, ami a protestantizmusban jelentkezett Franciaország életében. Nem csoda tehát, ha engedékenysége serkentőleg hatott a francia kálvinizmusra, amely támadó harcmodorával elsősorban arra törekedett, hogy jól kidolgozott taktikával először türelmet biztosítson a maga számára, azután egyeduralomra jusson egész Franciaországban.² Már az 1561-i poissy-i gyűlés és kísérelő jelenségei is arra mutatnak, hogy a hugenották elszántsága és kíméletlen célratörése miatt vallási kérdésben alig lehet békés megállapodásra jutni. E gyűlést is azért hívta össze a kormány, hogy a vallási ellentétből eredő izzó szenvedélyek legalább valami kompromisszumban nyerjenek

ideiglenesen megoldást. Béza Tivadarnak, Kálvin jobbkezének és megbizottjának a katolikus Egyház ellen intézett durva támadása azonban magát a gyűlést is eredménytelenné tette; ugyanakkor a hugenották mestersegesen szított tömegszenvédélye országszerte véres katolikusellenes zavargásokban tört ki. A kálvinisták fanatizmusa Montpellier gyönyörű ősi székesegyházának lerombolásakor és a katolikus polgárság tömeges lemészárlásakor lobogott legizzóbban, utána pedig a katolikus vallás gyakorlatát is szigorúan eltiltották Montpellierben. Maga Béza is megdöbbenve szemlélte a lelkekben felszított gyűlöletnek ezt a romboló árját. „Ezek az aquitánok — írta 1562 januárjában Kálvinnak — nem fognak nyugodni, míg ki nem irtják ellenfeleiket.”³

Milyen tényezők játszottak itt közre, hogy a protestantizmus aránylag rövid idő alatt ily irtózatossal erővel léphetett fel az „Egyház elsőszülött leánya”, Franciaország földjén? Hiszen a kormány ha mégoly gyengén is, de a katolicizmust képviselte. A francia katolicizmus sem riadt vissza a mindjobban kötekedő kihívásoktól és az inzultusokat nem hagyta megtorlatlanul.

Az alapokot elsősorban az emberek egyéni vallássosságának gyengülésében találjuk, mely a korszellemből eredt. Ezt mutatja az is, hogy a hitújítás elsősorban délen terjedt el, ahol még élt a középkori rajongó albiak hagyományainak ködös emléke, mint amely az első nagy elfordulása volt a francia léleknek az egyetemes Egyháztól. Viszont hogy a vallási élet ily végzetes hanyatlása épp ekkor ért holtpontra, az az egyházkormányzatnak elhanyagolásában leli magyarázatát. Szerte Európában ugyanis ilyen volt a helyzet, de itt a franciáknál ezt még súlyosbította az I. Ferenc francia király és X. Leó pápa közt kötött megállapodás, mely

azt a végzetes és természetellenes engedményt tartalmazta, hogy a főpapi székek betöltésének joga a királyt illette meg, míg a javadalom átruházása a Szent-
szék jogköréhez tartozott. Az általános politikai helyzet alakulása folytán azonban ez is csak látszólagos volt. Így állott elő a helyzet, hogy a főpapi székek betöltésénél elsősorban politikai és családi érdekek jöttek tekintetbe s egy I. Ferenc korabeli velencei jelentés megkapóan illusztrálta is, hogy Franciaországban úgy áruolták a püspökséget és apátságokat, mint Velencében a borsot vagy a fahéjat.⁴ Bár a velencei követnek ez a jelentése nyilván túlzás, mert Franciaországban mind a vallásszakadás idejében, mind azelőtt is működtek feddhetetlen életű püspökök is, mégis úgy állt a helyzet, hogy a francia főpapság nagyobb része gazdag javadalmakat birtokolt és a világi nagyurak életét élte, nem pedig hivatását és számtalan helyen csak a nép mélyen valóságos lelki élete tartotta hivatása némi magaslátán a francia papságot is.⁵

A kálvinizmus főképp az arisztokrácia körében öltött nagyobb méreteket. De I. Ferenc és II. Henrik alatt mégsem játszhatta ki ütőkártyáját.

A fordulat II. Henrik szerencsétlen halálával (1559) annak kiskorú utóda alatt következett be. A vallási kérdés ettől fogva szervesen összekapcsolódott Franciaország zűrzavaros belpolitikájával.

MÉG NEM IS MÚLT EL egy félszázad, hogy a feudális arisztokrácia hatalmának kíméletlen összetörésével Franciaország megmenekült a politikai és területi felbomlástól. Ettől kezdve mint a nemzeti egység képviselője és a francia nemzetet összetartó kötelék, elsősorban a királyság intézményének megszilárdítása volt a fő gond. Természetes, hogy ez a sorsdöntő történelmi folyamat nem kerülte el a zökkenőket. A felségjogoktól megfosztott feudális nemesség még elég sűrűn ágaskodott s önző kísérleteit a király sokszor csak véres eszközökkel tudta

térdre kényszeríteni. De még így sem sikerült, a nemzet szolgálatában szerzett érdemei miatt, ezt a zárt-körü és maradi társadalmi kasztot végleg megsemmisítette. Az ivadékokban tovább élt az önző feudális gondolat még I. Ferenc, II. Henrik és utódai alatt is. Ez a feudális főúri kaszt politikai csökönyössége mellett azon is rajta volt, hogy a nemzeti egységet erősítő és a király védelmezte vallási egységet, a katolicizmust mindenáron legyűrje és e törekvésében erős fegyvertársat talált a francia kálvinizmusban. Innen van, hogy a francia kálvinizmus ettől kezdve a feudalizmus szolgálatába állította erejét, sőt sajtóját is. A „Franco-Gallia” c. hugenotta könyv a rendiséget nemcsak a szuverénítás letéteményesének vallotta, hanem azt hirdette, hogy a rendek jogköre kiterjed még arra is, hogy ha úgy tetszik, letehetik s elűzhetik a királyt. Ezen is túltett a szélsőséges hugenották polemikus orgánuma, a „Réveill—Matin de France”, mely nem riadt vissza attól sem, hogy a zsarnokgyilkosságot erkölcsileg bármikor megengedettnek hirdesse.⁶ A hugenották viszont erős támogatókat nyertek a feudális gondolkodású francia főnemességben, amelynek nagy befolyása így hatékonyan érvényesülhetett a kálvinizmus javára, hiszen a korona hatalma egyelőre még csak viselőinek egyéniségén nyugodott. Olyan erős egyéniség, mint pl. I. Ferenc, a feudális gondolatot vissza tudta szorítani és a nemzeti egységet támogató vallási egységet, a katolicizmust meg tudta védelmezni. Az volt a nagy kérdés, hogyan alakul a királyságnak és a nemzeti egység alapjának, a katolicizmusnak sorsa, ha a gyenge utódok alatt a feudalizmus s ezzel a hugenották jutnak túlsúlyra. E nagy kérdés eldöntésében a hugenották malmára hajtotta a vizet az a körülmény is, hogy a feudális gondolat táborában olyan előkelő katolikus közéleti férfiak is szerepet játszottak, mint Montmorency tábornagy és mások, akik egyébként tántoríthatatlan hívei voltak a katolikus Egyháznak, de csak később vagy későn vették észre a feudalizmus és a kálvinizmus közötti kapcsolatot s annak a katolicizmusra és a nemzetre veszélyes voltát.

Ennek az erőteljes protestáns-feudális szövetségnek a 16. század 60-as éveitől a nagytehetségű Coligny Gáspár admirális állott az élén. Átfogó politikai elme,

meggyőződéses hugenotta. Vezérlete alatt a kálvinizmus céltudatosan és kíméletlenül tört az egész ország meghódítására. A francia államszervezet a német birodalmi szervezettől merőben különböző volt. Itt hiányzott a németek „cuius regio eius religio” elve, mely vagy vallásilag megosztotta az országot, vagy a vallásokat egyensúlyban tartotta. Franciaországban az volt tehát a kérdés, hogy az egész ország katolikus marad-e vagy hugenottává lesz. Az utóbbi cél végett a hugenottáknak arra kellett törekedni, hogy túlsúlyukat az udvarnál is biztosítsák, hogy aztán így a kormányhatalom könnyebben és zökkenő nélkül jusson kezükbe. Ezt a belpolitikai tervet kellett támogatnia a külpolitikájuknak is. Ez Colignynál abban nyilvánult meg, hogy a katolicizmus fő politikai támasza, Spanyolország európai hegemoniájának megtörését szorgalmazza. Ezt a célt szolgálta a németalföldi fölkelésnek francia támogatása, éppen úgy, mint a hugenotta gyarmatosok küldése az amerikai spanyol területekre: Floridába és Brazíliába, hogy lázadásokat keltsenek ott és így Amerikában is megérintsék a katolikus Spanyolország hatalmát.

E nagy cél elérésére kiváló alkalom kínálkozott 1560-ban, amikor II. Ferenc halálával a katolikus párt vezérei, a lotharingiai Guise hercegek — akik II. Ferenc feleségének, Stuart Máriának voltak nagybátyjai — elvesztették hatalmas pártfogójukat. Az elhunyt király utóda, a kiskorú IX. Károly (1560—1574) helyett az anyakirályné kormányzott, aki a vallásilag közömbös, de uralomravágó Medici Katalin volt. Ez a hugenottákkal szövetekezett, hogy a Guisek befolyását megtörje és magának biztosítsa a hatalmat. E szövetekezés feltételeképpen visszavonta a Guisek alatt kiadott protesztánsellenes rendeleteket és a városok falain kívül szabad vallásgyakorlatot engedélyezett a hugenottáknak. Már e siker elérésekor is kitűnt a hugenották eddigi rejtett

célja. Lázító röpiratok jelentek meg, amelyek korlátlanul szabad vallásgyakorlatot követeltek és a hugenották országszerte fegyverkezni kezdtek. Montmorency csak most ébredt rá eddigi politikájának összes következményeire és Colignyval szakítva, a katolikus vallás védelméért szövetségre lépett Guise Ferencsel és Saint-André marsallal. A párizsi parlament is azon az állásponton volt, hogy „teljesen téves az a hiedelem, mint ha a hugenottáknak adott teljes vallásszabadság megállítaná a hugenotta mozgolódást” és megtagadta a hugenottáknak kedvező királyi ediktum becikkelyezését.

A megegyezés valóban a lándzsák hegyén ült, — ahogy Condé Lajos herceg mondta — amikor 1562 elején a kölcsönös izgatottság kirobbantotta a vassyi összecsapást, amelyben Guise Ferenc katonái mintegy 23 hugenottát megöltek. Ez azonban végleg felborította a helyzetet. Minden európai vallásháborúnál kiméletlenebb polgárháború tört ki s kisebb-nagyobb megszakításokkal 25 éven át 1598-ig tartott. Egész Európa érezte, hogy nemcsak Franciaország sorsa, hanem ennél sokkal nagyobb, döntő kérdés áll a téten: Nyugateurópának politikai és vallási sorsa. A francia események tehát felkeltették a külföldi hatalmak érdeklődését is. A katolikus franciák Spanyolországtól, Savoyától és a pápától kaptak segítséget, a hugenották oldalán Anglia és a protestáns külföld állott. Franciaország területét német, svájci, itáliai, spanyol, albán és görög zsoldosok lepték el. Párizs a katolikusok pártján állott egyetemével, parlamentjével és polgárságával együtt. Mikor azonban Medici Katalin a fővárosból menekülni kényszerült, a katolikus triumvirek iránti gyűlölete a hugenották táborába hajtotta. Colignyt tanácsába fogadta, Navarrai Antalt pedig Franciaország tábornagyjává nevezte ki.

Ezek az események ismét lángra lobbantották azokat a szenvedélyeket, amelyek kitörését már a poissy

gyűlés is felszínre vetette. A katolikus-gyűlölet újból fellángolt és templomot, kápolnát, oltárokat rombolt, szerzetesházakat dúlt fel mindenfelé. 1560—1580 között egyedül a ferencrendiek közül mintegy 200 szerzetes esett áldozatul a hugenották gyűlöletének. Ezenfelül mintegy 100 kolostoruk pusztult el lakóival együtt, akiknek nevét nem örököltette meg a történelem.⁷

BÁR EZEK A PUSZTÍTÁSOK nagy károkat okoztak a francia egyháznak, másrésről azonban hasznára is váltak a francia katolicizmusnak. Ezt minden forradalom sodra így hozza magával. A szétrombolt oltárok szemlélete sokakban azok közül, akiket a lelki élet komolyabb átérzésének vágya vitt a hugenották táborába, felkeltette a gondolatot, vajjon a pusztítások és gyilkosságok a lelkiség tiszta forrásaiból fakadnak-e? És egyáltalában tisztelhetik-e ott a lelkiséget, ahol első dolog a rombolás szenvedélye, a másoknak s azelőtt nekik is szent tárgyaknak és műemlékeknek feldúlása? E mérlegelések alapján sokan visszatértek az elhagyott Egyházba. Éppen a legjelentékenyebb városok nagy része nem törődött a hugenották fegyveres sikereivel, egy percig sem tűrte tovább falai közt a prédikátorokat.⁸

E lelki fordulatok mellett azonban mindkét fél részéről kíméletlen erővel folyt tovább a testvérháború. Amilyen gyűlölettel ütött az egyik fél, ugyanolyan kíméletlenül állt bosszút a másik. A szenvedély elsőpórt barátságot, rokont egyaránt. Egész Franciaországot félelem töltötte el, hiszen semmi sem maradt bosszulatlanul e korban. E harcok első felében esett el Saint-André marsall, Condé Lajos, Bourbon Antal és lett orgyilkosság áldozata maga a megcsodált vezér, Guise Ferenc is. Végző eredményben az első három hugenotta háborúnak ez a szaka a protestánsok győzelmével végződött. A saint-germain-i békében (1870 augusztus 8.) szabad vallásgyakorlatot nyertek, de csak Párizson és az udvar tartózkodási helyein kívül. Szabadságuk biztosítására

katonasággal szállhattak meg négy tekintélyes várost: La Rochellet, Charitét, Montaubant és Cognacot. Élükre most Bourbon Antal fia, Henrik, az új navarrai király állt, a vezérlet azonban Coligny kezében maradt. A béke zálogául az ifjú navarrai király eljegyezte IX. Károly nővérét, Valois Margitot.

A hugenották azonban nem sokáig örülhettek diadaluknak. Colignynak a királyra gyakorolt befolyása már ekkor terhéssé kezdett lenni Medici Katalin előtt. Attól tartott, hogy ez az eszes hugenotta teljesen kiszorítja a befolyásából és egy Spanyolország elleni háborúval végzetes feladat elé állítja Franciaországot. Elhátározta, hogy az admirálist és párthíveit elteszi láb alól. E politikai gyilkosságot, amelynek Colignyn kívül Párizsban és az országban mintegy 12—13,000 hugenotta esett áldozatul, 1572 augusztus 24-én, sz. Bertalan-nap éjjelén megadott jelre hajtották végre Guise Ferenc fiának, Henrik hercegnek a csatlósai Bourbon Henrik és Valois Margit házasságkötésekor. Ez a hírhedt sz. Bertalan-éji vérfürdő.

A HIRHEDT „SZ. BERTALAN-ÉJI VÉRFÜRDŐ” a későbbi célzatos történetírásban valóságos rémregénnyé duzzad. Különösen amikor az áldozatok számáról és arról szól, hogy a pápa e vérengzés „sikeréért” Rómában hálaadó Te Deumot mondatott. Ezzel szemben a legkomolyabb történeti bizonyosság, hogy ez nem az Egyház ügye, hanem kizárólag a hugenották bosszújától félt, de egyébként nagyravágyó Medici Katalin kétségbeesett tette volt. Medici Katalinnak nem sikerült nagy ellenfelét, Colignyt eltenni láb alól és ezért ürügyül használta fel a kálvinistáknak és magának Colignynak elkeseredett fenyegetéseit. Medici Katalin parancsára a Párizsba lakodalomra sereglett hugenottákat, igen bő becslés szerint mintegy 2—3000 embert, megölték. Párizs azonban nem maradt egyedül, az öldöklés a vidékre is áttért. Különösen oda, ahol az előző években a hugenották rémtettei amúgy is vérig keserítették a francia lakosok türelmét. A vidéken legfőljebb

még 10 ezerre teszik a megölt hugenották számát. Semmi-
esetre sem szabad azonban legyilkolt „százezrekről” regélni,
ahogy azt az egyházellenes elfogultság teszi. De az áldo-
zatok számától függetlenül, ez a gyilkolás bűnös, erkölcs-
telen és politikailag is igen gyászos tett volt.

A történetkutatás világosan kimutatta, hogy az Egy-
háznak az egész vérengzéshez semmi köze sem volt, a
papság abban egyáltalában nem is vett részt, sőt épp a
katolikus papság (így a jezsuiták) igen sok üldözött huge-
nottának nyújtott menedéket. Magát Medici Katalint
tetteiben nem az Egyházhoz való ragaszkodás, vagy a
katolicizmus fanatikus szolgálása vezette, hanem kizárólag
hatalmi féltékenysége, amelynél fogva hol a hugenották-
hoz pártolt, hol ellenük lépett föl. Tetteiért tehát a katoli-
cizmust felelőssé tenni semmiképen sem lehet. A francia
király a külföldi udvarokba s így Rómába is úgy küldte
hírért az esetnek, hogy sikerült elfojtani egy ellene szőtt
összeesküvést. XIII. Gergely pápa tehát a kor kötelező
szokásai szerint a királyi család megmeneküléséért mon-
datott Te Deumot, nem pedig a vérengzés miatt, melynek
igazi lefolyásáról akkor még nem is tudott.

Ez a teljesen és kizárólag Medici Katalin politikai
bosszújából végrehajtott mészárlás azonban még szilár-
dabbá kovácsolta a hugenották egységét, míg a katoli-
kusok erejét megosztották azok a „politikuskok”, akik a
hugenottákkal való megbékülés mellett foglaltak állást,
hogy véget vessenek az asszonyuralomnak. Közben meg-
halt IX. Károly is és Franciaország trónját az utolsó
Valois király, a feslett életű, hiú, elpuhult és piperkőc
III. Henrik foglalta el (1575—1589). Most a király öccse,
az alençon herceg pártolt a hugenottákhoz és így még
a királyi család egysége is megbomlott. A nehéz hely-
zetet a király megoldani csak a beaulieu engedmé-
nyekkel tudta, amikor nagy áron vásárolta meg a békét
a hugenottáktól. Szabad vallásgyakorlatot kaptak régi
területeiken, azonfelül olyan politikai jogokat és kivált-
ságokat is nyertek, amelyek a protestantizmus uralomra-
jutásához újabb nagy lépést jelentettek, de ugyanakkor

Franciaország vészes politikai szétforgácsolását hozták magukkal.

Ezzel azonban új fordulat következett Franciaország belpolitikájában. A katolikusok vallásuk védelmére Guise Ferenc fiának, Henriknek vezetésével Lígába tömörültek, amelyhez országszerte hatalmas tömegek csatlakoztak. Még magasabbra törtek a mozgalom hullámai, amidőn az alençoni herceg halálával (1584) a legfontosabb kérdés vetődött fel: a gyermektelen III. Henrik halála esetén ki legyen a király? Vajjon a királyi család legközelebbi vérrokona, Bourbon Henrik, a protestáns navarrai király foglalja-e el sz. Lajos trónját?

2.

A Liga mozgalma s a katolikus öntudat erősödése. IV. Henrik trónralépése és valláspolitikája. A hugenották újabb cselszövései.

A Liga-mozgalom eláradt egész Franciaországon. Párizsban a Tizenhatok tanácsa alatt új liga alakult, mely az előbbivel egyesült s a protestáns trónjelölt ellen foglalt állást. Fülöp spanyol király és a svájci katolikus kantonok támogatást ígértek a szövetségnek. Bár a Lígával szemben a hugenották ellenligát alakítottak, amely Angolországon kívül Svéd- és Dánországot s a német protestáns fejedelmeket is felvette tagokul, ez a szövetség azonban egyelőre hátrányban volt a katolikus Lígával szemben. Ez a körülmény 1585-ben arra kényszerítette III. Henriket, hogy a nemoursi rendelet kiadja és a hugenottáknak eddig tett engedményeket visszavonja. A hugenotta háború azonban most minden eddiginél nagyobb szenvedéllyel lángolt föl. Ez volt a „három Henrik háborúja,” melyet az egymással küzdő három vezérről, Guise, Navarrai és Condé Henrikről neveztek el.

A Līga élén álló népszerű Guise Henrik körül valósággal tombolt a katolikus párt lelkesedése. Családját Nagy Károlyra vezette vissza s kezdett szájról-szájra járni az a hír, hogy épp ezért sokkal több joga van a trónra, mint a Valois-házzal rokon Bourbon Henriknek. Mikor a győzelmes csaták után megjelent a fővárosban, olyan hódolattal fogadták, amilyen csak a királyt illette volna meg. Ez azonban felkeltette III. Henrik féltékenységét, mert a főváros megvetette őt. Most már ő is Navarrai Henrikhez közeledett. Hogy a Guisektől szabaduljon, Guise Henriket és testvérét, Lajos reimsi bíboros érseket megölette (1688). „Most végre király vagyok” — mondta felszabadultan anyjának. Királysága azonban nem tartott sokáig. A Guisek meggyilkolása felzaklatta az egész ország katolikus közvéleményét. A Līga fegyvert fogott. A Sorbonne pedig feloldotta a népet a hűségeskü alól. A királynak menekülnie kellett. Navarrai Henrik táborába futott s a hugenottákkal készült a Līga ellen. Tervét azonban nem hajthatta végre. Egy fanatikus lágapárti dominikánus töre az ő életét is éppen úgy kioltotta 1589 augusztus 1-én, mint ahogyan ő végzett politikai ellenfeivel.

III. Henrikkel kihalt a Valois-ház. A trón egyetlen jogos örököse Navarrai Henrik lett. A Līga azonban nem ismerte el a protestáns herceget, aki az ellene felsorakozó erők elől Normandiába kényszerült visszavonulni. Újból heves küzdelem tört ki, amelyben mindkét fél roppant veszteséget szenvedett. Bár a hugenották teljes odaadással támogatták Henriket, a döntő győzelmet mégsem tudta ellenfeleitől kicsikarni. A szörnyű veszteségek végül is arra bírták, hogy a vallási kérdés döntő jelentősége előtt meghajoljon. 1593 július 25-én ünnepélyesen bevonult a st. denisi székesegyházba és letette a római katolikus hitvallást. Most már Párizs is megnyitotta előtte a kapuit, midőn pedig 1595 szeptember 17-én

némi huzavona után, meggyőződven a király megtérése-
nének őszinteségéről VIII. Kelemen pápa is feloldozta,
egész Franciaország lelkesülten ismerte el királyának.

A Liga betöltötte hivatását és feloszlott.

A vallási háborúságok mérhetetlen károkat okoztak
a francia katolikus egyháznak. Az ország egyes részein,
különösen Languedocban és Dauphinében a közép-
kor vallásos lelkületétől emelt templomok, az építészet
remekművei romokban heverték, másokat profán célok-
ra használtak, nem egyszer istállókká alakították, mint
Béziers gyönyörű katedrálisát.

A HITVALLÓ PAPSÁG nagyrészt áldozatul esett a szen-
vedélyek tüzeinek, de egy rész erkölcsi életével inkább hát-
rányára, mint előnyére szolgált a vallási életnek. Clairvaux-
ban és Cîteauxban, az életszentség egykori tűzhelyein,
annyi más kolostorhoz hasonlóan, teljesen kialudt a val-
lások eszmények tüze. „E szent helyeket — írja emlék-
irataiban D'Avrigny jezsuita atya — meg kell tisztítani az
öreg szatíroktól, akiknek szemérmertlenségétől hangos a
vidék.” Hátrányos volt a katolicizmusra az alsó papság
súlyos anyagi helyzete is. Ez a papság úgyszólván koldus-
tarisznyát hordott a vállán. Jövedelmeit a fődecimátorok
az udvarban élő főpapok és az Egyház világi tisztviselői-
nek javára annyira leszorították, hogy a nép szellemi
vezetése nagyrészt az alsó papság nyomora miatt esett
ki az Egyház kezéből.

A nagy egyházi javadalmak sem szolgálták nagy-
résztben rendeltetésüket. Sokszor hugenották birtokolták
vagy más világi célokra fordították. A püspökségek nagy
hányada állandóan betöltetlenül állott, vagy a püspökök,
mivel politikai pártok kreatúrái voltak, nem állottak hiva-
tásuk magaslatán. Fiatalembereket pusztá kérésükre,
sokszor tudásuk és erkölcsi életük minden vizsgálata nél-
kül szenteltek papokká. Tehát, ha a vallásháborúk alatt
a Lígának nagynehezen sikerült is megakadályoznia, hogy
protestáns kerüljön a trónra, a francia katolikus egyház
belső életében tovább burjánzottak a visszaélések.

E bajon egyedül a trienti zsinat kihirdetésével,

rendelkezéseinek hivatalos elfogadásával és szerves végrehajtásával lehetett volna segíteni. Ezt azonban nemcsak a vallásháborúk alatt működő kormányoktól nem lehetett elvárni, hanem a háborúk alatt kifejlődő katolikus-hugenotta hatalmi egyensúly (bár a hugenották a 16. század végén vagy csak mintegy 1/12 részét tették ki Franciaország lakosságának) e téren IV. Henrik kezét is megkötötte, jóllehet a zsinat teljesen egyházi térre korlátozta rendelkezéseit és legfeljebb közvetve érintett világi vagy vegyes ügyeket; VIII. Kelemen pedig még ezeken is túlmenve kijelentette, hogy eltekint minden olyan rendelkezés kihirdetésétől, amelynek életbeléptetése a királyság nyugalját újra megzavarná.¹ Így történt, hogy bár IV. Henrik 1610 tavaszán a zsinati határozatok kihirdetésének már szövegét is megállapította, a hugenottáktól buzgón támogatott és mindinkább gallikán szellemű parlament nyomására kénytelen volt erről a szándékáról lemondani.

Ugyanilyen helyzet kényszerítette 1598-ban a nantesi ediktum kiadására is. E híres türelmi rendelet a katolikus vallásnak államvallássá nyilvánítása után az „ügynevezett reformált vallás” híveinek — „de la religion prétendue réformée”, amint az ediktum szövegében áll — a következő jogokat biztosította: az egész országban bárhol lakhatnak, szabad vallásgyakorlatot élveznek mindazokban a városokban és falvakban, ahol ezt 1596 és 1597-ben tényleg gyakorolták. E jogból csak a királyi székhelyeken, Párizsban és Párizs körül 5 mérföldes körzetben, a püspöki székhelyeken, az Alpokon túli területen és a hadrakelt seregénél zárja ki őket az ediktum.

Teljes iskolaszabadságot élveznek, zsinatokat tarthatnak, iskolákat építhetnek, nyomdát alapíthatnak mindazokon a helyeken, ahol szabad vallásgyakorlatuk van. Teljes hivatalképességet nyernek minden világi

méltóságra, de katolikus ünnepeken kötelesek minden nyilvános munkától tartózkodni és kötelezőnek kell elfogadniok mindazokat a házassági tilalmakat, amelyeket a katolikus Egyház kiszabott. E kiváltságaik politikai biztosítására IV. Henrik mintegy 200 katonailag megerősített helyet bocsátott rendelkezésükre, amelyekben az állampénztárból fizetett zsoldon 25 ezer embert tarthattak fegyverben ugyanakkor, amikor a királyi hadsereg békelétszáma csak alig 10 ezer fő volt. Betetőzte mindezt az engedményt, hogy a rendi gyűlések mintájára időnkint protestáns gyűléseket tarthattak, továbbá a párizsi, rennesi és roueni parlamentekben és a királyi udvarban külön érdekképviselőket nyertek.

A nantesi ediktum rendelkezései, különösen politikai és katonai vonatkozásban, legjobban mutatják, hogy a protestantizmus önálló állammá küzdötte fel magát abban az államban, amelyben a hugenották külön érdekeit, tehát egy kisebbség politikai és vallási jogait olyan fegyveres erő védelmezi, amelyet egy hivatalosan is katolikus állam tart el és bocsát a protestáns kisebbség rendelkezésére. Az ediktum azonban így semmiképen sem tudta a vallási békét biztosítani. Váraikban biztonságban éltek s erejük tudatában kereken eltöltötták a katolikus vallásgyakorlatot. Sullynek, IV. Henrik protestáns miniszterének is csak nagy erőfeszítéssel sikerült elérnie, hogy e helyeken katolikus papok legalább a kórházakban működhessenek szabadon, ha a nagybetegek a szentségek kiszolgáltatására hívják őket. Elbizakodottságukban attól sem riadtak vissza, hogy magát IV. Henriket is figyelmeztessék arra, hogy ők hatalmi tényezők akarnak maradni Franciaországban. Így Amiens és La Fère ostrománál csak oly feltétellel voltak hajlandók csapataikat a király rendelkezésére bocsátani, ha újabb engedményeket tesz nekik. E mellett politikai szerveiket is annyira kiépítették, hogy az már

egyenesen bénítólag hatott Franciaország egész állampolitikai életére. Mikor tehát XIII. Lajos alatt olyan újabb követelésekkel léptek fel, melyek az állami és nemzeti egység rendszerébe nem voltak beilleszthetők és e túlkapásukat azzal tetézték, hogy Angliára, Franciaország ellenségére támaszkodva fegyverhez is nyúltak, e nyílt hazaárulásra azután XIII. Lajos hatalmas minisztere, Richelieu egyszerűen megfosztotta őket eddig élvezett politikai kiváltságaiktól. A hugenotta helyőrségeket feloszlatta, de a nimesi rendelettel 1629-ben biztosította vallási és állampolgári jogaikat. Ezzel a hugenotta háborúk végleg befejeződtek s a protestantizmus önálló állampolitikai szerepe végleg megszűnt.

A trienti szent zsinat hivatalos kihirdetésének megtagadása gátolta ugyan a katolikus megújodást, de azt már legfeljebb csak elodázni tudta, érvényesülését azonban nem bírta megakadályozni. Azok a szellemi erők, amelyek a vallási életet általában fellendítették, utat törtek maguknak a hivatalos tényezőknek támogatása nélkül is. Kétségtelen, hogy olyan belső erőforrások táplálták e reformot, amelyek döntő történelmi jelentőségűek. Ilyen volt pl. a francia néplélek erős nemzeti egységérzete, amely a hugenotta gondolatvilágban és a hugenották politikai törekvéseiben a nemzeti egység széthullását vette észre, ezért eleinte ösztönösen, később azonban már tudatosan lépett fel a katolikus vallás támogatására. Ezen az érzésen át vált a francia klasszicizmus megalapítója, Pierre de Ronsard is a francia katolicizmus zászlóvivőjévé.²

CORRERO velencei követ jelentése érdekesen mutat rá arra is, hogy a túlfűtött hugenotta szenvedély kilengései hogyan változtatták meg a francia közvéleményt épp a pápaságról az Egyház javára. „A vallásszakadás előtt — írja Correro — a franciák általában kevés odaadást mutattak Róma

íránt, mert a pápában inkább a rivális olasz uralkodót látták, mintsem az Egyház fejét és a kereszténység legfőbb Pásztorát. A hugenották fellépése után azonban hamarosan ismét úgy kezdtek rá tekinteni, mint Krisztus igazi helytartójára s ebben a felfogásukban annál jobban megerősödtek, minél hevesebben támadták a pápát a kálvinisták. Még azok is, akik eddig a vallással keveset törődtek, az átlagnál jóval nagyobb tisztelettel fordultak feléje, hogy ezzel is megmutassák hugenottaellenes állásfoglalásukat. Rendkívüli mértékben emelte a Szentszék tekintélyét az akkori pápának, V. Piusnak élete és uralkodása. Nagy tetszést váltottak ki a Rómában életbeléptetett reformok is. Mint hallatlan dolgot csodálták V. Pius merev tartózkodását rokonaival szemben s azt, hogy ezeket nem tette grófokká vagy hercegekké, hanem meghagyta addigi szerény hivatalukban. Ez a nép előtt már egymagában is elég volt a pápa mélységes tiszteléséhez, mert ebből azt látták, hogy a pápának nincsenek önző érdekei, hanem csakis a közjóra törekszik s arra irányítja minden gondolatát, hogy a tévtanokat megsemmisítse, az Egyházba becsúszó visszaéléseket megszüntesse és a papságot visszavezesse az egyszerű és dicséretes életmódhoz.”³

Ugyanilyen kedvező volt a megújuló francia katolicizmusra a trienti zsinat határozatainak életbeléptetése Avignonban és Venaissinben, a pápaság franciaországi birtokain. Egyes reformszellemtől áthatott főpapok, mint Angers, Aix, Reims, Rouen, Bourges, Lyon, Tours, Narbonne, Bordeaux, Valence, Poitiers, Embrun és Párizs érsekei, illetve püspökei a jópéldán indulva, saját hatáskörükben már III. Henrik alatt megkezdték a zsinati rendelkezések végrehajtását.

Kedvezőbbé vált a helyzet a katolikus reformok nemhivatalos végrehajtására IV. Henrik alatt. Ekkor már az egyházas szellemű kiválasztás a püspöki székek betöltésénél, ha még sok kívánnivalót hagyott is maga után, hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben érvényesült, mint elődei idején. Mindez pedig elsősorban annak az egyetemes és az egész országra kiterjedő mun-

kának az eredménye, melyet a katolikus reformáció nagy frontharcosai, a jezsuiták, kapucinusok, majd az oratoriánusok, ferencesek s egyéb rendek végeztek, hogy az összes társadalmi rétegekben megszilárdítsák a régi vallási meggyőződés meglazult gyökereit. Olyan közszellemet igyekeztek teremteni, amelynek befolyása alól a kormányok sem vonhatták ki magukat s ha hivatalosan nem ismerték is el a zsinatot, a közvélemény nyomása alatt el kellett tűrniök, hogy a püspökök végrehajtsák a zsinati reformokat, hogy a jezsuiták és az oratoriánusok szemináriumokat szervezzenek, hogy ezzel visszaadják a francia társadalomnak azt, amiben legnagyobb volt a hiány: a katolikus reformszellemmel áthatott papságot.

Igy a francia katolikus megújódás kétfelől jutott el a győzelemhez. A Guisek vezetése alatt lezajló védelmi harc a hugenották politikai uralomra jutását akadályozta meg. Az emberek lelken végzett nagy átalakítás pedig olyan közszellemet teremtett, mely a politikai élet irányításában is erősen érezte hatását.

3.

A németalföldi hitszakadás meggyökeresedése. II. Fülöp befogásai mélyítik az ellentéteket. Orániai Vilmos mozgalmának sikerei. A katolikusok ellenállása az üldözésben.

A francia- és németországi valláspolitikai események befolyása alatt nagy politikai megrázkódtatások között nyert megoldást a vallási kérdés Németalföldön is. Ez a terület szintén a Habsburgok birtokállományához tartozott, 16 tartományra oszlott s felölelte a mai Belgiumot és Hollandiát.

A hitújítás németalföldi terjeszkedését már V. Károly iparkodott megakadályozni intézkedéseivel. Ezek közt volt főképen az egyházi inkvizíció beveze-

tése és a németalföldi egyházkormányzat átszervezésére vonatkozó kísérlete. Az eddigi 4 egyházmegye helyett 18 püspökség felállítását tervezte, hogy a püspökségek számának szaporításával biztosítsa az egyházkormányzat intenzívebb gyakorlását. Célját azonban nem érte el. Az inkvizíciót bevezette ugyan, a püspökségek területi átalakítására azonban már nem jutott ideje. A protestantizmus így, ha nem is korlátlanul, de szabadabban terjedhetett Németalföldön. Mint annyifelé Európában, úgy itt is a nemesség és gazdag polgárság, ha nem akart is elszakadni az Egyháztól, de a liberális, erasmusi vallási felfogástól áthatva igen kapható volt az új vallási elvekre. A birodalommal való élénk kereskedelmi összeköttetés révén először a lutheri vallásrendszer kezdett terjedni, később azonban a francia hugenották befolyása alatt a kálvinizmus is utat tört magának, sőt erőszakosságával és türelmetlenségével amazt hamarosan háttérbe szorította. Az alsóbb néposztályok körében terjedő és kommunista irányzatú újrakeresztelők szektájának nem volt politikai jelentősége, a katolicizmus pedig a tartományok többségében megtartotta uralkodó helyzetét.

V. Károly a legkeményebb eszközöktől sem riadt vissza, hogy Németalföld vallási épségét biztosítsa és a központi kormányzatot megerősítse. Ez utóbbira vonatkozó rendelkezései erősen megszorították a tartományok autonómiáját és még a rendiség jogait is, de V. Károly alatt a szakítás mégsem következett be az uralkodó és Németalföld között. Ennek több oka volt. Így a császár személyes fellépésének varázsa, Németalfölddel való nyílt és természetesen áradó együttérzése, tökéletes flamand beszéde és a németalföldiekkel való közvetlen modora teljesen meghódította a németalföldieket, pedig V. Károly univerzális politikája csöppet sem kímélte Németalföld anyagi erőforrásait. E jó-

viszonyhoz hozzájárult, hogy V. Károly ismerte a német-alföldiek nemzeti érzékenységét és a politikai tisztségeket s a kormányzati szervek vezetését tisztán német-alföldiekre bízta, úgyhogy közéleti szereplés tekintetében sem a nemesség, sem a polgárság nem érezte magát mellőzöttnek.

A POLITIKAI SZEREPET JÁTSZÓ főnemességnek különösen három tagja emelkedett nagy befolyásra és tekintélyre V. Károly alatt: az admirális Horn gróf, Egmont gróf, a győzelmes hadvezér, Artois és Flandria kormányzója, de főképen Orániai Vilmos herceg, Holland, Seeland és Utrecht helytartója, ki később a németalföldi protestantizmus vezére lett. Az orániai herceg nemcsak a németalföldi rendiség politikai jogainak volt egyik főképviselője, hanem mint a német Nassau-ház tagja, tehát birodalmi rend, képviselője volt annak a politikai irányzatnak is, amely Németalföldnek a Birodalomhoz való szorosabb kapcsolatát kívánta. Pedig Németalföld nem a Német Birodalom, hanem a Habsburg-ház birtokállományát alkotta és a Habsburg-háznak V. Károly lemondásával beálló kettészakadásakor Spanyolországhoz csatoltatott. Vilmos kezdetben a lutheri vallásban nevelkedett, majd a brüsszeli udvarban katolikus környezetben nőtt fel. De a szász választófejedelem leányával kötött házassága és a Hessen-házzal való kapcsolata mind szorosabb kötelékekkel fűzte a német lutheránus fejedelmekhez és általában a protestánsokhoz. Vallási tekintetben egyébként, legalább eleinte, közömbös volt s a vallási kérdést is csak eszköznek tekintette politikai céljaira. Világosan kitűnik ez a pápához és apósához, Móríc szász választófejedelemhez akkoriban írt leveleiből.¹ E mellett éleseszű politikus, nagyszerű emberismerő és megnyerő képességű diplomata. Céljait titokban tudta tartani, de a legválságosabb helyzetekben is rögtön felismerte a tennivalókat.

Az uralkodó és Németalföld között a jó viszony akkor változott meg, amikor V. Károly után Németalföld is II. Fülöp spanyol király uralma alá került. Izig-vérig spanyol lelkületéből, rideg és tartózkodó jelleméből teljesen hiányzott atyjának közvetlensége és

szeretetreméltósága. Idegennek érezte magát Németalföldön, de Németalföld is idegenül fogadta. Az uralkodó és a nép lelke már akkor elszakadt egymástól, amikor II. Fülöp először és utoljára megjelent Németalföldön. A németalföldi rendek már első politikai intézkedésében észrevették a rendi jogok teljes megsemmisítésére irányuló törekvéseit. Hogy Németalföld élére mint általános helytartót éppen féltestvérét, Pármái Margitot állította, még nem nyújtott alkalmat az elégedetlenségre. Hogy azonban a hatalom igazi gyakorlását Granvella bíboros mechemlíti érsek, mint az államtanács elnöke vette át, az éppen az államtanács legtekintélyesebb tagjainak, így Horn és Egmont grófnak és Orániai Vilmosnak sértette az érzékenységet, s a nem nemes és ráadásul idegen származású elnök miatt megtagadták az államtanács ülésein való részvételüket. A rendeletekkel való kormányzás és a tartományi autonómiák elszorvasztása valláskülönbség nélkül általános elégedetlenséget keltett és egész Németalföldet lázongásba hozta. Ennek egyik fővezére éppen a katolicizmus feltétlen és törhetetlen híve, Egmont gróf lett.

Ezt a nacionalista rendi mozgalmat, amely végül is Granvella elbocsátásával végződött 1564-ben, a prédikátorok a kálvinizmus javára iparkodtak kamatoztatni. A Fülöp-ellenes nemzeti ellenszenv jó alkalmat nyújtott azoknak a királyi rendelkezéseknek a támadására is, amelyekkel az éppen olyan mértékben katolikus, mint spanyol II. Fülöp a katolicizmust erősíteni és a protestantizmus terjedését megakadályozni szándékozott. E téren tett intézkedései nem jelentettek újdonságot, csupán keresztülvitelét V. Károly végre nem hajtott terveinek, a németalföldi katolikus egyházkormányzat reformjának. Ez abból állt, hogy a püspökségek számát

emeli, a németalföldi egyházmegyéket önállósítja, a kölni és rheimsi érsek joghatósága alól pedig kivonja.

Ezek az intézkedések egy nacionalista mozgalom keretébe is beillettek, protestáns részről mégis heves agítálás indult meg ellenük. Az a hamis jelszó, hogy a király püspökkinevezési joga és a püspökök politikai jogai Németalföldön csak erősíteni fogják a spanyol befolyást, a katolikusok nagy részét is megtévesztette, mert nem látták át az egyházkormányzat reformjának vallási célját és jelentőségét. A fényűző életű németalföldi katolikus nemességet egyébként anyagilag is érintette a püspökségek szaporítása, mert ez a nagyobb egyházi jövedelmek csökkentését vonta maga után, márpedig ezeket az ekkor általánosan divó európai szokás szerint a papi pályán működő nemesi sarjadékok élvezték. Mivel pedig Fülöp intézkedései ellen ezek is állást foglaltak, nem csoda, ha a katolikusok nagy táborra, főpapjaik példájára, együtt haladt a katolikus egyházi reform ellenzőivel. Mindez pedig a protestánsok, főképp a kálvinisták táborát erősítette. Ennek élére most Brederode gróf és Orániai Vilmos öccse, Nassaui Lajos állott. Maga Orániai Vilmos, ha titokban támogatta is a mozgalmat, nyíltan még nem csatlakozott hozzá és bár 1564-ben már tárgyalásokat kezdett a francia hugenottákkal, vallási meggyőződését annyira el tudta rejteni, hogy egyesek pápistának, mások kálvinistának vagy lutheránusnak tartották.²

Az annyira sóvárgott békét Granvella eltávolítása sem hozta meg. A protestánsok most már a trienti zsinat ellen is harcot indítottak és 1565-ben az inkvizíció visszavonását kívánták a királytól.³ Ennek V. Károly idejétől kezdve mintegy 2000-en estek áldozatul. Közben erősítéseket is nyertek a Genfből, Német-, Franciaországból, meg Angliából beözönlő prédikátorokban, akik elsősorban az alsó néposztályok tervszerű katolikus-

ellenes felizgatásával törekedtek a protestantizmust győzelemre segíteni. Sikert különösen Flandria nagy kereskedő gócaiban és ipari városaiban értek el a munkások fellázításával. Gyalázó röpiratok ezrei forogtak kézen falvakban és városokban az Egyház és a király ellen. E kettőt: az Egyházat és a királyt most már együtt emlegették mindig, jóllehet a nemzeti mozgalomban a katolikusok éppen úgy ellenálltak a királynak, mint a kisebbségben lévő protestánsok.

Ilyen előkészület után 1566 augusztusában megkezdődött a templomdúlás, képrombolás és az Oltáriszentségnek eddig még hallatlan meggyalázása. Megbecsülhetetlen kincsek: kelyhek, szentségtartók, szobrok, képek, könyvek, kéziratok, műemlékek és sírhelyek pusztultak el. Antwerpenben egyetlen templom, kolostor, kápolna, kórház sem maradt épen. Ekkor rombolták le a város gyönyörű székesegyházát is. Flandriában már augusztus 27-én 400-ra rúgott a lerombolt templomok száma. Csak Brügge, Cambrai és Douai szabadult meg a rombolástól, ahol a katolikusok éberek voltak és idejében felfegyverkeztek. Az ország egy részében a katolikus istentisztelet teljesen megszűnt. Egy 1566-ban Antwerpenben tartott zsinaton megalapították a kálvinisták németalföldi egyházi szervezetét is. Kitűnt azonban, hogy a fanatizmus ilyen vad eszközeivel a katolicizmust még nem lehetett kiirtani a Németalföldön. A kormány leverte a lázadást, Orániai Vilmos pedig, mint a mozgalomban leginkább kompromittált egyéniség, bár nyíltan nem vett benne részt, kénytelen volt Németalföldről Nassauba menekülni.

A békét azonban mégsem lehetett helyreállítani. A királyi büszkeségében megsértett II. Fülöp a protestáns vandalizmusra maga is elhibázott taktikával válaszolt. Mint teljhatalmú megbizottját legkiválóbb hadvezérét, Alba herceget küldte a tartományokba. Alba kímélet-

lensége rémületbe ejtette az egész Németalföldet. Orániai Vilmos hadseregének szétszórásával Alba herceg ugyan hadvezéri tehetségéről is bizonyosságot tett, de az ország megbékítésére célzó politikájával elárulta kormányzásra alkalmatlan voltát. A felkelésben ártatlan és királyhű Egmont és Horn grófokat mint hazaárulókat kivégeztette, megtorló törvényszékei igazságtalanul ítélték, az iparra és kereskedelemre kivetett könnyörtelen adók az egész ország gazdasági életét megfojtották. Ezért még azokat is maga ellen hangolta, akik az augusztusi lázadást elítélték. A püspökségekre vonatkozó királyi rendeletet végrehajtotta ugyan, de a személyi kiválasztásban nem volt szerencsés. A kinevezett új püspökök félénk emberek voltak s tevékenységüket megbénította az a gyűlölet, amely bennük Alba politikájának embe-reit látta.

1572-től országszerte felkelések törtek ki, Orániai Vilmos pedig ismét szervezni kezdte a menekülő protestánsokat és élére állt a szabadságharcnak, amely az 1576-ban kötött genfi békeszerződésben Németalföldnek mind a 17 tartományát egyesítette, jöllehet Orániai Vilmos 1573-ban nyíltan is otthagya eddigi lutheránus hitét és a kálvinizmusra tért. Ezzel Holland és Seeland tartományokban a kálvinizmus jutott uralomra, a katolikus istentiszteletet pedig, mint bálványimádást, könnyörtelenül betiltották. A spanyol világhatalmat most már erősen kompromittálta Németalföld. Csak Farnese Sándornak, Pármai Margit fiának sikerült megmentenie a veszendő világhatalom hírnevét. II. Fülöpöt rábírta, hogy Németalföld nemzeti kiváltságait állítsa vissza, mire 1578-ban a déli katolikus tartományok kiléptek a békeegyezményből. Így Németalföld 10 tartománya (a mai Belgium) megmaradt Spanyolország és a katolikus Egyház kötelékében, míg az északi protestáns többségű hét tartomány (Hollandia, Seeland, Utrecht, Geldern,

Groeningen, Friesland és Oberessyl), vagyis a mai Hollandia, 1579-ben egyesültek az utrechti únióban és 1581-ben mint protestáns vezetésű állam elszakadtak Spanyolországtól. Az új állam élére Orániai Vilmost állították helytartóként, örökösödési joggal. 1584-ben bekövetkezett halála után fia, Móric, Anglia segítségével tovább folytatta a harcot Spanyolország ellen, míg 1609-ben a világhírű spanyol tengeri haderőnek, a Nagy Armadának pusztulásával hanyatló Spanyolországot hosszú fegyverszünetre kényszerítette. A westfáliai béke 1648-ban véglegesen elismerte Hollandia függetlenségét.

A politikai hatalomnak jelentősége egyetlen állam vallási életéből sem tükröződik vissza olyan tisztán, mint Hollandiáéból. Az önállósuláskor a hatalomra jutó kálvinizmus a katolikusokkal szemben mai szemmel nézve is teljesen érthetetlen rendszabályokat léptetett életbe. Az uralkodó államvallás kálvinista volt és e mellett a lutheránus, ariminiánus s minden más protestáns felekezet szabad vallásgyakorlatot élvezett, sőt ezt még a mohamedánokra is kiterjesztették. A katolikusokat pedig, bár az állam függetlenségéért vívott hősi küzdelemből éppen oly alaposan kivették a részüket, mint a protestánsok, mégis megfosztották vallásuk szabad gyakorlatától. A katolikus papság nagy részének menekülnie kellett, a püspökségeket eltörölték, az egyházi vagyont lefoglalták, katolikusok állami hivatalt nem viselhettek és mondhatatlan akadályokat gördítettek még a katolikus magán-istentisztelet gyakorlása elé is.

A helyzetet csak akkor történt némi enyhülés, amikor a kormány IV. Henrik közbelépésére kénytelen volt legalább a magán-istentisztelet gyakorlását megengedni a katolikusoknak, mire számos holland katolikus pap visszatért hazájába. Csakhogy a kormányrendeletek mindenfelé megfeneklettek és értelmetlenné váltak a

hatóságok katolikusellenes magatartása folytán. A vallás-gyakorlási jogot például sok helyen úgy értelmezték, hogy az a szentmisére és a prédikációra nem vonatkozik. Csak a legnagyobb titokban lehetett szentmisét és szentbeszédet mondani, mert súlyos pénzbüntetésre ítélték vagy a papot, vagy a szentmisén résztvevőket. A vallási közállapotok egyébként tartományonként különböztek egymástól. Hollandiában és Utrechtben például, ahol a katolikus lakosság nagy tömegben lakott, a büntetéseket enyhébben alkalmazták, ezzel szemben Seelandban, ahol a katolikus és a protestáns lakosság keverten élt egymásmellett, katolikus pap nem kapott engedélyt állandó megtelepedésre.

KÜLÖNÖSEN SÚLYOS VOLT a helyzete azoknak a jezsuitáknak és ferencrendieknek, akik VIII. Kelemen intézkedései folytán korán, már a 16. század végén letelepedtek Hollandiában. A szentmisét csak a hajnali szürkületben vagy az éjféli utáni órákban végezhatték a titokban összegyűlt hívóknak. Tartózkodási helyüket állandóan változtatniuk kellett. Volt eset, hogy az első jezsuitáknak 12 nap alatt nyolcszor kellett máshová költözni. E kemény intézkedések annál keserűbben érintették a katolikusokat, mert a hét tartomány közül négyben: Utrechtben, Geldernben, Frieslandban és Oberysselben a lakosság többsége katolikus volt.

Helyzetük bizonytalanságát növelte még az a körülmény is, hogy még az egykor megadott szűkkörű jogok gyakorlása is hovatovább bizonytalan lett, mert a hatalmon lévő protestáns rendek újabb és újabb rendeleteket hoztak s 1612-ben még azt is el akarták tiltani, hogy a külföldön tartózkodó holland alattvalók katolikus intézményeket látogassanak. Általános üldözéstől egyelőre nagy számuk és Orániai Móric vallási közönyössége miatt nem is kellett tartaniuk, helyzetük azonban rendkívül súlyos volt. Brun prédikátornak 1675-ben Amsterdamban megjelent „A hollandok igaz vallása” c. könyve a holland kormány mély vallásosságának bizonyítékául legfőbb érveként azt emlegette, hogy a katolikusoktól nemcsak elvette templomaikat, iskoláikat és minden más intézményüket,

hanem hogy még az állami állásokból is kizárta a katolikusokat és istentiszteletük megtartását mindenféle hivatalos zaklatással akadályozza.⁴

Ha azonban a jól megszervezett politikai hatalom hosszabb-rövidebb ideig mereven szembe is állhatott a nagy katolikus tömegek érzelmeivel, a lelkeség erejét nemcsak hogy meg nem törhette, hanem azt az üldözések és zaklatások még szilárdabbá kovácsolták. A holland katolikusok öntudata nemcsak a hitükhöz való ragaszkodásban jutott kifejezésre, hanem abban a korlátlan áldozatkészségben is, amelyet az egyházi javaiktól megfosztott katolikus papság fenntartásában tanúsítottak. Papjaikat az anyagi gondoktól mentesítették, hogy erőiket maradék nélkül a vallás ügyének szentelhessék. Megfelelő papság utánpótlásáról a Kölnben alapított papnevelőintézet gondoskodott, ennek fenntartását is magukra vállalták.

Önfeláldozásuk nagysága és lelki szilárdságuk azokból az adatokból domborodik ki meghatóan, amelyeket Bentivoglio bíboros 1622. évi jelentésében találhatunk. Rovenius apostoli vikárius 1617. évi jelentésében még az olvasható, hogy a katolikusok vallásszabadság tekintetében mélyen alatta állanak a Hollandiában található indusoknak és mohamedánoknak is. Ha a házasságukat nem protestáns lelkész áldotta meg, merő ágyasokként üldözték őket, ha gyermekeiket nem kálvinista templomban keresztelték, pénzbüntetésben részesültek. A zsidóknak is vannak zsinagógáik, minden szekta élvezi a vallásszabadságot, csak a katolikusok kénytelenek áruraktárakba vagy magánházakba húzódni, ha nagytitokban szentmisét akarnak hallgatni.⁵

Az 1622. évi jelentés ezzel szemben már a holland katolicizmus bámulatos lendületéről tanúskodik. A papság létszáma az üldözések ellenére is emelkedett. Az első két jezsuita 1592-ben jött Hollandiába, 1622-ben

már huszonketten működtek a tartományokban. Ugyanakkor a világi papok száma 220-ra emelkedett, de a vallási szükségletek és igények kielégítésére még ez a szám sem volt elegendő. A katolikus hitélet olyan helyeken is újra lángra lobbant, ahol már 30—40 éve nem volt katolikus istentisztelet. E mellett egyre emelkedett a katolikusok létszáma is, mégpedig nemcsak természetes szaporodás révén, hanem annál az apostoli buzgalomnál fogva, amellyel a holland papság a nem-katolikus hollandokra is kiterjesztette működési körét. A lendület mértékét legjobban mutatja az a tény, hogy mikor az apostoli vikárius a huszas években keresztülutazta Hollandiát, Deventer környékén mintegy 12,000 embert részesített bérmálásban.

Dániában a katolikus megújhodást lehetetlenné tette a politikai hatalom erőszaka. Itt az Egyház korlátlan ura maga a király volt, mint az Egyház legfőbb püspöke. Az egyházkormányzat teljesen a királyi kancellária hatáskörébe tartozott, amely annyira vigyázott a lutheránus vallás kizárólagos uralmára, hogy még a protestánsok pietista mozgalmát is elfojtotta. Az 1648-i törvény a lutheránus vallás gyakorlatán kívül eltiltott minden más vallásgyakorlatot. Az 1683-i törvény pedig fejesztés terhe alatt megtiltotta, hogy Dánia területén katolikus pap tartózkodjék.⁶ Ezek a törvények mint kiáltó anakronizmus egészen a legmodernebb időkig fennállottak.

4.

Az angol katolikusság sorsa. A Stuartok trónralépése. Az I. Jakabhoz fűzött reménységek s a csalódás. Az ú. n. löporösszeesküvés. A király s a parlament vetélkedése és I. Károly ingadozásai. Az ír és skót egyházzüldözés.

A katolikus megújhodás ügye Angliában sem mutathatótt fel eredményeket. Itt az Egyház felemelkedésének

kérdését nem annyira az Erzsébet alatt megindult üldözés döntötte el, mint inkább az a körülmény, hogy Erzsébet hosszú uralkodása alatt az anglikán egyház egyrészt mélyen eresztette gyökereit az angol társadalom minden rétegébe, másrészt a királyi család, illetőleg az állami és az anglikán egyházi hatalom Erzsébet uralkodása alatt szoros szövetségben fonódott össze. De az Erzsébet alatt túlnyomó részben anglikánná lett parlament is éppen olyan féltékenyen őrködött a kialakult vallási viszonyok fenntartásán, mint ahogy maga a király is az anglikán egyházban látta a királyi hatalom egyetlen biztos támogatóját, főképen a királynak egyházi főhatóságát kereken tagadó katolikusokkal szemben.

A parlament féltékeny ragaszkodása az Erzsébet alatt kiépített államegyházi rendszerhez kitűnik már az első egyházpolitikai határozatból is, amelyet Erzsébet utóda, az 1603-ban trónralépő I. (Stuart) Jakab uralkodása első évében hozott: „Helytelen állítás volna, — mondja a parlament — hogy az angol királyt abszolút hatalom illetné meg vallásváltoztatás kérdésében, amitől Isten óvjon, hogy ez egyáltalán joga lehetne halandó embernek.”¹ Valláspolitikai tekintetben tehát Erzsébet hosszú uralkodása alatt a parlament azzal vált döntő tényezővé, hogy a vallási téren hozott intézkedéseket a parlament is szentesítette s így a parlament szintén részesévé lett annak az egyházi joghatóságnak, amelyet Erzsébet elődei, VIII. Henrik, Eduárd és Mária, majd kezdetben maga is kizárólag királyi jogként tekintett. Így lehetővé vált nekik, hogy vallási kérdésekben tetszésüknek megfelelő változásokat eszközöljenek.

Erzsébet után mindez már annál kevésbbé volt lehetséges, mert a parlament az európai törvényhozások történetében úgyszólván példátlan szívósságot tanúsított jogainak védelmében és inkább utat nyitott egy polgárháborúnak, mintsem hogy feladja jogainak csak egy

parányi részét is. Az anglikán egyház viszont azzal, hogy a pápa egyházi főhatóságával a királyt ruházta fel s így az egyházi hierarchiában a legmagasabb helyet a király foglalta el, a királyság legtekintélyesebb hatalmi eszközévé vált, amelytől a király éppen azért nem akart megválni, mert ezzel új hatalmának oszlopát döntötte volna le.

Habár az Erzsébet által megindított üldözés alaposan csökkentette a katolikusok létszámát, mindamellet nem volt képes a katolicizmust teljesen elfojtani. Az anglikán lelkészség a katolikus papságot számbelileg rendkívül túlszárnyalta ugyan, de a számbeli kisebbséget buzgalomban jóval pótolta a franciaországi és római szemináriumokban nevelt angol papság, amely börtönt, kínvallatást és a halált is hőiesen elviselte, csak hogy lelki vigasztalásban részesíthesse honfitársait. Ezeken a lánglelkű papokon kívül az angol katolikusok másik erősségét alkották a katolikusnak megmaradt lordok, akiknek örökös felsőházi tagságát az angol törvényhozásban csak az 1678-i törvény szüntette meg. Ezek mindvégig kitartottak hitük mellett, bár a katolikus vallás gyakorlására kiszabott roppant pénzbüntetések hatalmas vagyonokat emésztettek fel Erzsébet alatt, az üldözés enyhülése pedig már azért sem volt várható, mert az Egyház Erzsébet törvénytelen származását nem törvényesítette s így uralkodásának jogos voltát is tagadta.

Felcsillant azonban a változás lehetőségének reménye, amidőn Erzsébet halála után Anglia trónját Stuart Mária fia, I. Jakab foglalta el (1603—1625). Anyja, Stuart Mária ügyéért a katolikusok oly sok üldözést vállaltak magukra, hogy joggal várhatták tőle sorsuk jobbrafordulását és vallási üldözésük megszüntetését. Maga Jakab mint Skótország királya valóban alkalmat is szolgáltatott ennek a reménynek a táplálására. Kör-

nyezetében sok katolikus élt, s felesége Anna, bár titokban, de az ő tudomásával áttért a katolikus vallásra.

Ehhez járult az a nagyfokú idegenkedés, amelyet a merev skót presbiteriánusok iránt tanúsított, aminek azzal is kifejezést adott, hogy Skóciában helyreállította a püspöki méltóságot. Gyakran mellőzte azokat a szigorú rendszabályokat, amiket a skót protestáns rendek hoztak a katolikusok ellen, a királyné pedig azt ígérte a pápának, hogy a trónörököst katolikus vallásban fogja nevelni. „Baszilikon dóron” (Királyi ajándék) című könyvének francia fordítását is eljuttatta a pápához. Ez a könyv intelmeket foglal magában, amiket Jakab fiához intézett. Kemény szavakkal ostorozza benne a puritánokat, akik a hitszakadással Skótországot a romlásba taszították. Óva inti fiát, hogy szavuknak hitelt ne adjon, mert sehol annyi ármányt, annyi hamisságot nem fog találni, mint ezeknél a fanatikusoknál. VIII. Kelemen rendkívül örült, amikor Jakab könyvét olvasta, igaz, hogy később nagy volt a csalódása, amikor ugyanez a könyv latin kiadásban került eléje. Ez ugyanis már a katolikus Egyház és a pápa ellen olyan kifejezéseket tartalmazott, hogy VIII. Kelemennek indexre kellett tennie. Mindez persze csak később került napvilágra, úgyhogy nem volt csodálható, ha az angol katolikusok Jakabban Isten küldöttjét látták és az angol katolikus nemesség maradék nélkül I. Jakab trónigénylése érdekében dolgozott.

Ezek mellett a tények mellett a pápával is felvett közvetlen vagy közvetett érintkezések az óvatos VIII. Kelemenben is azt a reményt keltették, hogy eljöhét az idő, amikor nemcsak véget érnek az angol katolikusok szenvedései, hanem Stuart Mária fiával elérkezik a katolikus Egyház újraéledése Angliában is. Igaz, hogy a katolikusok reménységére a skót katolikusüldözés egy-egy vad hulláma gyakran rácaffolt, de

a katolikus közvélemény előtt Angliában mégis elfogadhatónak látszott, hogy ezeknek Jakab azért engedett időnként érvényesülést, hogy katolikus érzelmei gyanút ne keltsenek sem a protestáns skót alattvalóiban, sem Erzsébet királynéban.

IGY A REMÉNY TOVÁBB ÉLT a katolikusokban és trónralépését nemcsak az angol katolikusok fogadták örömmel, hanem a Rómában tartott fényes ünnepi istentiszteletek is a katolicizmus hajnalhasadásának a reményét jelképezték. Anglia északi részeiben ismét megkezdtek a katolikus istentisztelet nyilvános megtartását és amikor a puritánok a királynál azt a panaszt emelték, hogy rövid idő alatt 50,000 angol tért vissza a katolikus Egyházba, Jakab azt válaszolta, „hogy próbáljanak meg ők is ugyanannyi spanyolt vagy franciát áttéríteni a maguk vallására”.² Ez a válasz a katolikusok reményét a legmagasabbra csigázta. Még csak erősítette őket Anna királynénak a pápához írt újabb levele, amely a legragyogóbb ígéreteket tartalmazta, s ezekhez még Lindsay angol követ kijelentései is járultak. Ezek szerint a király hajlandó a katolikus vallásra áttérni, mihelyt a pápa kijelenti, hogy a fejedelmek fölött nem igényel fennhatóságot. Mindezek VIII. Kelemenben is éppen úgy meghatványozták a reménységet, mint Jakab egyéb ígéretei az angol katolikusokban. Igaz, hogy a protestáns Sully előtt tett kijelentéseinek már más volt az értelme, mert ezek szerint már csak „jó viszonyt” akart fenntartani a pápával, ha ez elismeri őt az angol egyház fejének.

A katolikus lotharingiai herceg egyik követe előtt viszont Jakab úgy nyilatkozott, hogy az egyes vallások között nem sok különbséget talál és ha a magáét vallja is a legjobbnak, nem államérdekből, hanem meggyőződésből, ez nem teszi őt türelmetlenné a másvallásúakkal szemben. Ha egy zsinat összehívása nehézségekbe ütköznék, szívesen venné, jelentette ki a király, ha legalább tudós férfiak ülnének össze, hogy kijelöljék a megbékélés útját a különféle vallási felfogások között. Elismeri az egyházatyák tekintélyét és sz. Ágostont sokkal többre értékeli, mint Luthert, sz. Bernát is sokkal nagyobb az ő szemében, mint Kálvin. Elismeri a pápát az Egyház legfőbb fejének, a katolikus Egyházat igaz Egyháznak,

Anyaszentegyháznak. Ha a római pápa csak egy lépést is tenne az egység visszaállítása felé, ő azonnal hármat tenne ebben az ügyben, üzent a király.³

Azonban Jakab ingadozása a dolgokat közvetlenül szemlélő angol katolikusok nagy részében már a trónralépés elején is kétségeket keltett és a pápának is hamarosan meg kellett győződnie, hogy a királyné ígéreteinek teljesítésére éppen olyan kevésbé számíthat, mint ahogyan kételkednie kell a király jószándékaiban is. Hiszen a király azt az előbbi ígéretét is hamarosan kereken megtagadta, hogy az ifjú trónörökös katolikus vallásban fogja nevelni. Az idő azokat igazolta, akik Jakab legbensőbb és valódi meggyőződésének igazi kifejezését azokban a kijelentésekben és szitkozódásokban látták, amikkel Jakab részegségében az Egyházat és a pápát szokta illetni. Ezek a megfigyelők helyesen látták vagy legalább is helyesen gyanították, hogy Jakab a pápával éppen úgy kétszínű játékot folytat, mint az angol és skót katolikusokkal. Mielőtt trónra lépett volna, majd később uralkodása elején, neki annál inkább szüksége volt az angol katolikusok megnyerésére, mert a legtekintélyesebb főurak Erzsébet kíméletlen erélye ellenére is megtartották ősi hitüket. Ezeknek a gerinces katolikus főuraknak a király iránti hódolata pedig még a Jakabnál kimagaslóbb tehetségű királynőnek is állandó gondot okozott.

Jakab előtt csak egyetlen cél lebegett, a királyi trón megszerzése és a hatalom megtartása. Ennek feláldozott mindent, királyi szót és becsületet egyaránt. A presbiteriánusokat sem a vallási felfogásuk miatt nem szenvedhette, hanem mert az uralkodásról vallott nézetük ellenkezett Jakabnak a királyi hatalomról vallott korlátlanságával. A pápaság lelki főségét valló katolicizmus éppen oly kevésbé illett bele az ő hatalmi elgondolásába, mint a lelki főséget tagadó kálvinizmus,

vagy ennek bármely szektája. A hatalmi korlátlanságnak ettől a groteszk képviselőjétől az élesebb szemű megfigyelők valóban alig várhattak mást, mint rideg, önző számítást, amely a katolicizmust akkor fogja sutba dobni, amikor már nem lesz rá szüksége. Amíg ez a helyzet be nem következik, addig megtűri őket, felelőtlen ígéretekkel el is csábítja őket, hogy azután prédául vesse annak az erősebb politikai protestantizmusnak, amely viszont a maga hatalmát csak akkor érzi biztosítottnak, ha a katolicizmus elbukott. Jakab uralkodása első éveiben a katolikus Egyházba visszatérők száma olyan arányokban kezdett emelkedni, hogy ez őt már katolikusbarát színben tüntette fel a protestáns többség előtt.

Az 1605 február 10-én tartott titkos tanácson azonban a király kijelentette, hogy a legnagyobb fokban megveti a pápista vallást és ha azt kellene gondolnia, hogy a fia és örököse egykor a legcsekélyebb türelmet is tanúsítja a katolikusokkal szemben, akkor inkább szeretné őt eltemetve látni.⁴ Az üldözés meg is kezdődött a titkos tanácsnak azzal a rendeletével, hogy a katolikusok ellen eddig hozott törvényeket a legszigorúbban hajtsák végre mindenfelé.

Az üldözésnek ez az első rohama annál véresebb volt, mert a törvények végrehajtását a legfanatikusabb puritánok kezére bízták. Az anglikán istentisztelet látogatását megtagadó katolikusokra, az úgynevezett rekuzánsokra nagy pénzbírságot szabtak és ha ezt nem tudták fizetni, börtönbe vetették őket. A katolikusok kezébe szerte az országban koldusbot került. A gazdagabbakat az anglikán püspökök kiátkozták az egyházból, miáltal elvesztették polgári jogaik egy részét is. A bírák nyíltan kijelentették, hogy a király vért kíván és a pápistákkal szemben ezentúl semmiféle kíméletet sem fog tanúsítani.

A reményeikben ismét megcsalatott katolikusok körében az üldözések oly nagy izgalmat keltettek, hogy általános katolikus felkelés kitörésétől már csak a pápai brévék tudták megmenteni Angliát. Ha azonban a nyugalomra intő pápai levelek egy általános katolikus felkelést meg tudtak is akadályozni, annyira már nem terjedt ki hatásuk, hogy egyesek lázadozását vagy egyéni akcióit is vissza tudták volna szorítani.

IGY SZÜLETETT meg az úgynevezett „lőporösszeesküvés” (Gun Powder's Complot), amelyet néhány végsőkig elkeseredett előkelő angol nemes tervezett, hogy Jakabot a parlament megnyitása napján, 1605 november 5-én az egész törvényhozással együtt levegőbe röpítse és egy általános katolikus felkelés kirottatásával a katolikusokat megszabadítsa a meg nem érdemelt és kibírhatatlan üldözéstől. Az összeesküvők, élükön Catesbyvel, mintegy 30 hordó puskaport gyűjtöttek össze a parlament pincéjében s ez elég is lett volna végzetes tervük kivitelére. A tervbe alig nyolcan voltak beavatva. A katolikus papság egyáltalában nem tudott róla, csak közvetlenül a tett végrehajtása előtt szerzett róla értesülést Greenway atya. Neki a tervet Catesby gyónás közben bevallotta és engedélyt adott gyóntatójának arra, hogy főnökének, Garnet atyának is elmondhassa, de csakis a gyónási titok sértetlensége mellett.

Igy jutott a terv a két jezsuita tudomására, ezeket azonban kötötte a gyónási titok szentsége és nem léphetek fel a terv megakadályozására, jóllehet mind a ketten kétségségetlenül állapították meg a merénylet esztelenységét, amely csak még szigorúbb és általános katolikusüldözést vonhat maga után. Így érkezett el a szerencsétlen november 5-e, amelyen az összeesküvőknek borzalmas tervüket végre kellett hajtaniuk. Mindenre kész, önfeláldozó emberük már meg is bujt a lőporos hordók között, hogy magával együtt légberöpítse az egész házat, a dolog végrehajtására azonban mégsem került a sor, mert az összeesküvést az utolsó pillanatban megakadályozták. Legalább így állapította meg az ügyészi vádirat, amelynek szavahitőségét újabban kétségbe vonják.

Erre aztán be is következett mindaz, amitől a két

jezsuita tartott. Már az első hivatalos híradások, amelyekkel az összeesküvést a nyilvánosság tudomására hozták, olyan ferdítések és célzatos kijelentéseket tartalmaztak, amelyek nyíltan elárulták a szándékot, hogy az egész merényletet az egész katolikusság rovására írják és a tömeg szenvedélyeit a katolikusok ellen izgassák.

A fondorkodásban maga Jakab állt első helyen. Már a parlament november 9-én tartott megnyitó ülésén, hogy végső csapást mérjen a katolicizmusra, egyrészt magát a pápát tette felelőssé az összeesküvésért, másrészt pedig a katolicizmus erkölcsi rendszerét támadta meg és olyan alantas vádakkal illette, amelyeket a katolikus Egyház mindig kereken eltiltott. A király példáján induló protestáns államférfiak most már egész nyíltan léptek fel olyan váddal, amely a pápa személyét akarta bűnbakul állítani a világ ítélőszéke elé. A fő törekvés azonban elsősorban arra irányult, hogy a papságra rábizonyítsák az összeesküvésben való bármiféle részvételt és így az angol katolicizmust papjaitól megfoszthassák és biztosabban kényszeríthessék a hivatalos angol egyházba.

A hajsztát elsősorban a katolikusok előtt nagy tekintélynek örvendő jezsuita tartományfőnök, Garnet ellen indították meg és őt a tanúvallomásokról felvett jegyzőkönyv meghamisítása alapján mint az összeesküvés részesét három más rendtársával együtt a vérpadra hurcolták. Miután a katolikus papság zömét börtönbe vetették, a katolikusokat olyan hűségeskü letételére akarták kényszeríteni, amely egyrészt a pápasághoz való hűségüket tette volna kétségesse, másrészt az eskü kétértelmű fogalmazása alapján bármikor lehetővé tette a törvényszékek elé való állításukat. Felújították és megszigorították az Erzsébet alatt hozott törvényeket, amelyek a katolikusokat anglikán istentisztelet látogatására, a keresztség, a házasság és általában a szent-

ségek protestáns szertartás szerint való vételére kötelezték.

Igaz, hogy ezek a törvények nem voltak véresek, de a katolikusokat érő hatósági zaklatások, a katolikus istentiszteleten való részvételre kiszabott pénzbírságok és a börtönbüntetések olyan alattomos eszközei voltak az erőszakos katolikusirtásnak, amelyek az üldözöttek kétségbeesését a végsőkéig fokozták és a katolikusok nagy részét arra kényszerítették, hogy hacsak látszatra is, átlépjenek a hivatalos egyházba. A külföld és a katolikus fejedelmek előtt viszont az angol katolikusok helyzetét hamis hírekkel sokkal kedvezőbb színben tüntették fel, mint amilyen ez valóban volt. Ez az üldözés az erőszakot ügyesen tudta az álszenteskedéssel egybekeverni. Legkirívóbb példája volt ennek az álszenteskedő erőszaknak, hogy maga a katolikus Anna királyné is kénytelen volt az angol istentiszteletet látogatni és csak titkon hallgathatott misét.

A hivatalos protestáns körök gyűlöletére pedig jellemző, hogy egy kiadott rendelet a katolikus istentisztelet látogatási tilalmát kiterjesztette a külföldön élő angol katolikusokra is és még a katolikus nevelőintézetek növendékeit is kizárta az örökösödési jogból. Másik jellegzetessége ennek az újabb üldözésnek az volt, hogy míg a hivatalos anglikán egyház féltékenysége nyílt harcban állott a kálvinista puritanizmussal, a katolikusok üldözésében e kettő nagyon is egymásra talált.

Maga Jakab a puritanizmussal szemben szöges ellentétben állott, de mégis csatlakozott a szövetséghez, mert a katolikusokat sújtó pénzbírságokkal egyrészt állandó pénzzavarán tudott segíteni, másrészt a királyi hatalom korlátlanságáról vallott nézetében állandóan feszélyezve érezte magát, mert alattvalóinak egy még mindig tekintélyes része szilárd maradt a kato-

likus Egyház feje iránti hűségben. Félte, hogy esetleg kiközösítéssel sujtja őt a pápa, ami által alattvalói az akkori jogfelfogás szerint felmentve érzik magukat az állampolgári hűség alól és ennek politikai következményei még trónját is veszélyeztethetik. Hiszen szeme előtt folyt le a francia példa, amely egy nálánál sokkalta nagyobb uralkodói egyéniségnek, IV. Henriknek esetében hozta nyilvánosságra a katolicizmusban parázsló lebírhatatlan erőt.

A fennálló hatalmi viszonyok és a pápai tekintély elvének érvényesülése állandó bizonytalanságban tartotta és uralkodása valláspolitikai tekintetben a következtelenségek holtpontjára került. Azért volt szükség arra, hogy katolikus alattvalói államhűségi jóhírnevét megtépázza, mert így vélte hitelvesztetté tenni a pápistaságot. Az üldözésre meg azért, hogy protestáns alattvalói előtt elkerülje a pápistaság gyanúját. A kegyetlen büntetéseket pedig azért enyhítette, hogy megszabaduljon a kiközösítés lidércnyomásától és mert érdekeinek nemzetközi vonatkozású követelményei ezt kívánták.

Ez a helyzet állott elő, amikor felmerült az a terv, hogy fiát, a későbbi I. Károlyt IV. Fülöp spanyol király nővérével házassítja össze. Ez a házasság a várható hozomány révén nagyot lendített volna pénzügyi nehézségein. Azzal pedig, hogy a Stuart-házat rokonságba hozta volna a híres császári házzal, Jakab vejének, Pfalzi Frigyesnek az ügyét is előmozdíthatta volna. Ezek a körülmények a katolikusok helyzetét Angliában egycsapásra megváltoztatták. A börtönök megnyíltak, a ferencesek és a bencések újból nagyobb számmal jelentek meg Angliában, a bírságok fizetését felfüggesztették, a rekuzánsok büntetéseit elengedték és a katolikusokat nem gáncsolták vallásuk gyakorlásában. A katolikusok reményei ismét annyira fokozódtak,

hogy csak maguknál a jezsuitáknál majdnem 3000 ember jelentette be visszatérését a katolikus Egyházba. Csakhogy a remény derűs sugarai mögött árnyékként húzódott meg a parlamentnek állandóan ellenséges magatartása a spanyol szövetség és az azzal kapcsolatos katolikus reneszánsz eshetőségeivel szemben.

A PARLAMENT Anglia világpolitikai jelentőségét a protestantizmus élén jelölte meg, ugyanakkor maga a tömeg is vallási tüntetések keretében foglalt állást a király új politikájával szemben. Az anglikán és kálvinista templomokban felajzott lelkeséggel imádkoztak ennek a politikának a bukásáért és a protestáns templomok sohasem voltak olyan látogatottak, mint ekkor.⁵ Hogy a protestáns angol tömeg ilyen politikai imádkozásra oly buzgón kapható volt és hogy a katolikusok időszakos nyugalma már eleve sem lehetett tartós, azt az anglikán egyház hivatalos és általánosan használt imakönyvének bevezető naptára biztosította, ahol november 5. mint „a pápista összeesküvés napja” volt feltüntetve és a november 5-én tartott hivatalos istentiszteleten évről-évre hálaadó imával fordultak Istenhez, hogy „csodálatos módon megmentette a királyi családot, a nemességet, a papságot és az államot, akik a pápaság árulása által eddig hallatlan kegyetlenséggel voltak leölésre ítélve, akárcsak a juhok”.⁶

A katolikusok helyzetének jobbra vagy balra fordulása tehát attól függött, hogy a király ellentud-e állni a parlamentben egyre erősödő kálvinista puritán elem támadásának.

A parlament kilátásai a király állandó pénzzavarai miatt annál biztosabbak voltak, mert az adó megtagadásával is kényszeríthette a királyt álláspontja feladására. Midőn pedig a házassági tárgyalások a spanyol királynak a pfalzi kérdésben történt állásfoglalása miatt 1624-ben végleg megszakadtak, Jakab engedett a parlament kívánságának és kihirdette azt a proklamációt, hogy a misszionáriusok halálbüntetés terhe alatt kötelesek azonnal elhagyni az országot. A bíróságok és a hatóságok újból felszólítást kaptak a katolikusellenes

törvények szigorú végrehajtására és mindazok elfogatására, akik a katolikus hatalmak követeinél istentisztelet látogatására megjelentek. A püspököket és a királyi tanács tagjait véleményadásra szólították fel, hogy miként lehetne a katolikusok gyermekeit a protestáns vallásra kényszeríteni.⁷

Az üldözést azonban egyelőre még felfüggesztette a trónörökösnek hamarosan nyélbeütött új házassága egy másik katolikus hercegnővel, IV. Henrik leányával, Henriettel. XIII. Lajost, a fiatal királyné bátyját, ebben a házassági ügyben nemcsak az a politikai cél vezette, hogy Anglia szövetségében olyan segítséget nyerjen, amely a császár és Spanyolország esetleg ellenséges szándékaival szemben hathatósan biztosítja Franciaország politikai biztonságát, hanem az a remény is, hogy a házasság könnyíteni fog az angol katolikusok helyzetén. Ez látszott bizonyítani a házassági szerződést is, amely szerint az új királyné jogot nyer arra, hogy tartózkodási helyein magánkápolnát tarthasson és ebben katolikus istentisztelet tartassék, hogy a szolgálatára rendelt személyzet katolikus legyen, továbbá, hogy a születendő gyermekek 13 éves korukig anyjuk nevelése alatt maradhassanak és a királynéval 28 pap és 1 püspök térhessen Angliába.

Angol részről a politikai és a vallási kérdéseknek összefüggése már komplikáltabb képet mutatott, mint Franciaországban, amint az már I. Károly (1625–1649) uralkodásának legelején is kitűnt. Károly az anglikánizmushoz elsősorban annak caesaropapizmusa miatt éppen oly szívósan ragaszkodott, mint apja. Egyúttal pedig mint az anglikán egyház legfőbb feje, a parlamentnek a vallási kérdésekbe való beleszólási jogát is éppen úgy tagadta, mint Jakab. Ezzel szemben a parlament a vallási kérdést éppen olyan közügynek tekint-

vén, mint az állam kormányzását. Míg tehát Franciaországban a fejedelmi akarat vallási téren is érvényesülhetett, addig Angliában a királyi akarral minden vallási téren szemben állott a parlament.

Az ellentétet más tényezők is élesítették. Míg Jakab és Károly a házassággal összekötött politikai érdekből az anglikánizmushoz való ragaszkodás mellett is hajlandó volt a katolicizmus megtűrésére, addig a parlament a katolikusokkal szemben nem ismert vallási türelmet. Hamarosan felvetődött az a kérdés is, hogy a királyné kápolnája nem fog-e egy katolikus tömörülés központjául szolgálni. Vajjon Károly hogyan fogja teljesíteni azt az ígérletét, hogy nem tűr meg semmi olyan mozgalmat, amely veszélyeztetné a protestantizmus uralkodó helyzetét? Ezért már Károly uralkodásának első évében erőiesen követelte a pápisták és a rekuzánsok elleni törvények teljes végrehajtását. A parlament és a király között tehát a béke és az egyetértés csak akkor jöhetett volna létre, ha a király olyan protestáns hercegnővel kötött volna házasságot, akit a parlament ajánlott volna.

Viszont a királynál éppen úgy, mint egykor atyjánál, a házassággal kapcsolatban politikai elgondolás is előtérbe lépett, mely a dinasztikus érdekekkel függött össze szorosán. Arról volt szó, hogy II. Ferdinánd győzelmei következtében a protestánsok ügye politikailag a legrosszabbul állt a kontinensen. Ha mármost a spanyol házassági terv megbukik és egy spanyol-angol háború tör ki, vajjon Anglia megállhatja-e helyét a még mindig hatalmas Spanyolországgal szemben Franciaország szövetsége nélkül? A belső viszonyok tehát Károly trónrajutásával is ugyanazok maradtak, mint Jakab uralkodása alatt voltak. Egyik oldalon állt az uralkodó, aki a katolikusokat politikai okokból megtűrte, de a fejedelmi abszolutizmus elvét vallotta, a

másik oldalon a parlament nézett vele farkasszemet, mely a katolicizmussal szemben türelmet nem ismert és a hatalomra céltudatosan tört. A dolgok lényege okozta tehát, hogy az államhatalmat képviselő két fél egymás iránt bizalmatlan volt. Ez a bizalmatlanság a parlament részéről már Károly trónralépése idején abban nyilvánult meg, hogy a IV. Eduárd óta minden királynak megszavazott tonna- és hajópénzt I. Károlynak csak egy évre szavazta meg, hogy a király így politikai terveiben s tetteiben teljesen a parlamenttől függjön.

Az így feszülő kölcsönös bizalmatlanságból és lappangó harcból is csak a katolicizmus húzta a rövidbet. A parlament a maga makacs türelmetlenségében mindent felhasznált a katolikus angolok elnyomására. A katolikusgyűlölet már annyira beidegződött ebbe a politikai testületbe, hogy az angol alsóházban I. Károly idejében alig merülhetett fel akár anyagi, akár katonai vagy politikai természetű tárgyalás, amit összefüggésbe ne hoztak volna a katolikus kérdéssel. Erre legjellemzőbb a parlament 1629-i kifogása Károly önkényes tonnapénzbehajtásával szemben. Ebben az a tétel áll, hogy aki a pápaságnak vagy az arminianizmusnak kedvez, vagy aki a tonnapénzt beszedi vagy befizeti, egyaránt ellensége az angol birodalomnak és a szabadságnak. „Valóban ritka egybekapcsolása ez a lelki meg a pénzügyi panaszoknak és ígéreteknek” — kiált fel maga a protestáns Ranke is.⁸

Az angol alsóházat azonban már valósággal hisztériás gyűlölet szállta meg a katolikus Egyházzal szemben. Szenvedélyes hangon panaszkodtak azért, hogy a katolikusok száma napról-napra emelkedik, hogy számuk már ezrekre rúg még olyan grófságokban is, ahol előbb már alig lehetett katolikusot találni. Az angol katolikusok ősi hitükhöz való ragaszkodására viszont jellemző, hogy

a németalföldi, francia- és spanyolországi szemináriumokban nevelkedő buzgó angol papokat, meg az Angliában működő katolikus angol papokat, kiket a világi katolikusok oly önfeláldozóan támogattak és akiket a trienti reform szelleme fűtött, még a háromnegyedszázados üldözés sem tudta eltántorítani apostoli hivatásuktól. A katolikus államok követéinek londoni kápolnáit és a királyné nyilvános kápolnáját lelkes tömegek töltötték meg az Egyház ünnepein.

Ha a katolikusok létszáma a három milliónyi lakosságból már csak 150,000-et tett is ki, az ősi katolikus vallás még mindig nagy hatással volt az angolokra. Számosan voltak, akik nyíltan az anglikán vallást gyakorolták ugyan, titokban azonban katolikus papot tartottak a házukban, hogy legalább a régi vallás kegyelmeiben halhassanak meg. A katolikusok élén még mindig igen előkelő családok állottak, sőt a királyi tanács tagjai között is voltak, akik köztudomásúlag a katolicizmushoz húztak.⁹ Önkénytelenül felmerül itt a kérdés, mekkora elfogultság vezethette a liberális történetírást, amikor Angolországnak hatalmi erőszakkal és szívós fanatizmussal végrehajtott és fenntartott nagy hitszakadása láttára mindmáig a türelmetlenség, a fanatizmus és a vakbuzgóság vádját szórja következetesen a 17. század katolikus megújhódására és véres szabadságharcára.

Tagadhatatlan, hogy I. Károly is sok esetben kimutatta a bizalmát katolikus alattvalói iránt. Senkit sem utasított el magától pusztán azért, mert valaki katolikus volt. A királyi hadsereget a megbízhatatlan puritán tisztektől megtisztította és helyükben katolikusokat alkalmazott. A felületes szemlélő előtt mindez azt a látszatot keltette, mintha az angol katolikusok helyzete nem is lett volna nyomasztó és elviselhetetlen. Ha azonban tekintetbe vesszük azt a fonák állapotot,

amelyben a katolikusok a király és a parlament között feszülő acsarkodás következtében őrlődtek, egyszeriben nyilvánvaló lesz, hogy ha a parlament győz, szükség-szerűen bekövetkezik a katolicizmus bukása.

A katolikusok helyzetét világosan szemlélteti az is, hogy ha a parlament a katolikusokra bírságot szabott ki, a király kénytelen volt azt behajtani, de azután titokban visszafizette a károsult katolikusoknak. Annyit jelentett ez, hogy a király vallási kérdésben is kénytelen volt engedni a parlamentnek, jóllehet éppen e téren tagadta a leghatározottabban a parlament jogát. A katolicizmus viszont a gyűlölködő parlament állandó támadásának volt kitéve, amely a királynál sokkal nagyobb erőt jelentett. A parlament katolikusgyűlése annál magasabb fokra hágott, minél inkább valószínűnek látszott, hogy a király a katolicizmus visszaállítására törekszik, bár ez a feltevés minden alapot nélkülözött.

Az újabb támadások előkészítésében a főszerep a katolikusokra szórt gyanúsító rágalmaknak jutott. Mindenütt és mindenben katolikus összeesküvést kerestek. Az írek és a skótok felkelését is az angol katolikusoknak tulajdonították. Mindezek persze alaptalan híresztelések voltak, de viszont kapóra jöttek egyrészt a katolikusellenes tömegszenvedélyek szítására, másrészt pedig arra, hogy a parlament ismét felvonulhasson a katolikusok ellen. Míg az 1643-ik évi parlament azzal az intézkedéssel akart végső csapást mérni a katolicizmusra, hogy valamennyi katolikus gyermeket protestáns vallásban kellett nevelni és a fegyvertartó katolikusokat hazaárulóknak mondta ki, ugyanekkor a tömeg már nyíltan azzal a követeléssel lépett fel, hogy a katolikus istentiszteletet mint bálványimádást semmiféleképpen se engedélyezzék Angliában.

A katolikusgyűlés olyan magasra hágott, hogy még a királyné kápolnájába is betörték, felszerelését

összezúzták, a képeket megsemmisítették, az oltárképet pedig, Rubens egyik mesterművét, a Themsébe vetették. Nem sokkal később az alsóház rendeletet adott ki, hogy a régi vallásra emlékeztető minden templomi tárgyat meg kell semmisíteni. Ekkor került Cheapside híres képe is, amely a keresztfeszített Jézust ábrázolta s amely London és az angol művészettörténet legrégibb s egyik leggyönyörűbb műemléke volt, a tömeg őrjöngő tüntetése közt máglyára.

Hogy mennyi valótlanág volt abban a vádban, hogy a király a katolicizmus visszaállítására törekszik, mindennél fényesebben az bizonyítja, hogy Károly legbizalmasabb embere, Wentworth Tamás, a későbbi Strafford lord vitte a katolikus íreket a végső pusztulásba, amikor Gardiner szerint már csak a között lehetett választaniok, hogy vagy protestánsok legyenek, vagy kivándoroljanak, vagy pedig saját házuk előtt akasszák fel magukat.¹⁰

Skóciában I. Károly alatt szintén feléledtek az Erzsébet idején hozott katolikusellenes törvények. A régi vallás gyakorlásának tilalma, a katolikusok javainak elkobzása, a katolikus gyermekek protestáns vallásban való nevelésének kényszere voltak azok az eszközök, amelyek a skót katolicizmus megfojtására a legalkalmasabbnak látszottak. Mindehhez pedig Károly hozzájárult, hogy ne tűnjön fel skót alattvalói előtt katolikusbarát színben.

A helyzet világosan mutatta Angliában a katolicizmus gyöngye helyzetét. Ez a kép ráadásul egyre sötétebbé vált a király és a parlament harcának kiélelésével. A királyságnak 1649-ben végbement letörése és a protestantizmus széles rétegeinek uralomrajutása pedig éppen a 17. század közepén hirdette az ősi angol katolicizmus végleges eltemetését.

Az írországi vallási fejlődés útja szorosan összefügg azokkal a véres küzdelmekkel, amiket ez a szabadságszerető és ősi hitéhez ragaszkodó nép folytatott az angolok ellen.

ANGLIA már a 12. század óta igájába akarta hajtani a „zöld szigetet”, törekvései azonban megtörték az írek ellenállását, nemzeti szokásaikhoz és egyszerű jellemükhöz való ragaszkodásukon. Annyi mégis sikerült Angliának, hogy Írország nagy részére kiterjesztette főhatóságát. Ezekre a területekre, az írektől elvett birtokokra angolok telepedtek, az elnyomó angol uralom pedig gondoskodott, hogy a dublini ír parlamentben az angol telepesek és ezek ivadécai nyerjék el a többséget.

Az anglikán egyház és az angol cezaropapizmus megalapítása új megpróbáltatásokat hozott az írekre. Ettől kezdve nemcsak függetlenségüket kellett védelmezniük, hanem véres üldözést vállaltak magukra katolikus vallásuk megtartásáért is. Az elnyomásra forradalmakkal feleltek, ezek legyőzését kegyetlen bosszú követte, úgyhogy a vallásvédelmi harcok vérrel áztatták az ír földet.

A parlament, összetételéből kifolyólag, már VIII. Henrik alatt elfogadta a király egyházi főségét, Erzsébet alatt (1560) pedig az államegyházat hitrendszerével együtt kötelezővé tette egész Írországban. A nép azonban visszautasította a rákényszerített vallást és hősiesen kitartott ősi vallása mellett. Püspökei közül is csak kettő tántorodott meg hitében, úgyhogy az ír alkirály jelentése szerint (1566) az anglikán vallás csak Armagh, Meath és Dublin környékén tengődött, a többi helyeken ismeretlen maradt.¹¹

BORZALMAS VOLT azonban Erzsébet bosszúja is. Az ellenálló püspököket kegyetlenül büntette. Cashel érsek és Mac-Brien püspök lábára bőszerű, olajjal töltött érc- és ólomcsizmát húztak s addig hevítették a tűz felett, míg a hús darabokban nem mállott le a lábukról. Egyszerű embereket elfogtak, templomba zártak és rájuk gyujtották,

bénákat, vakokat sem kímélve, ha a pápát ismerték el az Egyház fejének.¹² 1601-ben a Hugh O'Neil-féle felkelés leverése után¹³ 600,000 hold földet vettek el az írektől s helyükbe angol és skót protestánsokat ültettek. I. Jakab alatt 2, majd I. Károly alatt 5 millió hold földet koboztak el tőlük. A katolikus papokat száműzték Írországból, az írek ezreit rabszolgákkul adták el Nyugatindióba. E mellett szörnyű vérfürdő emésztette az ír nép számát. Cromwell Olivér tűz- és vértengerbe fojtotta az utóbb I. Károly érdekében történő felkelést, de a katolikus II. Jakab érdekében történő felkelésre is keservesen ráfizettek (1689). III. Orániai Vilmos az 1691. limericki szerződésben szabad vallásgyakorlatot ígért ugyan nekik, de szavát nem tartotta meg.

Újabb birtokelkobzások a művelhető ír földnek ^{10/11} részétől fosztották meg az íreket. Ismét újabb rendszabályok kizárták őket a hivatalviselésből, a parlamentből. Földbirtokot nem örökölhettek, ha csak anglikánok nem lettek, protestántsól nem vásárolhattak, ajándékul el nem fogadhattak és 30 évnél hosszabb időre bérbe nem vehettek. Iskolákat nem nyithattak. Iparukat és kereskedelmüket kiviteli tilalommal tették tönkre. Betetőzésül a földjeiktől megfosztott, azokon legfeljebb csak bérlőkként gazdálkodható ír katolikusokat még a protestáns papságnak járó tized és stóla fizetésére is kényszerítették.

Csak 1782-ben kapták meg a jogot, hogy az anglikán püspök hozzájárulásával iskolát nyithassanak, 1791-ben pedig szabad vallásgyakorlatot nyertek. Helyzetük mindamellett csak lassan javult, míg végre az 1829. parlament eltörölte a Test-aktát s ezzel a katolikusok, tehát az írek is polgárjoghoz jutottak.

E szörnyű üldözések alatt azonban az ír katolikusok hite s egyházhűsége csak erősödött.

5.

Svájc különleges helyzete a nemzetközi szellemi életben. A vallási megoszlás és a katolikus talpraállás. Borromei sz. Károly, a jezsuiták s a kapucinusok tevékenysége.

A kicsiny svájci köztársaság fekvésénél fogva, de különösen a rajta keresztülvezető alpesi átjárók miatt már

a korai középkortól kezdve jelentős szerepet játszott a politikai eseményekben és eszmeáramlatokban. Az európai hadrendszerek 16. századi fejlődése, amely Európa-szerte a zsoldos seregeknek juttatta a vezető szerepet, még inkább emelte Svájc katonai jelentőségét. A kitűnő és megbízható svájci gyalogság ettől kezdve értékes hadiegységekként jelent meg a spanyol, francia és itáliai harctereken. Ez a katonai jelentőség veszített ugyan értékéből a Svájcot is megosztó vallásszakadás következtében,¹ de kulturális jelentősége változatlanul fennmaradt. Egy vallásilag protestáns Svájc már közvetlen szomszédságánál fogva is állandó veszedelemmel fenyegethette Itália vallási egységét. Svájc vallási viszonyai tehát az Egyház és papság szempontjából nagyobb jelentőségűek voltak, mint ahogy ez felületesen nézve látszott.

Bár a katolikusok győzelme Kappelnál a kantonok részére vallásszabadságot biztosított, de a vallási kérdés ezzel még nem jutott nyugvópontra. Solothurn csatlakozása után hét tisztán katolikus kantonnal (Schwiz, Zug, Uri, Unterwalden, Freiburg, Luzern és Solothurn) szemben csupán négy tisztán protestáns kanton állt (Bern, Zürich, Basel és Schaffhausen), míg kettőben a lakosság megoszlott a katolikusok és protestánsok között. Itt ugyanis a vallási hovatartozás megállapítása nem a kantoni hatóság, hanem — mint Erdélyben is — a községek jogkörébe tartozott. Így Glarusban, Appenzellben és Wallisban a katolikusok, míg Graubündenben a protestánsok voltak többségben.

A katolikusok kantoni előnyét azonban gyengítette a protestáns kantonok lakosainak magasabb létszáma. Bern, a legnagyobb kanton, a protestantizmus fővédője volt s egymagában 32,000 fegyverest tudott kiállítani. E mellett a protestáns közhangulatot bizonyos mértékben a nacionalizmus is erősítette, amihez a

kálvinizmusban rejlő fejlettebb támadókészség mint lélektani tényező is járult. Ezt táplálta az az elszánt küzdelem is, amit a katolikus Freiburg támogatott s amit Bern a Savoyai-ház ellen vívott, míg Freiburg püspöke a savoyai herceg oldalán foglalt állást.

A protestánsok heves támadó készségével szemben viszont egyenrangú tényezőként a katolikus kantonnak és községeknek a katolikus valláshoz való törhetetlen és szívós ragaszkodása állott szemben. Vallásuk védelmére bármikor készek voltak fegyvert is ragadni. Körükben az egyes községek protestáns hajlandóságát szintén nem tűrték, a protestáns vallásra áttérő lakosságot vagy az Egyházba térítették vissza, vagy ha vonakodtak, kivándorlásra is kényszerítették, mint ez a tessini Locarnóban, Glarusban és más helyen történt 1555-ben. A vallási kérdés egyébként annyira lefoglalta Svájc közéletét, hogy pl. Appenzell kanton épp vallási megoszlása miatt vált ketté és oszlott két részre: Belső- és Külső-Rhodenre.

A vallás e belső dinamikus hatásait Svájcban erősen befolyásolta még a Francia- és Spanyolország között fennálló politikai ellentét is. Különösen érezhető volt ez Graubünden és a Räti Alpok vegyes vallású völgyeiben. Itt a katolikus községek az Alpok legfontosabb átjárói mentén terültek el s rajtuk keresztül vezettek a spanyol Milánót és a spanyol Németalföldet összekötő utak. E falvak spanyolpártiak voltak, a protestánsok falvai viszont a franciák pártján állottak.

A vallási kérdés azonban a belső politikát is befolyásolta. Vallási alapon jött létre Bern befolyása alatt a nyugati protestáns szövetség és az ú. n. aranyszövetség, mely a hét katolikus kantont egyesítette.² Ennek tagjai megfogadták, hogy állhatatosan és szilárdan kitartanak katolikus vallásuk mellett, benne élnek és értehalnak s erre nemcsak magukat, hanem utódaikat is

kötelezik. Ha a szövetség bármely tagját, akár vallása miatt, akár egyéb ürüggyel támadás érné, a szövetség-társak egész erejükkel segítségére sietnek, míg csak az ellenfelet megadásra nem kényszerítik. Ha pedig a szövetség bármely tagja ettől az ősi vallástól el akarna szakadni, ezt a többiek teljes erejükkel kötelesek megakadályozni és az izgatókat megbüntetni. E két szövetséggel Svájc voltaképen két vallásilag elhatárolt részre feleződött. A protestáns részre, mely a francia segítségre és a katolikus aranyszövetségre, amely a spanyol erőkre támaszkodott. Kettejük között foglaltak helyet a vegyes vallású vidékek. Ezek a vallási kérdésekben még súlyos belső konfliktusokon mentek keresztül.

Hogy azonban a kantonok többsége a katolikus vallás mellett határozottan állást foglalt, nem jelentett annyit, mintha a svájci katolicizmus nem nélkülözhetette volna a zsinat szellemében való megújulást. A pápai nunciusok és Borromei sz. Károly jelentései egybehangzóan jelzik azt a veszedelmet, amely az egyébként vallásos katolikus svájci népet elsősorban a vegyes vallású vidékeken (különösen Graubündenben és Wallis egy részében) az ágyasságban élő, lanyha papság részéről fenyegette. Ezek a papok egyes helyeken szállodákat, vendéglőket nyitottak, másutt kereskedéssel foglalkoztak, hogy pótolhassák azokat a jövedelmeket, amiket még gyér javadalmukból is kegyuraiknak kellett beszolgáltatniok.

Ezenfelül a protestantizmusnak egyes püspökségek területén történő nagyarányú térhódítása már a katolicizmus pusztá létét is fenyegette. Így volt ez a baseli püspökség területén is, ahol 80 községben mintegy 40,000 lélek tért át a kálvinizmusra, úgyhogy végül maga a megyéspüspök is kénytelen volt székhelyét a besançoni püspökséghez tartozó Pruntrutba áthelyezni. E hatások alatt a vallási életbe is aggasztó visszasságok

csúsztak be. Ilyen volt pl. egyes helyeken az a szokás, hogy a gyónók csak általános gyónást végeztek és a bűnök felsorolását egyszerűen elhagyták, és jellemző, hogy a gyóntatók mégis feloldozták az ilyeneket.³

Zavarólag hatott a vallási élet elmélyülésére az is, hogy a világi hatóságok sűrűn beleavatkoztak az egyházi jogszolgáltatásba. Ez abból a számtalan kiváltságból származott, amelyet a püspöki segítségtől megfosztott svájciak a hitújítás idején a pápától nyertek, amidőn magukra hagyatva, fegyverrel voltak kénytelenek vallásukat megvédelmezni. Igaz, hogy ezeknek az idejéltmult kiváltságoknak fenntartásához azért ragaszkodtak, hogy a katolikus vallást csorbitatlanul megőrihessék, de a papság és a világi hatóság között mégis sűrűn fordultak elő ellentétek, amelyek minden jószándék ellenére is alaposan megtépázták a vallási életet. E fonák helyzetet Pallavicini és Della Torre pápai nunciusok oldották meg, akik kényes jogi problémák kibogozásával eltávolították a reformok akadályait.

A reform megindításának oroszánrészt Borromei sz. Károly végezte. Milánó érseke volt, akinek egyházi joghatósága alá tartozott Svájc is, és így a bíborosi testületben Svájc protektora lévén, különös figyelemmel kísérte a svájci nép vallási viszonyait. Vizitátori körútjain szerzett tapasztalataiból tudta a svájci nép nagy részének ősi hitéhez való őszinte ragaszkodását, ami nagy örömmel töltötte el őt, másrészt azonban aggodalommal kellett látnia, hogy a svájci papság nagy része teljesen alkalmatlan a reformszellemű papi hivatás betöltésére. Ezért elsősorban arról gondoskodott, hogy a Jézustársaság vezetésére bízott milánói szemináriumban elegendő számú és új szellemű papság nevelkedjék a svájci hiány pótlására. A Szentszéknek pedig önálló svájci nunciatúra és jezsuita kollégiumok felállítását javasolta. Egyidejűleg kapucinus missziót is indított a

köztársaságban, bár ennek megtelepülését a protestánsoknak egyelőre sikerült megakadályozniok.⁴

Ez a körülmény azonban csak elodázta, de végleg már nem tudta megakadályozni Svájc katolikus megújódását. A katolikus kantonok vezetősége már 1568-ban elhatározta egy jezsuita főiskola felállítását. E kívánság a rendtagok hiánya miatt egyelőre nem teljesülhetett.

LUZERN VÁROSÁNAK 1570-ben XIII. Gergelyhez intézett ezirányú kérelmét a pápai testőrgárda svájci származású ezrede, Jost Jegesser is támogatta, és ez már meghallgatásra talált. „Miután már annyit hallottunk a kiváló Jézus-társaság működéséről, — írják a kérvényben — és kiküldötték útján magunk is meggyőződünk e Társaság tagjainak életéről és mindez teljesen megnyerte a tetszésünket, azért arra kérjük Öszentségét, hogy hozzánk is küldjön e derék férfiakból.” Ez őszinte és egyenes lélekből jövő kérésnek XIII. Gergely nem állhatott ellen. A Társaság rendfőnöke 1574-ben két felszentelt és egy laikus rendtagot küldött Luzernbe mint első jezsuitákat Svájc területére. Feladatukká tette a prédikálást, a szentségek szolgáltatását, a betegek, kórházak, börtönök látogatását. A jezsuita hithirdetőknek a nyert utasítás szerint prédikációikban szorgosan kerülniök kellett a becsmérő kifejezéseket, még az eretnek tévedések cáfolásába sem volt szabad belemelegedniök, hanem csakis arra kellett törekedniök, hogy a katolikus tanítás a lelkeket minél alaposabban áthassa s főképen arra kellett vigyázniök, hogy életmódjuk követendő példaképen tündököljön.⁵

A svájci katolikus megújódás tehát a jezsuiták luzerni megjelenésével kezdődött. A városi tanács és a nép lelkesedéssel fogadta őket. Már 1577-ben megnyílt a kollégium a város legszebb palotájában. A városnak ezt az áldozatkészségét a rend viszonzotta. Már 1595-ben 12 laikus testvér és felszentelt jezsuita működött Luzernben. A nép hétköznapiokon is tömegesen látogatta templomukat.

Működésüket kiterjesztették a Luzern-környéki

katolikus községekre is. A nép mindenütt tömegesen tódult gyóntatószékeikhez. Renward Cysat luzerni városi jegyző feljegyzése szerint évenként átlagosan 6000-en áldoztak, s a luzerni gimnázium évkönyveinek adataiból tudjuk, hogy míg 1575-ben az egész városban csak 300 áldozás volt, addig 1588-ban csak egyedül a jezsuiták kápolnájában 10,168-an, 1589-ben 12,000-en, 1595-ben pedig már 15,400-an járultak a szentáldozáshoz. E számokban azonban nincs benne a húsvéti áldozók száma, akik a plébániatemplomban áldoztak.⁶ Mindezzel szorosan összefüggött a város erkölcsi emelkedése is, de főképen a papság életmódja változott meg igen előnyösen a jezsuita példák nyomán.

A luzerni kollégiumot 1591-ben hamarosan követte a pruntruti kollégium felállítása. Tíz évvel előbb vették át a jezsuiták a freiburgi főiskolát, mire a városi tanács 1581-ben a polgároknak megtiltotta, hogy fiaikat ezentúl is Genfbe, Bernbe vagy más protestáns városokba küldjék magasabb kiképzés végett. Minden polgárnak nyilvánosan le kellett tennie a katolikus hitvallást, az idegeneknek pedig távoznuk kellett a városból, ha a tanács rendelkezésének nem tettek eleget. A jezsuiták működése nemcsak a vallási életet lendítette fel, hanem a városban is pezsdülő gazdasági életet teremtett. Itt élte utolsó éveit a nagy német jezsuita, Canisius sz. Péter is. Itt virágzott fel csodaszépen a svájci férfiak legelső Mária-kongregációja, mely szintén e Szent alapítása volt 1588-ban. A nép annyira kereste gyóntatószékeiket, hogy 1584-ben 5 gyóntató 8 napon át alig hagyhatta el gyóntatószékét.

A Jézustársaság mellett különösen a kapucinusok vették ki részüket a svájci katolikus újjászületés munkájából. Uri kanton tanácsának sürgetésére jöttek Svájcba, mert — amint ez a tanácsnak Borromei

Károlyhoz írt levelében olvasható — a kapucinus atyák mintaszerű élete nemcsak a svájci papságra, hanem a világiakra is jó hatással lesz, azonkívül prédikálásukra nemcsak a katolikusoknak van szükségük, hanem az Egyház ellenfeleinek is, akik őket mindenfelől körülveszik. Működésüket főleg a jezsuiták körzetén kívül eső és jobbadán vegyes vallású területeken fejtették ki. A szűklátókörű helyi papság az új szerzetesek önfeláldozó munkáját túlzásnak tekintette és kezdetben a katolikus lakosság is barátságtalanul, sőt sokszor ellenszenvvel fogadta őket. Rendházaik száma azonban rövidesen mégis 15-re emelkedett, jeléül annak az ellenállhatatlan lelki erőnek, ami működésükből kiáradt.

Mindenütt megjelentek, ahol a katolicizmust bármilyen veszély fenyegette. Ők mentették meg az appenzeli katolicizmust, amely 1580-ban már úgyszólván csak a kanton székhelyére, Appenzellre szorítkozott, de itt is alig mert megnyilatkozni. Működésük elsősorban a katolikus öntudat felkeltésére irányult. Munkájukat mindenfelé csodálatos eredmény követte. Ahol fellépésük előtt húsvét táján alig 40—50 ember járult a szentségekhez, 1588 Gyertyaszentelőjén már 1825 egyént gyóntattak meg a kapucinus atyák, köztük 290 protestáns. A kanton Grub városkájában 60 évi szünetelés után ismét megkezdődött a katolikus istentisztelet. Más helyeken is olyan eredményeket értek el, hogy már felmerült a remény, hogy az egész kanton egységesen visszatér a katolikus Egyházba. Ezt azonban, mint már említettük, a protestánsoknak azzal sikerült megakadályozniok, hogy a kantont kettéosztották.⁷

A svájci katolicizmusnak a legnagyobb szolgálót azonban mégis Wallisban tették. Itt a Berni és Ráti Alpok közt fekvő protestáns községek szövetkezése 1602 óta teljesen körülzárta Wallis katolikus községeit.

Helyzetük annál fenyegetőbb volt, mert sem Riedmat-
ten sitteni püspök (1565—1604) nem állt közjogi hely-
zete magaslatán, az alsópapság nagy része pedig egy-
kedvűen szemlélte a protestánsok terjeszkedését. A
magára hagyatott népet annyira megfélemlítette a pro-
testáns kisebbség kezében lévő közigazgatás, hogy ami-
kor a Szentszék intézkedésére két francia kapucinus
megjelent Wallisban, a katolikus népet sehogy sem
tudták „templomba terelni”. A kapucinus atyák tehát
a munkahelyeken és piacokon keresték fel őket, míg
végül is eloszlott idegenkedésük.

A hitüket bátran megvalló katolikusok száma az
első nehézségek után oly mértékben emelkedett, hogy
Bern hatalmi szóval lépett fel ellenük és az „istentelen
kapucinus csőcselék” kiűzését követelte a püspöktől.
A kapucinusok azonban a megrettent püspök szavára
sem tágitottak, hanem inkább segítőtársakat kértek. Két
német s egy francia rendtársukkal megerősödve olyan
ellenállhatatlan buzgalommal mentek neki újból a küz-
delemnek, hogy tevékenységük egész Wallist magával
ragadta s megtörte a protestáns hatalom makacs ellen-
állását is. A Vispiiben 1604-ben tartott rendkívüli kantoni
gyűlés a katolikus vallást uralkodó vallásnak nyilvání-
totta egész Wallis területére. A protestánsoknak két
hónap leforgása alatt vagy vissza kellett térniök az
egykor elhagyott katolikus Egyházba, vagy el kellett
hagyniök Wallis területét.

Hasonló szenvedéllyel tört ki a küzdelem Grau-
bündenben is a katolikusok és a protestánsok között.
Itt jezsuiták dolgoztak a vallási élet emelésén, de ki-
zárólag szellemi és lelki térre korlátozták működésü-
ket. Oly eredménnyel dolgoztak, hogy véget vetettek
azoknak a véres, belső zavargásoknak is, melyeket a
külpolitikailag fontos katolikus Veltlin városka miatt a
francia-spanyol ellentét támasztott. Maga a graubün-

deni vallási kérdés csak 1626-ban nyert megoldást, amikor Francia- és Spanyolország közt megkötött monzóni szerződés értelmében Veltlin is tagja lett ugyan a graubündeni kantonnak, de Francia- és Spanyolország közösen garantálták ott a katolicizmus egyeduralmát. Ily sok nehézség árán ettől kezdve a vallási kérdés békés mederbe terelődött Svájc területén. A katolikus hitélet fellendült, a jezsuiták és kapucinusok házai mellett a megreformált bencés kolostorok is gyűjtőpontjaivá váltak a katolikus megújulásnak. A püspöki székeket a zsinat szellemének megfelelő püspökök foglalták el és a 17. század harmincas éveinek nunciusi jelentései már a svájci katolikus hitélet teljes felvirágozásáról számolhattak be a Szentszéknek.⁸

6.

Lengyelország s a katolikus megújulás. Ennek egyik vezéralakja: Báthory István király. A ruthén úniós mozgalom. A katolikus megújulás Lengyelországban.

Lengyelország népét a katolikus kereszténység talajából kinövő polgáriasodás éppen úgy a nyugati kultúrközösség tagjává avatta, mint Nyugat-, vagy Közép-európa bármely más katolikus államát. Ebből a helyzetből kifolyólag az Európán végigviharzott szellemi mozgalmak nem hagyták érintetlenül Lengyelországot sem. Így jutott el Lengyelországba a hitújítás is, hogy alaposan felforgassa a nyugati kultúra legkeletebbre nyúló területének békés vallási viszonyait. A királyválasztásokkal járó küzdelmek és paktumok termékeny talajul szolgáltak a hitújítás terjedésére.

A belső küzdelmek alatt a protestantizmus először egyenjogúságot vívott ki magának. Ezzel azonban nem érte be, hanem a II. Henriktől 1572-ben kicsikart és utódaitól megerősített varsói határozat a nemességnek

is megadta azt a jogot, amely a protestantizmust delelőre juttatta Lengyelországban. Ez voltaképen a „cuius regio, eius religio” elvnek alapos kitágítását jelentette, mely még a német szokást is túlszárnyalta. Mert míg Németországban csak a területiális fejedelmek jutottak el az egyházi joghatóság teljességéhez, addig Lengyelországban a nemesség is ura lett jobbágysági lelkiismeretének. A protestantizmus uralmának mértékét mutatja, hogy a hitújítás idején mintegy 4000 templom (akkoriban igen nagy szám volt ez) került protestáns kézre.

A protestantizmus fölénye azonban nem tartott soká Lengyelországban. A katolikus újjáéledés szelleme sok nehézségen át itt is diadalra tört.

Előnyére vált a katolicizmusnak, hogy míg Lengyelországban a könnyen hevülő nemesség menedéket nyújtott mindenféle európai menekült protestáns szektának (zwingliánus, szociniánus, anabaptista, unitárius, csehtestvér stb.), addig épp e szekták olyan gyűlölettel állottak egymással szemben, hogy ez ellen még az 1570-ben kötött sandomiri protestáns egyesség is képtelen volt megoldást találni. Viszont a vallási egység visszaállítását súlyosbította, hogy a lengyel főpapság általában nem állott hivatása magaslatán.¹ Így a protestantizmus Mazóvia kivételével Lengyelország minden tartományába befészkelődött, sőt eljutott még a püspöki székekig is.

A protestantizmus terjedését döntőleg segítette elő a lengyel nemesség féltékenysége az egyházi rend kiváltságaira, különösen a püspöki törvényszékek széleskörű joghatóságára. E kiváltságokban a maga szabadságának sérelmét látta, míg a protestantizmusra legalább kezdetben úgy tekintett, mint az abszolút szabadság védőpajzsára. A protestantizmusnak ez a vonzó varázsa csak akkor kezdett oszladozni, amikor a trienti zsinat befejezése után Commendone pápai legátus megjelent

Lengyelországban. Az ő befolyása alatt előkelő családok tértek vissza a katolikus Egyházba, így Radzivil Kristóf Miklós herceg, a protestantizmus főtámogatójának, a „fekete” Radzivil Miklósnak a fia. Másrészt különösen Hosius ermlandi püspök támogatásával a jezsuiták is megkezdték működésüket.

A lengyelországi katolikus megújódás rendszeres megindítása azonban a lengyel királlyá választott erdélyi fejedelem, Báthory István (1576—1586) nevéhez fűződik. Báthory István a katolikus megújódás korának kétségtelenül egyik legszilárdabb egyénisége. Restauráló munkáját már Erdélyben megkezdte, ahol lehetővé tette, hogy a katolikus urak legalább birtokaik közepontján tarthassanak egy-egy katolikus papot. Mint a katolikus Egyház rendíthetetlen híve, az Egyház régi fényének és tekintélyének visszaállítására törekedett Lengyelországban is. E téren nagy segítségére volt, hogy Lengyelországban valamennyi külföldi követ közül csak a pápai legátusnak volt meg az a kiváltsága, hogy négyszemközt tárgyalhatott a királlyal. Minden más követnek a királlyal való tárgyalásánál legalább egy szenátornak is jelen kellett lennie. Természetes és magától értődő, hogy a legátusok ezt a jogot törekedtek is felhasználni a protestantizmus terjedésének megakadályozására, majd később a katolicizmus fellendítésére.

Báthory mellett egy hasonlóan kiváló tehetségű jezsuita, Possevino legátus töltötte be a tanácsadó szerepét. Ez a körülmény igen jelentős hatással volt Lengyelország vallási kialakulására. Maga Báthory is jól látta, hogy a mozgalom megindítására mely eszközök a legalkalmasabbak. Lengyelország földrajzilag és politikailag egyaránt veszélyes helyzetben volt: keleten az ellenséges görögkeleti moszkovita, nyugaton pedig a protestáns svéd, délen a mohamedán török ellen kellett védekeznie. A királyi hatalom megkötöttsége egy Stájer

Ferdinánd-féle restauráció lehetőségeit kizárta, azért a katolikus újjászületés útját úgy vetette meg, hogy a katolikus megújulás terén kifejtett működése teljesen szellemi síkon mozgott. A püspökségeknek kizárólag katolikus papokkal való betöltése és az a pápai nunciusra ruházott jog, hogy a püspököket hitéleti szempontból bírói széke elé idézheti és el is mozdíthatja, lehetővé tette, hogy a püspöki székeket egyházi szempontból megbízható egyénekkel tölthették be. Másrészt pedig annál a jelentős és befolyásos pozíciónál fogva, amelyet a lengyel országgyűlésen elfoglaltak, a püspökök politikailag is megerősítették a katolicizmus helyzetét.

Legdöntőbb szerepet azonban itt is a jezsuiták játszották az ország katolikus újjászületésében. Gyors és nagy eredményeik bámulatot keltenek ma is. Egész városok és vajdaságok tértek vissza az Egyházba már első fellépésükre. A krakkói egyetem tanári testülete már 1578-ban elhatározta, hogy csak olyanokat ruház fel akadémiai fokokkal, akik előzőleg esküt tesznek a trienti zsinatra.² A király támogatásával tehát jezsuita kollégiumok létesültek, hogy új szellemmel telítsék az új generációt és biztosítsák a jövőt a katolicizmusnak. Az új szellem fészke az István király által alapított wilnói egyetem lett. Ezenkívül a trienti zsinat rendelkezéseinek végrehajtása, a szerzetesrendek reformja, a király buzgó vallásos élete és ama határozott kívánsága, hogy az emberek térítése kizárólag a meggyőzés alapján történjék, politikai téren pedig a katolikus Zamoiski-párt fölkarolása — mindez olyan szellemi hullámmást idézett elő Lengyelországban, hogy már előre érezhetővé vált a reformszellem, a katolikus megújulás leírhatatlan diadala.

Báthory István uralkodása tehát a katolicizmus szempontjából korszakalkotó jelentőségű volt. Az általa elvetett mag csak halála után kelt ki, a Zamoiski-

párt segítségével trónra jutott III. (Wasa) Zsigmond svéd hercegnek, Jagelló Katalin fiának uralkodása (1587—1632) alatt. A jezsuita kollégiumokból kirajzó ifjú lengyel nemesség első csapata a katolikus megúj-hodás szellemét magával vitte a politikai küzdőterre is. Ennek a jelentősége könnyen megérthető a jezsuita iskolákból kikerülő új nemzedék számából. A poznani gimnáziumukban már 1596-ban 800 növendék tanult és körülbelül ennyire rúgott a wílnói növendékek száma is. Igaz, hogy ebben a számban benne van az ugyanott velük együtt nevelkedő protestáns nemes ifjak száma is, de a protestáns ifjúság jezsuita iskolákban való nevelése nemhogy hátráltatta, hanem alaposan elő-mozdította a katolikus megúj-hodás terjedését. A más-vallású tanulók csak az összes tanulóknak előírt prédikáción voltak kötelesek megjelenni, egyébként az iskolai szabályok nem akadályozták őket vallásuk gyakorlásában, sőt a katolikus diákoknak szigorúan tilos volt bántalmazni őket vallásuk miatt. Ezzel nemcsak a vallási téren szikrázó feszültséget enyhítették a protestáns és katolikus nemesség között, hanem elérték azt is, hogy a protestáns ifjak mindgyakrabban tértek át a katolikus vallásra.

A türelemmel és szelídséggel párosult bölcseségnek ezen a téren annál gyümölcsözőbbé kellett válnia, mert a jezsuita iskolák egyrészt szellemi fölényükkel hódítottak, másrészt pedig már úgyszólván behálózták egész Lengyelországot. Poznan, Braunsberg, Wilno, Poltava, Jaroslau, Lublin, Niesvies, Riga, Dorpát, Pollock, Krakkó, Lemberg, Danzig, Thorn nemcsak jezsuita székházak, hanem egyúttal a lengyel tudományosság szellemi gócpontjai lettek. A hitújítás alatt számbelileg megfoghatókat katolikus papság sorait is jezsuiták egészítették ki, úgyhogy Zsigmond uralkodása alatt Lengyelországban 400 lengyel nemzetiségű jezsuita

működött és a lengyel jezsuita rendtartománynak két részre való oszlása is szükségessé vált. Így keletkezett a litván és a tulajdonképeni lengyel rendtartomány. Tagjai elárasztották Lengyelországot, sőt a lengyel határokon túlmenve, Magyar- és Oroszországba is bevitték a katolikus megújhodás szellemét. Lengyelországot elsősorban ez a szellemi, valláserkölcsi és tudományos mozgalom vitte vissza a katolikus Egyházba.³ E szellemiség mellett azonban III. Zsigmond tántoríthatatlan katolikus felfogása és szeplőtlen magánélete éppen ilyen jelentős tényező volt a nagy lengyel átalakulásban.

A lengyel királyok hatalmi súlyát a nemességnek úgyszólván királyi jogaival szemben voltaképen a tisztségek betöltésére vonatkozó királyi jog tartotta fenn. Lengyelországban minden tisztség, kis- és nagyméltóság betöltése a király jogkörébe tartozott. Ha tekintetbe vesszük, hogy a tisztségek és méltóságok száma mintegy 20,000-re rúgott, akkor megérthetjük, hogy ennek a jognak a gyakorlása mit jelentett politikai és vallási téren. A lengyel nemességet voltaképen ez a jog tette a királytól függővé és ez biztosította a király akaratának érvényesülését, tehát eredményesen lehetett felhasználni a katolikus megújhodás érdekében is.⁴

A katolikus nemességnek nyújtott méltóságok adományozásával a békés térítés már Báthory István alatt megkezdődött, III. Zsigmond pedig általánossá tette ezt a királyi kegyet. Lelkiismeretbeli kötelességének tartotta, hogy közigazgatási, katonai, bírói méltóságokba és tisztségekbe csakis katolikusokat helyezzen. Ezen a téren vallott felfogására a legjellemzőbb, hogy — amint Ranke mondja — a pomerániai vajdaságot főképen azért adományozta Mortargen Lajosnak, mert ez viszont a jezsuitáknak ajándékozta thorni házát.⁵ A király e magatartásának hatása érezhetővé

vált Lengyelország egész területén. Legfeltűnőbbben azonban a lengyel-porosz vidékeken volt tapasztalható, ahol előbb a nemesség és a városi polgárság egyformán a protestantizmushoz szegődött, de a király magatartása a nemességet visszavítte a katolicizmus táborába, úgyhogy a protestantizmus ezen a vidéken úgyszólván kizárólag a városokba szorult.

A katolikus reformszellem természetes következménye volt a lengyel katolikusok ama törekvése, hogy azokat a templomokat, amelyeket egykor katolikus hívők a pápa hozzájárulásával emeltek, de a hitújítás idején protestáns kézre kerültek, visszavegyék és ismét az Egyház jogos tulajdonává tegyék. A püspökök egymásután jelentették be igényeiket, elsősorban az elkobzott plébániatemplomokra. III. Zsigmond támogatta is ezeket a törekvéseket. Midőn ezzel szemben a protestánsok az 1572-i varsói szövetekezés alapján a lelkiismereti szabadság kölcsönös védelmére hivatkoztak, a király nem habozott kijelenteni, hogy éppen az egyenlő védelem elve követeli meg, hogy a jogtalanul elvett templomok visszaadassanak egykori tulajdonosaiknak. Ezen az alapon 1598 végéig sikerült is az egykori katolikus templomok felét, mintegy 200 plébániatemplomot visszaadni katolikus rendeltetésének. Az előretörő szellem azonban e téren sem nyugodott, míg csak valamennyi templom vissza nem került, úgyhogy csak Danzigban tartották meg a protestánsok továbbra is az egykori katolikus plébániatemplomot.

A nemesség tömeges visszatéréseivel járt a katolicizmus politikai megerősödése is. Azelőtt a szenátus a nemesség nagy részének hitehagyása következtében mindinkább protestáns színezetet nyert, most lassan visszaszerezte katolikus jellegét. E mellett tovább folyt a katolicizmus hitbeli megerősödése is. A lengyel püspöki székekbe most már a reformkor szellemétől át-

hatott egyének kerültek, akik főpapi kötelességeik komoly teljesítésével, egyházmegyéjük lelkiismeretes vezetésével és főleg a hivatásuk magaslatán álló buzgó papság nevelésével olyan új korszakot nyitottak meg Lengyelország közéletében, hogy Malaspina nuncius már 1598-ban azt a jelentést küldhette Rómába, hogy „ha VIII. Kelemen uralkodása kezdetén úgy látszott, mintha a protestantizmus a katolikus vallást teljesen kiirtaná Lengyelországban, most viszont a katolicizmus temeti el az eretnekséget”.⁶

A protestánsok 1606 és 1607-ben még egyszer megkísérelték előbbi befolyásuk visszaszerzését, erőszakos megmozdulásuk azonban az ifjú lengyel nemesség részéről olyan szenvedélyes megtorlásban részesült, hogy végleg le kellett tenniük arról az ábrándról, hogy Lengyelország vezetése valaha is a kezükbe jusson.

A katolikus fellendülésnek e sikerei ismét felszínre hozták a nem egyesült ruthének (ruszinok) visszatérítésének a gondolatát is. Nagy tömegeiket a hitszakadás különösen a 16. század elejétől hódította el a lengyel katolikus egyháztól. Tömegesen pártoltak el Galíciában, Podóliában, Wolhyniában és Ukrajnában éppen úgy, mint a fehér és fekete oroszok Litvániában. Az első, aki visszatérésük ügyét ismét felvetette, a katolicizmus nagy lengyel apologétája, Skarga Péter jezsuita volt. 1577-ben megjelent nagy munkájával megvetette a ruthén únió alapjait. Az ő nyomain haladt Possevino, amidőn XIII. Gergely megbízásából nekilátott a lengyelországi ruthén és orosz ifjúság nevelésére szolgáló intézmények alapításához és egy görög kollégium szervezéséhez Rómában. A tanítás és a meggyőzés szellemi fegyvereit az únió keresztülvitelében éppenúgy a jezsuiták vették a kezükbe, mint a protestantizmus elleni küzdelemben.

A Wilnából mint központból kiinduló szellemi mozgalom hamarosan nagy hullámokat vetett, egyúttal azonban nehéz akadályba is ütközött a legnagyobb ruthén mágnás, a kievi vajda, a szakadárság fővédője, Ostrogsky Konstantin személyében, akinek a kegyurasága alá 1000 ruthén templom és a lucki meg a pinski ruthén püspökség tartozott. A hatalmas kievi vajda ellenállásával szemben már Báthory István is kénytelen volt elejteni úniós terveit, ugyanígy volt kénytelen tenni Zsigmond király is uralkodása első éveiben. Az únió gondolata azonban mégsem aludt ki az első sikertelenségre. Politikai okokból különösen Zamoiski kancellár nem nézte jó szemmel a szakadárságot, mert ez Oroszországgal lelki közösséget is jelentett. Ez pedig Lengyelország területi épségére beláthatatlan és állandó veszedelmet jelentett.

Maga a szikra, amely az únió gondolatát egyszerre tömegmozgalommá lobbantotta, magából a ruthén egyházból indult ki. A ruthén egyház belső élete mély süllyedés képét tárta fel éppen akkor, amikor a mellette élő katolikus Egyház erkölcsi színvonala csodás magasságig emelkedett. A püspöki székeket pénzen vagy protekcióval szerezték meg s ez a ruthén egyházban is az erkölcsi süllyedést vonta maga után, mint annakidején a katolikus Egyházban.

Az egyházkormányzat és a papnevelés elhanyagolása az alsópapság nagy szellemi és erkölcsi eldurvulásával járt. A ruthén papság körében oly nagyfokú tudatlanság kapott lábra, hogy ma már érthetetlennek látszik, miképen lehetett ilyen emberekre bízni a nép lelki vezetését. A papság úgyszólván csak írni és olvasni tudott. A hittudományban való jártassága csak a katekizmus felületes tudásáig terjedt. Míg a nép hitélete csak az istentisztelet külsőségeire és a böjtök szigorú megtartására szorítkozott, addig a nemesség

lenézte és megvetette az erkölcsileg és szellemileg egyaránt lebukott papságot. Azok a ruthén főpapok pedig, akiket magasabbrendű lelkeség vezetett, a bajok gyógyítását éppen úgy legfőbb egyházi hatóságuktól, a konstantinápolyi patriarchától várták, mint maga Zsigmond király is. Csakhogy Jeremiás patriarcha lengyelországi időzése 1589-ben nemcsak nem orvosolta az erkölcsi bajokat, hanem úgy látszott, mintha az erkölcsi süllyedés megállítása neki nem is lenne oly fontos, mint ahogy azt Lengyelország várta volna tőle. A patriarcha inkább arra törekedett, hogy egy független moszkvai patriarchátus felállítása révén a ruthéneket visszatartsa a katolikus Egyházzal való egyesüléstől.

E csalódás okozta, hogy Zamoiski és Zsigmond király is a cselekvés terére léptek, hogy a ruthéneket Konstantinápoly helyett Rómával egyesítsék. Zsigmondot most is elsősorban lelki okok bírták a cselekvésre, Zamoiski kancellárt ellenben főként politikai meglátás lendítette élénk tevékenységre. Mellettük állt nagy tudásával a mozgalom igazi lelke, Skarga Péter és Terlecki Cirill lucki keleti püspök, aki hanyatló egyházmegyéje erkölcsi felemelkedését és jövőjét csak a katolikus Egyházzal való kapcsolatban látta. Testvérként állt mellette lucki katolikus püspöktársa, Maciejowski Bernát. Hamarosan csatlakozott hozzájuk egy újabb erőteljes egyéniség is: Pociej Wladimir keleti püspök, majd a pinski püspök, a bresti archimandrita és végül maga a kievi metropolita, Ragoza Mihály is. 1595 június havában Brestben tartott gyűlésükön kimondották, hogy egyházaik és híveik megmentésére, Zsigmond király tudtával, elszakadnak a pogány török szultántól függő konstantinápolyi patriarchától, tanításukból elhagynak minden olyan tételt, amely ellenkezik a római katolikus vallás tanításával és csatlakoznak a katolikus Egyházhoz, melyet egykor elhagytak

őseik. Csak azt kívánták, hogy a Szentatya hozzájárulásával megtarthassák keleti szertartásaikat. Miután a nyilatkozat aláírására megnyerték távollevő ruthén püspöktársaikat is, a nyilatkozatot Zsigmond és Malaspina nuncius elé terjesztették. A király kijelentette, hogy a csatlakozó ruthén egyházak elnyerik mindazokat a jogokat és kiváltságokat, amiket a katolikus Egyház élvez Lengyelországban: püspökké csak ruthéneket nevez ki és ezek teljesjogú tagjai lesznek a lengyel szenátusnak is. VIII. Kelemen örömmel töltötte el a nagy győzelem híre és a Rómába érkező keleti szertartású püspököket atyai szeretettel fogadta vissza az Egyház kebelébe.⁷

MIG AZONBAN a püspöki küldöttség Rómát járta, idehaza Ostrogsky vajda a lengyel protestánsok támogatásával hatalmának minden eszközét latba vetette, hogy az úniót megakadályozza. Az egyesülni nem akarók részéről a harc szellemi vezetését egy Konstantinápolyból lengyel földre menekült görög kalandor, Nikéforosz vette kezébe. Mellette Lukarisz Cirill mint az alexandriai patriarcha megbízottja, küzdött a legnagyobb szenvedéllyel az egyesülés ellen. Ez különben is sokat veszített azzal, hogy a lembergi és przemysli püspökök Ostrogsky pártjához csatlakoztak. Az úniótól húzódó tömegre azonban a legnagyobb hatást az állandóan köztük élő alsópapságnak az úniótól való idegenkedése gyakorolta. A Rakoza halála után kievi metropolitává kinevezett Pociej működését a keleti alsópapság bujtogatása annyira megbénította, hogy 1606-ban végre maga is arra kényszerült, hogy székhelyét az ellenséges érzületű tömeg fenyegető magatartása miatt Kievből Wilnába helyezze át. Ostrogsky halála után ugyan maguk a katolizáló Ostrogsky-ivadékok is az únió mellett foglaltak állást, de ennek létrejöttét egy új akadály, a jeruzsálemi patriarcha által felizgatott ukrainai kozáklázadás tette lehetetlenné.

Igy 1620-ban maga Zsigmond is kényszerült visszalépni attól, hogy az úniót politikai eszközökkel erőltesse. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az únió

békés lelki eszközökkel való terjedése csendben tovább ne folyjon még a legszenvedélyesebb politikai harcok közepette is. Ennek eredményét legjobban az mutatja, hogy Lengyelországban az egyesült ruthén egyháztartomány a 18. század elején már 9 egyházmegyét foglalt magában. Ezeket a szép és biztató eredményeket azonban nagyrészt megsemmisítette Lengyelország ismételt felosztása. Ez az egyesülést fokozottan megszüntette, különösen Lengyelországnak azokon a részein, melyeket Oroszország tartott megszállva 1918-ig.

7.

III. Zsigmond a svéd trónon. Kísérlet a svéd katolicizmus fölélesztésére. A sikertelenség politikai és vallási okai.

III. Zsigmond lengyel királynak svéd trónfoglalási kísérletével kapcsolatban ugyancsak Lengyelországból indult ki Svédország rekatolizálásának a terve.

Wasa Gusztáv azzal fenyegette meg Helsigland lakóit, hogy ha el nem fogadják azonnal a lutheri hitet, léket vágat a Deelen-tó jegén és valamennyiüket belefullasztja.¹ Az ilyen kegyetlen módon terjedő hitújítás és Wasa véres intézkedései sem tudták azonban elsőpörni az egykor virágzó és dicső svéd katolicizmus nyomait. A bőjtöket a svédek pontosan megtartották, a megholtakért állandóan imádkoztak tovább is és közismert Mária-tiszteletükhöz hűségesen ragaszkodtak. Possevino 1578-i jelentése erről meghatóan beszél.² Az ország földrajzi viszonyai is sok tekintetben hozzájárultak ahhoz, hogy a katolikusok a véres üldözés ellenére sem tűntek el végkép Svédországból.

Magában a királyi családban is tovább éltek a katolikus hagyományok s ez többeknél a katolikus Egyházhoz való visszatérésre vezetett. A nép érületére való tekintettel egyes régi katolikus szertartásokat

az új lutheránus ritus bevezetésénél tovább is fenn kellett tartani és ugyancsak fenntartották a püspöki szervezetet is. Mindez a nép nagy tömegénél a régi vallásra emlékeztetett. Maga III. János svéd király (1568—1592), aki Wasa Gusztáv második fia volt és ennek utóda lett, katolikus feleségének, a lengyel Jagelló Katalin befolyására nemcsak visszatért a katolikus Egyházba, hanem azt is elhatározta, hogy Svédországot újra egyesíti Rómával. Ennek előkészítésére kiváló jezsuitákat hívott az országba, hogy egyrészt lelkileg munkálják az egyesülés talaját, másrészt közvetítsék a tárgyalást a Szentszékkal. Közben maga ügyes tapintattal azon dolgozott, hogy az egyesülés zökkenés nélkül mehessen végbe. Alig szűnt meg ugyanis atyja trónrajutásával a Dániával még 1397-ben kötött kolmari unió (bár a westeräsi egyezmény 1554-ben a királyságban a Wasa-házat tette öröklődővé), az új uralkodóház férfitagjai a trónigénylés tekintetében egymással szemben állottak.

Wasa Gusztáv legidősebb fiának és utódának, XIV. Eriknek egész uralkodását lefoglalta öccseivel, Jánossal és Károllyal, a sudermanlandi herceggel vívott küzdelme. Most az ingadozó Jánossal az erőskezü Károly állott szemben és a katolikus s Egyházhoz hajló király ellen a protestánsokat gyűjtötte táborába. A király az ellenzékthől megijedt, de a katolikus hitre való áttérését is inkább előnyös politikai kilátás, semmint erős meggyőződés vezette. Most ahhoz a felemás megoldáshoz folyamodott, hogy 1576-ban új liturgiát szerkesztett a svédeknek („János király Vörös-könyve“) és Rómába felterjesztette azokat a feltételeket, amelyek szerinte alkalmasak volnának a Rómához való visszatérésre. Miután az új liturgiát a svéd protestáns püspökök és a lelkészség egyetemes gyűlése is elfogadta, majd hozzájárult ahhoz az országgyűlés is, úgy látszott, hogy a katolikus

újjáéledés egy csapásra győzelmet arat Svédországban. Az egész akció azonban megfeneklett, mert Róma az elébe szabott feltételeket nem fogadhatta el az Egyház és a katolikus hit sérelme nélkül. Bár a pápa a király jóindulata iránt kifejezésre juttatta legmesszebb menő hajlandóságát, mégsem tudtak megoldásra találni, pedig az új liturgiában ismét az áldozat jelentette a szentmise lényegét, azonban a kétszínrel való áldozás, a papok házassodása, a szentmisének svéd nyelven mondása és a holtakért való imádság eltörlése olyan kívánságok voltak, amelyeket Rómának vissza kellett utasítania épp a várható következmények miatt.

A visszautasítás a királyt annyira elkedvetlenítette, hogy a maga szerkesztette liturgiát megtartva, véglegesen visszavonult a katolizáló mozgalomtól. Visszavonulása annyira a protestantizmus malmára hajtotta a vizet, hogy 1587-ben már kényszerítve érezte magát annak a kijelentésére, hogy az istentisztelet szertartásain semmit sem fog változtatni és a tisztségeket kizárólag protestánsokkal fogja betölteni. Mindebben azonban nem csekély szerepet játszott az a körülmény is, hogy János király feleségének, a buzgó katolikus Jagelló Katalinnak halála után a fiatal, 16 éves, makacsan protestáns Gunnila Bielkével lépett házasságra. Ez azután a király lelkében mindazt lerombolta, amit Katalin épített a katolicizmus javára.

A katolikus restauráció reményei azonban még egyszer feléledtek, amidőn III. János 1592-ben meghalt és fia, a Jagelló Katalintól származó és katolikus vallásban nevelkedő Zsigmond lengyel király 1593-ban Svédországba indult, hogy elfoglalja atyja trónját és svéd királlyá is koronáztassa magát. Az új király trónfoglalása a restauráció tekintetében annál sikeresebbnek ígérkezett, mert több püspöki szék, valamint az upsalai érseki szék ugyanekkor megüresedett és új

lehetőség tűnt fel, hogy ezeket a méltóságokat megfelelő egyénekkel töltik be.

A trónfoglalás sikerében a svéd katolikusok a legnagyobb reménykedéssel bíztak és maga VIII. Kelemen is annyira bízott, hogy az útrakelő királyhoz külön követet küldött olyan utasításokkal, amelyek a koronázással kapcsolatban felmerülhető valamennyi kérdésre megfeleltek. Csakhogy mialatt Zsigmond a királynéval, Malaspina nunciussal, két jezsuitával és nagyszámú lengyel nemessel, mintegy 400 főnyi fegyveres kísérettel Svédország partjaira érkezett, azalatt Svédországban olyan események történtek, amelyek mind a trónfoglalás ügyében, mind a vallási kérdésben döntő súlyúak voltak. Az elhalt király öccsének, Károly sudermanlandi hercegnek a személye körül viharzottak az események. Károly herceg ugyanis már a mindinkább visszavonuló János király életében is úgyszólván királyi jogokat gyakorolt Svédország egy részében és bátyjával szemben a protestánsok élén állott. Céltudatos politikai tevékenységű és határozott ember volt, aki a kínálkozó alkalmakat ügyesen tudta kihasználni; a protestánsoknak valóban volt okuk benne bízni.

Mivel attól tartottak, hogy Zsigmond akadálytalan trónfoglalása és a királyi hatalom átvétele válságba sodorja a svéd protestantizmust, azért kihasználták azt az időt, amely János halála és Zsigmond trónralépése közben eltelt, és addig is minden eszközt felhasználtak a katolikus gondolat győzelmének megakadályozására.

Első lépésük az volt, hogy Károly herceget Zsigmond távolléte idejére kormányzóvá választották. Az 1593-i upsalai gyűlésen újból kihirdették az augsburgi lutheránus hitvallást, eltörölték III. János liturgiáját és az istentiszteletből mindent száműztek, ami a katolicizmusra emlékeztetett. A lutheránusság egyeduralmának biztosítására a kálvinizmust éppen úgy eretnekségnek

és üldözendőnek nyilvánították, mint a katolicizmust. Az egyházi állásokat és a püspöki méltóságokat, amelyeket Róma oly fontosaknak tartott, egytől-egyig lutheránusokkal töltötték be, upsalai érsekké pedig Angermannus Ábrahámot tették, aki a katolicizmus leghevesebb ellensége volt. A lutheri protestantizmus még sohasem volt ily kizárólagosan a hatalom birtokában. Befolyása alatt már a királyra is csak úgy tekintettek, mint valami idegen trónkövetelőre, mint pártütőre, aki veszélyezteti az igaz vallás uralmát. Ugyanezt állapítja meg maga a protestáns Ranke is. Mind nyiltabban és leplezetlenebbül jelentkezett az az elgondolás, hogy a törvényes katolikus örökös helyett a sudermanlandi herceget, a protestantizmus előharcosát ültetik Svédország trónjára.

Ilyen körülmények között lépett Svédország földjére 1593 szeptember 3-án Zsigmond lengyel király. Az események gyorsan torlódtak egymásra. A Károly vezette küldöttség elsősorban azt követelte Zsigmondtól, hogy távolítsa el környezetéből Malaspinát és fogadja el az upsalai gyűlés határozatait, hogy a vallási viszonyokon nem változtat, a püspöki kinevezéseket jóváhagyja és az állásokat csakis protestánsokkal tölti be. Zsigmond visszautasította ezeket a jogtalan és túlzóan egyoldalú követeléseket, melyek semmi érvényesülést nem akartak engedni a nagyszámú svéd katolikusságnak. Hallani sem akart a pápai nuncius eltávolításáról és joggal hivatkozott arra, hogy amíg Svédország a moszkvai, sőt a tatár követeknek is szabad mozgást enged, addig Zsigmond sem foszthatja meg ettől a pápai követet. Az upsalai határozatokat, melyeket távollétében hoztak, érvényteleneknek jelentette ki, a protestánsok kizárólagos hivatalviselési követelését pedig azzal utasította vissza, hogy ezt már János király visszavonta 1591-ben. A Károly herceggel egyetértő

protestáns lelkészek izgatása azonban egyre szította a szenvedélyeket.

MÁR AZT IS Zsigmond királynak rovására írták, hogy drottninghalmi kápolnájában egy jezsuitának szállást adott, hogy ott katolikus istentiszteletet tartson és a környék katolikusait szentségekben részesítse. Svédországban tehát Stuart Mária esete ismétlődött meg, hogy azok az alattvalók, akik maguknak teljes vallási szabadságot követeltek, ugyanezt megtagadták saját királyuktól. Hiába jelentette ki Zsigmond, hogy a protestánsok vallásgyakorlatát nem fogja akadályozni, de viszont azt kívánta, hogy katolikus alattvalói is részesedjenek ugyanebben a szabadságban. Károly herceg meg az upsalai érsek vezetése alatt álló nemesség nagynehezen csak a királynak volt hajlandó megadni azt a jogot, hogy házikápolnájában saját személyének csendben katolikus szentmisét mondjanak, ellenben makacsul követelte, hogy katolikus szentmiséket mondani és azokon résztvenni általában szigorúan tilos legyen. Ugyancsak lázasan követelték őket, hogy Svédországban állami hivatalt kizárólag protestáns vallású polgár nyerhessen. Sőt még azzal a követeléssel is fölléptek, hogy a templomokban és az iskolákban csakis a lutheránus hitvallást legyen szabad tanítani.

A király fölháborodva utasította vissza ezeket a teljesen jogtalan és erőszakos követeléseket. Mikor azonban a protestáns fenyegetések olyan jelleget öltöttek, hogy már személyes szabadságát sem érezte biztonságban, a kényszer hatása alatt elfogadta ezeket a koronázási feltételeket, de a pápai nuncius előtt írásba foglalta, hogy a koronázási esküt erőszakkal csikarták ki tőle és ezért lelkiismeretben nem is érzi kötelezőnek. Ezt mutatják egyébként azok az intézkedések is, amelyeket közvetlenül a koronázás után tett a katolikusok javára. Állami tisztségekre és közjogi méltóságokra katolikusokat is felemelt és négy protestáns helytartót megeskettetett, hogy Svédországtól való távolléte alatt a katolikus vallást és a katolikus állampolgárokat védelmezni fogja. Házakat vásárolt, ezekben kato-

likus szentmisék végzésére kápolnákat rendezett be és katolikus papokat nevezett ki. A koronázás után maga is nyíltan gyakorolta vallását, hogy ezzel is bátorítsa alattvalóit katolikus hitük megvallására.

Amikor azonban a király visszatért Lengyelországba, fékeveszett gyűlöletben tört ki a rombolás, a svéd katolicizmust végleg eltíró düh. A katolikus istentisztelet céljait szolgáló házakat lerombolták, és mindent, ami az ősi vallásra emlékeztetett: tárgyakat, kolostort, templomot, képeket, műkincseket ledöntöttek és tönkre zúztak, gyakran a jóérzésű vagy katolikus parasztság elkeseredett ellenállása ellenére is. Nem nyertek kíméletet az ősi svéd szentek nemzeti ereklyéi sem.

Az 1595-i süderköpíngi országgyűlés eltiltott minden katolikus vallásgyakorlatot és szigorúan elrendelte, hogy a lutheránus valláson kívül valamennyi felekezet hívei és lelkészei 6 hónapon belül kötelesek elhagyni Svédországot. A katolikusüldözést kiterjesztették a wadstenai apácákra is, bár azok a svédek nemzeti szentjének, sz. Brigittának sírjánál szentelték életüket Isten imádására. A még Svédországban található néhány katolikus papot is kiűzték és az upsalai érsek vezetése alatt olyan fanatikus üldözés indult meg a papjaitól megfosztott régi hit ellen, aminőhöz hasonlót Svédország története nem tud felmutatni. A községekbe templomvizsgálók szálltak ki és a népet erőszakkal kényszerítették a protestáns istentiszteleten való részvételre. Az ellenszegülőket megkorbácsolták, sőt maga az érsek erőteljes fiatalembereket vitt magával körutazásaira, hogy a térítésnek ezt a gyakorlati megoldását az ő felügyelete alatt hajtsák végre. Ha azonban a gyűlölet és az erőszak a katolikus szentmiséket ki is tudta irtani Svédországban, az ősi hit emlékét mégis fenntartották a félreeső falvak. Ezekben a régi

szertartás maradványai a nép megható ragaszkodásával szinte máig fennmaradtak.

Nagy politikai tervek kapcsán Zsigmond még egyszer megkísérelte, hogy Svédországot átszervezze. Ha egyszer sikerül a Balti-tengert hatalmába ejtenie és Svédországot a katolicizmushoz vissza tudja vezetni, akkor Svédország úgy léphet fel, mint a katolicizmus és a nyugati kultúra északeurópai zászlótartója. A katolikus Svédország hajóhada állandóan sakkban tarthatja a protestáns Angliát, Poroszországot is bármikor elragadhatja Brandenburgtól és míg így egyfelől döntő csapást mérhet a protestantizmusra, a majd katolikussá lett Finnországon át kérdésessé teheti a szakadárság uralmát Oroszországban is. Ilyen nagy tervekkel kötött ki Svédországban másodszor Zsigmond király 1598-ban. Csak 5000 főnyi lengyel hadat vitt magával, mert nem is merte gondolni, hogy Svédország ellenálljon törvényes királyának.

Csakhowy míg Zsigmond Svédország felé evezett, Károly herceg a hatalom igazi birtokában készült fogadására. A király Stockholm felé indította a csapatait, amelyekhez Upland felől a finneknek kellett volna csatlakozniuk. Ezalatt Károly is elindította seregeit, de nem fogadni, hanem elűzni a törvényes királyt. Kétszer csaptak össze Stangebrónál. Az első csatában Zsigmond győzött, de lengyel katonáit eltiltotta a legyőzött svéd csapatok üldözésétől. A svéd király nem akart svéd vért ontani s felfüggesztette a harcot. A második összecsapásnál már Károly kerekedett felül, de ő már annál inkább tobzódott a lengyel vér kiontásában. A lengyel király elvesztette a harcot, a világszép terv köddé foszlott, mely minden bizonnal egész Európa politikai és egyháztörténelmét másképp alakította volna s talán hazánk törökdúlását is meggátolta volna. Károly herceg lépett Svédország trónjára és egy negyedszázad mulva

Gusztáv Adolf vezetése alatt (a Zsigmond-féle roppant tervekkel homlokegyenest ellentétes irányban) épp a protestantizmus élére állította Svédországot.

8.

A katolikus reformkor Magyarországon. A katolicizmus helyzete a 17. század elején. Paphiány. A reformpüspökök. A jezsuiták. Az újjáéledés előhaladása. A protestáns reakció. Pázmány Péter. Visszatérések az Egyházba. Erdélyi vallásügyi fejlődés. A protestantizmus előretörése. Báthory István a katolicizmus megmentéséért. A jezsuiták működése és üldözése. Az unitáriusok ellen.

A szellemi élet közössége hazánkat minden szállal a nyugati kereszténységhez fűzte, természetyszerűleg következett tehát, hogy a 16. század nagy vallási forradalma és a katolicizmus megújhodása szintén jelentős történelmi helyet foglalt el a magyar történet fejezetei között is. Természetes azonban, hogy a nagy történeti folyamatok a magyar földön nem lehettek egyszerű másolatai a nyugatinak. Ha kísérő jelenségei tüntetnek is fel rokon vonásokat, ám a magyarországi katolikus megújhodás éppen úgy, mint egykor a hitújítás, a maga történelmi fejlődésében nagy eltéréseket mutat a nyugatitól.

Ez összefügg a magyar nemzet sajátos jellegével, e korbeli különleges helyzetével, politikai és területi megosztottságával. Ez a szétosztottság: Erdély és a királyi Magyarország, de főkép a török birtoklás az ország közepén, az állandósult háborúk és az ezekkel összefüggő politikai-s vagyoni bizonytalanság, meg az ország égető sorskérdései — mind-mind késleltették a magyar katolikus megújhodást. Csak jóval az általános európai katolikus megújhodás után vehette kezdetét a magyar katolikus egyház restaurálása, mégpedig első-

sorban a királyi Magyarországon, a mai Felvidéken és Nyugatdunántúlon. Az egész ország területén pedig érthetően csak a felszabadító háború után indulhatt meg a katolikus újjáéledés és valójában belenyúlt a 18. század közepébe, holott Európában az újjáéledés kora már száz évvel előbb lezárult a westfáliai békével. Nyugateurópában az északi részek kivételével a katolicizmus már jelentősen megerősödött politikai erejében is, amikor nálunk még az 1618-i országgyűlésen is az ellen kellett hadakoznia, hogy a katolikus főurakat és püspököket ne lehessen kényszeríteni arra, hogy katolikus templomokat engedjenek át protestáns istentisztelet céljaira.

A Német Birodalomban a protestáns többségű fejedelemségek mellett már kialakultak a tisztán katolikus territóriumok is, nálunk pedig egy gazdag nagyszombati lutheránus polgár, Asztalos András még 1608 március 8-án is dicsekvő hangon írja Szenczi Molnár Albertnek, hogy immár a primások székvárosában, Nagyszombatban is külön iskolamesterük és prédikátoruk van a lutheránusoknak, akik a szószékről bátran „prédikálnak a katolikusok, a pápa, az érsek és a káptalan ellen. Most nyilván nagy bátorsággal hirdetik az evangélium Pozsonyban, Szombatban, Komáromban, Győrött, Somorján és Sellyén. A jezsuitákat be sem bocsátják az országba. Sok helyen, ahol a háború (Bocskay felkelése) előtt be sem mert menni a lutheránus prédikátor, most immár a pápistákat be sem bocsátják!”¹ E megkésett jelenségek mellett a magyar katolikus újjáéledés útjában is feltalálhatók azok az akadályok, amelyek Európa-szerte megnehezítették a katolikus megújhodás érvényesülését.

A német territoriális fejedelmek „cuius regio, eius religio” alapelvből terelték alattvalóikat abba a felekezetbe, amelybe akarták. Ez a jog nálunk is teljesen

érvényesült a birtokos nemességnél. Az a nemes, vagy az a főúr, aki magánkegyúri jog alapján protestáns prédikátorokat helyezett el birtokain, nemcsak protestánsná tette ezeket a területeket, hanem a német protestáns fejedelmekhez hasonlóan, csakis saját felekezetét tűrte meg birtokán. A katolikus papnak vagy távoznia kellett, vagy át kellett térnie valamelyik protestáns felekezetbe. Az eltávolítás gyakran igen durva eszközökkel történt. Ungnád Ádám a ferenceseket valósággal kipörkölte Galgócról, rájuk gyújtotta a kolostort.² Ezeken a területeken tehát a katolikus szentmisék és szentségek megszűntek, az ősi hitéhez ragaszkodó magyar jobbágypépre pedig kemény büntetés, gyakran súlyos pénzbírság, vagy kipellengérező kaloda várt, ha meg merte kísérelni, hogy katolikus területre menjen gyónni, vagy szentmisét hallgatni. Így történt ez a katolikus Nagyszombattal szomszédos semptei Thurzó-birtok jobbágyaival is.³ Mivel pedig az ország legnagyobb birtokosai, két-három család kivételével protestánsokká lettek, a katolicizmus helyzete még a királyi területen is úgyszólván teljesen kilátástalan volt.

A helyzet annál komorabb volt, mert e kor emberei nálunk éppen úgy, mint egész Európában, nem ismerték a vallási türelmet s már a katolikus ébredés első megmozdulásaiban is a pápisták gonosz igyekezetét látták a kereszténység ellen és féltékenyen nézték. A protestáns prédikátoroknál kialakult az a gondolat, hogy Isten a szentmisés bálványimádásba tévedt magyar katolicizmus miatt sujtja a nemzetet. Ez az elvakult gondolkodás csak még jobban növelte az addig is sokszor kibírhatatlan felekezeti idegeskedést és türelmetlenkedést, amely sokszor már a katolicizmus emlékein is igyekezett dühét kitölteni. Példája ennek Rudolf országbírája, az ecsedi ágból származó Báthory István, hatalmas főúr, aki számtalan nagyértékű művészi katolikus egyházi

ruhának, könyvnek, kehelynek volt birtokosa. Végrendelésében úgy intézkedett, hogy „a miseruhák gyöngyeit, aranyát, ezüstjét fejtsék le, vagy az ötvösök a nemesfémeket égessék ki belőlük, csak vissza ne kerüljenek a pápisták birtokába. Meg kell semmisíteni a könyveket is, de azok táblája iskolába való gyermekeknek könyveit kötni jó leszén”. Ha azonban e kívánságát sem lehetne teljesíteni s attól kellene tartani, hogy a könyvek ismét pápista kézre kerülnek, akkor „rakassanak nagy tüzet s mind megégessék őket s tegyék porrá . . . nem akarom, hogy többé bálványozásra keljenek a ti lelketek alatt”. Ugyanígy Istenre kényszeríti Nádasdy Ferencné is, hogy a neki hagyományozott kelyhet „soha pápista kezekbe ne fordítsa”.⁴

Nem hiányzott az a főúr sem, akihez hasonló Németországban is bőven akadt, aki a jobbágyságot az egyházi parancsok megszegésére, pénteki húsevésre és ünnepnapokon munkára kényszerítette. Mintha csak lutheránus szász fejedelmekről mintázták volna Thurzó Györgyöt, a későbbi nádort, a hazai lutheránusok főpátrónusát, aki az erdélyi rendek küldöttsége előtt 1601-ben azt a véleményét nyilvánította, hogy a katolikus és lutheránus vallás szabad gyakorlatát meg kellene engedni, egyéb eretnekséget azonban el kellene nyomni,⁵ bár, mint láttuk, ezt a nagylelkű türelmet katolikus jobbágyaival szemben maga sem gyakorolta. Egyébként ez a politikai szempontok szerint irányított vallási türelem maga is csak addig talált hangokra, amíg a katolikus újjáéledés élénkebb ütemekben nem kezdett kibontakozni. Mihelyt ez bekövetkezett, a színleg katolikus barát lutheránus kölcsönösség szász mintára nálunk is katolikusellenes protestáns szövetséggé alakult át, amelyben a lutheránusok és a kálvinisták minden álszándék ellenére is együttesen fordultak a katolikusok ellen.

MAGUK A PROTESTÁNS prédikátorok, akárcsak másutt Európában, bőven gondoskodtak a magyar katolicizmus erkölcsi hitelrontásáról és meggyűlöltetéséről. „Mert arra képest, — írja megtérése történetében Veresmarti Mihály kálvinista prédikátor — amit prédikátoroktól, iskolamesterektől s egyéb emberektől a pápisták felől hallottam vala, nem ítéltém, hogy ég alatt a pápistáknál dögletesebb nép lehessen.”⁶ E téren minden más írótól eltekintve a kálvinista Melius Juhász Péter buzgólkodott legfanatikusabban. 1568-ban Nagyváradon megjelent munkájában „a sz. Jánosnak tett jelenésnek igaz és írás szerint való magyarázatában” a pápaság és hierarchia ellen intézett támadás a maga egészében ma alig kerülhetne sajtó alá.

Mindezek mellett a katolikusok hitbeli megújhodásának és öntudatra ébredésének legnagyobb akadálya elsősorban mégis abból a nagy magárahagyottságból állott elő, amelynek oka az elképesztő paphiány volt. Míg a mohácsi vész előtt egyedül a ferencesek szigorú ágának, a cseri barátoknak 70 kolostoruk volt mintegy 1500 szerzetessel,⁷ addig mindössze 80 év múlva, 1600 táján az egész országban alig volt többé 300 katolikus világi pap és szerzetes.⁸ A kolostorok példátlan pusztulásának ideje volt ez a korszak! A bencés és cisztercita rendi élet annyira szünetelt, hogy az 1638-i nagyszombati zsinat a kolostori javakat már nem is akarta visszaadni ezeknek a szerzeteseknek. A szerzetesi, sőt általában a papi életet is úgyszólván csak az itt-ott megmaradt pálos és ferences töredékek mentették át a későbbi korra. Ők járták vándorpapokként a sivárrá pusztult országot, hogy a vallási vigaszra szomjazó lelkeknek hirdessék az Isten igéjét. A lelkesedés és önfeláldozás természetesen mégsem tudta pótolni a papság végzetes hiányát, annál kevésbbé, mert a közbiztonság és az utazás borzalmai megsokszorozták a nehézségeket.

Ezzel szemben a protestáns magyar főurak bőkezűen gondoskodtak a prédikátorok neveltetéséről. Ezek német, holland és svájci protestáns főiskolákban neve-

lödtek, majd onnét hazatérve, átvették az elárvult, vagy erőszakkal elfoglalt katolikus egyházi javadalmakat és plébániákat. Szép számban jelenhettek meg a török-hódoltsági területen is, ahol a katolikus vándorpapoknál sokkal szabadabban is mozoghattak, mert a török őket nem tartotta olyan veszedelmeseknek, mint a „bécsi király” vallását hirdető katolikus papságot. Így történt, hogy elsősorban a borzalmas katolikus paphiány miatt a Nagy-Alföld nagyobb része is elszakadt az Egyháztól és a hitújítók zsákmánya lett.

A katolikus papság e nagyarányú megfogyatkozásáért a török hódításon kívül főképp az egyházi birtokokat elfoglaló főurakat terheli a felelősség, mert az egyházi birtokok elrablásával elsősorban a papnevelés anyagi feltételeit vonták el, míg a kisebb javadalmakat protestáns prédikátorokra ruházták. Ugyanakkor a javadalmaiktól és minden megélhetésüktől megfosztott katolikus püspökök létfenntartásukat állami és politikai szolgálatuktól remélték. A nagy egyházi birtokok elrablásának felekezeti jelentősége abból is kitűnik, hogy nemcsak a 18. század protestáns történészei, mint Schmal András és Klanicza Márton, hanem még a modern protestáns egyháztörténetek is lehetőleg a főúri birtokok szerint adják elő az új hit terjedését.⁹ Súlyos mulasztás terheli azonban a papnevelés akadályozásában az uralkodókat is, akik a püspöki székeket éveken át üresen hagyták, rendszeresen nem akarták betölteni azokat, a még megmaradó javadalmak nagyrészét is elvonták egyházi rendeltetésétől.

Volt sok hiba a főpapságban is. Az erőteljes bihari jobbágyivadékból esztergomi érsekké (1573—1586) lett Telegdi Miklós szavai szerint ezek a főpapok csak „arra figyelmeztek, hogy egyikből a másik püspökségbe mehessenek, hogy több jövedelmük lehessen”. Némi mentséget adnak a fennmaradt számadások, melyek azt

bizonyítják, hogy a főpapi jövedelmek is nagyon megcsappantak. Magának Telegdinek a szegénységét is élénken megvilágítja a végrendelete, amely szerint az esztergomi káptalan tagjainak egy-egy ezüstkanalat hagyott, a temetésen résztvevő kanonokoknak pedig mindössze egy-egy forintot tudott rendelni. Kutassy János esztergomi érsek jövedelme már aránylag tetemes összegre, évi 45,000 forintra rúgott, ebből azonban csak az újbári katonaság eltartása évi 42,000 forintot emésztett föl s ezenkívül saját tisztjeit is fizetnie kellett, úgy-hogy a papnevelésre bizony alig juthatott némi összeg.¹⁰

A katolikus paphiány még Pázmány idejében is aggasztó mértékben jelentkezett. A török hódítás előtt 900 plébánia volt az esztergomi egyházmegyében, míg jóval a török kiűzése után a 18. század első negyedében is alig működött ugyanott 100 fölszentelt pap. Papok híján jámbor világi férfiakat, ú. n. licenciátusokat voltak kénytelenek alkalmazni, kik kereszteltek, eskettek, temettek, előimádkoztak és felolvasták a részükre készített írott prédikációkat. Mérhetetlen csapás volt, hogy alig volt katolikus népiskola, mert a templomokkal együtt ezeket is elragadta a protestantizmus. „Pedig alig van nemzet, — kesereg Pázmány — amelynek oly nagy érzéke volna a klasszikus műveltség iránt, mint a magyarnak!” Papnevelő is csak egyetlen volt Nagyszombatban, az is mindössze 12 kispap részére. Amíg tehát egyik oldalon a „cuius regio” és a kegyúri jog teljes érvényesülést biztosított a protestánsoknak, addig másfelől a katolikus újjáébredésnek éppen a legnélkülözhetetlenebb feltétele, a papság hiányzott.

Hogy a helyzet még súlyosabb legyen, az erkölcs és tudás terén még ez a gyérszámú papság sem felelt meg azoknak a követelményeknek, amiket a korszerűséglet megkívánt volna. Pázmány is keserűen panaszkodik, hogy papjai közül sokan megházasodtak vagy

nyilvános ágyasságban élnek, ám kellő szigorral mégsem léphet fel ellenük, mert helyükbe nem tud jobbakat helyezni. Ha pedig elűzné őket, akkor protestáns prédikátorok szállnák meg a megürült plébániákat. Az esztergomi érsekséghez tartozó barsi főesperesi kerületben pl. még az 1626-i vizitáció is csak 13 törvényesen felszentelt és nőtlen papot talált az ott működő 33 lelkész között, de még azok ellen is volt panasz, mert közülük nem egy minden püspöki engedély nélkül oda ment lekipásztorkodni, ahová neki tetszett.¹¹

Míntha csak a nyugateurópai jelenségek megkésett ismétlődéseit szemlélnők a magyar földön.

Az volt a legnagyobb kérdés, vajjon ilyen körülmények közt lehet-e módot találni arra, hogy az Egyház hazánkban ismét felemelkedjék nagy elesettségéből és régi erőiben megújulva visszaszerezze elveszett tekintélyét és híveit. Anyagi erőforrásaitól megfosztva, papság és templomok nélkül, a protestáns nyomdák pergőtüzében, szinte emberfölkötti feladatnak látszott ez. A katolikus hit szikrája azonban a legsötétebb időkben sem aludt ki teljesen hazánkban. Ezenkívül I. Ferdinándban (1526—1563) buzgó támogatóra is talált a magyar katolikus Egyház.

Az ő idejében tartott országgyűlések, melyek leg többjén személyesen is résztvett, bőven foglalkoztak vallási kérdéssel. Már a trienti zsinat befejezése előtt olyan törvényeket hoztak, amelyek igen sokszor szó szerint egyeztek a zsinatnak később kihirdetett határozataival. Elrendelték a lefoglalt egyházi birtokok visszaadását, püspöki vagy főesperesi vizitációk megtartását, hogy elmozdíthassák és megbüntethessék azokat, akik felszentelés nélkül végeznek papi funkciókat, vagy a katolikus vallás tanításával ellenkező tanokat hirdetnek. Feljogosították a püspököket, akik a magyar alkotmány szerint közjogi méltóságok is, hogy bírói székük elé

idézhesse nek minden katolikus papot és protestáns lelkészt egyaránt, hogy az egész országban a katolikus vallás zavartalanul hirdetessék.¹²

A törvény becikkelyezésétől azonban hosszú út vezetett a végrehajtásig. A protestáns főurak az egykor elfoglalt katolikus egyházi javadalmakat és tizedeket nem adták ki kezükből, prédikátoraikat megtartották, sőt hatalmuk tudatában attól sem riadtak vissza, hogy még püspöki székhelyekre is protestáns lelkészeket erőszakoljanak. A városok pedig a maguk hatáskörében követték a főurak példáját. A magyar főurak vallási felfogásával maga Ferdinánd sem volt tisztában. Megtévésztette őt a lutheránus rendek magatartása. Az országgyűléseken ugyanis élesen tiltakoztak az ellen, mintha ők eretnekek volnának, vagy mintha új hitet vallanának, sőt nem is egyszer katolikusnak vallották magukat. Az is előfordult, hogy protestáns közületek kemény büntetésben részesítették a Szűz Mária ellenes prédikálást. Nem volt ez szokatlan jelenség Nyugaton sem és nem is szándékos megtévésztés céljából történt, hanem vallási tájékozatlanságból, meg a hitújítóknak bizonytalan hitrendszeréből származott. Ferdinándot azonban ez a viselkedés annyira megzavarta, hogy a vallásügyi törvények végrehajtását nem egyszer olyanokra is rábízta, akik a hitújítás legbuzgóbb apostolai voltak, mint pl. Révay Ferenc, aki magával Lutherrel is levelezésben állott.

Egyébként a birodalmi és erdélyi ügyek, a török hódoltság sajátos helyzete is gyakran tehetetlenségre kárhoztatta Ferdinándot a vallási kérdésekben. Egyes országgyűléseken a királyi proposíciók a vallási törvények végrehajthatatlansága miatt sokszor szemrehányásokat is tartalmaztak, de mégis maradt minden a régiben. Papnevelők nem emelkedtek, a lutheránus prédikátorok és protestánsok száma egyre tovább növe-

kedett, sőt a kálvinizmus is mindjobban megkezdte terjeszkedését, bár a lutheránus rendek az 1538-i országgyűlésen nagy lelkiismereti nyugalommal követelték a kálvinista lelkészek és hívek kíméletlen száműzését. „Püspökök nem lévén, — tájékoztat Pázmány a Kalauzban — a füst és háborúságok zavarai alatt becsúszának-mászának az új tanítók.”

A helyzet határozottan rosszabbodott a katolicizmusra Miksa király alatt (1564—1576). Az új király nyíltan hangoztatta a lutheránizmussal való rokonszenvét és eltiltotta a trienti zsinat rendelkezéseinek általános kihirdetését. Uralkodása alatt a protestantizmus rohamosan gyarapodott, sőt többségre emelkedett. Ekkor szakadtak el az Egyháztól a Zrínyiek, Bánffyak, Batthyányak, Széchyek, Illésházak, Nyáryak, az ecsedi Báthoryak, Lórántffyak, Rákócziak és a Homonnai család egyes tagjai.

A katolikus megújodásnak szelleme azonban ilyen ellentétes erők gátjain túl is eljutott hazánkba. Az új szellem első képviselője a nagyműveltségű Oláh Miklós esztergomi érsek lett (1553—1568), a kiváló humanista és éles tekintetű államférfi. Biztos szemmel nézte a vallási kérdés alakulását, de felismerte a baj gyógyítását is. Az 1556-i nagyszombati zsinaton megvetette az első igazi papnevelő alapját és Miksa ellenére is kihirdette a trienti zsinat rendelkezéseit. Példáját követte Draskovich György, majd egy-két kivétellel valamennyi magyar püspök. A nép és az előkelő katolikusok hallgatag beleegyezéssel elfogadták s mint Franciaországban, hazánkban is a szokás emelte törvényerőre. A reformok bevezetésére zsinatokat tartott, a joghatósága alá eső területekről vagy elmozdította a prédikátorokat, vagy korlátozta túlzó működésüket és elrendelte, hogy papi funkciókat csakis felszentelt pap végezhet.

A Jézustársaság frontja ez időben már megmozdult Európában. Oláh Miklós is, mint Nyugat-Európa többi reformpüspöke, szintén a jezsuita rendhez fordult, hogy a katolikus megújulás munkája hazánkban is az ő szakavatott kezükbe kerüljön. A fennforgó nehézségek legyőzése után 1561-ben megalakult a nagyszombati jezsuita kollégium, mint az első jezsuita település hazánkban. Itt működött az első magyar jezsuita, Horváth Péter is, aki 1558-ban lett a rend tagja és 1566-ban mint rektor tanított Nagyszombatban.¹³ A kollégium azonban 1567-ben tűzvész áldozata lett s a Jézustársaságnak nem volt otthona, ahol fenntarthatta volna magát, tehát el kellett hagynia hazánkat.

Oláh Miklós után Verancsis Antalnak 5 évig tartó érseksége következett, kinek halála (1573) után 20 éven át székiüresedés állt be az esztergomi érseki székhelyen éppúgy, mint a katolikus újjáéledésben. Ezekben az időkben már a kálvinizmus is annyira megerősödött, hogy a rája féltékenykedő lutheránizmustól teljesen függetleníthette magát. A két protestáns felekezet elválása a tarcali, debreceni és hercegszöllősi zsinatokon és az 1591-i csepregi kollokviumon ment végbe.¹⁴

Mégsem mondható, hogy az ébredő katolicizmus Oláh halála után teljes öntudatlanságba esett volna vissza. A korszellem hatása az időleges depresszió ellenére is tovább működött. Ez nyilvánult meg Telegdi Miklósnak, 1573-tól 1586-ig az esztergomi érsekség adminisztrátorának, egy erőteljes magyar jobbágynyelvűnek működésében. A paphiány pótlására a leghatásosabb eszközhöz, a betűhöz fordult, hogy a vallásvezetést nélkülöző néptömegek ne csak ellenséges támadásokból ismerjék meg az Egyház tanítását. Felállítja a vallásszakadás korában az első magyar katolikus sajtót és útjára bocsátja a nagy jezsuita, Canisius Péter világ-hírű katekizmusának magyar fordítását. 1577-ben ki-

adja az evangélium magyarnyelvű magyarázatait, hogy segítségére legyen a falvakon tanító licentiatusoknak.

ÉBERSÉGRE INTI a híveket, hogy lépre ne menjenek a hamis próféták tévtanain. „Veszedelemes dolog is azok után indulni, — figyelmeztet itt Telegdi — akik nem mindnyájan együtt, hanem ki imitt, ki amott mutogatja Krisztust. Némelyik az Augustana Confessióra, némelyik a Calvinus vélekedésére mutat. Némelyik Flacciushoz igazít tégedet, ezek viszont egymást kárhoztatják. Hogy kérkedhetnek tehát avval, hogy nálók a Krisztus, nálók az igazság, ha az ő tulajdon egymás ellen való írásuk bizonyítja, hogy sem egyiknél, sem másiknál nincsen? Tekintsd meg a régi keresztyéneknek mind az egész világon kiterjedt sokaságát és kérd meg tőlük: hol vagyon a Krisztus, hol az igazság? Egy szájjal és nyelvvel mindnyájan azt felelik, hogy Rómában, a római egyházban.”¹⁵

Szellemi téren kifejtett tevékenysége azonban nem merítette ki ősserejű energiáját. Kánoni látogatásai alatt az egyháztól elpártoló papokat visszatérésre bírta, azokat pedig, akik felszentelés nélkül működtek, az egyházmegye területéről való távozásra kényszerítette. Attól sem riadt vissza, hogy a makacskodókkal szemben karhatalmat vegyen igénybe, mint ahogy bírói széke elé idézte a hatalmas főurakat is, mint pl. Balassa Jánost, aki a Szentháromság-tagadó Bornemissza Pétert még Nagyszombatba, a primások székhelyére is be-erősakolta prédikátornak.

Míg Telegdi sajtótámogatásával személyesen vette fel a küzdelmet a protestantizmussal szemben, addig Draskovich György kalocsai érsek és győri adminisztrátor a jezsuitákat telepítette vissza 1586-ban és el-látásukra adta a semptei javadalmat, Rudolf pedig az éppen megüresedő turóci prépostságot adományozta a Társaságnak, hogy annak jövedelméből kollégiumot, gimnáziumokat és papnevelőintézetet alapítson.

E jelenségek élesen kiríttak abból az általános hazai szemléletből, amely a vallási kérdések megítélésében

uralkodott. Hiszen ekkor már úgy látszott, hogy a katolikus vallás teljesen elvesztette a talajt Magyarországon és a lutheri meg a kálvini felekezet egymás közt dúló torzsalkodásainak már csak azt kellett eldönteniök, hogy az ősi hit sírja fölött melyik felekezet fogja magához ragadni az országos vezető szerepet. Történetírásunk a katolikus megújhodásnak ezt a hősi és ébredő erőlködését, az akarásnak ezt a tudatos, de még megfelelő erőket nélkülöző feszüléseit mint alig számottevő jelenségeket szokta itt-ott szóbahozni. A kor protestáns rendjei azonban éberebbek voltak mai történetírásunknál is. Az 1576-i országgyűlésen már igen hevesen tiltakoztak Telegdi ellen, míg 1587-ben hangosan követelték a protestáns rendek, hogy a turóci prépostságot haladéktalanul vegyék vissza a jezsuitáktól. A katolikus ébredézzést követő érzékeny felhorkanásaik már ideges aggodalmakat árultak el. Természetes is volt ez, hiszen már a magyar főurak közt is egyre gyakrabban történtek visszatérések őseik egykor elhagyott katolikus hitéhez. Forgách Simonnak, a törökverő hősnek konvertita fia, Ferenc már a veszprémi püspöki székből ült, a tudós Monoszlay András, a bolognai és bécsi egyetem kiváló hallgatója, már pozsonyi prépost, a bihari ősnemes család ivadéka, az ugyancsak konvertita Pázmány Péter már a világhírű tudós, sz. Bellarminónak könyveit bújta, pedig ez a szent jezsuita az ő nagy tudásával és cáfolhatatlan érveivel már igen sok kellemetlen fejtörést okozott a magyar protestáns prédikátoroknak is.

A vallásügyi helyzet megváltozására az sem maradt hatástalanul, hogy a lutheránus meggyőződésű Miksát Rudolfi követte a trónon (1576—1608). Az erőszakkal térítő protestáns zsoldos vezérek: az Ungnadok és a Svendi Lázárok helyét, a nyugati helyzetváltozásnak megfelelően, most már katolikus zsoldos vezérek fog-

lalták el, akik a zsoldos katona erőszakos természetét éppen úgy megőrizték, mint protestáns elődeik, csakhogy míg az erőszakos térítések és templom-foglalások előbb a katolikusok rovására történtek, addig most a visszafoglalások és visszatérítések kezdődtek meg. Azonban mégis mutatkozott egy nagy különbség. Míg az újjáéledő katolicizmus az évtizedes erőszakra itt-ott legfeljebb elszigetelt és kiprovokált atrocitásokkal válaszolt, addig a protestánsok tiltakozása az egyre öntudatosabban újjáéledő katolicizmus ellen egyhangúan, élesen és gyakran igen fenyegetően jutott kifejezésre.

A 16. és 17. század fordulóján Forgách Ferenc állt a támadás középpontjában, aki 1596-tól nyitrai püspök és kancellár, 1607-től pedig esztergomi érsek lett. Forgáchot kutatásai s vallási meggyőződése térítette vissza az Egyházba és irányította a papi pályára. Római tanulmányai, különösen Bellarmino előadásainak hallgatása még inkább megszilárdították meggyőződésében s abban az elhatározásában, hogy életét a magyar katolikus megújulásnak szentelje. A magas egyházi méltóságok, amelyekre eljutott, gyarapították azt a tekintélyt, amelyet előkelő származása, tetteire és tudománya kölcsönzött neki. Mint nyitrai püspök első-sorban káptalanján kezdte meg a reformokat, mindig szem előtt tartva a felülről jövő példa hatását. 1602-ben kiadott rendeletében a kanonokoknak kötelezővé tette, hogy káptalani székhelyükön lakjanak, a főesperesi vizitációkkal pedig alapos tájékozódást nyert egyházmegyéjében a katolicizmus valódi helyzetéről. Ez a tájékoztatás azonban nem nyújtott örömdetes képet. Nyitra, Turóc, Liptó és Árva megyében még egy 1613-ból származó kimutatás szerint is csak 48,673 katolikus volt, ezeknek az előbb katolikus vármegyéknek 178,513 főnyi lakosságából.¹⁶ A nagyobb helyeken, mint Komjáton, Galgócon, Irmelyen, Nyitrán, sőt magán a püs-

pöki székhelyen is protestáns prédikátorok és nyomdák működtek zavartalanul. Pedig ez a terület a katolikus magyar király területe volt. Veresmarti Mihály, a nagyhirű, később konvertita prédikátor, az esztergomi érsek, illetve a nyitrai püspök birtokain csak Tardoskeddet és Mocsonokot, továbbá Surányt és Selylyét említi mint olyan helyeket, ahol katolikus papok működtek.

A kötelességteljesítő és a jogosságért küzdő Forgách sem tűrhette a protestáns prédikátoroknak korlátlan tevékenységét és ahol csak szerét ejthette, mindenfelé hittérítő prédikációkat tartott, a prédikátorokat távozásra szólította fel, az egykor katolikus templomokat visszavette és újból megkezdte a megszüntetett katolikus szentmiséket. Így történt Nyitrán, Galgócon és a püspökség jószágain. Példáját mások is követték, mint Pethe Márton kalocsai érsek és szepesi prépost, III. Zsigmond lengyel király segítségével a Szepességekben, továbbá Kutassy János esztergomi érsek és királyi helytartó. Most már külső köntösben is nyíltan mutatkozott, hogy a katolicizmus feltartóztathatatlanul megindul hívei visszahódítására és vissza fogja követelni jogait, amelyektől megfosztották azok, akik igyekeztek kihasználni alélt helyzetét.

A KATOLIKUS MEGÚJHODÁS előmozdítására a Jézustársaság felkarolásával tette meg Forgách a leghatásosabb lépést. Draskovich György alig telepítette vissza a jezsuitákat és működésük máris nagy eredményeket mutatott fel. Járták a vármegyéket prédikálva, térítve és kiszolgáltatta a szentségeket. Minden esztendőben újabb hódítás és új térítések dicsőítették fáradságukat. Kiváló tagok működtek közöttük, mint Szántó István, akinek lángoló hazafisága és a római Collegium Hungaricum körül kifejtett propagálása nagyot lendített a magyar katolicizmuson. Híres vitatkozó és térítő volt, különösen a nemesség térítésében ért el nagy eredményeket.¹⁷

Valamennyit felülmúlta a fiatal Pázmány Péter, a magyar katolikus megújulás legékesebb dísz. Forgách udvarába fogadta a fiatal jezsuitát. Itt a radosnyai várban 1603-ban írta meg Pázmány „Felelet Magyarai István protestáns prédikátornak az ország romlásának okairól” írt könyvére. A Felelet azt mutatta, hogy Oláh és Telegdi szellemi arzenálja kibővült, az Egyháznak új és modern védők álltak az oldalára, akiknek ragyogó szellemi fegyverzete verhetetlenül felülmúlta a prédikátorokét. A jezsuita térítések és visszatérések méreteire rávilágít már Bocskaynak 1605-ben tartott korponai országgyűlése, amelyen a protestáns rendeket a jezsuiták eredményei annyira felizgatták, hogy a magyar jezsuitáknak az ország területéről való könyörtelen száműzetését követelték. Pázmány térítői működése szintén jelentős eredményt mutatott fel már szereplése kezdetén, Forgách püspök testvéreinek, Zsigmondnak és Mihálynak a visszatérítésében.

Bizonyos, hogy a rekatolizálás munkáját, hathatósan támogatta Rudolf állásfoglalása is. Ezt megcáfolhatatlanul bizonyítja Belgiojoso zsoldos kapitánynak a kassai főtemplom visszafoglalására 1603-ban kiadott királyi parancsa. Rudolfot ebben a rendelkezésében az a jogfelfogás vezette, hogy királyi városok a király tulajdonát képezik és így a nyugateurópai és hazánkban is érvényesülő „cuius regio, eius religio” elve alapján a király jogosult arra, hogy mint földesúr maga szabja meg a városok vallását, mint ahogy ez a Német Birodalomban is oly sok helyen ment végbe. A kassai polgárság viszont tiltakozott ez ellen és kijelentette, hogy ők nem jobbágyai öfelségének, hanem szabad rendek s ennek folytán a földesúri jog nem alkalmazható rájuk, sőt maguk is gyakorolták a földesúri jogot, amikor a város vezetősége éppen e jogi alapra való hivatkozással kényszerítette Kassa polgárságát a protestáns vallásra. Bár a magyar jogfejlődés a nemesség és a városok rendisége között lényeges különbséget tüntetett fel, mégpedig a városi rendiség hátrányára, a

városi polgárság a szokásjog alapján mégis annyira beleélte már magát a „cuius regio, eius religio” gyakorlatába, hogy még a város területén saját kúriájában lakó nemes embert is el akarta ütni vallása szabad gyakorlásától, ha katolikus volt az. Így történt ez a Tokajban élő nemes Bornemisszáné esetében, aki 1603-ban csak karhatalom igénybevételével tudta elérni, hogy nemesi kúriájában katolikus szentmisét mondathasson.¹⁸

Mindamellet az ekkor még protestáns többségű nemesi rendek is a kassai polgárság önkényes jogfelfogását tették magukévá s mivel Rudolf kamarai politikája, a birtokelkobzások, a kincstári perek és a zsoldos csapatok fosztogatásai amúgyis elviselhetetlen teherként nehezedtek az országra, az 1604-i országgyűlésen a helyett, hogy a török háború folytatásához szükséges anyagi megajánlásokról tárgyaltak volna, ami az egész magyarság létérdeke volt akkor, inkább arról vitáztak, hogy az ősi kassai katolikus sz. Erzsébet-nagytemplomot adják oda a protestánsoknak. Ezen kívül csupa kicsinyes dolgokkal vesződtek, így Forgách Ferencnek katolikus újjáébresztő működését tartották magukra nézve sérelmesnek, de ugyanakkor olyan vallásügyi követelésekkel állottak elő, amelyek alkalmasak voltak a katolikus megújulás továbbfejlődésének megakadályozására. Rudolf király ezeket a javaslatokat nemcsak törölte, hanem az országgyűlés eléje terjesztett 21 cikkelyéhez még egy 22. cikkelyt is csatolt, amelyben megerősítette „sz. Istvánnak, a magyar nemzet apostoli királyának s más Istenben boldogult magyar királyoknak” a római katolikus hit érdekében bármikor kiadott törvényeit és megtiltotta, hogy az országgyűlésen közügyek tárgyalását bárki is késleltethesse a vallási ügyek és sérelmek folytonos előhozásával.¹⁹

Tagadhatatlan tehát, hogy a katolikus újjáéledés Rudolf idejében már királyi védelmet élvezett, de merőben téves lenne az a felfogás, mintha a magyar katolikus megújulás kizárólag Rudolf személyétől függött volna, tőle elválaszthatatlan lenne, vagy vele azonosíthatnánk, egyszóval mintha Rudolf nélkül csak eredménytelen szellemi kísérlet maradt volna. Erre a történelmi események megdönthetetlenül rácsafolnak.

Bocskay felkelése győzelmet aratott Rudolf fölött, akinek az 1606-i bécsi békében hozzá kellett járulnia a nemesek, a királyi városok, a Szentkorona alá tartozó mezővárosok és a végvári vitézek szabad vallásgyakorlatához a „katolikus vallás sérelme nélkül”. Ezen felül le kellett mondania az 1604-i országgyűlés 22. cikkelyéről és el kellett fogadnia, hogy a jezsuiták, a katolikus megújulás legképzettebb vezérei ne kaphassanak birtokot. Még nagyobb politikai sikert arattak a még mindig többségben lévő protestáns rendek, amikor a tehetetlen és uralkodásra képtelen Rudolfot letették az 1608-i országgyűlésen. Ekkor a vallásgyakorlat szabadságát a falvakra is kiterjesztették és elrendelték, hogy „minden vallásnak vagy hitfelekezetnek saját fellebbvalói, szuperintendensei legyenek”. Ez viszont annyit jelentett, hogy a püspöki joghatóságot többé nem lehetett kiterjeszteni a püspökök birtokain élő protestáns prédikátorokra. Az országgyűlés egymásután két protestáns nádort is választott, a kálvinista Illésházy Istvánt, majd a lutheránus Thurzó Györgyöt, akik a nádori méltóságot ügyesen fel is használták felekezetük javára. A katolikus öntudatra ébredést azonban a protestantizmusnak ezekkel a nagy politikai sikereivel sem lehetett késleltetni és az tovább haladt a politikai vereségek s Rudolf bukása ellenére is, úgy-hogy Rudolf utóda, II. Mátyás (1608—1619) halálakor

a katolicizmus ugyan még nem volt többségben, de igen szilárdan tartotta magát.

A katolicizmus előretörése nagyrészen Forgách Ferenc vezetése alatt ment végbe. Ő irányította a harcot, amelynek politikai porondján erőteljes bajvivóként személyesen védelmezi az Egyház jogait s gyöngíti az ellenfél hadállásait. Szellemi téren a lelkek meghódítására a Forrókat, Dobokaiakat, Vásárhelyieket, Káldiakat küldi előre, hogy nagy rendtársukkal, Pázmánnyal az élen nagyszerű győzelmet arassanak a protestáns prédikátorok felett.

Ettől fogva egyre jobban elhalkul a protestáns rendek követeléseiben a „vallásszabadság”. Ennek a fogalomnak azonban az akkori gondolkodásban más értelme volt, mint a maiban. Ama kor emberei a vallásszabadság követelésén csakis a maguk vallásának szabad érvényesülését értették és nem a másét. A magyarországi lutheránus rendek is csak akkor barátkoztak meg a kálvinistákra is kiterjedő vallásszabadság gondolatával, amikor észrevették, hogy a katolikus vallásra egyre sűrűbben térnek vissza és e miatt fenyegetve érezték magukat túlsúlyukban. A bécsi békét megelőző tárgyalások alatt azonban még mind a két magyarországi protestáns rendiség: a kálvinista éppúgy, mint az evangélikus, egyformán tiltakozott az erdélyi rendeknek amaz indítványa ellen, hogy a vallásszabadság az unitáriusokra is kiterjedjen. A protestantizmusra áttérni nem akaró Ráczkövi Ambrus katolikus lelkész megkínztatása a Bocskay-féle felkelés alatt nem egyedüli példája a vallási türelmetlenségnek. Az európai és hazai gondolatfejlődés egész folyamata azt bizonyítja, hogy a vallásszabadság mai értelmezésének visszavetítése a 17. századba merőben téves és történetietlen elképzelés. Annak a kornak az emberei nem ismerték a mai értelemben vett vallásszabadságot. Ez csak a 18.

század szülötte, bár maga a „vallásszabadság” kifejezés a maitól elütő értelmezésben főképen protestáns részről hallatszott, mégpedig annál hangosabban, minél inkább erősödött a katolicizmus.

1608 után következő évek a belső egyházi szervezet kiépítésének évei a hazai protestantizmus történetében. Az 1610-i zsolnai zsinaton Thurzó György nádor elnöklete alatt, 1614-ben pedig Szepesváralján a nádor öccse, Thurzó Kristóf szepesi és sárosi főispán alatt a tiszáninneni lutheránusok (evangélikusok) építették ki szervezetüket, míg a kálvinisták (helvét hittvallásúak, vagy reformátusok) az 1610-i váradi, az 1612-i kövesligeti, az 1615-i és 1626-i komjáti és az 1635-i bodrogkeresztúri gyűléseken állapították meg egyházi és nevelésügyi szervezeteiket. Hasztalan tiltakozott ellene Forgách s hasztalan cáfolta e zsinatok összehívásának jogosságát maga Pázmány is, a szervezkedés megtörtént s így belsőleg szilárdabbá, egyúttal azonban hozzáférhetetlenebbekké is tette a protestáns felekezeteket. Mutatja az is, hogy ettől fogva ezek egyre jobban elzárkóztak a katolikus Egyháztól s az újraegyesülés reményei hazánkban mindinkább sorvadtak. Az egyházi szervezete közé elsáncolt protestantizmus gondolkodása és nemzeti érzésvilága is mindinkább elkülönül a katolikus magyarokétól, ami a magyar lélekben Mohács óta tátongó szakadéknak áthidalását még nehezebbé tette. Keserűen panaszolja már Pázmány is, hogy „az kik legértelmesebbnek ítéltetnek is közületek, ha tőlünk könyvet adnak kezökben, elvetik és azt mondják, hogy ők fel nem háborítják lelkiismeretük csendességét”. Erre világít rá az a harc is, amely a katolikus lelkiesség iránt megértőbb szemmel tekintő pietista irányzat terjedése ellen megindult a hazai protestáns felekezetek részéről.²⁰

E súlyos világnézeti akadály ellenére a magyar katolicizmus tovább haladt hódító útján. Forgách mellett, különösen érseksége óta, mindinkább előtérbe lépett Pázmány Péter. Az 1608-i országgyűlésen, a Jézus-társaság védelmében már a politikai küzdőtéren is bemutatkozik. Működésének oroszlánrésze azonban még az irodalomra esik. 1609 és 1616 között írt vitázó munkáinak száma már egy tucat volt.

Pázmány 34 műve közül 22-t magyarul írt. Ezek közül legnevezetesebb és a magyar szellemtörténetben kétségtől leghatásosabb munkája az (Hodoegus) „Isteni Igazságra vezérlő Kalauz”, melynek három kiadását Pozsonyban nyomtatták (1613, 1623 és 1637-ben) középfólió kötetben, 1048 lapon. Ez a rendkívüli hatású mű valósággal megfordította a magyarországi szellemi élet fejlődésének irányát s annak új lendületet adott.

MAGA A MŰ három főrésze oszlik és XV. „könyvből” (részből) áll. Az első részben bölcséleti bizonyítékokkal bizonyítja, hogy csak egy Isten van és a hit szükséges, de „az igaz hit a keresztyénségen-kívül nem található”. Mivel a keresztyénség közt sok felekezet van, azt is bebizonyítja, hogy „az emberi okosságból vagy a szent Írás fundamentumából világosan látszik, hogy a Római Gyűlekezettől elszakadott vallások igazak és Isten-előtt kedvesek nem lehetnek”. A második részben megmagyarázza a keresztyének közt dúló egyenetlenkedések gyökereit és biztos módot mutat ezeknek megszüntetésére. Az Egyház krisztusi eredetét fejt ki és a római pápa tekintélyét „derék bizonyságokkal állatja”. A harmadik részben végül a nagyon erősen megtámadott és vitatott kérdéseket veszi szemügyre és kimutatja, „hogy semmit az újítóknak sem kedvez a szent Írás, sőt ha okosan egybehordjuk és nem facsarjuk tétova agyaskodásunk szerént, mindenekben a mi tanításunkat erőssíti”.

Legjobban az a mód kelti fel csodálatunkat, ahogy érveit élénk tárja e művében Pázmány. Csodálatra méltó az az otthonosság, ahogyan idézi a Szentírást,

az egyházatyák és egyháztudósok rengeteg írását s a katolikus hittudósok műveit. Legbámulatosabb a saját korának vitairodalmában való jártassága. Nemcsak a magyar protestáns írókra terjed ki figyelme, hanem egész Európa íróit felöleli. Nagyjából számítva e művében Pázmány állandóan idézi e kor 70 katolikus, 50 lutheránus és 30 kálvinista írójának műveit, nem számítva ebbe a hitújítóknak: Luthernek, Kálvinnak, Bezának, Melanchtonnak és Zwinglinek rengeteg írását. Es ennek a 170, 180 írónak műveit Pázmány mind olvasta, fejezet és lapszám, sőt igen sokszor különböző kiadások szövegeltérései szerint idézi azokat, hozzáteszi a mű megjelenésének helyét és idejét is. Nyugodtan mondhatjuk, hogy nem volt és máig sincs olyan ember az egész tudományos világban, aki annyira ismerte volna a hitújítás korának irodalmát, mint Pázmány Péter, ez a kivételes magyar lángelme.

Ehhez a roppant tudáshoz hozzájárult a vitatkozásra való rátermettsége. Vitatkozása nem lassú, hanem élénk és villogó, mint a villám csap le sokszor ellenfelének gondosan rejtegetett sebezhető pontjára. Érvelései oly gyorsak, mintha a logika villogó pallosát látónók harcedzett magyar kezekben. Mesterien ért ahhoz, hogy ellenfeleit saját fegyvereivel gyűrje le: a lutheránusok ellen kálvinista írók műveiből idéz és viszont. Ahová Pázmány szava vagy írása elhatott, ott a hitújítás szellemi és erkölcsi fegyverzete csorbultan töredezett le. Ettől kezdve a protestánsok hitvitái elhalkultak és inkább erőszaki tényekbe, a jezsuitákat kitiltó országgyűlési határozatokba és fegyveres, törökkel megalkuvó felkelésekbe, meg végnélküli és eredményes sérelmi politikába vetették bizodalmaikat.

A Kalauz a katolikus hitvitázóknak valóságos fegyvertárává lett. Hazai protestánsaink nem is tudnak rá válaszolni, hanem lefordították latinra, hogy Baldui-

nus Frigyes wittenbergi tanárral írássák meg cáfolatát. Balduinus hosszú tíz éven keresztül tudta csak elkészíteni cáfolat-kísérletét, amelyre Pázmány nyomban és most már végleges győzelemmel magyarul válaszolt (A setét hajnalcillag után bujdosó lutheristák vezetője, 1627), „mert ha másnak szabad a magyar nyelvre deákul felelni, engem sem tilthat senki, hogy magyarul ne írjak a deák nyelvre”. Nyelvkincsét népi bordákban szövi és mondatszerkesztéseinek kissé barokkos kerete, meg a sajátos bihari nyelve lesz azután megalkotója a magyar könyvnyelvnek (Toldy). Veszedelmes vitatkozó, egyik-másik műve olyan vihart vert a protestánsok közt, hogy évekig beszéltek tételeiről. A beszercebányai országgyűlés Pázmányt „mint rossz hazafit és közcsendháborítót örökre száműzésre” ítélte. Az 1609-i országgyűlés protestáns rendjei pedig egyenesen a jezsuiták kiűzését kívánták Kálvinról megjelent könyve miatt, a nádor is csak alig tudta lecsillapítani a forrongó kurtanemeseket. Írói működésén felül mint szónok, halhatatlan érdemeket szerzett. Nem érzelmeket akart korbácsolni, hanem az értelmet meggyőzni. Írása és szónoki működése érdemelte ki a „magyar bíboros Cicero” jelzőt, hiszen írásaival és szavával csak a főúri családok közül harmincat térített vissza az Egyházba.

Belátta, hogy a magyar katolikusság főleg képzett és buzgó papok hiánya miatt jutott válságba és ezért elsősorban a papnevelés s ezzel kapcsolatban a világi katolikus értelmiség nevelésén fáradozott. Így lett ő a legbőkezűbb iskolaalapítónk. Egymillió forintnál többet áldozott 33 nagyobb és sok kisebb alapítványára. Nagyszombatban egyetemet, ugyanitt szegény nemesi ifjaknak nevelőintézetet és papnevelvét (Adalbertinum) alapított, Bécsben papnevelőintézetet (Pazmaneum), Pozsonyban jezsuita kollégiumot alapított nyomdával, Érsekújvárott ferences zárdát létesített. A nagyszombati feren-

ceseknek elrendelte, hogy az ott élő tót lakosságnak rendszeres tót istentiszteleteket és állandó felnőtt-hitoktatást tartsanak, mivel a tót népiség fennmaradását munkálta. — Bár igen sokszor panaszkodott, hogy a magyar nemzet politikai helyzete olyan, „mint az ajtó és küszöb közé tett ujj” a török és német közt, mégis az uralkodóházhoz való feltétlen ragaszkodás híve volt, mert hazánk felszabadítását egyedül tőle remélte. Ám magyarságát sohasem hallgatta el, az erdélyi fejedelemséggel szemben sem volt oly szigorú állásponton, mint nagy kortársa, Esterházy Miklós nádor. Tudott hinni az ország politikai és lelki egységében és mindenekfölött bízott a magyar nép fensőbbiséges erejében és erkölcsében. Egyénileg szigorú, de szeretetteljes magyar főpap volt. Főleg leveleiből tűnik élénk Pázmánynak igazi sajátsága: bihari magyar nemesi volta. Rendkívül fejlett szociális és gazdasági érzéke volt, Isten előtt mélyen megalázkodó, meleg és őszinte vallásosság ihlette egész lényét.²¹

Ezalatt más eszközökkel is tovább folyt a katolikus újjáéledés munkája. A jezsuita missziók eredményei már nagyjelentőségű megtérésekben jelentkeztek. A turóci, szentkereszti, bicsei, újvári, kismartoni, nógádi, lévai, komáromi, homonnai, ungvári jezsuita rendházak a térítés gócpontjai. Rendkívüli hatást keltett Veresmarti Mihály híres kálvinista prédikátor megtérése, majd Homonnai Drugeth György országbíróé, az északkeleti részek hatalmas főuráé és Esterházy Miklósé, a későbbi nagy nádoré. Forgách Miklós, Erdődy Zsuzsanna, Rákóczi Pál, a későbbi erdélyi fejedelem öccse birtokain is folyik a visszatérítés. Velük jobbágyaik ezrei tértek vissza az Egyházba, birtokaikról a prédikátorok eltűntek s a kegyúri jog alapján katolikus papok foglalták el helyüket.

Még nagyobb lendületet vett a folyamat, amidőn Forgách halála után 1616-ban Pázmány Péter foglalta

el az érseki széket. Szellemének győzelmes fölénye nemcsak saját korát árasztotta el egy tűneményes értelmiség és dúsgazdag lelkiség lenyűgöző kisugárzásával, hanem ki nem alvó fényként ragyog évszázadok múlva is a magyar föld felett. Működésének sajátos merészsége és lendülete, az érvek verhetetlen sorakoztatása abban leli erejét és magyarázatát, hogy Pázmány magyar volt vérenek minden sejtjében, érzésének átfogó, nagyszerű erejében. „Én is szinte oly magyarnak tartom magamat, mint akárki! — hangoztatja Pázmány a maga önérzetes magyarságát a lutheránus Thurzó György nádornak. — Noha most az sok hadak között megaprosódott az Pázmány nemzetség, de azt megbizoníthatom, hogy Szent István király idejétől fogva jószágos nemes emberek voltak az eleim. Az anyám Massai nemzet volt. Az nagyanyám Csáki Miklós leánya volt. Ártándi Kelemen, Czibak Imre közelvaló attyafia voltak az atyámnak!”²²

PÁZMÁNYNAK azt az önfegyelmét, amely meg tudta akadályozni, hogy az érzelmek árja szenvedélyé, az erő pedig erőszakossága ne fajuljon nála, a Jézustársaság nevelőiskolájából vitte magával az egyházi és politikai életbe. Ez mérsékelte benne — amint találóan állapítja meg Szekfű Gyula — azt a bővérű magyar úri temperamentumot, amely társait annyi konfliktusba keverte, ez a diszciplína óvta meg attól, hogy az érzelmek korlátlan érvényesülése meg ne zavarja látása tisztaságát. Viszont a legindulatosabb támadások sem tántorították el meggyőződésétől s a helyzeteket mérlegelni tudó értelmisége olyan súlyt kölcsönzött akaratának, amely a politikában is biztosította vezéri tekintélyét.

Nem volt kisebb méretű egyéniség kora másik nagy bíborostársánál, a francia Richelieunél. Csakhogy Pázmánynál az államérdek nem jelentkezett abban az öncélú machiavellis politikai színezetben, mint francia kortársánál, mert Pázmány politikai ténykedésében a lelki szempont mindig eligazító és rendező szerepet játszott.

Bár Pázmány a magánkegyúri jog és a „cuius regio eius religio” elvének jelentőségét teljesen elismerte, de lelkületét a külső tömeges megtérések nem elégítették ki, ez a katolicizmus szellemétől való eltávolodást jelentette volna. Pázmány lelkületét az uraikkal együtt katolikussá lett jobbágyság ezreinek belső meggyőződése és hitbeli megizmosodása is foglalkoztatta, hogy ellenállókká és öntudatos katolikusokká legyenek. Ehhez pedig elsősorban papokra volt szükség. Ezért hoz annyi áldozatot, ezért nem ismer fáradságot, munkát, nehézséget, amikor a papnevelés megvalósításáról van szó. A legkiválóbb jelölteket Rómába küldi tanulni. Ott nevelődött Lippay, Szelepcsényi, később mindkettő esztergomi érsek lett, Bosnyák István, a későbbi nyitrai és Jakusics György báró veszprémi püspök.

Papnevelésre létesítette a bécsi egyetem mellett a máig is fennálló Pázmáneumot, amely 1624-ben nyílt meg 17 növendékkel. A Pázmáneum alapítását követte a nagyszombati papnevelőintézet felállítása. Főpaptársait rábírta, hogy ők is hozzájáruljanak ennek fenntartásához, mert Pázmány viszont vállalta az általuk küldött növendékpapok neveltetését. Pedig ekkor a püspökök fenntartási hozzájárulása egyes szegény püspökök esetében nem haladta meg az évi 2 forintot sem, legnagyobb összeg pedig évi 150 forint volt. A papnevelők mellett nem feledkezett meg a világi ifjak neveléséről sem. E végből két kollégiumot alapított Nagyszombatban, egyet nemes és egyet nem nemes ifjak nevelésére. Mindezt betetőzte 1636-ban a nagyszombati (a mai budapesti) egyetem alapításával, hogy — mint maga mondja az egyetem alapító levelében, „előmozdítsa a katolikus vallás terjedését, emelje a magyar nemzet dízét és az Egyház s állam igazgatására alkalmas férfiak neveltessenek”.

E VALLÁSOS szellemű kulturális intézmények vezetését Pázmány a Jézustársaságra bízta „mivel ők, mint mondja — Isten különös kegyelmével megáldva leghűségesebben fáradoznak az ifjúság nevelésén”. A Társaság megfelelt a beléje helyezett bizalomnak. A nagyszombati kollégium olyan hírnévre emelkedett, hogy protestáns nemesek is igen szívesen küldték oda fiaikat. Tanulóinak száma már 1618-ban közel 600-ra rúgott.²³ A nevelés mellett a jezsuiták nem hanyagolták el térítő munkásságukat sem. 1623 és 1625 között 445, 1629 és 1630-ban pedig 313 protestánst vezettek vissza az Egyházba, köztük a Thurzó-család két tagját, Ádámot és Mihályt, Thurzó Szaniszló özvegyét, Illésházy nádor leányát, sőt egy szuperintendenst is. Nagy eredményt mutatott fel az 1616. pécsi misszió, amelyen 100 protestánst térítettek vissza.

Pázmány buzgón támogatta a Jézustársaság hit-térítő munkásságát. A jezsuiták hittenjesztő munkájáról magyar földön csak elszórt adataink vannak. Tudjuk, hogy behatoltak a török területre is, hogy vigasztalást nyújtsanak a magárahagyott magyar jobbágyságnak. A rend ezirányú feladatainak megfelelően munkálkodtak a keresztény magyar foglyok kiszabadításán is, amiben gyakran szép sikereket értek el.

A protestánsok haragját legfőképpen az keltette fel a magyar jezsuiták ellen, hogy bemerészkedtek abba a Szepességtől Kassán és a Tiszán át délnek húzódó területre, amelynek protestáns kizárólagosságát csak a Báthoryak somlyói uradalma szakította meg és több főúr visszatérésével megtörték e politikai szempontból is nagyjelentőségű protestáns tömb szilárdságát. Ezen az óriási területen előbb csak egyetlen katolikus pap működött, az említett Báthory-birtokon. Szenvedélyesen zúdultak fel ellenük az indulatok. A protestáns gyűlések a jezsuiták „erőszakosságától” visszhangoztak, bár mint Esterházy Miklós írta, — „hatalom és fegyver az ő kezekben nincsen, az mellyel másokat se religiójukban, sem egyébképpen opprimálhatnának s tudomá-

nyok ellen akinek mi kérdése vagyon, nyuljon meg tudománnyal hozzájuk s ne karddal!"²⁴ Csakhogy éppen ezzel a tudománnyal volt nehéz versenyre kelni. A jezsuita térítések eredményét legjobban az mutatja (természetesen ebből Pázmány ezirányú munkásságát sem szabad figyelmen kívül hagynunk), hogy az 1618-i országgyűlésen a főrendek tábláján már a katolikusok voltak többségben.

Természetesen minél nagyobbak voltak a veszteségek, annál hangosabb volt a panasz a protestánsoknál. Az 1618-i, de még inkább az 1619-i országgyűlésen főképp az erőszakos templomfoglalások vádját emelték a katolikusá lett főurak ellen. Különösen Pázmányt, Esterházyt, Wesselényit és Alaghyt támadták e miatt, viszont a katolikusok ugyanezen az alapon az akkor még protestáns Zrínyi György, a Thurzók, a Széchyek és Illésházyak ellen emeltek panaszt. Bizonyos azonban, hogy az a kegyúri jog, amely eddig a protestantizmus fő emeltyűje volt, a főurak tömeges megtérése után már nem az ő előnyükre, hanem hátrányukra szolgált. Ha a kegyúr megtéréseével a birtokon lévő templomban a jobbágyság ismét katolikus szentmisét és katolikus hitoktatást lesz kénytelen hallgatni, félő, hogy elvész a protestantizmus hirtelen szerzett tömeghódítása. A protestáns rendek tehát új kívánsággal álltak elő. Azt követelték, hogy az áttérő főurak a templomokat hagyják meg protestáns jobbágyaiknak, vagy legalább engedjék át a protestáns istentisztelet céljaira is. Az egykori protestáns idők joggyakorlatával szemben merőben ellentétes és újszerű volt ez. Mert ha itt-ott elő is fordult a templom közös használata, a visszatérő főurak azonban a kivételeket nem voltak hajlandók általános jogszabályként elfogadni. Mivel pedig ez az új követelés a nemesi birtokjog érintetlenségét is

sértette, azért a protestánsok követelése megtört a Werbőczy politikai eszméin nevelkedett katolikus és protestáns nemesség ellenállásán. A vallási ellentétek egyébként már annyira kiéleződtek, hogy a felsőmagyarországi protestáns főurak már heteken át a katolikusoktól különválva tanácskoztak az országgyűlésen. Ugyanezt a jelenséget láttuk a 17. század első tizedében tartott német birodalmi gyűléseken is.

Bethlen Gábor támadásai a királyi Magyarország ellen még keményebb próbára tették a katolikus megújodást. A Bethlen-féle beszercebányai országgyűlés 1620-ban a győri, nyitrai és egri püspökségeken kívül a többi püspökségeket mind eltörölte, az egyházi vagyont sorra lefoglalta és a püspökök kinevezését és javadalmazását a protestáns fejedelem hatáskörébe utalta. Így nemcsak hierarchiájától, hanem egész kormányzati szellemétől is meg akarta fosztani a magyarországi katolikus egyházat. A katolikus újjászületést azonban sem ez, sem Körössy Márk esztergomi kanonok, Grodecz Menyhért és Pongrácz István jezsuita atyák kegyetlen legyilkolása Kassán (1619 szeptember 7-én), sem a katolikusokat megfélemlítő protestáns erőszakosságok nem voltak képesek visszaszorítani. Hasztalan mondták ki országgyűléseken Pázmánynak és a jezsuitáknak száműzését, a katolikus élet már oly mélyen eresztette gyökereit, hogy onnan többé senki sem téphette ki. 1625-ben már a katolikusok fő világi oszlopa, Esterházy Miklós, lett a nádor. Zrínyi György, Batthyány Ádám és Nádasdy Ferenc megtérésével pedig úgyszólván az egész Dunántúl katolikussá lett. A Révayak megtérése viszont az északnyugati lutheránusokat fosztotta meg erős támaszaitól, a Perényiek és Rákócziak katolizálásával pedig a tiszáninneri protestáns tömb hullott széjjel.

Bár a protestánsok a nagy veszteség ellenére is

szívósan ragaszkodtak a templomokra vonatkozó követelésükhöz, e tekintetben csak az 1645-ben aláírt linzi békében sikerült eredményt elérniök. Ekkor azonban már nem élt a nagy Pázmány, aki 1537 március 19-én halt meg Pozsonyban, a magyarság akkori fővárosában, ahol máig is áll sírja. A linzi béke I. Rákóczi György erdélyi fejedelem magyarországi hadjáratát fejezte be, amelyet a harmincéves háborúkor svéd-francia szövetségben viselt III. Ferdinánd magyar király ellen. Itt kimondták, hogy ezentúl még a jobbágyság sem szabad vallásukban háborgatni s a protestáns papokat a protestáns városokból és falvakból tilos elmozdítani. Az 1646-i országgyűlés is megerősítette e pontokat és a követelt 400 templom közül 90-et visszaidőtt a protestánsoknak. Ahol ezt nem kapták vissza, ott viszont telket kaptak és azon építhettek templomot. Végül a protestáns jobbágyság mentesültek mindazoktól az anyagi kötelezettségektől, amelyeket eddig a katolikus plébánosoknak fizettek.

A linzi béke eredményei tehát a protestantizmus előnyét szolgálták, mert a birtokos nemesek áttérése után a jobbágyság, ha akart, megmaradhatott protestáns hitében. Ezzel az előnnyel szemben azonban a katolicizmus nem politikai hadállásokat, hanem olyan erőt állított szembe, amely hatásaiban könnyen tudta ellensúlyozni amaszt. Ez volt a katolicizmus nagy hitbeli elmélyülése, amely különösen a Mária-kongregációk népszerűsége révén, az ősi magyar Mária-kultusz fellendülésében jutott kifejezésre. Nyomában feléled annak az emléke, hogy Szűz Mária hazánknak Védőasszonya, pátrónája, akinek még a legnagyobb magyar király, sz. István ajánlotta fel országunkat. A fogalmak összekapcsolásából megszületik a Regnum Marianum gondolata, mely egyébként már sz. László idején is tudatos volt a magyarság körében és amely-

ben a nemzeti gondolat a katolikumból meríti legbőségesebb táplálékát. Politikai ideállá sz. István Birodalmának visszaállítása, a területi integritás válik, mint ahogy ez a gondolat uralkodott a katolikus megújulás két legnagyobb vezére, Pázmány és Esterházy Miklós politikájában is. A nemzeti gondolat viszont erősíti a vallási meggyőződést, amely most már feltartóztatlanul halad a teljes győzelem felé.

Erdélyben a vallásügyi fejlődés vonala eltért a királyi Magyarországtól. A gazdag erdélyi szász polgárság a lutheri hitújításban a maga sajátos német nemzeti öntudatának kiteljesedését látta. Védelmük alatt a prédikátorok mind sűrűbben ellepték Erdély városait és csakhamar társakra találtak a rendi fegyelmet megúno erdélyi szerzetesekben és védelmezőkre az egyházi vagyonokra vágó magyar nemességben. De az erdélyi politikában megnyilvánuló szeparatista szellem is hamarosan kezdte éreztetni hatását a vallási kérdésekben. Fráter György és Losonczi István, a temesvári hős minden lehetőit elkövetett a katolicizmus védelmében. A külső hatásokkal szemben azonban kevés ellenállást tanúsító Izabella királyné és az ő befolyása alatt a szász eredetű vallásújító, Heltai Gáspár már János Zsigmond uralkodása kezdetén, még Fráter György életében szabad mozgást nyert Erdélyben.

A protestantizmus nem egyszer talált oltalmazóra magában a török udvarban is, amelynek érdekeihez sokkal közelebb állt egy protestáns hűbérállam, mint a magyar királlyal még azonos vallásban is találkozó Erdély, amelyben a közös vallásból származó szellemközösség révén, az egyesülési törekvések is hatékonyabban fejlődhettek volna. Így alakult ki az a helyzet, hogy Fráter György meggyilkolása (1551) és a hős Losonczi Istvánnak Temesvár romjai alá temetkezése

után (1552) a katolicizmus támasz nélkül maradt Erdélyben. Az ötéves átmeneti idő, amikor Erdély Ferdinánd nevében Castaldo zsoldosainak önkénye alatt nyögött, még hátrányosabb volt a katolicizmusra. A spanyol zsoldos tehetetlen, de erőszakos uralmának az lett a visszahatása, hogy János Zsigmondot visszahívták 1556-ban, ami nemcsak a politikai szeparatizmus győzelmét, hanem a katolicizmus bukását is jelentette Erdélyben. Az újból meginduló protestáns propagandában a katolikusok elnémultak, mert tiltakozó felszólalásukkal „könnyen a hazafiatlanság gyanújába kerültek volna”.²⁵

Míg az ifjú fejedelem gyámja, Petrovics Péter hatalmas pártfogása alatt már a kálvinizmus is megkezdte terjeszkedését Erdélyben, addig a megfélemlített katolicizmusnak tehetetlenül kellett néznie kolostorai feldúlását, szerzetesei üldözését, Bornemissza Péter erdélyi püspök elűzését, a váradi, csanádi és erdélyi püspökségek megszüntetését, az egyházi vagyon teljes lefoglalását és papságától való teljes megfosztását.

Mindezt betetőzte az 1566-i tordai országgyűlés, amelynek 10. cikke a katolikus papságot is kitiltotta Erdélyből. „Végezetre — szól a híres cikk — miért hogy az Űristennek jóvoltából az evangéliumnak világosságát az ő felsége birodalmában mindenütt felgerjesztette és kívánja, hogy az hamis tudomány és tévelygések az anya szent egyházból kitisztíttassanak, egyenlő akarattal végeztetött, hogy az aféle egyházi rendben való személyek, akik az pápai tudományokhoz és emberi szerzéshez ragaszkodnak és abból megtérni nem akarnak, az ő felsége birodalmából mindenünnen kiigazíttassanak.” Ugyanez a törvénycikk feloszlatta az utolsó katolikus pápi testületet, a váradi káptalant és elrendelte, hogy „az váradi káptalannak ő felsége jövő virágvasárnapot hagyta, kik ha meg akarnak térni, házok-

ban, szőlőjűkben, marhájokban, jószágoktól elválva, kiket ő felsége magának akar tartani, békességben megmaradhatnak, ha pedig az Istennek ígését nem akarják venni, szabadon elbocsáthassanak".²⁶ Ezek után történelmi komikumként hangzik az ugyanebben az évben Szebenben tartott országgyűlésnek határozata, amely a katolikusoknak is vallásgyakorlatot biztosít, de a nélkül, hogy visszavonná az előbbi határozatokat.

A vallásügy tovább fejlődik, azonban a katolikus vallás gúzsbakötve marad az új alakulás alatt is az immár túlnyomó többségben protestáns Erdélyben. János Zsigmond amilyen gyorsan elhagyta a katolicizmust, éppen olyan gyorsan hagyta el a lutheránus meggyőződését is a kálvinizmusért. Ez a változás nála lengyelországi tartózkodása idején Blandrata György befolyása alatt ment végbe. Mikor azután Erdélybe visszatért, ezt a kálvinista irányzati befolyást még csak növelte Dávid Ferenc hatása, aki a fejedelmet végleg eltántorította a lutheri irányzattól és a kálvinizmusba terelte. Idejét múlta tehát minden olyan jámbor törekvés, amely János Zsigmondot a katolikus Egyházba akarta volna visszaterelni. A fejedelem egyelőre legfeljebb arra mutatott hajlandóságot, hogy a lutheri és kálvini tanrendszer között fellépő ellentétek összeegyeztetésére „egységí módózatot” keressen. Minthogy azonban e szándék a két felekezet éles hittani vitáin megfeneklett, anyja, Izabella királyné halála után nyíltan a kálvinizmus, vagy ahogy ott nevezték: a „szakramentárius” irány mellé állott.

A fejedelemnek ez a többszörös pálfordulása azonban korántsem járt azzal a megsemmisítő hatással a lutheránusokra, mint amilyen rombolólag hatott a katolicizmusra, midőn első ízben változtatta hitét s hagyta el az Egyházat. Első vallásváltoztatása a katolicizmus megsemmisítésére hozott törvényekkel mintegy államvallássá

emelte a lutheri hitvallást. Pedig ugyanakkor a magyarországi törvényhozás szelleme még csak mintegy megtúrta a hitújítást. Éppen azért, mivel az erdélyi vallásfejlődésben a lutheri hitvallás szinte államvallási rangra emelkedett, a fejedelmi hatalom már nem terjedhetett annyira, hogy egy újabb fejedelmi valláscserével egyszerűen félretolja az uralkodó vallást, amelyet a szász közösség, főleg az évszázadokon át sokfelé kifejlődött szász autonómia is védelmezett, ezzel pedig még a fejedelem sem tartotta tanácsosnak, hogy ujjat húzzon.

Ilyen helyzetben csak kompromisszum állíthatta vissza Erdélynek megzavart vallási békéjét. Ezt hozta meg az 1553-i országgyűlés 5. cikke, amely az egyenetlenkedés megszüntetésére és az ország nyugalmának helyreállítására elrendelte, hogy ezentúl mindkét félnek szabad legyen azt a vallást követnie, amelyik neki tetszik; úgy azonban, hogy ha a lelkipásztor valamely városnak vagy községnek a kolozsvári egyház (kálvinista) vallását és tanát akarja hirdetni, arra a népet nem erőszakolhatja, hanem azt a vallást kell hirdetni, amelyet az illető város vagy község óhajt, különben az ellenkező prédikátor elmozdítható. Ez követendő a szebeni (lutheránus) egyházban is. Ha pedig valaki a lakosság közül azt a hitfelfogást akarja követelni, amelyet lakóhelyén nem gyakorolnak, vallása gyakorlására átmehet arra a birtokra vagy községbe, ahol az ő hitvallásának megfelelő vallás gyakorlata van megállapítva. A zárt vallási egység tehát nem birtok szerint jelentkezik, mint a királyi területen, vagy a német territóriumokon, ahol a földesúr vagy a fejedelem vallását követi a jobbágyság, hanem a hitélet egysége városok és falvak szerint nyert szabályozást. A vallás megállapítója tehát nem a földesúr, hanem a község, ami fejlettebb közjogi érzékre és nagy szabadságszeretetre vall.

Ez a helyzet azonban nem jelentett végleges meg-

állapodást. A kálvinista Dávid Ferencék szerint a kereszténység még nem volt visszaállítva eredeti tisztaságában, még sok volt a kálvinista hitrendszerben is az Antikrisztus. Éppen ezért minden „emberi találmányt” elvetve, már letértek a kálvinizmus útjáról is és Kálvin szavai szerint a Szentháromság-tagadó „pestises szörnyeteg”, Blandrata nyomán az „ariánus”, vagyis az unitárius hitre tértek át a befolyásuk alatt álló János Zsigmond fejedelemmel együtt. A fejedelem tehát rövid idő alatt katolikus, lutheránus, kálvinista, végül unitárius vallású lett, ami akkoriban nagyon is sűrűn fordult elő a katolicizmusról letértek közt. A fejedelem új vallásának szintén érvényesülést kellett szerezni, annál inkább, mert hatalmas pártfogók révén a nép között is kezdett terjedni az új ariánizmus. Hosszú, heves és kíméletlen viták, unitárius lelkészek elűzése, könyvek elégetése előzte meg az 1568-i tordai országgyűlést. Ez végül is úgy rendelkezett, „hogymidőn helyökön az prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék kiki az ő értelme szerént . . . ezért pedig senki az superintendensök közül, se egyebek az prédikátorokat meg ne bánthassák és nem engedtetik ez senkinek, hogy senkit fogsággal vagy helyéből való promoteálással fenyegecssön az tanításért, mert az hit Istennek ajándéka, ez hallásból leszen, mely hallás Istennek ígéje által vagyon”.

A fejedelemnek tehát, hogy immár negyedik vallását is elfogadtassa, megokolásában ahhoz a lutheri elvhez kellett fordulnia, mely a vallási meggyőződést a szabad papság elve alapján teljesen egyéni jognak hirdette, amit azonban a belőle következő mérhetetlen vallási zűrzavar miatt már Luther is korán kényszerült kárhoztatni és korlátozni. Egyébként, ha az erdélyi országgyűlés a protestáns vallásgyakorlat községenkinti egységét fel is oldotta és az igehirdetésnek szabadságát meg is hozta, ez kizárólag az unitáriánizmus érdekében történt. A

vallásszabadság modern gondolatát tehát távolról sem jelenthette, mert a katolikus vallásgyakorlat továbbra is éppúgy elnyomva maradt, mint ahogy az 1566-i országgyűlés rendelte. Különben két év múlva az 1570-ben tartott országgyűlés is visszavonta az ígehirdetés korlátlan szabadságát, arra kérve a fejedelmet, hogy Isten tisztessége és a fejedelmi méltóság tekintetéből a mindenféle eretnokségek hirdetőit és „efféle káromlásokat” büntesse meg. Ezzel a vallási szabadságot fejedelmi korlátozásnak vetették alá épp azok, akik egykor az Egyház felügyelő hatalmát tagadni igyekeztek. Ha az unitárius vallás szabadságot nyert is, ám csak úgy, „hogyan az a vallás dolgaiban semmit ne innoválhasson, hanem az miben találtatott, azon állapotban maradjon”. Mindazonáltal a katolikusok és a görögkeletiek elnyomása és az ígehirdetés másirányú korlátozása mellett is érdekes jelenség a zárt vallási egység széttörése és a négy különböző vallásnak együttélése. Ehhez hasonlót e korban nyugaton csak Svájcban, a Graubündeni Alpok egyes zárt völgyű községeiben találunk, ahol egyik vallásrendszer sem lévén képes a másikat legyőzni, katolikusnak és protestánsnak bele kellett nyugodnia, hogy egymással együtt éljenek.

A protestáns felekezetek ilyen helyzetéből érdekesen lendült a katolikus vallás erdélyi fejlődése. Az újjáéledésre irányuló mozgalom az eddigiek után csak is a fejedelemtől indulhatott ki. János Zsigmond halála után 1571-ben Báthory István személyében erre alkalmas egyéniség is került a fejedelmi székbe. Báthory István azok közé a kevesek közé tartozott, aki katolikus vallása mellett a legnagyobb megpróbáltatások közepette is szilárdan kitartott. Lengyelországi uralkodása azt bizonyítja, hogy ezt a hűséget nemcsak mindvégig megőrizte, hanem vallásának felemelése is szívében fektette. Mivel azonban az akkori erdélyi vallási viszonyok

mellett nem foghatott nagyobb szabású reformokhoz, mint fejedelemnek meg kellett elégednie azzal, hogy a katolikus reformok útját csak előkészíti. Restaurátori működése voltaképen már lengyelkirálysága(1576—1586) idejére esik.

Mint lengyel király érintkezésbe lépett a Jézus-társaság lengyelországi tartományfőnökeivel és azt a kérést terjesztette a rend főnöke elé, hogy Erdélybe küldjön tíz-tizenkét jezsuitát, akik az erdélyi ifjúság nevelésével majd előkészítik a katolicizmus megújódását. Öccse és utóda, Kristóf fejedelem támogatásával a rend tagjai 1579-ben meg is jelentek Erdélyben. A fejedelem még az ez évben megtartott országgyűlésen elfogadtatta a rendekkel, hogy a jezsuiták letelepedése ellen nem gördítenek akadályokat. A társaság az első település helyét a fejedelmi udvarban és Kolozsvárott találta meg. Itt hamarosan megnyitotta gimnáziumát, amelyet Báthory István a bölcsészeti és hittudományi kar megszervezésével főiskolai rangra emelt, a lefoglalt egyházi birtokokból visszaváltotta Erdély legősibb bencés apátságát, a kolozsmonostori apátságot, mely magánosok kezén volt és a jezsuita rendnek ajándékozta s ezzel megalapította a kolozsvári jezsuita kollégiumot is. Az első települések mellett a rend hamarosan otthont talált Gyulafehérvárott is. Időnként megjelentek egyes főurak házáinál, városokban és nagyobb községekben, köztük Nagyváradon is, ahol életre keltették az elnémitott katolikus hitéletet. A váradi jezsuiták között a tősgyökeres magyar származású Szántó István keltette a legnagyobb hatást. Prédikációira ezrével tódult a hallgatóság. Szent Egyed temploma, amely egyedül maradt meg a váradi katolikusok kezén, szűk lett a tömeg befogadására, úgyhogy a szószéket a templomon kívül kellett felállítani, hogy az összesereglettek hallgathassák Szántó beszédeit. Itt ismerkedett meg Szántó

a bihari kálvinista alispán fiával, a tizenkétéves Pázmány Péterrel, akinek az Egyházba való visszatérését az anyai oktatáson kívül Szántó Istvánnak köszönheti a magyar katolicizmus.

A jezsuiták működése oly eredményes volt, hogy a protestáns rendek felfigyeltek rájuk és már az 1581-i országgyűlésen, amelyen Kristóf fejedelem kiskorú fiát, Zsigmondot fejedelemmé választották, arra kéri a fejedelmet, „hogya ha valamely város, avagy falu találkoznék, akik Önagságát efféle római religiön való tanítókért megtalálnák", csak akkor küldjön ilyet, már mint jezsuitát oda, ha a lakosság felénél több katolikus találatik a községekben, „de 10—20 emberért, kik derék társaságnál kevesebben volnának, meg ne háborítson Önagsága se városkát, se falukat".

A kérést csakhamar élesebb és támadóbb fellépés követte. A jezsuiták alig pár évi működése nagy eredményekkel járt a katolikus Egyházra. A Báthory-családon kívül már Keresztury Kristóf, a nagybányai és kővári kapitány, Jósika István, Wesselényi Ferenc, Sombory László, Géczy Ferenc, Lázár István, a Kornissok és Hallerek, előkelő erdélyi főrangú családok is nyíltan kiálltak az Egyház mellett. A közrendűek és a jobbágyok között is sokan voltak, akik visszatértek őseik katolikus hitéhez. A székelyföld, községek, városok lakói tömegesen hallgatták a hozzájuk érkező jezsuita atyákat.

Az 1588-i enyedi országgyűlésen összesereglett protestáns rendek már attól kezdtek félni, hogy ha a katolikusok megerősödése ilyen mértékben halad, hamarosan sor fog kerülni a protestáns kézen levő, elfoglalt katolikus egyházi javak visszavételére is. A katolicizmus további térhódításának tehát útját akarták vágni a protestánsok. Hasztalanok voltak a fejedelemnek hadi-,

pénzügyi és igazságügyi tervei, a protestáns rendeket egyszerűben nem érdekelte Erdély nehéz külpolitikai sorsa, hanem mindenekelőtt arról kívántak tanácskozni, ami az „Isten dicsőségére” tartozik és azt követelték a fejedelemtől, hogy a jezsuitákat, mint a haza ellenségeit űzze ki Erdélyországból. Hasztalan vetették fel a jezsuiták, hogy ha Erdélyben mindenki számára szabad a vallásgyakorlat, miért ne lehessen szabad ez éppen a katolikusoknak is. Most már mindkét fél, a kálvinista és az unitárius, akik előbb engesztelhetetlen ellenfelek voltak, egyhangúan fordultak a jezsuiták és az általuk képviselt katolikus ügy ellen. Állásfoglalásuk most már oly éles volt, hogy a fejedelemnek azt sem sikerült elérnie, hogy legalább egyetlen helyen, Kolozsmonostoron maradhassanak meg a jezsuiták. Hozzá kellett járulnia ahhoz a könyörtelen végzéshez, hogy a Társaság tagjainak 25 napon belül kivétel nélkül el kell hagyniok Erdélyt, kolostoraik és kollégiumaik többé ne lehessenek és jezsuitát senki se tarthasson a házában. A katolikus megújódás szempontjából azonban e végzés ellenére is nagy eredménye volt a jezsuiták működésének. A hitvalló főurakra való tekintettel az országgyűlés kénytelen volt hozzájárulni, hogy mind a fejedelem, mind pedig a katolikus vallású főurak birtokuk közepén tarthassanak egy papot, akinek ellátásáról azonban nekik kellett gondoskodniok.

Báthory Zsigmond után különösen Bocskay fejedelemsége (1603) óta a fejedelem vallásának megfelelően a fejedelemség is kálvinista színezetet nyert. Ez a folyamat Bethlen Gábor alatt (1613—29) még jobban kialakult és utóda, I. Rákóczi György idején (1630—48) véglegesen megerősödött a kálvinisták belpolitikai uralma. Bethlen néhány jezsuitát beengedett ugyan Erdélybe, mert ez beillett az ő nagyvonalú politikai terveinek távlatába, de a katolikus vallás gyakorlatát akadályozó

rendeletek és végzések továbbra is érvényben maradtak. Csak látszateredményt jelentett az az újítás, hogy az erdélyi katolikus Egyház az ő idejében felsőbb vezetőt is nyert egy vikárius személyében. A fejedelemtől függő püspöki vikárius működését annyi megkötöttség akadályozta, hogy az újítás valójában csak üres délibábja volt a katolikus hierarchiának és legkevésbé sem volt alkalmas arra, hogy újabb lendületet adhasson a katolikus megújulásnak.

Miután a lutheránus felekezet a szászszág védelme alatt biztosította szabadságát, már csak az volt a kérdés, hogy a hivatalos jellegű kálvinizmusnak sikerül-e megtartani uralmát az unitáriánizmussal szemben, amelynek egy szélsőséges irányzata az 1579-i innovációs tilalom ellenére is, különösen a nép között, erősen kezdett terjedni. Ez az új irányzat a keresztény hitrendszerből már mindent elvetett és Péchy Simon pártfogása alatt mint a zsidózók vagy szombatosok szektája kizárólag az ószövetség vallási kereteit fogadta el. A szombatot ünnepelték és zsidó ritus szerint éltek le vallási életüket. Erősítést nyertek a Bethlentől Erdélybe beeresztett spanyol zsidókban. Egyébként már Bethlen is fellépett az unitáriusok ellen. Papjaikat Háromszékből, Udvarhelyszékből elűzette, elvette templomaikat és az 1579-i vallásrendszeren megmaradó unitáriusokat is a kálvinista superintendensek joghatósága alá helyezte. I. Rákóczi György egész lelkiségével fordult az unitáriánizmus ellen, amelyben a kálvinista vallás uralmának legnagyobb ellenségét látta, de különben sem szeretete az unitárius vallási irányzatot.

Megtörésükre a szombatosok ügye nyújtott jó alkalmat. Az 1638 július 1-én Désre összehívott gyűlés azt a feladatot kapta, hogy megállapítsa, „kicsodák azok a szombatosok, akik a recepta unitaria religióból exorbittattanak a judeizmusra”. Akik elismerték az 1579-i

hitvallást, hogy Jézus Krisztust imádják és a keresztelest a Szentháromság nevében végzik, nem érte bántódás, akiket azonban judeizmusban találtak, bíróság elé állították. Százával kerültek nehéz sáncmunkára vagy börtönbe, míg csak a melljük adott kálvinista lelkészek hatása alatt át nem tértek a kálvinista vallásra. Ez egyúttal szabadulásukat is jelentette. Az ú. n. dési komplanáció azonban nemcsak a szombatosokat törte meg, hanem alkalmul szolgált az unitárius vallási gyakorlat korlátozására is és biztosította Erdélyben a kálvinizmus hivatalos jellegét.

Ennek a helyzetnek a fenntartása és a kálvinizmus vallási hegemoniájának megszilárdítása volt a célja a II. Rákóczi Györgytől 1653-ban kiadott Approbata Constitúciónak, amely valósággal megdermesztette a 17. század közepén Erdélyben uralkodó vallási viszonyokat.

9.

Túl az Óceánokon. Az első térítések. Az amerikai spanyol hit hirdetés kulturális jelentősége. Közép- és délamerikai hit hirdetés. A paraguayi jezsuita állam.

Amidőn VI. Sándor pápa 1493-ban az Azori-szigeteken keresztülmenő délvonallal az Európán kívül fekvő világrészek birtokát az akkor két nagy tengeri hatalom, Spanyolország és Portugália között szétosztotta, arra kötelezte a hatalmak kormányait, hogy az elfoglalt és még elfoglalandó területeken kötelesek támogatni a kereszténység terjesztését. Az Egyházból tehát még süllyedő korának holtpontján sem hiányzott az isteni ígérvetítés köteleességének tudata. Már Kolumbuszt 12 misszionárius kísérte második útjára 1493-ban. Ettől kezdve a felfedezett területeken megszakítás nélkül

folyt az evangélium hirdetése és az egyházi hierarchia fokozatos kiépítése. Nyugatindia szigetvilágában már 1511-ben megszervezték az első püspökséget. A Fülöp-szigeteken 1595-től már 5 püspökség állt a manilai érsek alatt. Portugál Előindia gócpontjában, Goában 1534-ben szervezték meg a püspökséget, amely a Fokföldről Japánig terjedő hatalmas portugál gyarmatbirodalmat ölelte fel, majd ugyanitt már 1541-ben szemináriumot is szerveztek a bennszülött indiai növendékpapság számára.

De ennél is mennyivel szélesebb távlatok nyíltak meg az egyetemes Egyház előtt, mennyivel nagyobb mértékben kellett kibontakoznia a Világegyház körvonalainak a katolikus lelkiség páratlan kivirágzásának a korában! Európai arcvonalokon küzdő csapatainak különítményei a tengereken túl is megjelentek, hogy felvegyék a régi térítők, a ferencesek és a dominikánusok tevékenységének fonalát, majd a reformok tisztító vizében felújult régiekkel megerősödve, még eddig ismeretlen népek között is hirdessék azt a tanítást, amely nemcsak Európáé, nemcsak a fehér emberé, hanem mindenkié.

Nehéz, gyakran emberfeletti feladatot kellett az evangélium nagyszerű hőseinek vállalniuk. Nemcsak természetes akadályokat, vizek, őserdők, sivatagok, úttalan terep nehézségeit kellett legyőzniük, nemcsak ismeretlen félvad népek gyanakvásával, gyakran ellenséges fogadtatásával kellett megküzdeniük, hanem ami még ezeknél is kétségbeejtőbb volt, sokszor a vértanúsággal szerzett eredményeket is alig voltak képesek megtartani európai hitsorsosaiknak, keresztény fajtestvéreiknek erkölcsileg semmivel sem menthető példája miatt. A fegyveres hódítók kapzsisága, kincsvágya és kicsapongásai ugyanis gyakran botrányos ellentétben álltak azokkal az elvekkel, amiket a hittérítők Amerika vagy

Ázsia népeinek hirdettek. Gyakran csodálkozva, csalódva kellett e szegény népeknek látniok, hogy a fehér ember mily megvetéssel teszi túl magát azon a tanításon, melyet éppen az ő papjai hirdetnek.

Sok, szemügyre nem igen vett kérdéssel és ténnyel kerülünk szembe, ha az amerikai hírhírdetést nézzük. Mindenfelé szeretnek vérforraló részleteket írni a spanyol hódítóknak kegyetlenkedéseiről. Tagadhatatlan, hogy e tekintetben a katonák ismert könnyebb lelkiismerete és kalandvágya sok kilengést okozott. Nem szabad azonban elfeledni, hogy a spanyol konkvisztádorok magukkal hozták európai spanyol hazájuk történetét is, mely évszázadokon át halálhörgéstől és a mozlim uralomtól volt vemhes. Az Újvilág spanyol hódítóinak állandóan eszébe forrott a spanyolországi mozlim brutalitás, Hokam kalifának véres mulatsága, a fejjel lefelé keresztrefeszített háromezer quadalquiviri spanyol nemes, a malagai véres éjféli és a lojai mór vérengzés, ahol a hitűkhöz hű spanyol nemeseket állati kegyetlenséggel gyilkolták le a mór hódítók. A spanyol konkvisztádorok pedig azért mentek az Újvilágba, mert a mozlim birodalmat hátba akarták támadni India felől. Ezért nevezték az Újvilág lakóit „indiánoknak” is, mert azt hitték, hogy Indiában járnak s nem az Újvilágban. Érthető, hogy az Újvilág bennszülöttein szinte véres bosszút álltak spanyol honfitársaiknak évszázados kegyetlen mozlim elnyomása miatt.

Sokfelől érthető, de különösen furcsa felfogás alakult ki a világtörténelmi közvéleményben Amerika meghódításáról. Csak az azték kultúra rombadóltét siratják, de az északamerikai protestáns gyarmatosok kegyetlen indiángyilkolása sohasem zavarta a világ történelemkönyveinek lelkiismeretét. Az angolszász gyarmatos ma sem akar mást, mint csak gyarmatos lenni és

még ma is, szinte félezer évvel az Újvilág meghódítása után az embertelen négergyűlölet és indiánundor csak az északamerikai protestáns államokban dühöng, míg a spanyol hódítók földjén máig is ismeretlen. Az Újvilág meghódításakor a pápa kötelezőleg parancsolta a hódítóknak, hogy az új népeket Krisztus aklába is hozzák be, neveljék és civilizálják őket. A spanyol királyok e feladatukat sohasem feledték el, ha a spanyol gyarmatosok meg is feledkeztek néha erről.

Pontos adatok egész sora beszél a világ egyik legpáratlanabb kultúrlendületéről Mexikóban. Alig száz évre az azték főváros elfoglalása után, 1625-ben egy angol protestáns utazó, Thomas Gage ment a fővárosból Chiapába, ahol a domonkosok missziója állott. Fel-tűnt neki, hogy „sehol a világon nincs annyi indián pap és nemes, mint itt. Don Felipe de Guzmán, a kormányzó is rendkívül gazdag indián férfi, aki paripáiról és versenyistállójáról híres. Bátor ember, aki szembe-szállt a guatemalai kancelláriával is városa kiváltságai-ért. Azok a gyönyörű városok, templomok, tornyok és várak, meg a drágafém, fa és más szobrok s dombor-művek a spanyolok és domonkosok nagy nevelőmun-káját dicsőítik az indiánoknál”. Mexikó utolsó azték fejedelmének, Montezumának egyik fia spanyol grand lett s évente 24 ezer dollár jövedelmet húzott. Ennek egyik leszármazottja pedig Mexikó alkirálya lett és ezzel jó pár száz évvel megelőzte az északamerikai Egyesült Államokat, ahol még máig sem volt soha indián elnök vagy államtitkár.

Ennek a maga nemében máig is páratlan benn-szült kultúrlendületnek két nagy forrása volt. Az első lendület a pápától indult ki és végrehajtói a szerzete-sek voltak, akik a civilizálást az ígéhirdetés következ-ményének és fokmérőjének tekintették. Ez annál is fontosabb, mert a délamerikai és középamerikai indiá-

nok sem írni, sem olvasni nem tudtak, papságuk nem volt tanítótestület. A spanyol király már 1550-ben parancsot adott a bennszülöttek oktatására. A domonkosok tartományfőnökéhez írt levelében „lelkére köti, nézzen utána, hogy az indiánokat tanítsák meg spanyolul írni-olvasni“. Az Egyház ingyenes népiskolákat állított fel minden községben. A középamerikai indián-nevelés két vezére: Juan de Zumárraga, Mexikó első érseke és egy egyszerű flamand ferences segítőtestvér, Pedro de Gante voltak. Ez utóbbi V. Károly császár vérrokona és az indián közoktatásügy megszervezője volt. Munkájuk eredményét mutatja, hogy még ma is, a százéves állandó egyházgyűlölő forrongás ellenére is 30 ezer katolikus népiskolát tartanak számon, ahol félmilliónál több gyermeket nevelnek. Mindegyik iskola az Egyház alapítása. Ez a mérhetetlen munka annál jelentősebb, ha elgondoljuk, hogy feltűnően kevés pap élt ott. Cortés csak sürgős kérésre tudott 12 ferencest kapni 1524-ben és csak két év múlva jött ismét 12 domonkos, kik közül pár nap múlva 5 meghalt, 4 pedig visszatért Európába. Kétévenként jött 10—12 szerzetes csupán. Még kétszáz év múltán is, 1723-ban mindössze 2396 szerzetes működött, vagyis minden egyes szerzetesre több ezer tanuló jutott. A neveléstörténet máig is csak dicsérő szóval tud megemlékezni Zumárraga érsekről, aki már 1538-ban, tehát 16 évvel Mexikó meghódítása után rögtön elrendelte az indián leányok iskoláztatását és apák hiányában külön bennszülött indián tanárnőket képeztetett ki. Pedro de Gante híres leánynevelő intézete (Colegio de Niñas) már 1548-ban működött. Igen érdekes ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy az Északamerikai Egyesült Államokban viszont a népiskolai oktatást csak 1789-ben kezdték el Bostonban, de a leányok ott is csak áprilistól októberig járhattak iskolába, mégpedig 1825-ig csakis elemi

iskolába. Mindez tehát 240 évvel később, mint a le-
nézett spanyol katolikus kolonizáció területén. Mikor
New-Yorkban 1829-ben megengedték a leányok rend-
szeres főiskolai oktatását, a protestáns lelkészek élesen
tilalmazták azt. Középamerikában pedig épp az Egyház
szorgalmazta és védte már 280 évvel előbb!

Spanyol birtokokon született meg az a mainapig
is modern eszme, hogy a bennszülött indiánokat fő-
iskolai oktatásban is kell részesíteni. Ez hosszú év-
századokon át gőgös élcélődés tárgya volt a protes-
táns gyarmatokon. Alig 12 évvel az után, hogy Cortés
elfoglalta Mexikót, 1534 január 6-án Tlaltelolcóban már
megnyílt a Colegio de Santa Cruz, a Szent Kereszt-
főiskola, mely néhány év múlva már saját indián pro-
fesszor-testülettel is rendelkezett. Nem csoda tehát, ha
Thomas Gage oly nagyon lelkendezett Chiapában, hiszen
1533-ban ott három főiskola közül kettő kizárólag az
indiánoké, egy a spanyoloké meg a kreoloké volt. Don
Antonio de Mendoza V. Károly császártól már egyetem-
alapításra kér engedélyt és a hódítás után 23 év múlva,
1553 június 3-án meg is nyílt Mexikóban „a királyi
és pápai egyetem“, melyet a világhírű salamancai egye-
tem rangjára emeltek, 80 évvel a mi nagyszombati
egyetemünk alapítása előtt! Az előadás nyelve a spanyol
és az indián volt. Mindez pedig egy évszázaddal hama-
rább, mint ahogy az északamerikai Harvard-egyetem
egyáltalán megnyitotta volna kapuit, ahol sohasem
tanítottak bennszülött indián nyelven. Mikor a Harvard-
egyetem megnyílt, akkor Spanyolamerikában már három
egyetem működött.

Mire az Egyesült Államokban angolul kezdtek
nyomtatni, már azelőtt száz évvel csak magában Mexikó
városban tizenkét különféle indián nyelven jelentek meg
nyomtatott könyvek. A mexikói egyetem orvosi fakul-
tása már 204 évvel hamarabb működött, mint amikor

a Harvard-egyetem egyáltalán megnyílt. A mexikói egyetemen a kórbonctant már 87 évvel előbb tanulták rendszeresen, mint amikor az angol William Hunter az első bonctani iskolát megnyitotta Európában.

Mivel a rabszolgaság a pogányság rikító maradványa volt, III. Pál pápa kiadta híres bulláját a rabszolgaság eltörlésére 1537 június 2-án, és kiközösítéssel sújtotta azokat, akik rabszolgát tartani merészelnek. Ezzel a nagy keresztény tettel a pápa rengeteg ellenséget szerzett az Egyháznak és lángragyújtotta az egyházellenes mozgalmakat. Az Egyház és a papság nagy bennszülött-védő tevékenységének volt köszönhető, hogy évszázadok mulva Spanyolamerikában sehol sem dúlt rabszolgaháború, ami viszont az Északamerikai Egyesült Államok belső békéjét oly hosszú ideig feldúlta és megmérgezte. A szerencselovagok semmit sem tehettek, hiszen főleg V. Károly császár, de a többi spanyol király is e tekintetben őszinte segítséggel állott a pápaság és a papság mellett. A császár 1542-ben Új Törvényt adott ki a gyarmatosokra is kötelezőleg és 1551-ben Luiz de Velasco alkirály elrendelte az összes rabszolgák szabadonbocsátását. A szerencselovagok kapzsisága elkeseredett küzdelembe kezdett. A bányatulajdonosok szabotálással és a bányajövedelem magas adójának beszüntetésével fenyegetőztek. Az alkirály válasza azonban ez volt: „Az indiánok szabadsága sokkal fontosabb, mint a világ minden ércbányája s a bányáktól kapott koronajövedelem egészen más természetű, mintsemhogy az isteni s emberi törvények megszegését megengedetté tenné!” Ez a bátor szó 150 ezer indián férfirabszolgának adta vissza szabadságát, ami kb. ugyanannyi családot jelentett.

Az indiánok szociális helyzetén még nagyobbat lendített az encomienda és a repartimiento gazdálko-

dási rendszernek a rabszolgaság megszűnésével beállott átalakulása. Ezek ugyanis amolyan gyarmatpolitikai egységek voltak, amelyeken a gyarmatos bizonyos bírói jogokkal is rendelkezett. Eddig hajnaltól estig kellett az indiánoknak dolgozniuk és reggel meg este egyórás hitoktatást kaptak. A pápai bulla ezentúl csak tízórás munkanapot engedett meg Spanyolamerikában, ami az egész 17. században valóságos forradalmi jelenség volt. Az egyházüldöző Erzsébet angol királynő Shakespeare idején tizenkétórás munkanapot írt elő ugyanekkor, hogy a pápai bullával dacoljon és hogy a munkásokat így kiszipolyozva megalapozhassa Anglia merkantilpolitikáját. A pápa ellenben nem engedte még azt sem, hogy 20 napnál tovább dolgozzék másnak szolgálatában az indián, utána tíz napig saját házatáján és birtokán kellett dolgoznia; azonkívül a bennszülött munkásokat rokkantság, meg betegség ellen is gazdájuk terhére biztosította. Ez volt a mai országos társadalombiztosítás őse 400 évvel ezelőtt, pápai rendeletre. Ez a gazdasági rend tudta biztosítani az indiánok gazdasági és kulturális föllendülését, de mérhetetlen rágalomhadjáratot és gyűlöletet keltett a szomszéd Északamerikai Egyesült Államok protestáns gyarmatosai körében, akik azután ügyesen szították a gyűlölködést a spanyol korona és a pápaság ellen, ami később évszázados forradalmakban viharzott föl. Ez teszi érthetővé, hogy a forradalmak voltaképpen mindig újabb indiánellenemisést és egyházüldözést robbantottak ki, főleg amikor a szabadkőművesség vette kezébe a forradalmak vezetését.¹

Ha a pápai szó véglegesen és egyszerre nem is vetett véget a visszaéléseknek, ha az egyéb természetű akadályok tovább is gátlólag hatottak a hittenjesztésre, ez mégis sikeresen, sőt nagyszerű eredményekkel haladt előre. A hit tántoríthatatlan ereje, egyesülve az örök-

életü emberi lélek önfeláldozó szeretetével, olyan méretekben győzte le az akadályokat, hogy XV. Gergely a missziók szervezése és központi irányítása érdekében szükségesnek látta a „Congregatio de propaganda fide“, vagy a Hitterjesztési Kongregáció felállítását (1622). Ezt 1627-ben követte a „Collegium Urbanum“, a missziós papok speciális kiképzésére VIII. Orbán pápától alapított szeminárium felállítása.

A missziók működési területe általában két fő részre oszlott. A nyugati Amerikát, a keleti pedig Ázsiát, Indiát, Kínát és Japánt foglalta magában. A kettő között foglalt helyet Afrika, amelynek egyes vidékeire már ekkor szintén sikerült a kereszténységnek behatolnia.

Amerika óriási kontinensén a katolikus missziók Közép- és Dél-Amerikában találtak termékeny talajra. Brazíliában, a La Plata-államokban, Paraguay és Uruguayban, az inkák földjén, Peruban, Bolíviában, Venezuelában a megtérők milliói közt már 1610-ben 5 érsekség, 27 püspökség és 400 kolostor végezte az evangélium hirdetésének munkáját és látta el az egyházkományszatot.

Közép-Amerika szigetvilágában emelkedett történelmi hírnévre Las Casas Bertalan (1474—1566), a híres dominikánus szerzetes, az indiánok védelmezője, mint a spanyol konkvisztádorok kegyetlenségének és becstelenségének ostora, aki tizenkétszer kelt át az Újvilágból Európába, hogy panaszt emeljen a gyarmatosok visszaélései ellen, akik a kereszténységet Amerikában mindennél jobban lejáratták.

Peru szerzetes hódítói között Solanói sz. Ferenc és Límai sz. Róza mellett is kiemelkedett Lima püspöke, a perui egyház szervezője, sz. Turib (1538—1606), aki mint előkelő világi méltóság betöltője, az egyházi rend felvétele után 1581-ben nyerte el a püspöki széket.

Vele mélyhítű, modern, teljesen európai módon működő buzgó főpap jelent meg Dél-Amerikában, aki Peruban szemináriumokat, iskolákat, kórházakat emelt, zsinatokat tartott, ellenőrizte papjai működését, misszionáriusait elküldte mindazokra a vidékekre, amelyek lakosságuk számánál és fekvésüknél fogva alkalmasak voltak arra, hogy újabb gócpontjaivá váljanak a katolikus kultúra terjedésének Peru széles területén.

Brazília evangelizálása annyira a Jézustársaság kiemelkedő munkája, hogy a brazíl nemzetet a jezsuiták alkották meg.² Közülük különösen d'Anchieta, 1578-tól a rend brazíliai tartományfőnöke és de Vieira Antal, a portugál történelem egyik legügyesebb diplomatája, vált híressé. Vieira 1652-től az Amazontól északra fekvő vidéken térített és mintegy 50 indián községet hódított meg a kereszténységnek. Amerre megjelent társaival, szavának ékesszólásával — tökéletesen beszélte az indián nyelvet — és szeretetteljes modorával megnyerte az indiánokat, akik ezrével fogadták el tanítását és 1658-ban már ünnepélyes hálaadó misét mondhatott, hogy több mint 100,000 indiánt keresztelt meg.

A legszebb és egyúttal legérdekesebb világtörténeti eredményt mégis a La Plata mentén, Paraguayban érték el a jezsuiták. Itt alapították meg a híres paraguayi „redukciókat”, más néven a paraguayi jezsuita államot.

Tucumán püspöke, Don Francisco Vittoria hívására 1558-ban jezsuiták jelentek meg Assuncionban, Paraguay fővárosában, amelyet mintegy 50 évvel ezelőtt alapítottak a spanyolok. A vidékeket keverék indián törzsek lakták, akiket eddig a püspököknek sem sikerült a kereszténységre térítenie és lázongásaikkal sok gondot okoztak a spanyol uralomnak a La Plata völgyében. A jezsuiták brazíliai sikerükre támaszkodva, örömmel fogadták el a meghívást és az indiánok térítésében

használt módszerüket itt is hamarosan eredmények kísérték. Munkájukat folytatva az őserdők mélyéig benyomultak, csak a hit és emberszeretet pajzsát hordozván magukkal. Midőn már nagy csoportokat megtérítettek, elhatározták, hogy neofitáikat, akiket a szeretet minden gyöngédségével elhalmoztak, keresztény falvakban, úgynevezett „redukciókban” egyesítik. A spanyol kormány 1609-ben hozzájárult a jezsuita atyák tervéhez, csupán hűségesküit és elég alacsony fejadót kívántak e falvak lakosságától. Ettől kezdve a redukciók száma egyre emelkedett, míg elérte a 30-at, több mint 150,000 lakossal. Ezzel a „paraguayi keresztény köztársaság” megalakult.

Az új állam különbözött minden eddigi állambe rendezéstől. A lakosságot a jezsuiták, akik az egész államot vezették, megtanították földművelésre, iparra és megismertették velük a művészeteket, az indián lakosság képességei szerint. Anyagi vonatkozásban „a képességek szerinti munka és szükséglet szerint való részesedés” volt az uralkodó jelszó a köztársaságban. A tulajdon a közösségé, amely azonban mindennel ellátta tagjait. Természetesen minden a Jézustársaság tagjainak felügyeletével és irányításával történt. Az élet napi beosztása hasonlított a jezsuita kollégiumok életrendjéhez. Reggelenként, napfelkelte előtt megszólalt az ébresztő. Szentmise után a csoportok zeneszóval vonultak munkahelyeikre, valamelyik szentnek a képét maguk előtt hordva. Mindnyájan egyformán öltözködtek, egyformán táplálkoztak, a lehető legteljesebb egyenlőség szerint. Minden redukciónak volt két iskolája és egy kórháza, papjainak igazgatása alatt, akik nemcsak a vallási szükségletek kielégítésére voltak hivatva, mint európai társaik, hanem ők voltak a községek előljárói, ők végezték a közigazgatást és ők szolgáltatták az igazságot is. Az özvegyek, árvák, elaggottak, betegek el-

látását azok a birtokrészek biztosították, amiket „Isten birtokának” neveztek és amelyeket közösen műveltek. Az élet középpontjában a vallás állott. Az Oltáriszentséggel tartott körmenetek, amelyeken az egész lakosság résztvett a maga különböző kongregációival, ének- és zenekarával, polgárőrségének századaival, a feldíszített utcákon, mozsarak durrogása közepette, voltak a legnagyobb, legpompásabb nemzeti ünnepek.³

Mintegy 150 évi fennállása után egy egyházellenes hangulattól fűtött portugál brutalitás vetett véget a redukcióknak, amelyekben még a humanisták is, sőt Montesquieu és Voltaire is a humanizmus elveinek, a szocialisták pedig a szocialista állam gondolatának rendszeres megvalósulását látták, jóllehet nem jelentett mást, mint a Jézustársaság szellemének és fegyelmének gyakorlati alkalmazását egy nép életszükségletéhez.

Észak-Amerika területén a katolikus missziók két hatalmas területen virágoztak fel: Kaliforniában, amelynek vallási és gazdasági megtermékenyítése egyformán a jezsuiták érdeme s akiknek munkáját sz. Ferenc fiai folytatták, továbbá Kanadában, amelynek széles térségein szintén sz. Ignác fiai hirdették ferences sorstársaikkal együtt az evangéliumot. Munkájuk talán itt, a harcias huron és irokéz indián törzsek között volt a legnehezebb, akiknél csak 1646—49-ben is 6 jezsuita szenvedett borzalmas kínok közt vértanúhalált.

10.

A hittérítés fellendülése Ázsiában: Elő- és Hátsó-Indiában, Japánban és Kinában. Xavéri sz. Ferenc. Nobili Róbert és Ricci Máté.

Előindiában a portugál kezdeményezések után a térítés akkor vett igazi lendületet, amikor a Jézustársaság III.

János portugál király kérésére rendelkezésére bocsátotta erőit és a Társaság egyik legfőbb díszje, sz. Ignác társa, Xavéri sz. Ferenc 1542-ben mint misszionárius és pápai legátus megjelent Indiában. Jellemző a vallási állapotokra, hogy először a goai keresztényeket kellett keresztényibb életre bírnia, azután a már megkeresztelt, de minden lelki támaszt nélkülöző bennszülötteket kellett a hitéletbe újból bevezetnie. A beauvaisi kollégium egykori tanára, Aristoteles ragyogó szavú magyarázója, Xavéri sz. Ferenc, csengetyűvel a kezében járta fáradhatatlanul India partjait, Ceylon, Malakka és a Molukki-szigetek falvait, hogy a csengetyű hangjával hívja maga köré a lakosságot, férfiakat és gyermekeket, hogy hirdethesse az evangéliumot és keresztelhesse. 1544—1547-ig terjedő indiai tartózkodása alatt ezreket keresztelt meg a társadalom minden osztályából, a páriáktól a legmagasabb körökig. Ekkor Malakában egy „a lelkiismeretet és a szív békéjét” szerető japánnal ismerkedett meg, akit megkeresztelt. Az új hívővel való érintkezés azonban olyan erővel hatott rá, hogy 1549-ben maga is Japánba ment és a közben Indiába jött rendtársaira bízta a már megtért hindúk hitbeli megerősítését és további vezetését. Ettől kezdve India lett a jezsuita missziók egyik legkedvesebb talaja. 1600 körül már két rendtartományt szerveztek, amelyben 1660-ban már 400 jezsuita szentelte életét India megtérítésének.

Közülük különösen de Nobili Róbert ért el nagy sikereket, aki 1608-tól főleg a brahmánok előkelő osztályának megtérítésén munkálkodott. Az ú. n. alkalmazkodási rendszert használta, amelyet a jezsuiták Indián kívül másutt is, különösen Kínában nagy sikerrel használtak; így, a kereszténység a bennszülött népek sajátosságaihoz jobban hozzásímulva gyorsabb ütemben terjedhetett. Ez az alkalmazkodási módszer abban állt, hogy

a legszükségesebb hitbeli, szertartási előírások megtartásán kívül mindenben a bennszülöttek szokásait, ruházatát, sőt templomstílusát is használták. Nem adta fel ez a rendszer a kereszténység egyetlen tételét sem, de a szentségek kiszolgáltatásánál, az istentiszteleti szertartásoknál elhagyott olyan részleteket, amik a primitív népek ősi szokásaival ellenkeztek, vagy olyan visszatetszést szültek, hogy használatuk magának a keresztény tanításnak elfogadását akadályozta volna.

Másutt a szertartásokkal kapcsolatban olyan külsőségeket is felvettek, amelyek a népi lélek előtt a kereszténység átvételét előmozdították. Ezt a módszert XV. Gergely 1623-ban engedélyezte s vele a jezsuiták Dél-Indiában olyan eredményeket értek el, hogy a hívők száma 1700-ban már 150,000 főre emelkedett.¹ A ferencesek és kapucinusok azonban ekkor oly heves támadást intéztek az alkalmazkodási rendszer ellen, hogy a pápa 1704-ben pápai követet küldött az ügy megvizsgálására, aki 16 ilyen malabári szokást kárhoztatott, amiket XIV. Benedek el is tiltott 1744-ben kiadott bullájában. A kérdés egyúttal kiobbantotta az ú. n. ritusviszályt, ami a maga kísérőjelenségeivel sokat ártott az indiai katolicizmusnak.

Hátsó-Indiában a térítés nagyobb lendülete szintén két jezsuitának, Buzoninak és de Rhodesnek, Annam apostolának a fellépésével kezdődött. 1660 körül már mintegy 300,000-re rúgott a hátsóindiai katolikusok száma, de az 1663-ban kezdődő és megszakításokkal a 19. századba is átnyúló üldözések az eredmények jórészét megsemmisítették.

Legnagyobb sikerrel indult a tengerentúli katolikus misszió Japánban. Már Xavéri sz. Ferenc, ki 1549—1554-ig térítette a japánokat, „lelke örömének” mondta ezt az országot. A nyomdokaiba lépő jezsuiták méltó követői voltak a nagy úttörőnek. Előkelő

daimiók, japán főnemesek hallgatták a tanítást, amely Buddha nirvánája helyett az örök élet szépségét állította e hazáját mindennél jobban szerető vezető társadalmi rétegnek. 1560 körül már 4 daimió vette fel a keresztiséget, sőt előkelő boncok, buddhista papok is tértek a kereszténységre. A legjobban azonban Nobunaga 1565-ben kezdődő kormányzata segítette elő Japánban a katolikus Egyház terjedését, a missziós papságnak adott teljes mozgási szabadsággal. E kedvező körülmények hatása alatt a katolikusok száma 1580 körül már 200,000-re, a templomok száma pedig 250-re emelkedett és XIII. Gergely már előkelő japán követséget fogadhatott Rómában 3 daimió vezetésével. Utóda, a szolgából sagúnná emelkedő Tajkozama, a pogány boncok ama vádjára, hogy a jezsuiták a spanyol uralom kémei, üldözni kezdte a keresztényeket. 1597-ben 26-ot keresztre feszítettett Nagaszakiban.

A kereszténység azonban tovább terjedt az üldözés ellenére is. 1614-ben már egy millióra rúgott a számuk, amikor Daifuzama szigorú és több évtizedre terjedő újabb üldözést kezdett ellenük. Elrendelte a misszionáriusok száműzését, valamennyi katolikus templom lerombolását és halált szabott a keresztény vallás gyakorlására. A kivégzettek száma egyetlen évben, 1624-ben 30,000-re rúgott. 1640-ben új rendelet jelent meg, amely szerint „míg nap fog sütni az égen, keresztény nem léphet Japán területére”. A házak küszöbére keresztet véstek vagy festettek, hogy mindenkinek rá kelljen lépnie, ami a pogány japán kormány szemében egyet jelentett a hithagyással. Bár ez a kegyetlen törvény csaknem kétszáz évig, 1867-ig tartott, a katolicizmus megfogytakozva és titokban mégis tovább élt Japánban. A francia misszionáriusok 1865-ben mintegy 20,000 japán katolikust találtak Nagaszaki környékén, akik mihelyt a törvény megengedte, azonnal nyíltan

csatlakoztak az Egyházhoz. Bihlmeyer a legújabb kutatások alapján a nagy üldözés okait elsősorban a boncok irigy féltékenységében, másodsorban a kálvinista hollandok cselszövéseiben és nem utolsó sorban a fülöpszigeti spanyol misszionáriusok ideözönlésében és a bennszülött papság utánpótlásának hiányában látja.

Japánhoz hasonlóan biztatóan szép sikerekkel indult meg Kínában is a katolikus hitterjesztés. A kereszténység először a Hongkonggal szemben fekvő portugál gyarmaton, Makaóban jelent meg, ahol 1576 óta püspökség kormányozta a gyérszámú katolikus egyházat. Xavéri sz. Ferenc vágya, hogy Kínában hirdethesse az evangéliumot, nem sikerült ugyan, rendtársai azonban követték a szándékát, és megjelenésükkel Kína katolizálása is nagyobb lendületet vett. Ennek az érdeme főképp három jezsuita nevéhez fűződik: Ricci Mátyáséhoz, aki 1583-tól Kína apostola, Schall Ádáméhoz, aki 1619-től és Verbiest Ferdinándéhoz, aki 1659-től működött a kínaiak között.

Az ősi műveltségű és a kultúra magas fokán álló roppant birodalomban tisztelettel fogadták a nagytudományú jezsuitákat, akik nem hithirdetéssel kezdték működésüket, hanem azzal, hogy a császárnak távcsövet ajándékoztak, Euclides geometriáját kínai nyelvre fordították, térképeket készítettek és tökéletesítették a birodalom határait védelmező erődöket. A kormány előtt nyíltan megvallották, hogy papok, akiket Kína jó hírneve hozott az országba, hogy itt éljék le életüket. Csak egy sarkot kívántak, ahol templomot és házat építhetnek, hogy az Ég királyát szolgálhassák, akit ők imádnak.² A természetfeletti dolgok iránt érdeklődő és az elmélődésre hajló kínai jellem kedvezően fogadta a kívánságot s Van-li császár Ricci és társa, Ruggieri

atya rokonszenves fellépésétől meghatva, 1601-ben megengedte nekik a Pekingben való megtelepülést.

A kínai nyelvet és írást tökéletesen ismerték a páterek, a kínai hagyományokat és szokásokat az előkelő lelkiség sajátsága szerint figyelmes tiszteletben tartották és a kínai vallásrend ismeretében elmélyültek, és így most már könnyen hozzáférhettek a kínaiak finom és érzékeny lelkületéhez. Beszélgetésbe bocsátkoztak tudosaikkal és bölcselőikkel, akik közül nem egyet meggyőztek a katolikus vallás szépségéről és igazságáról. 1605-ben már 200 kínai katolikus állott lelki vezetésük alatt. Az alsóbb néposztályokat e nagytudású európai papok gyengéd közeledése, az ősök hagyományos tiszteletének kegyeletes fenntartása hozta közel és nyerte meg a kereszténységnek. 1610-ben Ricci meghalt és Longobardi atya vette át a misszió vezetését. 1596 óta működött Kínában és a kínai kereszténység terjedése érdekében ő szervezte meg azt a katolikus „kínai szertartást”, amely kínai szertartások hozzáadásával módosította a katolikus vallás általános szertartásait, de a lényeg sérelme nélkül. A hatás nagyszámú és feltűnő megtérésekben csakhamar jelentkezett is.

A tanítás szabadsága és az eredményes térítés tovább folyt a mandzsu dinasztia alatt is, amely 1644-ben foglalta el a mennyei birodalom trónját és a tudományok aranykorát hozta Kínában. A jezsuiták nemcsak szívesen látott vendégei lehettek a császári udvarnak, hanem a császár a pekingi császári matematikai és csillagvizsgáló intézet vezetését is Schall, majd Verbiest atyára bízta. Ilyen kedvező viszonyok között a térítés is sikeresen folytatódott. Helyi üldözések és vértanúság nem hiányzottak ugyan, de 1664-ben már mintegy negyedmillió keresztény volt Kínában. 1690-ben a Szentszék már felállította a pekingi és nankingi püspökségeket. Erre

annál nagyobb szükség volt, mert Kanghi császár 1692-ben az egész birodalomban engedélyezte az evangélium hirdetését, ami a katolikusok számának rohamos emelkedését vonta maga után. 1700-ban már egy millióra rúgott a keresztények száma.

Ezalatt azonban már közeledtek a kínai katolikusok megpróbáltatásának évei. A spanyol ferencesek és dominikánusok, akik a 17. század elejétől szintén megjelentek Kínában, a jezsuitákétól elütő módszert alkalmaztak a térítésben s bár IV. Pál a kínai nyelv használatát is engedélyezte a szentmisénél, VII. Sándor pedig a kínai szertartásokat engedélyezte, a ferences és dominikánus térítők ezt is éppen úgy támadták, mint a malabári szokásokat Indiában. Tournon pápai legátus, aki a különleges szertartásokat 1711-ben felülvizsgálta, kivetnivalóknak találta azokat, XI. Kelemen pedig helybenhagyta a legátus ítéletét. A rítusviszály azonban károsan befolyásolta a kínai hittérítést.

A vita a császárokat és magát a népet is bizalmatlanná tette a kereszténység iránt, amelynek igazságait a körülötte feltámadó viták következtében most már kételkedve fogadták. Most már az üldözések is gyakoribbakká váltak és megkezdődött a misszionáriusok kiűzése Kínából. Csak a jezsuiták mozoghattak szabadon tovább is mint udvari matematikusok, csillagászok és művészek. A Jézustársaság feloszlata azután végső csapást mért a kínai katolicizmusra. A többi szerzetesrend és a párizsi missziós szeminárium nem volt eléggé, hogy a jezsuiták helyébe misszióspapokat küldjön. A 19. századba már csak mintegy 200,000 kínai mentette át a katolicizmust.

Indián, Kínán és Japánon kívül Tibetbe is behatoltak a jezsuiták 1603-ban. Példájukat az olasz kapucinusok is követték. 1704-ben eljutottak egész a fővárosig, Lhasszáig, tartós sikert azonban egyik rend sem

ért el a különleges tibeti viszonyok miatt, ahová fehér ember alig tehette be a lábát.

Afrikában a katolikus missziók a Kongó területén, Angolában, Mozambiqueben, majd Felsőguineában, Madagaszkárban és Abesszíniában hirdették az evangéliumot. Jezsuiták, ferencesek, kapucinusok és sz. Vince papjai keresték fel Afrika vidékeit. A hitterjesztőkre gyakran kegyetlen halálveszedelmek vártak e földrészen, ezek azonban csak acélozták a kor nagy hittérítőinek akarátát. Bár az eredmények sokszor — mint Abesszíniában — csak átmenetiek voltak, a következő század misszionáriusai még több százezerre becsülték azoknak a keresztényeknek a számát, akiket Afrikában találtak.

11.

VIII. Kelemen. Védekezés a spanyol túlsúly ellen. A hitegység megóvása. A molinizmus. Giordano Brúnó. V. Pál. Szociális politikája. Egyénisége. Sarpi egyházforradalmi tevékenysége.

Az Egyháznak a lelki megújulás korában Európában és a tengereken túl elért eredményeit külsőleg az 1600-i szentév méretei tükröztetik vissza leghívebben. Százezres tömegek zarándokoltak Rómába, hogy hódoljanak Krisztus földi helytartója, a pápa előtt. Nagy számban voltak köztük protestánsok is Európa minden országából. A kíváncsiság hajtotta őket, hogy lássák a fényes szertartásokat, amiket szerintük pénzügyi számításból rendezett a pápa. Mikor azonban látták az ősz VIII. Kelelent, amint fáradtságot nem ismerve, betegen is sorra látogatja Róma főtemplomait, fogadja a zarándokokat, asztalánál kiszolgálja a szegényeket és a pápaság „gőgjére” alaposan rácáfoló alázattal végzi a lábmossa szertartását, egyszerűben meggyőződtek, hogy a

szentév nem pénzügyi spekuláció és a pápa nem lehet a gyűlölt Antikrisztus, akinek a hitújítók kezdet óta festegették. Ebből s közvetlen tapasztalásból eredtek azok a megtérések is, amelyekkel az Egyház gyarapodott épp e szentév alatt. Akár 3 millióra tesszük a szentévi zarándokok számát, — mint egyesek számítják — akár 1.200.000-re, ahogy a számításaiban mindig óvatos Pastor is teszi, a szentév mérlege föltétlenül azt bizonyítja, hogy a Szentszék ismét visszanyerte azt a vonzóerőt, amiből a reneszánsz és a nagy vallásszakadás hullámverésében annyit veszített.

Bár e nagy siker elsősorban a reformpápák működésének az eredménye, azonban, ha velük le is zárult a megújulás hőskora, utódaik mégis folytatták az elődök reformmunkáját. Az egyházi élet egész területére kiterjesztették gondoskodásukat s így az érdemszerzés elismeréséből az utódok sem zárhatók ki.

Hogy a már nekilendült reformmozgalom zavartalanul ment diadala felé, az annak is köszönhető, hogy e pápák működéséből nagy rész esik a diplomáciai és politikai élet területére is. Így érték el, hogy az európai viszonyokra gyakorolt hatásukkal egyrészt a pápaságot mentesítették az egyoldalú hatalmi befolyásoktól, másrészt háttérbe szorítottak egy esetleges államegyház alapítására irányuló minden törekvést. E téren magában a bíborosi testületben is nehézségekre találtak. Ennek egyes tagjai vagy az egyik, vagy a másik hatalomnak a kegyeit élvezték, gyakran tekintélyes évjáradékok formájában, az egyes európai hatalmak pedig a pápává választásnál sokszor erőszakos beavatkozástól sem riadtak vissza, ha érdekeik érvényesítéséről volt szó.¹ Az Egyházi Állam gazdasági és szociális viszonyainak, a megüresedő pápai hűberek jogi helyzetének rendezése, a pápaság itáliai tekintélyének fenntartása, mind olyan feladatok voltak, amelyek megoldását többízben is kísér-

ték fenyegető konfliktusok. E kérdések megoldását azonban mégsem lehetett elodázní, mert vallásügyi kérdésekkel is vonatkozásban álltak, mint e kornak általában majdnem minden politikai problémája.

Bár a római kúria belső életét, különösen az egyes pápák uralkodásakor erősen érvényesülő nepotizmus révén oda nem való visszaélések meg is zavarták és így a pápaság emelkedésében a reformpápák kora után némi hanyatlások is mutatkoztak, azonban főleg az első nagy reformpápák után az egyházi élet tisztaságára alig esik árnyék. A pápák életén és működésén elsősorban a feddhetetlen papi jelleg mutatkozik diadalmasan.

V. Sixtus halála után spanyol befolyásra egymást követőleg három pápát: VII. Orbánt, XIV. Gergelyt és IX. Incét választották meg, akik azonban összesen alig egy évig (1590 szeptembertől 1591 decemberegig) uralkodtak. Utánuk a firenzei Aldobrandini-családból származó VIII. Kelemen (1592—1605) emelkedett a pápai trónra. Az új pápát mély vallásosság és tökéletes becsületesség jellemzik. Ez a lelkület íratta elő vele, hogy a bíborosi testületbe csakis olyanokat vegyen fel, akiknek feddhetetlen élete és fényes tehetségei előnyére válnak az Egyháznak. Így emelte a bíborosi méltóságra korának két tiszta és nagy egyéniségét, Baronius Cezárt, a híres történetíró és Bellarmino Róbertet, a Jézustársaság örök díszét, a későbbi pápajelölteket, akikben bíboros társaik is a Szentszék legméltóbb képviselőit látták. Bellarmino később mint szenttéavatott egyháztudós tündöklék az Egyház történetében. Kár, hogy ez a kiváló pápa gyakran felépő betegsége miatt rokonainak nagy befolyást juttatott az egyházkormányzatban. Közülük Pietro Aldobrandini bíboros jutott a legkiválóbb szerephez. Tehetségével hasznára vált ugyan az Egyháznak, de közismert vagyongyűjtő szenvedélye mégis kedvezőtlen hatást váltott ki.

VIII. Kelemennél alig volt szélesebb látókörű politikus és kiválóbb, megfontoltabb diplomata. Törekvése elsősorban arra irányult, hogy az európai hatalmaknak a pápaságra nyomasztóan túltengő befolyását csökkentse s szabadabb mozgást biztosítson a Szentszéknek.

Elsősorban a spanyol befolyás enyhítése volt a Szentszék feladata. Spanyolországban akkor II. Fülöp (1556—1598) uralkodott. A leghatalmasabb világbirodalomnak ez a nagy, de szerencsétlen politikájú önkényura, a világtörténelemnek ez a legnagyobb bürokrátája maga elgondolásaiban ízig-vérig katolikus volt. Politikai terveiből a katolicizmus sohasem hiányzott és pillanatig sem habozott, ha a katolicizmus érdekében és védelmére harcba kellett vetnie Spanyolország félelmetes erőit. Csakhogy a katolicizmus erőteljes megvallása oly magától értődő volt nála bármilyen vonatkozásban is, hogy ez a hatalmas spanyol királyban a katolikus öntudatnak túlzó természetességét fejlesztette ki. Az ő személyisége és a katolicizmus fogalma nála már olyan felbonthatatlan egységben olvadt össze, hogy Spanyolország politikai érdekét és az Egyház érdekét már nem tudta egymástól megkülönböztetni.

Nem állítható, hogy II. Fülöpnek ez a merev meggyőződése nem a legtisztább forrásból fakadt, vagy hogy az Egyház védelmében önző politikai számítás vezette volna. A spanyol befolyás korlátlan érvényesülése azonban az Egyházat igen könnyen olyan örvényhez vezethette volna, mint azelőtt a feudalizmus. Ez is annakidején a világi hatalomnak az Egyház belső életébe való olyan hatalmi belenyúlása volt, amely az Egyház és az egész kereszténység erkölcsi integritását bontotta meg és amelyből csak VII. Gergely és a vele egyveretű pápák emberfeletti erőfeszítései bírták kemény harcok árán kiszabadítani az európai civilizációt. Ez a lehetőség most is annál is inkább fenye-

gette a Szentszéket, mert II. Fülöp legtisztább szándékból ugyan, de az Egyházat úgyszólván korlátlan királyi felügyelet alá rendelte a maga birodalmában. Az egyházi jövedelmeket tetszés szerint használta fel, a főpapi, káptalani és apáti székeket kénye-kedve szerint töltette be, a pápai bullák kihirdetését saját önkényes királyi akaratától tette függővé, általában a király az egyházi életben, főleg az egyházkormányzat egész területén mélyrenyúló beavatkozást erőszakolt ki. Így az Egyházat Spanyolországban és tartományaiban annyira megfosztotta a szabad mozgástól és függetlenségétől, hogy az ő egyházpolitikai terveiből, ha lényegileg nem is, de valójában mégis csak egy megbéklyózott államegyház ijesztő méretei tárultak fel.

Ez az egyházpolitika jogilag ugyan nem volt kitervezve, és még csak rejtett cél sem irányult arra, hogy egy olyan államegyházat készítsen elő, mint amilyennek létrehozásán a francia legisták és a párizsi parlament gallikán tanácsai mesterkedtek, azonban az egyetemes Egyházra mégis beláthatatlan veszélyt jelentett. Hiszen már Spanyolország egyházi életében is mutatkoztak éppen a világi hatalom túlsúlya miatt olyan visszaélések a főpapi székek betöltésénél is, amelyek sehogy sem illettek a megújhódó katolikus szellembe. Éppen VIII. Kelemen, a 17. század első pápája trónralépésekor, 1591-ben jelent meg Juan Nova Davila: „A fejedelmi jogok védelme” (*Apologia de iuribus principalibus defendendis et moderandis iuste ad catholicum Hispaniae regem Philippum*) c. kétkötetes műve, amely a Szentszék jogainak egyházi téren való megszorítását, a fejedelmi jognak pedig olyan mértékű megduzzasztását hangsúlyozta, hogy VIII. Kelemen kénytelen volt ezt a művet a tiltott könyvek közé tenni.² Gaetani Camillo alexandriai patriarcha, Spanyolország pápai nunciusa

a királynál az Egyház jogai és szabadsága érdekében síkra szállt ugyan, de nem sok eredménnyel.

A helyzetet az Egyházra nézve súlyosbította még az a körülmény is, hogy a nápolyi királyság révén II. Fülöp Itáliára is döntő befolyást gyakorolt. A pápaságot tehát az a veszély fenyegette, hogy II. Fülöp egyházpolitikai felfogása Itália kisebb államaiban is követőkre talál és a pápaság még saját földjén, magában Itáliában is elveszíti befolyását.

VIII. Kelemen nagyvonalú és békés természeténél fogva nem gondolt a spanyol birodalommal való erőszakos szakításra. Ez ugyanis egyrészt egy újabb hitszakadással fenyegetett volna, ami egyáltalában nem illett a katolikus megújodáshoz, másrészt meg a Nagy Armadának, a világhírű spanyol tengeri haderőnek megsemmisítése után is túl hatalmas volt a spanyol király és a pápa nem tartotta az Egyház érdekében állónak és célravezetőnek a nyílt politikai harc kibontását. A nehéz kérdés megoldására tehát a politika békésebb eszközét választotta. Szakítás helyett ellensúlyt keresett, amely az egyoldalú spanyol túlsúlyt képes visszaszorítani, hogy a Szentszék az ellentétes irányú külső erők közepette is biztosítani tudja függetlenségét.

Ezt a nélkülözhetetlen politikai egyensúlyt VIII. Kelemen Franciaországban találta meg. A Lígához való jóviszonyt, elődeinek politikai hagyományaihoz híven, még IV. Henrik megtérése előtt is ápolta. Azzal a spanyol tervvel szemben azonban, hogy a francia trónra IV. Henrik unokája, Izabella infánsnő kerüljön, tartózkodó álláspontot foglalt el. Midőn pedig IV. Henrik a katolikus hitvallást 1593-ban letette s VIII. Kelemen meggyőződött a megtérés őszinteségéről, 1595-ben a francia királyt visszafogadta az Egyházba. Így Franciaországban előmozdította a belső béke helyreállítását, a megbékélt és megerősödő országban a katolicizmus hat-

hatós támogatást nyert, a Szentszék pedig olyan katolikus hatalomra talált, amely megfelelt a pápaság erkölcsi és politikai érdekeinek is.

Az idők hamarosan igazolták is VIII. Kelemen bölcs politikáját. Hogy a ferrarai örökösödési kérdésben a Szentszék II. Alfonz estei herceg halálával 1597-ben megüresedő pápai hűbért bekebelezhette, az főképp IV. Henrik támogatásainak volt köszönhető. Később ismét Franciaország közvetített V. Pál pápa és Velence között s ezzel sikerült ezt a köztársaságot is visszatartani a vallásszakadástól. Viszont 1598-ban a vervinsi békét VIII. Kelemen közvetítette Francia- és Spanyolország között és így lehetővé tette, hogy a hitélet a külső békét is visszanyert Franciaországban lendületet vegyen, Spanyolország előtt pedig dokumentáltassék, hogy a Szentszék nem ellenséges indulat vezeti.

A nagy diplomata pápa lépéseit az angol kérdésben nem koronázta hasonló siker. I. Jakab kétszínű politikája még a távoli kilátásait is elvette annak, hogy Anglia visszatérjen a katolikus Egyházba.

AZ EGYHÁZ FÜGGETLENSÉGÉNEK és a megújodás akadályainak elhárítására fordított fáradozásán kívül VIII. Kelemen éberén őrködött a hitrendszer belső egységének a megőrzésén is. Alatta indult meg a vita az ú. n. molinizmus felett, amely Molina Lajos spanyol jezsuitának 1588-ban megjelent könyve nyomán keletkezett. A spanyol dominikánusok arra hivatkoztak, hogy a tudós jezsuita az isteni kegyelem és a szabadakarat viszonyának fejtegetésében eltér Aquinói sz. Tamástól és éles támadást intéztek a szerző ellen. Mivel a merőben hittudományi vita a kíváncsnál hevesebb mértéket öltött, VIII. Kelemen egy külön bizottságra, a „Congregatio de auxiliis gratiae”-ra bízta a kérdés megvizsgálását és eltiltott minden vitát. V. Pál 1607-ben feloszlatta ezt a bizottságot és magának tartotta fenn annak eldöntését, hogy Molina felfogása helyes-e, vagy sem.

Ugyancsak a hitrendszer egységének megbontása

miatt került VIII. Kelemen alatt az inkvizíció törvényszéke elé nolai Giordano Brúnó (1548—1600), egy kilépett dominikánus, aki mint az előretörő természetbölcséleti felfogás egyik harcias képviselője, nemcsak a filozófiának a teológiától való önállósítását hirdette, hanem bizonyos fokú panteista elveket is hangoztatott és az egész keresztény vallásrendszer ellen durva támadásba kezdett. Mivel egyéb dogmákon kívül Krisztus emberségét is tagadta, az inkvizíció törvényszéke előbb fogságra, majd tanításához való csökönyös ragaszkodása miatt halálra ítélte és 1600 február 17-én a római virágpiacon (Piazza dei Fiori) máglyán elégették az akkori szokás szerint. Ez a szigorú ítélet jelezni akarta azt is, hogy az Egyház nem enged játékok legszentebb hitelveivel. A természettudományos fejlődés később Giordano Brúnó tanait sorra cáfolta.

Kelemen halála és XI. Leó 25 napos pápasága után Baroniuss megválasztása ellen Spanyolország élesen tiltakozott és így Borghese Kamilló, mint V. Pál (1605—1621) került a pápai székbe. Az új pápát elődjeihez hasonlóan mély vallásosság hatotta át. Naponkint hallgatott szentmisét, buzgón látogatta Róma templomait s mint VIII. Kelemen, ő is gyakran órákat töltött a gyónatószékben, ahol a római köznépet gyónattatta. Életmódját a legnagyobb egyszerűség jellemezte. Magával szemben gyakran a fukarságig takarékos volt, annál megértőbb volt azonban a nélkülözőkkel szemben. Az Egyházi Állam szegényeinek és nincsteleneinek ellátása egyetlen elődjénél sem szerepelt a pápai háztartás költségvetésében olyan nagy tételekkel, mint V. Pál uralkodása alatt.

A szociális gondoskodás terén azonban nem elégedett meg a szegények támogatásával. Az alsó néposztály részére hatalmas gabonarakta építtetett, amit elsőrangú búzával töltött meg, hogy a nélkülözők akkor se legyenek inségnek kitéve, amikor rossz termések miatt éhség fenyeget. A raktári búza árát olyan alacsony

összegeben szabta meg, hogy a legszegényebb ember is megvásárolhatta. A jobbmódúak a pápai gabonaraktrákából nem vásárolhattak. A szegényebb családok is csak annyit vehettek, amennyi föltétlenül szükséges volt ellátásukra, hogy így az árdrágítást szorgosan elkerülje és a kenyér csakugyan azoknak az asztalára kerüljön, akiknek részére a pápa szociális gondossága szánta. A tartományok kormányzóinak ellenőrzésével a részrehajló és megvesztegethető bírakat keményen büntette és így gondoskodott a jogrend megszilárdításáról. A földművelés, ipar és kereskedelem érdekében kiadott intézkedéseivel pedig hathatósan hozzájárult az állam gazdasági életének emeléséhez.

AZ EGYÉNI TISZTASÁG és az átfogó szociális gondoskodás e kiváló képviselőjénél azonban a nepotizmus ismét érvényesült. Rokonai, a Borghesék, földvásárlásaik révén az Egyházi Állam régi nagy családjainak, a Colonnáknak és Orsiniknek az örökebe léptek. Később, már V. Pál után, az Aldobrandinikkal való összeházasodásuk folytán ez a család lett Itália leggazdagabb nemzetsége. Ez ugyan nem V. Pál műve volt, de a rokonainak nyújtott kedvezés már az ő idején is annyira szemet szúrt, hogy a nagy Bellarmino bíboros lelkiismereti kötelességének tartotta a Szentatya figyelmét felhívni erre.³ Ez a nepotizmus azonban korántsem hasonlított a régi reneszánsz-pápák botrányos nepotizmusához. A pápa nemcsak egyházi javakat nem ajándékozott rokonainak, hanem még rokona, Scipione bíboros is úgyszólván semmi befolyást sem gyakorolt rá, úgyhogy még azokkal a gazdag ajándékokkal és jövedelmező méltóságokkal sem tudott semmire sem menni, amikkel a külföldi udvarok elhálmozták a hatalmasnak vélt rokont.

Az Egyházi Állam érdekében végrehajtott működésén felül is a katolikus Egyház érdekeinek általános előmozdítására fordította V. Pál a legfőbb gondot. Borromei Károlynak szenttéavatásában (1610) a katolikus megújódás jelentőségének átérzése éppen

úgy kifejezésre jutott, mint abban a munkájában, amellyel a missziók fellendítésén dolgozott. Az oratóriánus szerzetesek szabályainak megerősítése, a Jézus-társaság és a kapucinus rend érdekében tett intézkedései, nunciusainak teljesítményei mind azt mutatják, hogy uralkodása alatt hivatása magaslatán álló, a feladatokat mélyen átérző és nagy munkabírású, erős egyéniség örködött sz. Péter székében Krisztus hagyatéka fölé.

Politikai érzék tekintetében V. Pál nélkülözte VIII. Kelemen éleslátását. Vele olyan egyéniség jutott a pápai székbe, aki az Egyház hivatását és a Szent-székeknek a népekre és fejedelmekre gyakorolt jogkörét a középkori nagy pápák szellemében fogta fel és az volt az erős meggyőződése, hogy erős akaratral a pápaság és a papság tekintélyét a régi nagy tradíciók szellemében tovább is fenntarthatja. Ám nem vetett számot az idők változásával és azzal, hogy a kor felfogása messze eltért már a régi hagyományoktól. Ez a felfogás és a körülményeknek ellentéte sodorta Velencével olyan konfliktusba, amelynek tragikus kimenetelétől csak az a viszony tudta megmenteni az Egyházat, amelyet még VIII. Kelemen bölcsesége hozott létre a pápaság és Franciaország között.

Az egyházas szellem lassú elvilágiasodásával és az egyházi tekintély hanyatlásával párhuzamosan Európaszerte éles támadások léptek fel az egyházi kiváltságok ellen. Hozzájárult ehhez, hogy a művelődés terjedésével a tudomány is megszűnt kizárólag a papság működési tere lenni. A jogtudomány művelésében mindinkább előtérbe nyomult a világi elem, amely ennek folytán mind nagyobb és nagyobb szerephez jutott az államok törvényhozásában és kormányzásában. Ez a világi elem műveltség és tudomány, sőt jelentőség szempontjából is egyenrangúnak kezdte magát érezni a papsággal és

féltékenységgel nézett a papság ősi kiváltságaira, amelyek az egyházi rendnek az övénel magasabb társadalmi pozíciót és tekintélyt biztosítottak. Az egyházi kiváltságoknak tehát ez a mindinkább előretörő polgári réteg lesz a legkíméletlenebb ellensége. A társadalmi fejlődésnek ezt a vonalát nem lehetett már visszaszorítani. A pápaság viszont a trienti zsinat rendelkezéseinek végrehajtásával az Egyház tekintélyét ismét helyreállította és befolyását arra is felhasználta, hogy azok a sérelmek is reparáltassanak, amelyek az Egyházat a papság kiváltságainak megcsonkításával érték. Mindez már előre vetette árnyékát annak, hogy az Egyház és az állam között hovatovább igen élesen fog a harc kilobbanni.

A pápaság különösen Itáliában törekedett az egyházi kiváltságok teljes visszaállítására. Törekvéseiben nemcsak jogi, hanem történelmi alapra is támaszkodhatott. Itália függetlenségének évszázadokon át a pápaság volt a legodaadóbb előharcosa. Itália elsősorban a pápaságnak köszönhetette, hogy nem került idegen, német uralom alá. A pápaságnak tehát megvolt a történelmi jogcíme arra, hogy szavának döntő súlya legyen Itáliában. Ebben a tekintetben különösen Velencével állottak fenn ellentétek a köztársaság és a Szentszék között.

Velencére mint a keleti kereskedelem fő közvetítőjére a mohamedánsággal és a keleti kereszténységgel való állandó érintkezés sem az államvezetés, sem a világnézet szempontjából nem maradt hatástalanul. Kormányzati tekintetben ez a keleti hatás sajátos alkotmányszervezetében, igazságszolgáltatásának az európai viszonyoktól elütő, szokatlan titokzatosságában és az államhatalom korlátlanságáról való felfogásban jutott kifejezésre, míg vallási téren közönyösségben és látszat-vallásosságban nyilvánult. A páduai egyetemen

még a 17. század első felében is szabadon hirdethették az averrhoizmust, az államvezetésből pedig teljesen száműzték a vallási szempontokat. Ugyanígy nyílt titok volt a protestáns kereskedők és Woton angol követ vallási propagandája is.

Az általánosságban uralkodó merkantil felfogásra a szigorúbb erkölcsi normákat követelő reformszellem éppen oly feszélyezően hatott és nem talált kedvezőbb fogadtatásra, mint ahogy gyűlölettel tekintettek az egyházi kiváltságokra és a papságnak arra a törekvésére is, hogy e kiváltságokat fenntartsa. A kormányzatot a pápasággal szemben is olyan ellenséges érzület töltötte el, hogy a túltelített légkörben az első alkalomnak ki kellett robbantania az ellentéteket. Ez az alkalom el is következett, amikor 1604-ben a kormány két katolikus papot világi törvényszék elé állított. A közársaság hatóságainak a vallásos élet területére való szüntelen beavatkozása (templomok és kolostorok zaklató felülvizsgálása, a püspökök kinevezési jogának gyakorlása, a placetum szigorú kezelése, a papságnak az állami hivatalokból való kizárása) egyébként is azt a gyanút keltette Rómában, hogy az állam az Egyházat teljesen hatalma alá akarja gyűrni.

V. Pál pápát már az 1604 és 1605-ben hozott velencei törvények is megdöbbsentették. Ezek szerint templomok, kolostorok, kórházak vagy ezekhez hasonló intézmények alapítása csak a szenátus külön engedélyével történhetett. Hasonlóképen állami engedély kellett ahhoz is, hogy valaki egyházi személynek földbirtokot eladjon vagy adományozzon. Kétségtelen, hogy a felfelé törő állami túlsúly e kísérlete évezredes egyházi jogokat sértett, V. Pál tehát, akit hivatása teljesítésétől emberi tekintetek sohasem voltak képesek visszatartani, az egyházi büntetést kilátásba helyezte és így akarta a közársaságot a két törvény visszavonására és a világi

bíróság elé állított papok egyházi bíróság elé való utalására kényszeríteni. Velence ezzel szemben az államjogra hivatkozott és nemcsak megtagadta a pápa követeléseinek teljesítését, hanem 1606-ban újabb törvényt hozott. E szerint azok az egyháziak, akik valamely fekvőséget örökbérletbe adtak egy világinak, azt többé nem vehetik vissza saját haszonélvezetükbe. E mellett azzal a kívánsággal is fordult a pápához, hogy a velencei patriarchát mentesítse az olasz püspökök azon kötelezettsége alól, hogy a pápai megerősítés végett püspöki vizsgálatra legyen köteles megjelenni Rómában.

Az ellentétek annál inkább kimélyültek, mert amíg a pápa a régi egyházi kiváltságok sérelmeinek a reparálását és az új egyházellenes törvények visszavonását szorgalmazta, addig a köztársaság az Egyházat teljesen az államhatalom alá akarta rendelni. Azt a követelményt állította fel, hogy a velencei egyházi alapítványok csak bennszülötteknek legyenek adományozhatók, a pápai bullák csak állami hozzájárulás után legyenek kihirdethetők, minden papi gyűlést ellenőrizhesse nek és minden pénzküldeményt Rómába eltúlthassanak.⁴ A meghozott és tervbevett törvények nemcsak az Egyház szabadságának teljes elfojtását jelentették, de nyilvánosságra hozták a köztársaságnak azt az eltökélt szándékát is, hogy nem akar békét. Hogy még az optimisták szeméről is eltávolítsa a hályogot, 1606 januárjában dogévá választotta a Róma-ellenes párt fejét, Leonardo Donatót, akivel a polgári társadalomnak az a rétege került uralomra, amely a Róma elleni harcnak lelki alkatából kifolyólag is a legtürelemlenebb képviselője volt.

A kormány, hogy a várva-várt küzdelemben egyházi oldalról is támogatásra találjon és a velencei társadalom vallásos rétegének bizalmát is biztosítsa, olyan tollharcot készített elő, amelynek diadalában feltétlenül

bízott és amelynek élére egy államilag fizetett államteológust állított, a szervita rend velencei tartományfőnökét, Paolo Sarpit. A szenátus választása a maga céljai szempontjából a legalkalmasabb emberre esett. A természettudományok terén jóhírű, éleseszű szerzetes vallási téren azt a reneszánsz-típust képviselte, amely minden belső meggyőződés nélkül élt s egy vallásrendszerhez sem ragaszkodott, hanem állandó ingadozással majd ide, majd oda hajolt a nélkül, hogy szilárd álláspontot tudott volna elfoglalni akár az egyik, akár a másik irányban. A kortársak jelentései titkos protestánsnak tüntették fel. A pápaság ellen vezetett harcban valóban attól sem riadt vissza, hogy előkészítse a protestantizmus útját Velencében, de viszont amint semmi különbséget nem tudott tenni a kálvinizmus és a lutheránizmus között, éppen úgy az Egyházból való kiközösítése (1607) sem akadályozta meg abban, hogy tovább is misézzen.

Az egyik történetíró szerint Sarpi elgondolásainak végpontjában egy pápa nélküli katolikus Egyház állott, mások szerint életének egyetlen célja volt a pápai tekintély letörése. De bármi vezette is, annyi bizonyos, hogy a pápaság iránt érzett engesztelhetetlen gyűlölete és vallási téren elfoglalt kétszínű magatartása mintegy predesztinálta a Róma elleni küzdelemre. E lelkülete mellett ragyogó vitatkozó képesség és lendületes szónoki erő jellemezte. Rejtett céljai elleplezésére a katolicizmus palástját terítette magára. Míg Velencére nézve az isteni kegyelem különös jótéteményének hangoztatta, hogy az igaz hitet megismerte és elfogadta, addig minden lehető elkövetett, hogy a bekövetkezendő interdiktumot a közvélemény előtt úgy állítsa be, mint a pápaság túlkapasából eredő érvénytelen eszközt arra, hogy a pápaság világi dolgokban is korlátlan hatalmat szerezzen, amelynek minden megnyilván-

nulását a kormánynak joga és kötelessége megtiltani. A fejedelmi és állami hatalom, hirdette, egyedül Istentől származik, tehát mind a világiak, mind az egyháziak engedelmességre vannak kötelezve iránta. A papság kiváltságai nem isteni eredetűek, hanem a fejedelmek ajándékai. A fejedelem az Egyház általános védője, tehát egyedül az ő tetszésétől függ a papság kinevezése éppen úgy, mint a pápai bullák kihirdetése. A fejedelem le sem mondhat erről a jogáról, még ha akarna is, mert ezt a jogot úgy kell tekintenie, mint a neki adott hitbizományt, melyet sértetlenül kell átszármaztatnia utódjaira.

Ahol az elvek és felfogások ilyen éles ellentéte állott egymással szemben, ott a harcnak ki kellett törnie. A velencei kormány merev állásfoglalása, amely majdnem kétszáz évvel megelőzte II. Józsefnek szélsőséges egyházpolitikáját, széttepte a békés megoldás legkisebb lehetőségét is. V. Pál 1606 április 7-én kimondta a dogéra, a szenátusra és az egyházi tanácsosokra az Egyházból való kiközösítést, a köztársaságot pedig interdiktum alá vetette. Ezzel a harc, mint azt az előkészületekből is várni lehetett, teljes erővel indult meg. A doge erre válaszul felszólította a papságot, a világiakat és a szerzeteseket egyaránt, hogy a pápai bullát olvasatlanul dobják félre, a szentmise eltiltását pedig ne vegyék tudomásul. Előállott tehát az a helyzet, hogy ugyanaz a fórum, amely a vallási elveket teljesen kizárni törekedett a kormányzatból, a szentmise mondásának és a szentségek kiszolgáltatásának tilalmával szembehelyezkedett, hogy így megtévessze azokat is, akiket még áthatott a vallásos érzület. Aki a kiadott állami rendelethez tartja magát, azt a kormányzat a köztársaság teljes támogatásáról biztosította, aki azonban a pápa rendeletének engedelmeskedik vagy

menekülést kísérel meg, többé nem térhet vissza a köztársaság területére.

A rendeletre olyan hatósági terror következett, aminőhöz hasonlót keveset ismer a történelem. A templomokat, kolostorokat, zárdákat és plébániákat világi hatósági személyek járták be, hogy megállapítsák, hogy kik vonakodnak a papság közül szentmisét mondani. A szenátus 1606 szeptember 26-án kiadott rendelete a gyóntatószék függetlenségét is megsértette és elrendelte, hogy a „püspökök gondoskodjanak, hogy a gyóntatók zavart ne okozzanak a gyónók lelkiismeretében”.⁵ És ugyanakkor, amikor a doge a pápai nunciust azzal fenyegette meg, hogy Velence az Egyháztól is kész elszakadni, viszont nyilvános könyörgő imákat rendelt el az „ártatlanul megtámadott” köztársaságért. A dogének ez a kétszínű egyházpolitikai játéka aztán kész prédára vetette a tájékozatlan híveket.

A hatósági terrornak és a velencei kormány kétszínű játékának mindenesetre azt kellett jelentenie, hogy a doge és a szenátus a velencei köztársaság ingatag vallási viszonyai ellenére sem bízhatott a harc döntő sikerében. A kísérő jelenségek valóban olyan képet tártak a szemlélő elé, hogy ezeknek a velencei kormányt, a Signoriát is mindenképpen gondolkodóba kellett ejteniök. Míg egyes templomok pusztán a pápaság elleni tüntetésből telve voltak a gazdag és előkelő polgárságnak épp azzal a rétegével, amely pedig a maga merkantilista felfogásából és a szellemi korlátozottság gőgje folytán már régen nem járt templomba, addig a vallásos lelkületű néprétegek tömeges processziókban egyesültek, hogy az interdiktum visszavonásáért imádkozzanak. Ugyanakkor azok, akik az állam és az Egyház harcában vallásos öntudatuknál fogva az Egyház oldalán állottak és a misehallgatástól tartózkodtak, hogy

függetlenségüket megtarthassák, falusi jószágaikra vonultak vissza.

Érdekes volt ebben a harci kavardásban, hogy a Signoria, saját rendeletével ellentétben, a jezsuiták menekülését viszont nemcsak nem iparkodott megakadályozni, hanem tőle telhetőleg elő is mozdította. Mindez azért történt, hogy megszabaduljon attól a szerzetes-társaságtól, amely a vallásos tömeg előtt bírt tekintélyével szembeszállhatott volna a világi hatósággal és nagyon bizonytalanná tehetné volna annak győzelmét. A jezsuiták mellett a másik két reformrend, a kapucinusok és a teatinusok álltak ellen a terrornak a leghatározottabban. Közülük is többen elmenekültek, vagy megmaradtak állásfoglalásuk mellett és börtönbe jutottak.

Ezalatt Sarpi kettőzött erővel folytatta a munkát, hogy a pápai bulla érvénytelenségéről meggyőzze a meghajolni sehogy sem akaró tömeget. Ezen a téren végzett munkája már olyan szélsőséges elvek hangoztatásában nyilvánult, hogy a protestáns elemek reménykedéssel, a katolikusok viszont aggodalommal abban a hitben voltak, hogy Itáliában egy új Luther támadt, aki a katolikus világ középpontjában fogja végrehajtani az Egyháztól való elszakadást. Magában a bíborosi testületben is többen tartottak ettől. Maga V. Pál is csalódott az interdiktum hatásában és hajlandó lett volna a harcot befejezni, ha az Egyház méltóságát és jogait sértő törvényeket Velencében visszavonják!

Vizont Velencének is látnia kellett, hogy a kettős játékot nem folytathatja tovább. Egyrészt nem tudta alattvalói lelkületét tovább gúzsba kötni, másrészt csalódott abban az elgondolásban is, hogy a többi európai uralkodók is magukévá fogják tenni a köztársaság ügyét. Jóllehet követei a külföld előtt úgy tüntették fel a köztársaságot, mint a fejedelmi jogok védelmezőjét a pápaság erőszakos követelésével szemben, a korszellem

mégis erősen ellenállt a jozefinista elvek e korai életbe-
léptetésével éppen úgy, mint ahogyan rövid életű lett e
földön annakidején II. Frigyesnek Monarchia Siculája
is. Az interdiktum a katolikus udvarokban éppen ellen-
kező hatást keltett, mint amilyet a köztársaság várt.
Savoya, melynek támogatására pedig Velence biztosan
számított, az interdiktumot kihirdette és a velencei követ-
nek eltiltotta a szentmise látogatását. Rudolf császár a
velencei követtől szintén megtagadta a kihallgatást,
miniszterei pedig megszakították a vele való érintkezést.
A spanyol királyi udvar kápolnájából kizárták a velencei
követet, Varsóban pedig a követ nemes társait is ki-
utasították a templomból. Legnagyobb csalódást azonban
az keltette a köztársaságban, hogy IV. Henrik megtiltotta,
hogy a velencei követ résztvegyen fia keresztelőjén.⁶

Ugyanez a csalódás érte a köztársaságot, amikor
a küzdelmet fegyveres térre akarta átvinni. Ha a protes-
táns államok, mint Anglia és Hollandia hajlandók is
voltak fegyveresen segíteni, hogy ezzel a hitújítás útját
előkészítsék Itáliában, az olasz fejedelmek viszont
visszautasították a velencei kívánságokat, mert nem
akarták hazájukat forradalomba kergetni egy protestáns
előretörés miatt. Du Plessis Mornay, a francia huge-
nották feje, nagy terveket szőtt ugyan Velencével,
IV. Henrik azonban leintett minden mozgalmat és meg-
tiltotta, hogy Velence katonákat toborozzon Francia-
országban egy pápaellenes háborúra. Ezzel azután el is
hervadtak Velence háborús reményei.

A Franciaország nélkül túlmerész vállalkozásáról
le kellett mondania és kénytelen volt elfogadni IV. Henrik
közvetítő ajánlatát, amelyet a pápai udvar is kedvezően
fogadott. Ennek alapján Joyeuse bíboros segítségével
létre is jött a megegyezés. A pápa az interdiktumot és a
velejáró misetilalmat visszavonta, Velence viszont a
bíróság elé állított papokat átadta a pápai törvény-

széknek és az Egyházra nézve sérelmes három törvény végrehajtásáról is lemondott. Azok a papok, akik a pápai rendeletnek engedelmeskedve börtönbe kerültek vagy elmenekültek, szabadlábra kerültek, illetőleg visszatérhettek — a jezsuiták kivételével. Ebben a tekintetben még IV. Henrik rendkívüli tekintélye sem tudta engedékenységre bírni a köztársaságot és a pápa végül is kénytelen volt elfogadni, hogy éppen leghűségesebb katonái maradjanak kitiltva a velencei köztársaság területéről, ahová csak mintegy 50 év múlva térhettek vissza.

A kibékülés azonban, amelynek árát elsősorban a Jézustársaság fizette meg, nem volt őszinte. A Signoria részéről tovább folyt a pápához hű papok üldözése és a protestantizmus talajának további előkészítése. Ebben a főszerepet egy Fra Fulgenzio nevű szerzetes játszotta. Mindez azonban csak addig tartott, míg IV. Henriknek erről az ügyesen kieszelt tevékenységről kézzelfogható bizonyíték nem jutott tudomására. Ha a köztársaság iránt ugyanis barátságot is tanúsított, de az ő elgondolásába egy protestáns Velence sehogy sem illett bele. Midőn tehát a protestantizmus velencei akciójáról tudomást szerzett, bizonyítékait nyílt ülésen tárta a velencei szenátus elé. Ez IV. Henrik tekintélyével már nem mert szembeszállni, Fra Fulgenziót a prédikálástól eltiltotta, Sarpi működési körét pedig megszorította. Ezzel IV. Henrik ki nem heverhető csapást mért azokra, akik a protestantizmust Itáliában is meg akarták honosítani. Sarpi visszavonulása közben még egy végzetes csapást akart mérni az Egyházra, amidőn megírta a trienti zsinatnak az Egyházra nézve kompromittáló és szándékosan ferde beállítású történetét, amelyről azonban egy széles alapokon nyugvó történeti kutatás bebizonyította, hogy hamisításokon alapszik.⁷

Ha Velencében a koraszülött jozefinista szellem nem is ült el végleg, mindenesetre az idők szelét

mutatja, hogy Sarpinak 1623-ban bekövetkezett halálakor a szenátus elhatározta, hogy monumentális szobrot állíttat emlékének.

A németországi vallási ellentétek V. Pál alatt fejlődtek harmincéves háborúvá. A háború vallási jellegét át-érezve, teljes erővel sietett II. Ferdinánd támogatására. A győzelmes császárt ösztönözte, hogy a téli király, V. Frigyes felett aratott győzelmét iparkodjék kiaknázni a katolicizmus javára.

V. Pál mint született római, nagy fogékonyságot tanúsított a művészetek, különösen az építészet iránt is. Utak, források, kutak nyitásán, új paloták és templomok építésén kívül az ő nevéhez fűződik sz. Péter templomának a befejezése, amely mai alakját Bramante és Michelangelo terveinek Maderna javaslatára történt megváltoztatásával nyerte. Az eredeti terv Maderna kivitelében annyiban szenvedett változást, hogy az eredeti görög kereszt alakú alaprajz egy hatalmas hosszanti hajónak hozzáadásával a római kereszt alakját vette fel és ezzel lehetővé vált, hogy a régi Nagy Konstantin-féle bazilika egész területe is egy tető alá jusson az új bazilikával. E hozzátoldást viszont máig is sokan nehezményezik, mert így Michelangelo gigantikus kupolájára a kilátás eltolódott és a Sz. Péter-tér közepéről nézve e kupola már szinte elbújik a meghosszabbított főhajó homlokzata mögé. A vatikáni titkos levéltár megszervezésével és az anyag rendezésével V. Pál a történelemtudománynak tett nagy szolgálatot.

XV. Gergely. A pápaválasztás szabályozása. A „De propaganda fide” megszervezése. Szenttéavatások. VIII. Orbán. Hadi intézkedései. A breviárium és az ünnepek új rendezése. A Galilei-per. X. Ince. Törekvés a keleti egyház visszatérésére. A ianzenizmus elítélése.

Pál után Alessandro Ludovisi bolognai érsek lett a pápa XV. Gergely néven (1621—1623). Bár uralkodása rövid ideig tartott, de áldásos volt az Egyházra.

Reformjai közül elsősorban a pápaválasztásnak a katolikus megújulás szellemébe illő szabályozása emelkedik ki. Jelentősége abban az általánosan ismert viszonyban nyer kifejezést, amely az Egyház sorsa és a tiara viselőinek belső lelki mivolta között az egész történelem folyamán fennállt. Amíg a pápákat a római nép és papság választotta, vagy a császár akarata kényszerítette a kereszténységre, a választásnál érvényesülő párt- vagy politikai szempontok hatása alatt gyakran kerültek méltatlan egyének is sz. Péter trónjára, vagy a jobbak is alig voltak képesek kibontakozni az érdekeknek abból a hálójából, amelynek megválasztásukat köszönhatték.

Ezekből a bajokból keresett megoldást II. Miklós pápa 1059-ben, majd a 12. század végén a III. lateráni zsinat, mely a bíborosok jogkörébe utalta a pápaválasztást és megállapította, hogy a pápaválasztás érvényességéhez a szavazatok kétharmad része szükséges, a népet és a császárt pedig megfosztotta a választásba való beleszólástól. A 14., 15. és 16. század forrataga azonban ismét veszélyeztette a független pápaválasztást. Az európai hatalmak gyakran erőszakkal, legtöbbször azonban politikai nyomással vagy — mint már említettük — a bíborosok jóindulatának megnyerésére fordított nagy pénzösszegekkel iparkodtak a választás esé-

lyeit a maguk javára billenteni, hogy a pápaság erkölcsi és politikai súlyát érdekeik szolgálatába állíthassák.

Ha a reformpápák idején a bíborosok testületében általánosan uralkodó szellem az Egyház egyetemes érdekeit meg is védelmezte a széthúzó érdekek felülkerekedésétől, egyes katolikus hatalmaknak, különösen Spanyolországnek mégis sikerült a választásokat nemcsak befolyásolni, hanem az ú. n. *ius exclusionis*, a kizárási jog segítségével megakadályozni, hogy a neki nem tetsző egyéniség pápává választassék. VIII. Kelemen, a diplomata-pápa, politikai eszközöket használt fel, hogy e megalázó helyzetet megváltoztassa.

XV. Gergely „Aeterni Patris” (1621) és „Decet Romanum Pontificem” c. bullájában (1622) a pápaválasztás reformjában kereste azt a módot, amellyel az illetéktelen beavatkozások elhárításával a lealázó helyzetből kiemelheti a pápaságot.

E pápai bullák a pápaválasztás három formáját ismerik el. Az első a felkiáltással történő választás, amikor a bíborosok mintegy természetfeletti sugallat hatására minden előzetes mérlegelés nélkül egyhangúlag kiáltanak ki valakit pápává. Ennek érvényét már egyetlen ellentmondás megsemmisíti. A második mód a nyílt megegyezéssel történő választás. Leggyakoribb azonban a titkos szavazással megejtett választás, amelynek érvényességéhez a szavazatok kétharmadán felül még egy szavazat szükséges.

A választás megkezdésekor a szavazó bíborosok egy-egy szavazólapot kapnak, amelyre mindegyik felírja saját nevét és annak a bíborosnak a nevét, akire szavazatát adja. Mielőtt a lapot a szavazatok gyűjtésére szolgáló kehelybe dobnák, mindenkinek külön-külön meg kell esküdnie, hogy arra szavazott, akit lelkiismerete szerint legméltóbbnak talál a pápai trónra. A választási szabály bármely részének megsértése ki-

közösítést von maga után. Ha az első szavazásnál egyik jelölt sem kapta meg a törvényben előírt szavazattöbbséget, akkor új szavazás következik. Ennél már a szavazókat az első szavazat nem köti, hanem mindenki arra szavazhat, akire akar.

EZ A VÁLASZTÁSI RENDSZER, amely fő vonásaiban ma is érvényben van, alkalmasnak bizonyult a pápaválasztás függetlenségének biztosítására, bár ezt még befolyásolta a már fentebb említett jog, amelyet a 17. század közepétől nemcsak a spanyol, hanem a francia király és a német császár is igényelte, bár ez természeténél fogva inkább csak negatív jogot jelentett. Utoljára I. Ferenc József alkalmazta, amidőn az 1903-i konklávé Rampolla bíborost kizárta a pápává választhatók sorából. X. Pius 1904-ben azután e visszaélésnek további alkalmazását ki-
közösítéssel eltiltotta.

A missziók egységes vezetésére szervezte XV. Gergely a már említett nagyjelentőségű „De propaganda fide” kongregációt, a máig is híres Hitterjesztésügyi Kongregációt. Kiterjesztette sz. József és sz. Anna tiszteletét. Az előbbinek ünnepét is ő állapította meg március 19-re. Ő avatta szentté Loyolai Ignácot, Xavéri Ferencet, Néri Fülöpöt és Avilai Nagy sz. Terézt, a katolikus megújulás nagy apostolait.

Az ő halála után a Barberini-családból származó VIII. Orbán (1623—1644) foglalta el a pápai trónt. Erős akaratú, önálló egyéniség, aki az egyházi és politikai ügyek vezetésében is alig engedett beleszólást a bíborosoknak. Uralkodásának nagy részét az Egyházi Állam katonai megerősítésének és területe gyarapításának gondja foglalta le, ami érthető, mert akkor folyt a harmincéves háború. Rómában arzenálokat, fegyverraktárakat létesített, az Egyházi Állam területét katonai erődök felújításával biztosította. A Rovere-nemzetség kihalásával 1631-ben az Urbino hercegséget mint megüresedett pápai

hűbért visszacsatolta az Egyházi Államhoz. Ezzel érte el az Állam területének legnagyobb kiterjedését. A II. Vince gonzagai herceg halálával megüresedő birodalmi hűbér, Mantua birtoka a császár akaratával szemben az ő kívánságának megfelelően került a francia Nevers herceg birtokába.

Trónralépésével egyidőben került Franciaországban a hatalom élére Richelieu. A pápa elfogadta e bíboros politikai gondolatmenetét és a harmincéves háborúban csak politikai kérdést látott,¹ a császárt nem is támogatta, svéd-francia háború folyamán sem. Ez mindenesetre súlyos politikai tévedés volt a pápa részéről, éppen abban a korban, amikor a vallási és politikai kérdések szemmelláthatóan kapcsolódtak egymással és alig történhetett politikai esemény, amely ne járt volna vallási téren is fontos következményekkel. Midőn a protestantizmus németországi nagy sikerei más meggyőződésre bírták, már késő volt. Richelieu politikája nem igazodott a pápa kívánsága szerint.

Az uralkodása alatt érvényesülő nepotizmus már általános ellenszenvet keltett Rómában, mert családjának több tagja erkölcsileg is méltatlan volt a pápa kedvéseire és utódát szigorú fellépésre kényszerítette ellenük.

Pápasága alatt történt a papi zsolozsmáskönyvnek, a breviáriumnak új revíziója. Általános tetszést keltett a régi szép himnuszoknak jobb latinra való átültetése és modernizálása. Ebből a munkából a költői érzékű pápa is kivette a részét. Ő rendezte a megsokasodó ünnepnapok kérdését is „Universa per orbem” kezdetű bullájával (1642). Az ünnepnapok nagy száma már a középkor végétől sok vitára adott alkalmat. Az első nagyobb, erre vonatkozó rendezés Campeggio bíboros pápai követ végrehajtásában történt a regensburgi birodalmi gyűlésen (1524) Németországra és a környező keleti államokra vonatkozóan. Ez a rendelkezés a szí-

gorú munkaszünettel megtartandó ünnepek számát a vasárnapok kivételével 35-ben szabta meg, míg a többiekben csak a szentmisehallgatásra kötelezte a hívőket, de a munkát megengedte. Franciaországban a bordeauxi zsinat rendezte e kérdést 1538-ban. VIII. Orbán bullája a püspökök kérésére 31-ben állapította meg az ünnepek számát. Ehhez járultak még az egyházi védőszen-tek különleges és a nemzeti szentek országos ünnepei. A püspököknek új ünnepnapok bevezetését a pápai bulla megtiltotta.²

VIII. Orbán uralkodása alatt fejeződött be a híres és az Egyházzal szemben évszázadokon át ellenséges színezettel beállított Galilei-per.

1543-ban jelent meg Kopernikus frauenburgi ka-nonoknak korszakalkotó munkája: „De revolutionibus orbium coelestium,” amely az addigi földközéppontos világrendszer kétezeréves tanával szemben a napközéppontos rendszer gondolatát fejtegette. Nyolcvan évig nemcsak szabadon tanulmányozhatták Kopernikus felfogását, hanem könyvét egyetemeken, mint pl. a híres salamancai egyetemen is, hivatalosan elrendelt tankönyvként használták, amint ezt az 1561 és 1594-ből fennmaradó feljegyzések mutatják.³ Ez annak volt köszönhető, hogy Osiander, Kopernikus munkájának első kiadója, a műhöz írt előszavában megjegyezte, hogy Kopernikus a maga álláspontját nem mint határozott tételt és igazságot, hanem csak mint tudományos föltevést fejtegeti, minek alapján a világegyetem több problémája könnyebben megfejthető és az égitestek mozgását és pályáját könnyebben meg lehet magyarázni. Osiander kijelentése nem fedte ugyan a valóságot, mert Kopernikus igaz és megcáfolhatatlan tudományos tételnek tartotta felfogását,⁴ de tudta, hogy ennek nyílt hangoztatása akkor még kellemetlen következményekkel járt volna, tehát mint igazságot nem erősz-

kolta a közönségre. Éppen ezért szabadon volt tanítható s olvasható és felfogásáról sokan vitáztak az egyházi természettudósok közül is.

A KOPERNIKUSI GONDOLAT csak akkor lett nagy világnézeti ellentétek forrásává és került a tiltott könyvek jegyzékébe, amikor Galileo Galilei, korának kiváló olasz fizikusa, aki egyúttal matematikus is volt, 1613-ban Kopernikus tételét mint határozott igazságot kezdte fejtegetni. Ma már megállapítható, hogy a természettudománynak még Newtonra és Bradleyre kellett várnia, hogy az új tantétel feltétlen igazsága igazolható legyen. Ilyen körülmények között történt, hogy Caccini dominikánus a firenzei Santa Maria Novella templomában József könyvére hivatkozva, feltűnő támadást intézett Galilei és egyben a Kopernikus-féle napközéppontos rendszer ellen 1614-ben. Most már a kérdés a Szent Officium törvényszéke elé került. A tanulmányozások és vizsgálódások még a következő év decemberében is folytak, amikor Galilei önszántából Rómába ment. Félévig maradt itt s ez idő alatt pergett le első pere.

Az első tételt (a Nap a világ mozdulatlan középpontja) a Szent Officium bölcséletileg lehetetlennek és formailag eretneknek nyilvánította, mert ellenkezik a Szentírással s az egyházatyák magyarázatával. A második tételt (a Föld nem középpont, nem mozdulatlan, hanem naponta megfordul tengelye körül) az ítélet szintén filozófiai szempontból képtelennek, teológiai pedig tévesnek nyilvánította s éppen ezért mint megdönthetetlen igazságnak a hirdetését szóban és írásban megtiltotta. Galilei személyével azonban a legkíméletesebben jártak el. A bíborosok a legnagyobb előzékenységet tanúsították iránta, sőt maga V. Pál pápa is csaknem egyórás kihallgatáson fogadta. A bíróság Bellarminót bízta meg, hogy az ítéletet Galileivel közölje s rábírja annak elfogadására. Miután ez megtörtént és Galilei az ítélet előtt meghajolt, a per véget is ért.

Ettől kezdve csend borult a kopernikusi tantételre. Megváltozott azonban a helyzet, amikor a becsvágytól is fűtött, nyugtalan természetű Galilei „Dialogo” című új munkájában a Kopernikus-féle rendszert ismét mint cáfolhatatlan igazságot kezdte hirdetni. Hogy műve kinyomtatá-

sához egyházi jóváagyást nyerjen, 1630-ban Rómába ment. VIII. Orbán és több bíboros barátságosan fogadta a 70 éves ősz tudóst és jól is indultak a jóváagyásra vonatkozó tárgyalások. E tekintetben különösen Riccardi pápai udvarmester járt Galilei kezére s úgy látszott, hogy munkája néhány szövegbeli változtatás után magában Rómában kerül sajtó alá.

Ekkor azonban Galilei meggondolta magát és barátjának, Castelli bencés tudósnek a biztatására visszatért Firenzébe s kéziratát ott bocsátotta a helyi inkvizitor és az apostoli helynök cenzúrája alá. Ennek elnyerése után azonban a könyv jogtalan és megfélemtető módon hagyta el a nyomdát. Az „imprimatur” alá nem a firenzei helynöknek, hanem a pápai udvarmesternek a neve került. Így a munka ismét a római inkvizíció törvényszéke elé került, amely átvizsgálás után 1633-ban megidézte Galileit. Arra a kérdésre, hogy az 1616-i tilalmat miért szegte meg, Galilei kijelentette, hogy ha a „Dialogo” megírásakor szakkifejezésekben tévedhetett is, ez azonban mégsem fejezi ki a kopernikusi tételről alkotott felfogását. Ő az új tantételt csak mint pusztá feltevést tárgyalja s egyben rámutat fogyatékoságára is. Mindamellett a törvényszék megállapította a Galilei kijelentései és munkájának tartalma között fennálló ellentétet, Galileit az 1616-ban kiadott tilalom megszegése miatt fogságra ítélte, a büntetést azonban felfüggesztette. Galilei vissza is tért Firenzébe, ahol a sienai érsek villájában élt és itt is halt meg 1642-ben, miután a haldoklók szentségeiben és pápai áldásban részesült. Hogy perének tárgyalásakor dacosan dobantott volna és azt kiáltotta volna: „és mégis mozog a föld”, az manapság is közzsájon forog ugyan, de már régóta cáfolhatatlanul bebizonyították, hogy merő mese.

A Galilei-kérdéssel kapcsolatban nem Galilei elítélése, hanem Kopernikus tanításának eretnekségként való megbélyegzése és indexre tétele adott alkalmat az Egyház támadására, mert tagadhatatlan, hogy az Egyháznak egy előkelő, bár nem csatlakozhatatlan bizottsága tévesnek jelentett ki egy merőben természet-tudományi tételt, amely később igaznak bizonyult és 1624-től 1757-ig a tiltott könyvek jegyzékében foglalt

helyet minden olyan munka, amely ennek a tételnek igazságát hirdette. Természetesen ez a bizottság, még-kevesbbé az Egyház, nem érdemli meg azt a rágalom-hadjáratot, amelyben Galilei tételeinek elítélése miatt mintegy 150 éve része van. Hiszen itt egy másfélezer éves természettudományi világszemlélet felforgatásáról volt szó, aminek látszólag még a Szentírás is ellentmondott.⁵

Mindazonáltal az objektív történetírás egyoldalúnak bélyegzi azokat az Egyház hitelének megrontására irányuló támadásokat, amiket ebből az ügyből kifolyólag intéztek ellene. Nem szabad felednünk, hogy a kopernikusi tétel Galilei idejében még nem volt tudományosan bebizonyítva és a teológusok legnagyobb része éppen ezért nem volt hajlandó sutba dobni a másfélezer éves világszemléletet.

Nemcsak a katolikusok, hanem elsősorban a protestánsok fogadták bizalmatlanul Galilei tételeit, pedig ők a haladás nevében törtek az Egyház ellen. Luther az ő asztali beszédeiben egyenest egy bolond agyában fogant gondolatnak jelentette ki Kopernikus állítását. Melanchthon pedig szemfényvesztésnek minősítette. A katolikus Egyház sohasem nyilatkozott így Galileiről. A protestáns Keplernek kopernikusi nézetei miatt kellett elhagynia württembergi hazáját. Calovius lutheránus szuperintendens 1659-ben a Szentírás tekintélyére hivatkozva önérzettel és örömmel állapította meg, hogy az ő hitvallásának tudósai „az utolsó emberig” elvetik a Föld mozgásának tanát, amit egyébként a protestáns Kohlreiff a ratzeburgi dómban tartott prédikációjában még 1744-ben is az ördög istenkáromló sugallatának nyilvánított.⁶

A katolikus és protestáns teológusoknak ezzel az általánosan uralkodó véleményével szemben a katolikus tudósok már Kopernikus előtt is, a 14. század-

ban foglalkoztak a Földnek tengelye körüli mozgásával. A párizsi Oresme Miklós a Szentírásnak a tantéttel ellenkező passzusát a népies kifejezésből folyó látszatnak ítélte. Cusa Miklós bíboros, Cesarini Julián tanítványa (1401—1464) is hirdette a tengelykörüli forgást, míg Colcaguini pápai protonotárius már Kopernikus előtt tanította, hogy a Nap áll és a Föld mozog.

Az első katolikus tudós, aki Kopernikussal szemben, bár csak mérsékelt módon, a Szentírást állította síkra, Clavius Kristóf volt 1581-ben. Viszont Pázmány Péter azt tanította a gráci egyetemen, hogy a Szentírás felhozott helyeiből semmi sem következtethető Kopernikus tanítása ellen.⁷ Érdekes jelenség, hogy Kopernikus könyvét az Index-kongregáció sem ítélte megsemmisítésre, hanem, hogy „omnino pro utilitate Reipublicae Christianae conservandos et sustinendos esse”,⁸ vagyis „a kereszténység általános javára mindenképen megőrzendőeknek” nyilvánította.

Utolsó pápája volt ennek a korszaknak VIII. Orbán utóda, a Pamphili családból származó X. Ince (1644—1655). Megválasztása Richelieu utódának, Mazarinnak akarata ellen történt. Pápaságára árnyékot vet az a nagy befolyás, amit bátyjának özvegye, Donna Olympia gyakorolt a Szentszékre. Már Ranke megcáfolta azokat a rágalmakat, amelyek a 70 és 80 év közötti aggastyánt a sógornőjével hozták össze és makulátlan jóhírért beszennyezték, de mégis megbotránkoztató volt az a nagy hatalom, amelyben ennek a nagyravágyó asszonynak a pápai udvarban része volt.

E zavaró körülménytől eltekintve, uralkodása nem maradt eredmények nélkül. Hogy a nagyszerű Chigi nuncius a westfáliai béketárgyalásokat nem volt képes a katolicizmusra kedvező irányba terelni, az inkább elődje tévedésének tulajdonítható. X. Ince mindent el-

követett e tekintetben, ami a pápaságnak még módjában volt. Portugáliával szemben elődje politikáját követte és IV. János király követeitől Spanyolországra való tekintettel megtagadta az audienciát és királyságának elismerését.

Nagy buzgalmat fejtett ki a missziók előmozdítására. Különös szeretettel fordult a keleti kereszténységnek a nyugati Egyházzal tervezett egyesítése felé. Az e cél érdekében működő szerzeteseket külön kiváltságokkal látta el. Legfontosabb lépése mégis az volt X. Incének, hogy 1653 május 31-én határozott állást foglalt a katolikus hitrendszer egységére e korban a legfenyegetőbb veszedelemmel, a janzenizmussal szemben és az yperni püspök „Augustinus“-ának öt tételét hittanilag tévesnek nyilvánította.

13.

A barokk jelleg, mint a katolikus megújódás kifejezője. Egyházi, történelmi és természettudományos haladás a barokk korszakban. A barokk építészet és festészet.

A művészettörténet, de újabban a szellemtörténeti irány is, barokk kornak nevezi a 17. századot, a katolikus megújódás korszakát. Ennek a kormegállapításnak alapját az az új forma szolgáltatja, amelyben a kor lelkiisége, szellemi sajátossága természetének és rendeltetésének megfelelően az élet, az irodalom és a művészet síkjára vetődött. A történelmi, de különösen az antik világ műalkotásainak szemléletébe merülő művészeti kritika, főképen Burckhardt, a kiváló svájci műtörténész nyomán, de kevés megértéssel a rendkívüli lendülettel feltörő katolikus lelki restauráció nagyszerű dinamizmusa iránt, még napjainkban is hajlandó a 17. század barokkalkotásainak stílusát művészetlenségnek, vagy a művészet hanyatlásának deklarálni,

mint ezt Benedetto Croce is tette 1925-ben tartott előadásaiiban.¹ Holott a barokk-művészet tanulmányozása később már Burckhardtot is előbbi véleményének megváltoztatására kényszerítette. „A barokk iránt való tiszteletem úgyszólván napról-napra emelkedik — írja 1875-ben Rómából keltezett levelében — és majdnem hajlandó vagyok az élő építőművészet betetőzésének tartani,² mert nemcsak a célszerűség, hanem a szépség is megnyilatkozik alkotásaiban.”

Ez a megállapítás már teljesen megfelel a történelmi tárgyilagosság követelményének. A barokk kifejezésmód valóban a 17. század nagy eszményének, a katolikus megújodásnak a szolgálatában áll abban a törekvésben, hogy a lelket ismét készségessé tegye a katolikus életideál befogadására, és pedig — amint ezt Burckhardt is elfogadja — olyan eszközökkel, amelyek a célszerűség mellett az eszmény szépségét is ki-fejezik.

A katolikus eszménynek az élet síkjára eső vetülete elsőnek a szentek sorát állítja elénk. Ezek első-sorban az új életstílus képviselői. Lelkük hatalmas dinamikája áttöri az egyéni élet korlátjait. A lelki energiák tömeget keresnek, hogy a vonzás törvényei alapján magukhoz emeljék az elesetteket. Tevékenységük nemvárt lendületet adott a hitéletnek, a lelkiségükből kisugárzó erők pedig hihetetlen tömegeket térítettek vissza az Egyházba. Szalézi sz. Ferenc egymagában kereken 70,000-et. Példájuk és a lelkükben élő tűz ereje új rendeket hívott életre, megtisztította a régiéket, — és az élet új felfogásának hatása a protestánsoknál is új utakat nyitott a lelki életben való elmélyülésre, amint ezt később a pietisztikus irány kialakulásánál fogjuk látni.

Ugyanez a lelkület hozta életre a tengerentúli missziókat is. A protestánsok követték ezt a példát is,

bár a nagyobb jelentőségű protestáns missziós tevékenység már a 18. és 19. századra esik, az európai protestáns államok és az Északamerikai Egyesült Államok gyarmatbirodalmának végleges kialakulásával és kereskedelmi érdekeikkel kapcsolatban. A katolikusokét messze felülmúló anyagi áldozattal vezetett protestáns misszionarizmus Kínában és Koreában több mint fél-millióra, Elő-Indiában mintegy másfél millióra emelte a protestánsok számát. Dél-Afrikában is másfél milliót hódítottak meg maguknak a négekből, bár ezzel egyidőben az etiópizmusnak nevezett forradalmi mozgalom is utat tört magának a négek között. Közép-, Kelet- és Nyugat-Afrikában, hozzászámítva Guineát is, több mint egy millióra rúg a protestáns négek száma. Labrador és Grönland eszkimói teljesen, Alaszka lakói pedig feleszámban protestánsok. Észak-Amerika keresztény indiánjainak mintegy fele katolikus és fele protestáns, míg négerei nagyobb részt protestánsok. Oceánia és Új-zéland bennszülött keresztény többsége protestáns. E mellett a legutóbbi időkben az Északamerikai Egyesült Államok modernizálta is a protestáns missziós tevékenységet. Azonban ezt is, mint egyéb protestáns missziós eredményeket nagyban gyengíti a szektákra szakadás és a kereszténység felületes felvétele és tökéletes át nem értése. A katolikus missziós eredmények ezzel szemben, ha lassabban haladnak is, de biztos alapokon nyugszanak és számbelileg is messze felülmúlják a protestánsok által elért eredményeket.³

Az új életstílus kialakítása mellett az új idők szelleme nagy lendületet adott a tudományosságnak is.⁴ Elsősorban természetesen a teológia emelkedése ötlük a szemlélő elé, hiszen a fő feladat az Egyháznak és igazságainak, a hittételeknek a megvédelmezésében állott. Ebben a tekintetben már a trienti zsinat vette a kezdeményezést a kezébe, támogatva a humanistáktól,

e kor tudós szellemeitől, akiknek tudományát az Egyház főleg nyelvészeti téren fordíthatta a javára, a Szentírás és egyéb őskeresztény irodalmi hagyatékok helyes megértése és tanulmányozása kapcsán. A patrisztikai és teológiai forrásanyag feltárásával kapcsolatban a történelemtudomány jutott nagy szerephez, különösen Baronius rendkívüli munkaerejének megindulásával. Ugyanazt a célt szolgálta a katakombák tanulmányozása, amely külön tudománykörré alakult.

A teológia szolgálatában kifejlődő tudományos lendület főleg Itáliában, Spanyol-, majd Franciaországban és Belgiumban vett lendületet, főleg a Jézustársaság és a dominikánusok által, de hasonlóan erős művelőkre talált a spanyolországi salamancai, avillai és coimbrai, a belga löweni és a párizsi Sorbonne egyetemeken. A salamancai egyetem főképp a filozófia és az erkölcstan felvirágoztatásával szerzett érdemeket a hittudomány fejlesztése terén.

Személy szerint a teológia legkiválóbb művelőiként a sok között is a következőket kell kiemelnünk: Canisius német jezsuita (1531—1597), később szent, főművével, a Katekizmussal. Molina Lajos spanyol jezsuita (1535—1600), a szabadakarat és az isteni kegyelem viszonyának magyarázója. Bellarmino Róbert olasz jezsuita (1542—1621), később szent, korának legragyogóbb elméje. Nagy tanítványa, Pázmány Péter magyar jezsuita (1570—1637), Suarez Ferenc spanyol jezsuita (1548—1617), a „második Ágoston”, hatalmas gondolkodó, nagy teológus, bölcsele és moralista. Az államéletéről írt fejtegetései még ma is aktuálisak.

A protestánsok nevesebb hittudósai a következők voltak: Chemnitz Márton (1552—1586), a lutheri és melanchthoni protestantizmus egyeztetője, majd a lutheri ortodoxia híve, Bullinger Henrik (1504—1575), Zwingli utóda, Beza Tivadar (1519—1605), Kálvin utóda.

Ha azonban a barokk korban a tudományok között a teológia vitte is a vezérszerepet, ez még nem jelentette a szellem teljes egyoldalúságát, egyéb tudományág fejlődésének elfojtását. Maguk a reformpápák sem utasították vissza a profán tudományokat, sőt fejlesztésükre egyetemi tanszékeket állítottak és anyagi támogatásukkal is hozzájárultak a tudomány emelkedéséhez. Ebben az a gondolat vezérelte az Egyház fejeit, hogy míg a felületes tudományosság, a félműveltség kárára van az Egyháznak, addig az igazi tudomány nincs ellentétben a katolikummal, a katolikus hitrendszerrel. A katolikus megújódás korában tehát tér nyílt a természettudományok fejlődésére is, sőt művelőik között kiváló egyházi férfiak is feltűntek tudásukkal és felfedezéseikkel. A gazdag csillagászati ismeretet igénylő naptárreformot Clavius jezsuita (1537—1612) készítette. Kiváló helyet biztosított magának a csillagászatban három más jezsuita is, Longobardi Miklós, Schall Ádám és Rho Jakab. A csillagászatban használható első távcsövet Scheiner Miklós jezsuita készítette, Zacchi jezsuita pedig feltalálta az első tükrös távcsövet. Ricci Máté jezsuita (1553—1610) elkészítette Kína térképét, más jezsuiták Tibetben, Mongóliában vettek fel pontos térképeket. Jezsuiták fedezték fel a Mississippit, a Rio Grande torkolatát, a Himalájában Davaldzsiri hegységet.

Heigel Boldizsár jezsuita már 1588-ban megírta Ásványtanát, a Kristálytan megalapítója pedig a konvertita Steno Miklós. Mariotte francia bencés gáztörvényeket fedezett fel, az első léggömbtervet is jezsuita készítette, míg az első léggömböt Gusmao portugál pap szerkesztette meg. A természettudomány egyéb ágaiban is számtalan katolikus pap szerepel, de az oly 17. századi nevek is, mint a protestáns Kepler, Gericke, Boyle, Huyghens, a katolikus Helmont, Harvey, Pascal stb., annak a bizonyítékai, hogy a

A római Gesù-templom egyik oldaloltára.

hítbéli fellendülés és a tudomány emelkedése nem állnak egymással ellentétben.

A világi bölcselek közül Descartes, Malebranche, Pascal, Leibniz a nagy nevek a 17. században. A költészetben az angol Shakespeare, Swift, a spanyol Cervantes, Lope de Vega, az idealista Calderon, a francia Corneille, a nemes Racine, a német Abraham a Santa Clara, ágostonrendi szerzetes. A barokk vallásos szellem megnyilatkozásai hangzanak a magyar Balassa Bálint és Zrínyi Miklós ajkáról és az olasz Torquato Tassoéről. Az egyházi zenében az olasz Palestrina nyitja meg az újkort. Az ő nyomán halad Gregorio Allegri. Németországban az evangélikus Bach Sebestyén az egyházi zene legkiemelkedőbb alakja.

A jelzett korszak kifejezését kereste a barokk építész is. A lényeg abban állt, hogy megfelelő külső formát találjon a léleknek az Istenhez emelésére és Isten-keresésre indítsa a lelkeket. Ez a gondolat természetesen elsősorban a templomépítésben öltethet legmegfelelőbb külső alakot.

Az új szellem dinamikája nem tűrte a klasszikus világ megszokott templom-formáinak nyugalma. Dinamikus mozgást kívánt, felfelétörést az örök Istenhez, akinek végtelenségéből hiányzik a pogány istenek elemberiesítése. Az új léleknek új templom kellett. Új, élő forma után vágyott, amelynek minden részletében saját lendülete tükröződik, e mellett azonban összhangba foglalja a kultúrát és a vallást, a természetet és a természetfelettit. S mindezt olyan stílusban, amely eleget tesz a cél nagyságának és szépségének s megfelel a dualisztikus emberi természet tisztult törekvéseinek.

Az új templom elsősorban az Isten ígéjének töme-

ges hallgatására alkalmas térség kiképzését, az Oltáriszentség méltóságának megfelelő elválasztott szentélyt és az áhitatban való elmerülés zavartalanságát biztosító helyeket kívánta. Így jött létre a szépség és lelki szükséglet egyensúlyából Vignola mesteri alkotásában a római Gesù-templom az oldalhajókat helyettesítő kis kápolnákkal, mint a barokk építészet remeke és a barokk templomok mintája.

Igaz, hogy az új léleknek megfelelő lendület a barokk építészet egyes részleteiben természetellenes jelenségeket is felmutat, mint a kifordított csuklójú, kicsavart lábú szentek, ruha, melyet szél sodorít, míg az alak mögött álló fák levelei rezdületlen nyugalommal állanak. Hasonlóan furcsán hatottak, de csak a klasszikus stílus szempontjait figyelőnek, a pusztán dekoratív célból alkalmazott, terhet nem tartó oszlopok is, azonban helyesen mutat rá Weingartner,⁵ hogy a barokk alkotásnak az egész mű egysége a harmónia szépségét kölcsönzi, amint az a környezetbe művészi szemmel beépített palotáknál is megragadja a szemlélőt, mint pl. a bécsi Belvedere, vagy Schönbrunn, de méginkább a melki apátság nagyszerű harmóniája a környezettel.

Az antik formáktól való szabadulás tehát, amire egyébként Michelangelo lángelméje adta meg a bátorítást, nem művésziatlenség, nem ízléstelenség, hanem az új léleknek természetes kifejezési formája, igazi művészet, a nagy dimenziók megszervezése és művészetté emelése. Másképen jezsuita stílusnak is nevezik.

A festészetben a barokk fényhatással dolgozik. Tárgyai a vallásos jelenetek, tájképek, arcképek. Legjobban a spanyol festőket ragadta meg: Murillo, Velasquez, Zurbaran a legjelesebb képviselői. Olaszországban a Caracci-testvérek, Caravaggio, Guido Reni. Legkiválóbb valamennyi között Rubens és a hollandi Rembrandt. Rubens jeles követője Van Dyck, kiváló

mester Potter, Jordans, az osztrák Maulpertsch, a magyar Mányoky és Kupeczky.

JEGYZETEK.

1.

¹ M. C. Martin: Les guerres de Religion 1559—1589 c. értekezése. Lavis-Rambaud i. m. V. kötetében 109—110. ² Platzhoff: Geschichte des europäischen Staatensystems 1559—1660, München-Berlin 1928. 21. ³ M. C. Martin i. m. 125—126. ⁴ Cantu-Brühl-Fehr: Allgemeine Weltgeschichte, Mainz 1890. IX. kt. 983. ⁵ Pastor i. m. XI. kt. 117. ⁶ M. C. Martin i. m. 146. ⁷ A. Holzapfel: Handbuch der Geschichte des Franziskaner-ordens. Freiburg, 1909. 480. ⁸ Pastor i. m. VIII. kt. 387.

2.

¹ Pastor i. m. XI. kt. 116. ² C. Binet: La vie de Pierre de Ronsard. Párizs, 1875. I. kt. 30. ³ Pastor i. m. VIII. kt. 388—389.

3.

¹ Pastor i. m. VIII. kt. 339. ² Ritter i. m. 334—335. ³ Pastor i. m. VIII. kt. 340. ⁴ Döllinger: Kirche und Kirchen. München, 1861, 73. ⁵ Pastor i. m. 403. ⁶ Döllinger i. m. 362—363.

4.

¹ O. Klopp: Der Fall des Hauses Stuart. Wien, 1875. I. kt. 24. ² Ranke: Die römischen Päpste, II. kt. 455. ³ Pastor i. m. XI. kt. 369. és 371. — Ranke i. m. II. kt. 456. ⁴ Pastor i. m. XI. kt. 372. ⁵ Ranke: Englische Geschichte, Leipzig 1770. II. kt. 147. ⁶ Spillmann: Die Blutzeugen unter Jakob I., Karl I. und dem Commonwealth. Freiburg 1905. 34. ⁷ Spillmann i. m. 205. ⁸ Englische Geschichte II. kt. 213. ⁹ Pastor i. m. Freiburg 1929. XIII. kt. 2. rész. 811—812. ¹⁰ Pastor i. m. 834. ¹¹ Pastor, VII. kt. 503. ¹² Pastor, IX. kt. 386—87. ¹³ M. A. Filon: L'Angleterre et l'Écosse. Lavis-Rambaud V. kt. 259—60.

5.

¹ E. Fueter: Geschichte des europäischen Staatensystems 1492—1559. München-Berlin, 1919. 237—238. ² Pastor i. m. VIII. kt. 513. ³ P. M. Künzle: Die Schweizerische Kapuzinerprovinz, Einsiedeln 1928. 27. ⁴ Cuthbert-Widlöcher i. m. 174. ⁵ Duhr i. m. I. kt. 212. ⁶ Duhr i. m. 218. ⁷ Künzle i. m. 186. ⁸ Pastor i. m. XIII. kt. 2. rész. 118—180.

6.

¹ Zivier: Neuere Geschichte Gollus. Gotha, 1915. I. kt. 568—72. ² Pastor i. m. IX. kt. 671. ³ Pastor i. m. XI. kt. 403—404. ⁴ Pastor i. m. 402. ⁵ Die römischen Päpste II. kt. 353. ⁶ Pastor i. m. XI. kt. 402. ⁷ A tárgyalásokról és a Szentszék állásfoglalásáról legalaposabban tájékoztató: Aug. Theiner: Vetera monumenta Poloniae, Róma, 1863. III. kt. 250—286.

7.

¹ Döllinger i. m. 377—378. ² Pastor i. m. IX. kt. 689.

8.

¹ Szenczi Molnár Albert levelezési albuma. Idézve: Ipolyi Arnold: Veresmarti Mihály élete és munkái. Budapest, 1875. II. kt. 663. ² Ipolyi i. m. I. kt. 47. ³ Horváth Cyrill: A régi magyar irodalom története. Budapest, 1899. 288. ⁴ Takáts Sándor: Abstemius Bornemissza Pál. Hangok a múltból. 9. ⁵ Mályusz Elemér: Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. XV. évfolyam. — Illa Bálint: A Thurzó-levéltár protestáns egyháztörténeti iratai. Budapest, 1934. 4. ⁶ Ipolyi i. m. I. kt. 7. ⁷ Karácsonyi János: Sz. Ferenc rendjének története Magyarországon. Budapest, 1922. I. kt. 377. ⁸ Sörös Pongrácz: Forgách Ferenc, a bíboros. Századok 1901. évf. 593. ⁹ Hóman-Szekfű: i. m. V. kt. 253—254. ¹⁰ Takáts Sándor i. m. 13—15. ¹¹ Vanyó Tihamér: Püspöki jelentések a magyar Szent Korona Országainak egyházmegyéiből (1600—1850), Pannonhalma, 1933. 22. — Galla Ferenc: A Pazmaneum alapítása és a Szentszék, Vác, 1935. 11. ¹² Fraknói Vilmos: Magyar országgyűlési emlékek, II—IV. kt. — Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, Budapest, 1880. I. kt. 10—105. ¹³ Jablonkay i. m. II. kt. 533. ¹⁴ Zsilinszky M.: A magyarhoni protestáns egyházak története. Budapest, 1907. 172. ¹⁵ Idézve Horváth Cyrill i. m. 266. ¹⁶ Timon Ákos: A párbér Magyarországon, 196. ¹⁷ Fraknói: Egy magyar jezsuita a XVI. században. Különlenyomat a Katolikus Szemléből, 1887. 46—48. ¹⁸ Fraknói-Károlyi: Magyar Országgyűlési Emlékek, X. kt. 14. ¹⁹ Zsilinszky: Vallásügyi tárgyalások, i. m. 254. ²⁰ Zsilinszky: A magyarhoni protestáns egyházak története. 242—248. ²¹ Bangha: Jellemrajzok. Budapest, 1923. 273—300. — Sík Sándor: Pázmány. Budapest, 1939. ²² Összegyűjtött levelei, Budapest, 1910. I. kt. 61. ²³ Szilágyi Sándor: Magyarország története. Budapest, 1898. VI. kt. 201. ²⁴ Esterházy Rákóczi Györgyhöz. Toldy F.: Galántai Esterházy Miklós munkái. Pest, 1852. 223. ²⁵ Zsilinszky: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. I. kt. 107. ²⁶ Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek. II. kt. 302.

9.

¹ F. C. Kelley-E. C. Byam: Blood-drenched Altars, Milwaukee 1935. 17—120. 376—404. K. Bihlmeyer: Kirchengeschichte, Paderborn 1934. III. kt. 112. ² Mourret i. m. 204. ³ A. Rastoul: Les Jésuites au Paraguay. Párizs, 1907, 24. — Mourret i. m. 210—211.

10.

¹ Bihlmeyer i. m. 118. ² M. Ricci: Dell'intrata della Compagnia di Gesù e la cristianità in Cina I. c. II. — Mourret i. m. 195.

11.

¹ Pastor i. m. XII. kt. 14. ² Reusch: Index I. kt. 537. ³ Pastor i. m. XII. kt. 52. ⁴ Ranke: Die römischen Päpste II. kt. 319. ⁵ Pastor i. m. XII. kt. 104. ⁶ Pastor i. m. 120. ⁷ E. Fueter e munkáról úgy emlékszik meg (i. m. 272—3 lapjain), mint amely egy pártüggyvédnek célzatos és történelmi alakba bujtatott védőbeszédje, amely ráadásul a vádirat minden hibáját magán viseli.

12.

¹ Mourret i. m. VI. kt. 48. ² Funk-Bihlmayer i. m. II. kt. 128. ³ Pastor i. m. XII. kt. 212. ⁴ Funk: Kirchengeschichtliche Abhandlungen, Paderborn 1899. II. kt. 444—475. ⁵ Reusch: Index, II. kt. 395. ⁶ Funk: Abhandlungen, II. kt. 459. ⁷ Pastor i. m. XII. kt. 212. ⁸ Hilgers: Index der verbotenen Bücher, Freiburg 1894. 451. — Pastor i. m. XII. kt. 213. — Bangha Béla: Katolikus Lexikon, Budapest 1931. II. kt. 179—180.

13.

¹ Kiadva: Der Begriff des Barock, 1925. Zürich. ² H. Berger: Das barocke Rom. 2—3. Leipzig 1914. ³ I. Schmidlin: Kath. Missionsgeschichte 526—532. Steyl 1924. ⁴ N. Czike Gábor: A XVII. század művelődéstörténete. Budapest, 1929. Vázlatos, de alapos munka, bő tájékoztató. ⁵ Der Geist des Barock, 7—9. Augsburg 1924.

1.

Németország valláspolitikai viszonyai a harmincéves háború előtt. A katolikus-protestáns ellentét kiéleződése. Pfalz és a kálvinizmus szerepe. Donauwörth. Az Únió és a Liga megalakulása.

A katolikus világi és egyházi fejedelmektől, főleg az utóbbiaktól végrehajtott újítások s restaurációk mind nagyobb izgalmakat keltettek a német protestánsok körében. Annál érthetőbb ez, mert a katolikus rendeket és fejedelmeket a katolicizmus belső egysége politikai téren is egységes fellépésre képesítette. Nem így állt azonban a helyzet a protestánsoknál. A protestantizmus vallási szubjektivizmusa már magának az augsburgi hitvallásnak egységét is kikezdte, annyira, hogy az ebből folyó ellentéteket nem tudta kiküszöbölni a vallási egység helyreállítására 1580-ban szerkesztett „Egységformula” (formula concordiae) sem. Pedig a protestáns vallási állapotok elfajulását a választófejedelmeken kívül 20 herceg és fejedelem, 38 birodalmi város, 30 birodalmi gróf s lovag és mintegy 8000 prédikátor aláírása bizonyította. E mellett változatlanul állott a lutheránusok és a kálvinisták közt dúló vallási vetélkedés, amelyet a szász, illetve a pfalzi választófejedelem képviselt a köréjük csoportosuló fejedelmi házakkal.

Ez az ellentét elsősorban a lelkészek és tisztviselők kölcsönös elűzésében nyilvánult meg, de sokszor engesztelhetetlen személyi ellentét is fejlődött belőle, amely átcsapott a politikai térre is. Bár a katolikus újjáéledés előhaladása a protestánsokat időnkint közelebb hozta is egymáshoz, a vallási ellentétek azonban

mégis megbénították a protestáns fejedelmek egységes politikai összefogását. Kitűnt ez az 1591-ben Torgauban összehívott protestáns fejedelmi gyűlésen, ahol még helyeslésre talált az öreg Ulrik, lutheránus mecklenburgi herceg kijelentése, hogy csak az igaz vallás követőivel köthet szövetséget.¹

A protestáns táborban azonban ekkor már a kálvinista Pfalz tartomány emberei vitték a szót. IV. Frigyes választófejedelem nemcsak a merev kálvinizmusnak volt a képviselője, hanem fáradhatatlan hirdetője volt az összes protestáns felekezetű fejedelmek politikai összefogásának is a katolikus fejedelmek és a birodalmi rendek ellen, hogy a katolikus megújódás továbbhaladását politikai eszközökkel gátolják, ha szellemi fegyverekkel nem boldogultak. Erre irányuló lázas tevékenysége, nyugalmat nem ismerő agitációja egyrészt egyéni tekintélyét emelte, másrészt, különösen a 80-as évektől kezdve, egyre növelte a pfalzi táborhoz csatlakozó fejedelmek és birodalmi rendek táborát. A birodalmi gyűléseken az adminisztrátori kérdésben megnyilatkozó protestáns vélemény hangja már minden eddiginél élesebben hangzott, úgyhogy az 1594-i birodalmi gyűlésen már hevesebb jelenetekben nyilvánult meg a katolikus és a protestáns rendek ellentéte.

EZT AZ ELLENTÉTET a 16. század legvégén továbbmélyítette a protestáns fejedelmek állásfoglalása a most már katolikus többségű Birodalmi Kamarabíróság (Reichskammergericht) ítélezéseivel szemben.

E politikai, de egyúttal hatáskörénél fogva vallási jellegű legfőbb birodalmi törvényszék elé a 16. század utolsó éveiben négy panaszt terjesztettek: a karthauziak Oettingen gróf ellen, a straszburgi Szent Margit-apácarend a városi tanács ellen, a speieri püspök pedig a baden-badeni örgróf ellen kolostorablás miatt, a karmeliták Hirschorn birodalmi lovag ellen konventjük gabonajövedelmének erőszakos elrablása miatt kértek jogorvos-

lást és szigorú ítéletet. A törvényszék a bűnös vádlottakat elmarasztalta.

Erre az 1603. évi birodalmi gyűlés protestáns rendjei már fenyegetőleg válaszoltak. Hiszen nagyon kérdéses volt, vajon mi lesz a következménye, ha a törvényszék esetleg törvénytelennek fogja nyilvánítani mindazokat a lefoglalásokat, amik az 1552-i passauai egyezmény óta történtek. Tiltakoztak hát az ítéletek ellen és kijelentették, hogy nem fogadják el kötelezőnek. A helyzet annál feszültebb lett, mert Pfalzhoz, a protestáns álláspont képviselőjéhez most már a brandenburgi választófejedelem s vele a legtöbb protestáns rend is csatlakozott. A Birodalom kettészakadását egyelőre csak a császár öccsének, Mátyás főhercegnek diplomatikus fellépése akadályozta meg.³

Az ellentétek kirobbanását ügyes diplomatikus lépésekkel el lehetett ugyan odázni, de végző megoldását már megakadályozták az el nem hárítható körülmények. Az újjászületett katolicizmus élni akart és követelte mindazt a jogot, amit a birodalmi alkotmány és a törvények biztosítottak neki. A protestantizmus az idők változását nem akarta tudomásul venni, ragaszkodott ahhoz az állásponthoz, amit a katolikus hanyatlás korában sikerült elérnie, bár a vallási újjáéledés most már a katolicizmus előnyére változtatta a helyzetet. Mert ha a választófejedelmek tanácsában a katolikus és a protestáns tagok számbeli egyensúlyban voltak is, azonban a szász választófejedelmek, a lutheri tanítás legerősebb oszlopai országos érdekből és a kálvinista előretörés iránti ellenszenvből közvetítő politikát folytattak, ami gyakran megghiúsította Pfalz szélsőséges kálvinista politikáját. A fejedelmi tanácsban már a katolikusok voltak többségben, míg a városi tanácsokban a protestánsok. A birodalmi gyűlés tanácsai között azonban a városi tanácsok álltak tekintély szempontjából a leghátrább. A politikai helyzetnek erre a változására az eddig gyakorolt befolyás elvesztésétől féltő protestáns fejedelmek már az 1608-i regensburgi biro-

dalmi gyűlésen tagadni kezdték, hogy a többség döntése mindenkit kötelezne, amit pedig eddig mindig vallottak. Meg voltak ugyanis győződve arról, hogy az V. Albert unokája, Miksa bajor herceg vezetése alatt álló katolikus fejedelmek éppen olyan határozottan követelik majd vissza az Egyház jogait, mint amilyen merevséggel ők ragaszkodtak mindenhez, amit egykor elvettek az Egyháztól.

A VALLÁSI KÉRDÉSBŐL fejlődő ellentét mindinkább kiélesedett és fenyegető jelleget öltött a donauwörthi eset tárgyalásánál. Donauwörth városkája a rajta keresztülvezető utak révén fontos hely volt a Duna mellett és a folyó gátjainak karbantartásáért értékes privilégiumok birtokába jutott. Benne volt a Szentkeresztről elnevezett kolostor (Heiligen-Kreuz), mely híres búcsújáráhely is volt. A hitújításkor a városi előljáróság és a lakosság nagy része protestáns lett. Ettől kezdve a kolostor látogatottsága csökkent, de a kolostor és a város vezetői között mégis tűrhető volt a viszony, mert a kolostor apátjai a városi tanácsra való tekintettel csak kevés és egyszerű körmeneteket tartottak. Új apátja, Lénárt azonban, akit a városi tanács ellenkezése ellenére választottak meg a kolostor fejévé, a megújhódó katolicizmus szellemének megfelelően felújította az istentiszteletek fényét is. A körmeneteket ismét régi pompában, zászlókkal, teljes egyházi dísszel tartotta meg. Az ünnepi körmenetet azonban egyik alkalommal a protestáns lakosság durván megtámadta, a tanács pedig fenn akarta tartani a régi korlátozásokat. Az ügy az udvari tanács elé került, amely a várost a jogtalan és durva sértés miatt birodalmi átokkal sújtotta, ennek végrehajtásával pedig Miksa bajor herceget bírta meg és hozzájárult Donauwörthnek Bajorországba való bekebelezéséhez. Az esemény a birodalmi gyűlésen a protestáns fejedelmek között olyan izgalmat keltett, hogy Pfalz és Brandenburg követői a protestáns rendek nagy számától kísérve 1608 áprilisában elhagyták Regensburgot, ami Rudolfot a birodalmi gyűlés felfüggesztésére kényszerítette.

A birodalmi gyűlés feloszlását azonban még ennél is végzetesebb lépés követte. 1608 május 12-én IV.

Frigyes pfalzi választó vezetése alatt Ahausenben, brandenburgi területen létrejött a német protestáns fejedelmek fegyveres Uniója. Alapító tagjai voltak Pfalz, Würtemberg, Baden, Ansbach, Kulmbach, Pfalz-Neuburg, amelyekhez később más német protestáns fejedelmek is csatlakoztak. Külföldi támogatást az Unió Franciaországnál és a protestáns Hollandiánál talált.

Az Unió megalakulását azonban a katolikus fejedelmek sem nézték tétlenül. Feleletül megalkották a Katolikus Lígát 1609 júniusban. Vezére Miksa bajor herceg, alapítói az egyházi választófejedelmek, 5 délnémet püspök, a kempteni hercegapát és az ellwangeni hercegprépost voltak, később azonban kiegészült a katolikus birodalmi rendek nagy számával. Ezzel a Birodalom két fegyveres táborra szakadt. Úgy látszott, hogy a fegyveres ellenfelek már abban az évben a jülich-clevei örökösödési viszálynál összemérik erejüket, de a Birodalom szerencséjére ez a kérdés megegyezéssel végződött s vele kapcsolatosan Wölfgang Vilmos pfalz-neuburgi palotagróf katolikussá lett s országát is katolizálta (1614), János Zsigmond brandenburgi választófejedelem viszont kilépett a lutheránus felekezetből és a kálvinizmusra tért át.

E közben a katolikus újjáéledés eredményeit is nagy veszedelem fenyegette, amelyet a Habsburg-házban Rudolf és testvérei, különösen Mátyás főherceg között fellépő szakadás idézett elő. Ennek kapcsán Rudolf Alsó- és Felső-Ausztriát, Morva- és Magyarországot kénytelen volt Mátyásnak átengedni 1608-ban, úgyhogy csak a császári koronát és Csehországot tarthatta meg, de az utóbbit is csak azzal a feltétellel, hogy a cseh protestánsok részére felséglevelet adott ki 1609 július 9-én, amely minden alattvalójának vallásszabadságot biztosított, a lutheránus rendeknek, uraknak, lovagoknak és a királyi városoknak pedig jogot

adott arra, hogy birtokaikon és a királyi területeken is iskolákat és templomokat építhessenek. Hasonló védelemben részesült a sziléziai protestantizmus is. Míg Mátyás új országaiban kényszerült vallási engedményekre, azalatt Rudolfot a mindinkább erősödő beteges féltékenysége a protestáns Únió felé sodorta. Határozatlansága, mint annyi más kérdésben, ezen a téren is megfosztotta ugyan aktivitásától, 1612-ben bekövetkezett halála azonban már nem jelentett veszteséget a katolicizmusra.

Ezalatt a katolikus és protestáns ellentét még jobban kiéleződött a Birodalomban. Az 1613-i regensburgi gyűlésen, Mátyás (1612—1619) trónralépésének második évében már a Liga és az Únió teljesen felkészülve és szervezetten jelent meg. Egyik fél sem volt hajlandó engedni álláspontjából. A Liga bizalmát szilárd egysége erősítette, az Únió tekintélyét pedig Pfalzi Frigyes angol házassága és a Dániával kötött 15 éves szövetsége emelte. Az ellentétek kiegyenlítéséről annál kevésbé lehetett szó, mert mind a két fél fegyveres erőre támaszkodott. Így a birodalmi gyűlésnek is eredmény nélkül kellett végződnie. Németország felett a fegyverbe szállt táborok állandó veszedelmet jelentettek. A vallási feszültségnek csak parányi szikrára volt szüksége, hogy nyílt polgárháború törjön ki, amely lángbaborítja az egész Birodalmat.

2.

A harmincéves háború kitörése és jellege. X. Ferdinánd első győzelme. A visszaállítási rendelet. A svéd és francia beavatkozás. A béketárgyalások. Az Egyház veszteségei. A háború hatása a Német Birodalomra.

Németországnak hatalmi állását és tekintélyét több mint két évszázadra tönkre tette és az egész Biroda-

lomnak felbecsülhetetlen károkat okozott ez a háború, mely vallási kérdés miatt tört ki. Ezért is nevezik sokfelé „vallásháborúnak”; pedig tévesen, mert igen soká csakis belpolitikai, később külpolitikai téren dült. Klostergrabenben és a csehországi Braunauban két katolikus egyházi birtokon a protestánsok templomot építettek, amelyet a prágai érsek és a braunau apát bezáratott, illetve leromboltatott. A cseh protestánsok 1617-ben Mátyásnál kerestek orvoslást vélt sérelmeikre. A vallási ellentétek tüzeiben égő egész Németország figyelme, a Lígáé és az Únióé is, egyformán a cseh eseményekre szegeződött. Mátyás a Rudolf-féle hitlevélre hivatkozott, amely templomépítésre csak királyi területen adott engedélyt, s a cseh protestánsok kérését mint jogtalan kívánságot elutasította. Nem volt ez akkor hallatlan dolog Európában, ahol a politikai hatalom mindenfelé csak a maga vallása gyakorlását engedélyezte. A cseh protestánsok azonban azzal a jogi fikcióval érveltek, hogy az egyházi birtok is királyi, és Thurn Mátyás gróf vezetése alatt fegyveres felkelésben törtek ki.

Közben Mátyás meghalt (1619 március 20.) és a császári trónon II. Ferdinánd (1619—37) stájer főherceg követte. A cseh felkelők azonban a katolikus Egyház stájerországi megújhódását nem voltak hajlandók elismerni és V. Frigyes pfalzi választófejedelemet választották királlyá, aki el is foglalta Csehország trónját. Uralma azonban csak egy télen át tartott (ezért is nevezik „téli királynak”), mert a Ferdinánd segítségére siető Lígá hadvezére, Tilly, 1620 november 8-án a Prága melletti fehérhegyi csatában szétszórta a seregét és Frigyesnek menekülnie kellett Csehországból. Ezzel véget is ért e háború első szakasza.

A császár most érezte kemény kezét Csehországgal. A felséglevelet sajátkezűleg tépte szét, a protestáns istentiszteletet a *ius reformandi* alapján Cseh-

országban, Morvában, Sziléziában, Alsó- és Felső-Ausztriában megszüntette és Csehországot, Morvát és Sziléziát az osztrák örökös tartományok közé sorolta. Pfalzot elárasztották győzelmes csapatai, V. Frigyeszt pedig megfosztotta választófejedelmi méltóságától, amelyet Felsőpfalz birtokával együtt Miksa bajor hercegre ruházott. A bajor herceg ekkor ajándékozta XV. Gergely pápának a híres heidelbergi könyvtárt, mely eredetileg úgysis szerzeteseké volt.

A háború azonban ezzel nem ért véget. A legyőzött protestáns Űniónak IV. Keresztély dán király ment segítségére, akit Anglia és Hollandia is támogatott. Ezzel az a német birodalmi viszály, amely eddig kizárólag a Birodalom belső ügye volt, külpolitikai beavatkozás folytán európai háborúvá duzzadt. Ferdinánd most Wallenstein Albert csehországi főurat, korának legnagyobb katonáját vette a zsoldjába és most már két sereg birtokában döntő győzelmet aratott a dán király felett, akit 1629-ben a lübecki békére kényszerített. Ez volt a háború második szaka. Ekkor állt Ferdinánd hatalma tetőpontján. Feljogosítva és lelkiismeretétől kötelezettnek érezte magát, hogy a passauai szerződésre és az augsburgi vallásbékére támaszkodva korlátok közé szorítsa a Birodalom belső békéjét minduntalan zavaró protestantizmust és a katolikus vallást helyreállítsa a Birodalomban is.

1629-ben kiadta az úgynevezett „visszaállítási rendeletet” (Restitutionsedikt), amely elrendelte, hogy az 1552-i passauai egyezmény alapján minden 1552 után elfoglalt egyházi javadalmat vissza kell szolgáltatni az Egyház tulajdonába. Azonnal gondoskodott is a rendelet végrehajtásáról. Bizottságok mentek ki, hogy katonai fedezet mellett vigyék keresztül a császár parancsát. 1631 őszén visszaállították a magdeburgi és brémai érsekséget, a halberstadti, mindeni, hildesheimi,

verdeni és osnabrücker püspökséget, a herfordi és hersfeldi apátságot. Mintegy 150 templomot s kolostort és vagy 200 városi és falusi plébániát vettek vissza. A protestantizmus a legnagyobb veszteséget Württembergben és Braunschweig-Wolfenbüttelben szenvedte.¹

Bár a császár álláspontja jogos volt, a fennálló bel- és külpolitikai helyzetben a végrehajtásnak ez a módja mégsem volt időszerű. Míg Németországban valóságos zűrzavart okozott, azalatt Richelieu keze a Liga tagjai között is dolgozni kezdett. A Wallenstein seregére támaszkodó hatalmas császárral szemben Richelieu ügynökei a fejedelmi jogok veszélyezett voltát emlegették és ezzel a katolikus fejedelmek féltékenységét úgy felkeltették, hogy Ferdinánd Wallenstein seregét éppen akkor kényszerült elbocsátani, amidőn a francia szövetségben álló svéd Gusztáv Adolfban minden eddiginél veszedelmesebb ellenfélre talált.

A nagytehetségű svéd királyt, Gusztáv Adolfot, bármennyire törekedett is vallási színt adni vállalkozásának, főként politikai tervek foglalkoztatták, amikor 1630 nyarán partra szállt Németországban. Ha a császárt sikerül legyőznie, nemcsak Svédország uralmát biztosítja a Keleti-tenger partjain, hanem a svéd uralmat kiterjesztheti a német partokra is. Ezzel pedig nemcsak a kereskedelmi egyeduralmat biztosíthatja magának, hanem mint német fejedelem, svéd érdekek szerint irányíthatja a Birodalom politikáját is. Még sz. István magyar koronája sem kerülte el Gusztáv Adolf nagy politikai terveit. Hajlandó lett volna a török szultán hűbéruraságának az elismerésére is, csak hogy magyar királlyá koronáztathassa magát.

A német fejedelmek azonban gyorsan észrevették a vallási lepelbe öltözött politikai terveket, ezért a szász és brandenburgi választók példájára a legtöbb-

ben vissza is húzódtak Gusztáv Adolf támogatásától. Midőn azonban a jeles hadvezér a breitenfeldi síkon a Līga eddig győzhetetlen vezérét, Tillyt megverte, a német protestáns fejedelmek majdnem mind csatlakoztak hozzája és nem törődtek azzal, hogy így hazájuk függetlenségét vetik kockára, amiről pedig előbb meg voltak győződve. Most Ferdinánd ismét kénytelen volt Wallensteint szolgálatába fogadni. Ez meg is felelt a beléje helyezett bizalomnak és a lützeni eldöntetlen csatában 1632 novemberében megállította a svéd királyt, aki maga is elesett. Wallenstein azonban nem sokáig élvezhette diadalát, mert orgyilkos merénylet áldozata lett. Az ő halála (1634 februárjában) viszont a császárt fosztotta meg hadseregétől, ami közte és a német fejedelmek között a császárra kedvezőtlen változást hozott létre. A szász választóval, János Györggyel kötött prágai különbékében (1635), amelyhez később a legtöbb német fejedelem is csatlakozott, a visszaállítási rendeletet kénytelen volt visszavonni.

A prágai béke azonban nem hozta meg a Birodalom nyugalmit. Franciaország, amelynek diplomáciája és pénze eddig is mozgatta és irányította a háborút, a német katolikus egység megbontása után elérkezettnek látta az időt, hogy a meggyengült és tetterejében megbénított császárral szemben nyíltan is felvegye a harcot. Francia és svéd seregek árasztották el Németországot, borzalmas pusztítást és szenvedést keltve mindenfelé. A pihent és jól felszerelt francia seregekkel szemben III. Ferdinánd császár (1634—57) végül is kénytelen volt a küzdelmet feladni. Már 1644-ben megkezdődtek a béketanácskozások. Hosszú huzavona után e tárgyalások végül is az 1648-i wesztfáliai békében végződtek, amelynek tárgyalásaiba III. Ferdinánd francia-svéd követelésre a birodalmi gyűlésen szavazati

joggal rendelkező valamennyi birodalmi rendet kénytelen volt bevonni, bár ezzel saját helyzetét súlyosbította.

A tárgyalások a császárra és vele együtt a katolicizmusra igen kedvezőtlen körülmények között kezdődtek és folytatódtak mindvégig. A szász választófejedelem a protestáns rendek képviselőjének elnökségét visszautasította ugyan s a brandenburgi választó is követte példáját, mert pomerániai birtokait féltette a svédektől, de vallási és valláspolitikai követelményeikben a protestáns német rendek hathatós támogatást találtak Svédországnál, amely minden ellenfélnél engesztelhetetlenebbül foglalt állást a katolikus rendek vallási kívánságaival szemben.

Ráadásul a katolikus fejedelmek sem voltak egységes nézeten, különösen az egyházi birtokok kérdésében. Egyeseket Mazarin kétszínű magatartása is félrevezetett és azt kívánták, hogy azok az egyházfejedelemségek, amelyek a visszaadási rendelet végrehajtása után kerültek vissza, változatlanul az Egyház birtokában maradjanak, vagyis az egyházi javadalmaknál az 1552-i passauai egyezmény, vagy az 1630-i birtoklás szankcionáltassék. A harctéri helyzetet sem látták olyan kétségbeesettnek, hogy a túlzó protestáns követeléseket feltétlenül teljesítendőknak vették volna. Ha pedig a Mazarin bíboros vezetése alatt álló katolikus Franciaország, amint gondolták, legalább vallási kérdésekben nem támogatja a svédek és a német protestánsokat, akkor a katolikus Egyháznak nyert ügye lesz Németországban. Ezzel szemben a svéd feltételek valóban egyet jelentettek a birodalmi katolicizmus megsemmisítésével. A svédek u. i. nemcsak a reservatum ecclesiasticumnak, vagyis a további egyházi vagyonlefoglalások legbiztosabb akadályának a felfüggesztését kívánták, hanem azt is követelték, hogy minden egyházi javadalmat, amit a passauai szerződés óta a protestánsok elfog-

laltak, adjanak át a protestánsoknak. A protestáns alattvalók javára a katolikus fejedelemségek területén is szabad vallásgyakorlatot kívántak, míg ezt a protestáns fejedelmi birtokokon kereken megtagadták a katolikusoktól.² A protestáns követeléseknek ez a túlhajtása még inkább fokozta a katolikus rendek egy részének az ellenállását, pedig a harctéri helyzet szerint a katolikus kívánságok megvalósulásának reménye is füstbe ment.

Velük szemben állt a katolikus fejedelmek egy másik csoportja, mely a fennálló helyzettel számolva, inkább közvetítő álláspontra helyezkedett és nagyobb vallási engedmények árán is a békét kívánta. Közéjük tartozott Miksa bajor herceg is, aki azelőtt a visszaadási rendelet egyik fő támasza volt. III. Ferdinándot a török kérdés is foglalkoztatta, és szintén a békepártiak oldalára állott, bár a protestáns kívánságok nagy részét visszautasította, főképp azokat, amelyek a protestantizmusnak az örökös tartományokban való visszaállítására vonatkoztak. A katolikus tábor véleményének ez a megoszlása, amely sokszor szenvedélyes vitákban is jutott kifejezésre és a többség békevágját erősen napvilágra hozta, csak a protestáns tábor állásfoglalását erősítette, amely egységesen állott feltételei mellett. Így történt, hogy a béke csak hosszadalmas és évekre kihúzódó tanácskozások után jött létre Osnabrückben 1648 október 24-én.

A békének fő pontjai a következők voltak: Megerősítette az augsburgi vallásbékét, amelyet Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem befolyására a kálvinistákra is kiterjesztettek. Az egyházi javak birtoklásában az 1624. évi állapotot jelentették ki mértékadónak. Ugyanez vonatkozott a birodalmi városok lakosságának vallásgyakorlatára is. Ezzel az Egyház roppant veszte-

ségeket szenvedett. Mindenkorra elvesztette a magdeburgi és a brémai érsekséget, a lübecki, hallerstadti, verdeni, meisseneni, naumburgi, merseburgi, lebusi, brandenburgi, havelbergi, mindeni, kammini, schwerini és ratzeburgi püspökségeket, nagyszámú apátságot és számtalan tartományi egyházi javadalmat. Megmentett püspökségek voltak a 3 választófejedelemségen kívül a salzburgi érsekség és Bamberg, Würzburg, Worms, Eichstätt, Speier, Straszburg, Konstanz, Augsburg, Freising, Regensburg, Passau, Trient, Brixen, Basel, Lüttich, Chur, Hildesheim, Paderborn, Münster és Osnabrück püspökségei. Jellemző azonban a hatalmi helyzetre, hogy e békepont rendelkezései szerint az osnabrücki püspökség javadalmának felhasználásában minden katolikus püspököt egy protestáns szuperintendensnek kellett követnie.⁹ A birodalmi városok közül a rendelkezés alapján csak Aachen, Köln és néhány kisebb sváb város maradt tiszta katolikus. Ezzel szemben protestáns egyeduralkodóvá vált Hamburg, Lübeck, Goslar, Mühlhausen, Nordhausen, Worms, Speier, Wetzlar, a sváb Hall, Heilbronn, Reutlingen, Wimpfen, Schweinfurt, Nürnberg, Alm és Lindau birodalmi városokban. Majdnem teljesen protestáns lett a majna-menti Frankfurt és Regensburg, míg a többiekben kevert vallású maradt a polgárság. Hogy ezeknél az óriási veszteségeknél még nagyobbat nem szenvedett az Egyház, az csak annak volt köszönhető, hogy az osztrák örökös tartományokra III. Ferdinánd semmiféle birtoklási érvet nem fogadott el.

Szenteltette a vallásbéke a „ius reformandi“-t is, de oly módosítással, hogy a vallásuk miatt kiutasítottak megtarthassák javaikat és ha ezután a fejedelem vallást változtat, alattvalói megmaradhatnak a fejedelem régi vallásában. Így amikor Erős Ágost szász választófejedelmet 1697-ben lengyel királlyá választották, katolikussá lett, vagy amikor Károly Sándor würtembergi

herceg 1733-ban visszatért a katolicizmusra, alattvalóit nem kényszeríthette a katolikus vallásba való visszatérésre, mint ahogy ezt protestáns elődei megtették volt saját felekezetük javára.

A „*reservatum ecclesiasticum*” fenntartása a megmaradó katolikus egyházfejedelemségekben csak elméleti jelentőségű volt, mert a püspökségekben és apátságokban a katolicizmus már kiirthatatlanul meggyökeresedett.

Annál inkább kielégítették a protestánsokat a vallásügyi kérdések tárgyalására vonatkozó új rendelkezések. Ezek szerint a vallásügyi kérdésekben a birodalmi gyűléseken többé nem szótöbbséggel döntenek, hanem a rendekből alakuló „*corpus catholicum*” és a „*corpus evangelicum*” határoz megegyezés alapján. Ezzel a protestáns rendek vallási kérdésben megdöntötték a többségi elv uralmát, melyhez pedig oly erősen ragaszkodtak egykor, amikor még ők voltak többségben. Ugyancsak biztosította a vallásbéke a régi adminisztrátorok fejedelmi jogait is, amit a háború előtt nem sikerült elismertetniök a birodalmi gyűléseken. Protestáns érdekekben történt a legfőbb méltóságok betöltéséről szóló rendelkezés is, amely szerint az udvari tanácsnak és a Reichskammergerichtnek ettől fogva paritásos alapon katolikusokból és protestánsokból kellett megalakulnia és vallási tárgyú kérdésekben két katolikusból és két protestánsból álló bírói tanács döntött.

X. Ince pápa az Egyházat ért nagy károsodás miatt 1648 november 26-án kelt „*Zelus domus Dei*” brévéjében tiltakozott a béke rendelkezései ellen, bár előre látta ennek hatástalanságát. A protestáns hadviselő felek is várták e tiltakozást, de már előre visszautasították.

Hosszú ideig volt egyik izgató kérdése a nagy háború

történetének VIII. Orbán pápa állásfoglalása. Az a hűvös magatartás, amit II. Ferdinánd iránt tanúsított, már a kortársakban azt a látszatot keltette, mintha a katolikus ügyet képviselő császárral szemben inkább támogatná Franciaországot, a protestánsok szövetségét. Gyakran érték szemrehányások, így Pázmány Péter részéről is, aki mint császári követ járt Rómában, hogy veszni hagyja a német katolikusok ügyét. Kétségtelen, hogy azok a lépések, melyeket Spanyolország tett, hogy itáliai befolyását erősítse és amelyet Ferdinánd is támogatott, nem találkozhattak a pápa tetszésével, aki féltve örködött politikai függetlenségének és ezzel mozgásszabadságának megóvása fölött. Ebből a későbbi történetírás, különösen Ranke nyomán, olyan ítéletet alkotott VIII. Orbán politikájáról, mintha e pápa még Franciaországnak Svédországgal kötött szövetségét is helyeselte volna s ezzel maga mondott volna elmarasztaló ítéletet II. Ferdinánd katolikus valláspolitikájára fölött.

Erre a felfogásra a pápai titkos levéltár megnyitása és egyéb levéltárakban később megtalált okmányok rácsáfoltak. Ma már világos, hogy a pápa egy percig sem helyeselte Franciaországnak a protestáns hatalmakkal kötött szövetségét. Éppen ellenkezőleg a pápai diplomácia talán legerősebben II. Ferdinánd nagy győzelmei idején dolgozott a császár és Franciaország kibékítésén, hogy a két katolikus hatalom közötti békés légkör megteremtésével biztosítsa a német katolikus megújulás eredményét. A svéd-francia szövetséget rosszalólag utasította vissza, mihelyt megbízható értesülést szerzett arról és szerencsekívánatokkal fordult Ferdinándhoz, midőn „legelkeseredettebb” ellenségének, Gusztáv Adolfnak elestéről értesült.

Szerette magát a kereszténység „közös atyjának” nevezni. A pápaság jelentőségéről vallott ez a felfogása

irányította politikai állásfoglalását is, hogy a teljes semlegesség megőrzésével Franciaországot is megóvja egy esetleges vallásszakadástól, amelytől pedig sz. Lajos birodalma az akkori uralkodónak egyházpolitikai fel fogása miatt nem állott távol. Hogy e szigorú sem legesség miatt mind a két fél részéről gyanúsításokat kellett eltűrnie, természetes, de a maga elé kiszabott útról ezek sem térítették le az uralkodásban teljesen önálló pápát.

A harmincéves háború mérlege a protestánsok győzelme mellett is rendkívül siralmas volt a Német Birodalomra. A Birodalom politikailag fölbomlott, belső erejét elvesztette, az erkölcsök hihetetlen eldurvulása pedig hosszú időre megbénította a német nemzet szellemi szárnyalását.

JEGYZETEK.

1.

¹ Brandt i. m. 147. ² Ranke: Zur Geschichte, 144—148.

2.

¹ Funk-Bihlmeyer i. m. 145. ² Pastor i. m. XIV. kt. I. rész 78. ³ Pastor i. m. 95. Ritter i. m. III. kt. 633.

T Á R G Y M U T A T Ó.

Adorján VI. 42—47.
Alba 57, 177 k.
V. Albert bajor herceg 18,
139 k.
Allamkölcsonők 87 k.
Amerika 271—280.
Angol kollégium 73.
Angyalvár 83, 85.
Autodafé 66.

Balduinus 251.
Barnabiták 123.
Barokk művészet 316 k., 321 k.
Baronius 27, 99, 123, 289, 294.
Báthory István 96, 114, 212—
215, 218, 264 k.
Belgiojoso 244.
Bellarmino Szent Róbert 46, 90,
241 k., 312, 319.
Bennszülöttek 267 k., 272 k.
Bertalan-éj 78 k., 163 k.
Bérulle 123 k.
Besztercebányai gyűlés 251, 257.
Betegápolás 115 k.
Bethlen Gábor 257 k.
Beza 18, 79, 157.
Bíborosi kongregációk 91 k.
Bíborosi testület 59, 76, 90 k.
Bocskay István 244, 246 k., 267.
Borromei Szent Károly 58, 63,
69, 205 k., 295.
Bossuet 125.
Brazília 278.
Brendel 149 k.
Bresti unió 219, 221.
Breviárium 65, 310.

Calasanzi szent József 123.
Campion Ede 115.
Campeggio 310.
Centuriátorok 27 k.

Clavius 76, 99, 315.
Coligny 78 k., 159 k.
Collegium Germanicum 16, 49,
71 k.
— Hungaricum 71 k.
Commendone 13, 64, 211.
Condé Lajos 155 k.
Corneille 125.

Dávid Ferenc 261 k.
Della Porta 99.
Dernbach 150 k.
Domonkosok 51, 62, 273 k.
Donauwörteri eset 329 k.
Don Juan d'Austria 95.
Donna Olympia 315.
Draskovich György 238, 243.
Du Cange 125.

Eck János 29.
Egyházi Allam 44 k., 55, 64 k.,
71, 81—89, 91, 294 k., 309 k.
Erdélyi szászok 259, 262, 268.
Erasmus 52.
Erkölcsei viszonyok 21—26, 28—
32, 65 k.
Ernő bajor herceg 130 k., 133,
135 k.
Erzsébet királynő 67, 73, 77 k.
Eudes Szent János 124.

Faber Péter 7.
Farnese Sándor 68.
Fényűzés 24 k.
Ferdinánd I. 10, 14, 16, 145—
149; II. 19, 332 k.
I. Ferenc 157 k.
Flacius I. Vlacsi
Fontana 100, 103 k.
Forgách Ferenc 242, 247 k.
Fráter György 259.
II. Fülöp 57, 61, 174 k., 290 k.

- Galilei-per 311 k.
 Galli 77 k.
 Gallikanizmus 107 k.
 Garnet 189 k.
 Gergely XIII. 68—80.
 — XIV. 123.
 — XV. 277, 307 k.
 Gesù 98, 100, 322.
 Ghislieri 55, 61.
 Giordano Brúnó 294.
 Görögkeletiek 80, 217 k.
 Granvella 175.
 Gritti 96.
 Guignard 110.
 Guize Ferenc 79 k., 160 k.
 — Henrik 166.
 Gusztáv Adolf 35 k., 334 k.
 Gyula III. 49, 54, 62, 68.
- Heigel 320.
 Henrik II. 57, 155 k.
 — III. 78, 164 k.
 — IV. 25, 92, 110 k., 292 k., 305.
 Hitterjesztés 271—276, 309, 318.
 Horn gróf 175, 178.
 Hosius 141.
 Husziták 113, 138.
- Ince X. 315 k.
 „In coena Domini” 67.
 Index 57, 76, 311—314.
 Indiánok 271—276, 279 k.
 Inkvizíció 48, 50 k., 66, 76, 173, 313.
 Ipar 84.
 Irgalmasok 123.
 Irodalmi élet 321.
 Isenbúrgi Salentin 131, 134 k.
- János III. svéd király 322 k.
 III. János svéd király 222 k.
 János Zsigmond 259—264.
 I. Jakab 183—193, 201.
 Janzenizmus 316.
 Japán 282 k.
 Jezsuiták 31 k., 60, 71, 105—119, 138 k., 143, 164, 206 k., 213 k., 239, 243, 255 k., 265 k., 267 k., 279 k., 283, 286, 303, 305.
 Joáchim gróf 141 k.
 José Miguel 94.
- Kajetán 122.
 Kapucinusok 60, 119—122, 207 k.
 IX. Károly 79.
 V. Károly császár 57, 172 k.
 Kassai főtemplom 244.
 — vértanúk 257.
 Katakombák 99, 319.
 Kelemen VII. 287 k.
 — VIII. 110, 168, 185, 224, 289—294.
 — XI. 286.
 Két színnel való áldozás 140—143.
 Kína 284 k.
 Kizárási jog 308 k.
 Klauzúra 65.
 Klesl bíboros 31.
 Kolduló barátok 91.
 Kollégium 113—115, 138 k.
 Kongregációk 91 k.
 Kopernikus 311 k.
 Kórház-ügy 153, 198.
 Könyvcenzúra 10, 55.
- Las Casas 277.
 XIII. Lajos 35, 113, 194.
 Lengyelország 19, 80, 114.
 X. Leó 53.
 Líga 165—167, 292, 330 k.
 Linzi béke 258.
 Longobardi 285.
 Losonczi István 259.
 Loyolai sz. Ignác 71, 309.
 Lőporösszeesküvés 189 k.
- Machiavelli 52.
 Maderna 306.
 Madruzzo 68.
 Maránók 56.
 Magdeburgi századok 27 k.
 Mária-kongregációk 258.

- II. Mátyás 330 k.
 Mazarin 336.
 Medici Katalin 79 k., 160 k.
 Melanchthon 10, 23.
 Mercati 99.
 Mespelbrunni Echter 151 k.
 Mexikó 272 k.
 Miksa császár 14, 63, 95, 131, 137 k.
 Miskolc 65.
 Missziós papok társasága 124.
 Molière 125.
 Molinizmus 293 k., 319.
 Monti 87 k.
 Montmorency 159.
 Montpensier 79.
 Morone 51, 64.
 Munkanélküliség 84.
 Munkásvédelem 276.
 Mutianus 99.
 Művészet 98.

 Nantesi ediktum 168 k.
 Navarrai Antal 161 k.
 — Henrik 166 k.
 Nepotizmus 45, 52, 62, 69 k., 289, 295.
 Néri sz. Fülöp 123, 309.
 Nobili 281 k.
 Nunciatúrák 59, 73—75, 89.

 Obelisk 102 k.
 Oláh Miklós 238 k.
 Orániai Vilmos 174 k.
 Oratorianusok 123 k., 296.
 VIII. Orbán 309—315, 340.
 Orsolyiták 123.

 Pál III. 47—49, 51, 53 k.
 — IV. 45, 49, 55—58, 62, 68, — 122, 286.
 — V. 293, 294—306, 312.
 Páli sz. Vince 124.
 Pálosok 71 k.
 Pápai kincstár 85—87.
 Pápaság 60, 162, 164, 287 k., 296 k.
 Pápválasztás 307 k.

 Paphiány 30 k., 233—238.
 Papnevelés 31 k., 49, 70—73, 152, 251 k., 254, 270.
 Papság 29—32, 167 k., 181 k., 184, 204 k., 260, 296 k.
 Paraguay-i redukciók 278 k.
 Parlament (angol) 193, 195—197.
 — (párizsi) 41, 107—113, 156, 161.
 Pázmáneum 251, 254.
 Pázmány Péter 244, 248—254, 258, 315, 319, 340.
 Pestis 115 k.
 Pénzügyi politika 86 k.
 Peru 277.
 Perzsa sah 95 k.
 Pius IV. 32, 45, 58—61, 64, 69, 140 k.
 — V. 61—67, 81, 93, 171.
 Pole 48, 51, 68.
 Possevino 217 k., 221.

 Rabszolgaság 275 k.
 Ráczkövi Ambrus 247.
 I. Rákóczi György 267 k.
 Ravailac 112.
 Reformpápák 59 k.
 Regnum Marianum 258 k.
 Reichskammergericht 13, 18, 39, 328 k., 339.
 Reservatum ecclesiasticum 14 k.
 Ricci Máté 284 k., 320.
 Richelieu 36, 170, 310 k., 334.
 Ritusviszály 282, 286.
 Rivius rektor 24.
 Róma 100—104, 306.
 Római katekizmus 64 k.
 — Kúria 60 k., 91.
 Ronsard Pierre 170.
 Roueni rendelet 111 k.
 Rudolf 38 k., 95 k., 143 k., 241 k., 330 k.
 Ruthének 217 k.

 Salzburgi zsinat 30.
 Sarpi 300 k.
 Schall 284 k.

Schaumbergi Márton 149.

Sega 77.

VII. Sándor 286.

Simonia 50.

V. Sixtus 80 k.

Skarga 217 k.

Speyeri gyűlés 13.

Sorbonne 108 k., 319.

Suarez 319.

Sully 169, 186.

S. Sulpice-szeminárium 124.

Szántó 72, 243, 265 k.

Szegénygondozás 116, 294 k.

II. Szelim 94.

Szentév 287 k.

Szentek 317.

Szentírás 23 k., 63, 89 k.

Szentmise 179—181, 191, 245,
286, 301 k.

Szerzetesek 65, 85, 91, 162,
272 k.

Szigetvár 93—95.

Szombatosok 268 k.

Tábori lelkészek 122.

Talmud 53 k.

Telegi Miklós 234 k.

Természettudományok 320 k.

Theatinusok 122 k.

Thurzó György 246.

Tilly 332, 335 k.

Törökök 63 k., 93 k.

Tordai gyűlés 260 k.

Trienti zsinat 11, 32, 49, 58, 68.

Truchsess Gebhardt 135 k.

— Ottó 68, 149.

Turib 277 k.

Tycho de Brahe 122.

Únió 330 k.

Unitáriusok 263 k., 267 k., 269.

Ünnepnapok 310 k.

Vlacsics Mátyás 27 k.

Valois Margit 163.

Vasari 78, 98 k.

Velence 94 k., 297 k.

Vieira 278.

Visitatio liminum 89.

Vulgata 89 k.

Wallenstein 34 k., 333 k.

Xavéri Szent Ferenc 281 k., 309.

Zumarraga 273 k.

Zuccaro 99.

Zsidóság 53—58.

III. Zsigmond 96 k., 214 k.

T A R T A L O M J E G Y Z É K:

Bevezető	5
Első fejezet: A korszak általános vonásai . . .	13
Második fejezet: Gátlások a katolikus megújulás útjában	21
Harmadik fejezet: A katolikus újjáéledés főtenyezői	42
Negyedik fejezet: A katolikus újjáéledés Európa országában	127
Ötödik fejezet: A vallásháborúk Franciaországban	155
Hatodik fejezet: A harmincéves háború	326

SAJTÓHIBÁK

- 159. l. Réveille-Matin a helyes (nem Réveil-Matin.)
- 179. l. Oberyssel a helyes (nem Oberessyl).
- 284. l. Ricci Máté (nem Mátyás).

